

TANYA, FALU, MEZŐVÁROS
III. :

A BOKORTANYÁK NÉPE

ÍRTA

MÁRKUS MIHÁLY



BUDAPEST, 1943

A KIR. MAGY. PÁZMÁNY PÉTER-TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYARSÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK KIADÁSA

Megjelent

a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium,
a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Kara, a Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, a gróf Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézete, a Magyar Néprajzi Társaság, Nyíregyháza megyei város és a Nyíregyházi Takarékpénztár Egyesület támogatásával.

A kiadásért felel: Márkus Mihály
Kertész József könyvnyomdája, Karcag.

Édesanyám emlékének

Előszó.

Az itt következő tanulmány egy készülöben lévő monográfiaalak egyes fejezeteit tartalmazza. Célja az, hogy a magyar népterület egy kislétszámú de egy tömbben élő és lehetőleg kis területen elhelyezkedett idegen eredetű etnikai népcsoportjának az életét s ennek kialakulását tegye vizsgálat tárgyává. Hasonló célú részletmunkáknak egész sora áll előttünk. Ezeknek az értéke különböző. Nagyjában elmondhatjuk róluk, hogy összeségük sem ad teljes képet a magyarságról. Ez a hiányérzet vezethette *Györffy Istvánt* is abban az elhatározásában, hogy a hiányok pótlását, a részletmunkákat tanítványaival végeztesse el. Egyes etnikai csoportokkal maga is sokat foglalkozott. Egyik újszerű gondolata az volt, — sajnos csak terv maradt — hogy a Magyarság Néprajzát etnikai csoportok szerint írja meg. Tervét korai halála miatt nem valósíthatta meg.

Ahhoz, hogy ilyen tervezetű, nagyobb szabású munka megjelenhessék, még szorgalmas adatgyűjtésre, számos kisebb előtanulmányra van szükség. E szükség tudatával készült ez a tanulmány. — A bokortanyák népének: a t i r p á k o k-nak néprajzi feldolgozása gondolatát még Györffy István pendítette meg előttem. A felvetett gondolatot tett követte és az ő útmutatásai és támogatása nyomán indultam el munkámra. A feladat kezdetben sokkal könnyebbnek ígérkezett, mint aminőnek a munka folyamán bizonyult. Munka közben kellett rájönnöm arra, hogy a tírjákok néprajzi vizsgálatához igen nagy anyagismeretre van szükség. Különösen akkor, ha a népi élet alakulását is figyelemmel akarjuk kísérni. A népi élet folyton változó valami és a változások vizsgálata során nem elég az alföldi, szűkebben véve a hajdúsági és a szabolcsi magyarság mai és korábbi népéletének ismerete. A tírják népélet eredményes kutatása végett ismernünk kell a felvidéki tót népélet formáit is, e nép hagyományainak változatsorozatait. Különösen tisztában kell lennünk a *magyar-palócok* és *tót-palócok* népműveltségének egymáshoz való viszonyával, — e műveltség összetételével, történeti alakulásával. Főleg a nyelvi határon élő palócságra kell tekintettel

lennünk, mert tudjuk, hogy az etnikai problémák, — de egyszerű ténykérdések is, — éppen ezen a területen a legérdekesebbek és legtanulságosabbak.*

E megfontolásokkal először helyszíni tájékozódásra volt szükségem. A munka kezdetén egy egész nyarat (összesen három hónapot) töltöttem határon túli középtót nyelvterületen. Bejártam Túróc-, Hont-, Zólyom-, Gömör- és Nógrád-vármegye néprajzilag és nyelvjárásiilag céloim szerint fontosabbnak mutatkozó tótoklakta részeit. Tót nyelvtudásom tökéletesítése végett legtöbbet Túróéban és Nógrádban, főleg tót-palócok között tartózkodtam. Elsősorban azokat a pontokat látogattam meg, amelyek a nyíregyházi telepésekkel is kapcsolatban állottak. Gyűjtőmunkámat később a határon inneni részen is továbbfolytattam. A Néprajzi Múzeum és a Táj és Népkutató Intézet támogatásával két nyáron a gömörmegyei magyar és tót palócok közt végeztem néprajzi tanulmányokat. Ezt megelőzően végigjártam az ipolymenti palóc falukat is. Látóköröm kiszélesítése végett egy teljes nyarat töltöttem Ungmegyében a keletitót, ruszin és magyar nyelvhatáron. Figyelmemet nem kerülték el az alföldi tót szórványok sem. Ebben a tekintetben a pestmegyei községek szolgáltatták a legkitűnőbb néprajzi anyagot összehasonlításaimra. Az Alföldre telepített tót szórványok életformája különösen sok tanulságot nyújt számunkra. Az új környezetbe került másnyelvű és műveltségű közösségek igazodnak, hasonulnak a helyiekhez. Ez az igazodás nem mindenütt egyforma. Ott, ahol az együttélés már elég régi,— legtöbb helyen kétszázados — az igazodás mértéke is fokozottabb. E különbségek vizsgálata igen hálás feladat és számtalan kérdést vet fel munka közben is.

Mindenek előtt felveti a tájtényezők hatásának kérdését a letelepedett lakosságra, a lakosság életformájára. Az életforma vizsgálatával kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a különböző származású telepések műveltségi vagyoniállományában hogyan mu-

* Ezen a helyen kell megemlítenem, hogy tanulmányomban következetesen a *tót* (keletitót, középtót) elnevezést használom, bár tudom, hogy az 1919 óta szlovák nemzetté öntudatosodott tót nép hivatalos intézményeinek ez az elnevezés ellenszenves. Az ellenszenv főoka az, hogy a *tót* elnevezésben sértő és gúnyos ízt éreznek, míg a *szlovákban* nem. E névhasználat helyes és helytelen voltáról már igen sokat írtak. Magunk részéről csak azt tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a *tót* névhasználatban magát a *népet* követjük. A tót népnévben sem a tiszántúli magyarság, sem a tír pákság nem érez valami lealázó, gúnyos ízt. Sokkal inkább a *szlovákban*. A tír pák gazdákat *szlovák-nak* nevezik a felvidéki származású idénymunkára járó aratójukat, szolgáljukat és a házaló drótoszt, ablakost. Az ezekre értett „szlovák” elnevezésben sokkal több lebecsülést érezni, mint a *tót* népnév használatában.

tatkozik meg az eredeti, illetőleg az újjal módosult néprajzi arculat?

A vizsgálat során ki kell mutatnunk, hogy az együttélés folyamán az együttélő népcsoportok között milyen kölcsönhatás érvényesül, — azaz milyen természetű az egymáshoz igazodás mértéke? A vizsgálatnak ki kell terjeszkednie a népi műveltségállomány minden részére, tehát tárgyi és szellemi javakra, nyelvi jelenségekre, stb. Nem lehet érdektelén számunkra például a nyelvi állapot alakulása, főleg pedig a nyelvcsere kérdése, a kétnyelvűségből való átmenet az egynyelvűségbe, stb. A nyelvi jelenségek vizsgálata alkalmat ad arra, hogy párhuzamot vonjunk a kettős hagyományanyag változásai között. Számtalan esetben tapasztalhatjuk, hogy, mialatt az egyik jelenség még a változás állapotában van, a másik már végleges formája felé halad, sőt az igazodásban a végső megállapodást is elérte.

Az itt közzétett fejezetek tárgya inkább a hagyományvilág körébe tartozik. A tárgyi javak leírását, alakulását és összehasonlítását későbbi, külön feladatnak tekintjük. E megszorítástól egyetlen esetben *tértünk* el, amikor a taligáról esik szó. De ez is szándékosan történik, mert egyetlen tárgy sem jellemzi annyira az életformához való igazodás mértékét, mint a nyíregyházi taliga. A nyíregyházi taliga a tírják népeletnek egyik legszerveesebb része, éneikül nem is volna teljes a nép életéről nyújtott kép. A taliga, mint közlekedési eszköz, külön foglalkozási ágat teremtett, s ezzel külön társadalmi osztályt is létesített.

Tanulmányom anyagát a részben már közzétett adatokból, de főképen saját gyűjtésemből állítottam össze. E helyen köteles hálával kell megemlékeznem azokról, akik mint adatközlők munkám anyagának összeszedésében névtelenül segítségemre voltak. Közülök nagyon sokan már a nyíregyházi temetőben pihenik fáradtságos életüket. Köszönettel tartozom vezető tanárainknak, elsősorban *Viski Károly* néprajzi, *Kniezsa István* szláv filológiai, *Mályusz Elemér* történettudományi professzoroknak, hogy tanulmányom elkészítésében hasznos tanácsaikkal bőven elláttak. Hálával tartozom a Néprajzi Múzeumnak, az Államtudományi Intézet Táj és Népkutató Csoportjának, — hogy az elébbi múzeumi szolgálatom ideje alatt is — gyűjtőmunkáimban anyagi és erkölcsi támogatásban részesített. Köszönettel tartozom a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének, hogy munkám megjelenését lehetővé tette, továbbá mindazon intézményeknek, melyek ehhez anyagilag hozzájárultak, — végül mindazon barátainknak és ismerőseimnek, akik célom elérésében támogattak.

Bevezetés.

Nyíregyháza nemsokára eléri újratelepítésének kétszázadik évfordulóját. Alkalom ez arra, hogy a harmadik évszázad küszöbén röviden végigpillantsunk az elmúlt két évszázad eseményein. E rövid áttekintésben nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni, hiszen a város története eléggé ismeretes. Legelső monográfiája, *Lukács Ödön* még a múlt század utolsó éveiben szorgalmas munkával összegyűjtötte a várostörténeti adatokat.¹ Munkájának kiválóságát az egykorú kritika is elismerte. *Szádeczky* Lajos külön kiemelte, hogy a munka értéke különösen az adátgazdagságban rejlik.² Az adatok feldolgozásáról azonban már nem szólhatunk nagy elismeréssel. *Szádeczky* szavai szerint: „nem az író beszél, de adatait, okiratait beszélteti; nem az író uralkodik az anyagon, de az anyag ő felette”. Mindamellett érdemei elvitathatatlanok.³ *Lukács Ödön* várostörténeti monográfiája óta számtalan új szempont vetődött fel a tudományos vizsgálatok követelményeként, ezeket természetesen még nem találjuk meg az ő munkájában. E hézagok kitöltésére az idők folyamán többen is vállalkoztak. A történettudomány részéről *Éble Gábor* munkáját kell megemlítenünk.⁴ Tanulmánya kifejezetten birtoklástörténeti, melyben a gróf Károlyi család szerepét világítja meg. Legrészletesebben *gróf Károlyi Ferenc* személyével foglalkozik. Méltán, mert gróf Károlyi Ferenc Mária Terézia idején a legderekabb magyar főurak egyike volt s Nyíregyháza öneki köszönheti újratelepítését. A munkából erősen kiérződik a szerzőnek e nemes gróf iránt érzett tisztelete. Mint birtoktörténeti tanulmány, nélkülözhetetlen forrás minden kutató számára. Gróf Károlyi Ferenc emberi nagyságát és nemes lelkületét *Éble Gábor* munkájából ismerjük meg legvilágosabban.

¹ *Lukács Ödön*: Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886.491 l.

² *Szádeczky Lajos*: Történeti irodalom. Századok 1887, 655—656 l.

³ *Mérey Ferenc*: Nyíregyháza története. Magyar városok monográfiája. VIII. Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Szerkesztette: Hűnek Emil Bp. 1931.10.1.

⁴ *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Budapest. 1898.

Méltányos volna, hogy gróf Károlyi Ferenc emlékét a város maradványain egy „sokkal méltóbb monumentum” felállításával megörökítse.⁶

Lukács Ödön és *Éble Gábor* nyomán többen is megírták a város történetét. Legelső a sorrendben *Leffler Samu* munkája, mely a Borovszky-féle monográfia-sorozat szabolcsmegyei kötetében látott napvilágot.⁶ Ebben a munkában alig van újabb adat. Ehhez a munkához szorosan hozzáilleszkedik *Geduly Henrik* dolgozata.⁷ Ez nem is történeti szempontok szerint íródott, hanem egyszerű helyzetrajznak készült, mégis ma már forrásnak is számít. Munkája a milleneumi esztendő közlekedésének terméke. *Geduly* munkája kiegészíti *Lukács Ödön* alapvető művét, mert ez az utóbbi a várostörténet hosszmetézetét, az előbbi pedig a milleneumi esztendő keresztmetézetét nyújtja. A Borovszky-féle monográfia közöl első ízben néprajzi adatokat Nyíregyházáról és vidékéről. A közölt adatokról meg kell állapítanunk, hogy hitelesek. Kár, hogy terjedelmük csak néhány oldalnyi.⁸

Borovszkyék vállalkozása a milleneumi években indul meg és a századfordulón elakad. A szabolcsmegyei kötet is 1900-ban kerül ki a nyomdából. A monográfia-sorozat hézagpótló vállalkozásba kezdett, de nem tudott rendeltetésének hiánytalanul megfelelni. Írói sokszor iskolázatlanok voltak. Pl. a XIX. század nagy nemzetátalakító szerepét nem vették észre. Pedig a jobbágyág felszabadítása, az ősiség eltörlése, a vizek szabályozása, a vasút elterjedése, mind hozzájárult ehhez a nagy átalakuláshoz. A Magyar Alföld képe egy század alatt teljesen megváltozott. E változásról a szakirodalom Nyíregyházát illetően szintén hallgat. A hiányok pótlására vállalkozott *Simkó Gyula*.⁹ Kiváló történelmi érzékkel foglalkozik a nyíregyházi telepések települési kérdéseivel, gazdálkodásmódjával és eddig ismeretlen adatokat tár fel a tudományos vizsgálatok számára. Szempontjai kizárólag településtörténetiek és földrajziak. Van ugyan némi dicséretreméltó néprajzi érdeklődése is, de ez nem elégíthet ki bennünket. Kár, hogy kutatási körén kívül eső és messze időkre visszanyúló bizonytalan értékű következtetései vannak. Nem ismeri az alföldi magyarság ősi gazdálkodási formáját; ebből magyarázhatók

⁵ *Mérey F.*: id. m. 10. 1.

⁶ *Leffler Samu*: Nyíregyháza város története. Magyarország vármegyei és városai. Szabolcsvármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. (1900) 86—131 l.

⁷ *Geduly Henrik*: Nyíregyháza (1. 6. sz. jegyzet), 77—85 l.

⁸ *Kálnay László*: Szabolcs vármegye népe. (u. o.) 179—182 l.

⁹ *Simkó Gyula*: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Kolozsvár, 1909. — Megj. még a Földr. Közi. 1910. évi. 2, 3. füzetében is.

tévedései. A nyíregyházi bokortanyák keletkezését a földművelés szükségképeni folyamán tartja és a földművelést tekinti a település egyetlen irányítójának. E tévedését már *Györffy István* is szóvátette — éppen Simkó könyvének ismertetése kapcsán.¹⁰ Mindazáltal vannak elvitathatatlan eredményei. *Györffy István* és *Simkó Gyula* volt a magyar tanyakérdés két első komoly kutatója. *Simkó Gyula* kezdeményező, úttörő érdemeit részben elavult eredményei nem szállíthatják le. Jeles dolgozatában kimutatja, hogy a nyíregyházi tanyák egyesek vagy pedig csoportosak. Nagyjórészt csoportos, ebből ered a „*bokortanya*” elnevezés. Eredetük abból az időből való, amikor a nagy uradalmat felosztották, a telkek szorosan egymás mellé kerültek, ugyanúgy a szállásföldek is. Megfigyelései általában helyesek, néhol azonban elnagyolva következtet s a tír pákság házaiban szláv vonásokat keresgél. A településtörténeti szempontokat csak addig követi a levéltári források használatában, ameddig földrajzi irányú érdeklődése kiterjed. A földrajzi szempontok szabják meg a keretet s az e keretben fölmerülő kérdésekre meg is adja a tőle telhető feleletet.

Időrendi sorrendben haladva, a várostörténet másik legkiválóbb munkája a *Szohor Pálé*.¹¹ A munka a város centennáriumának (1924) évében jelent meg. Az eddig ismert adatokat újakkal tetézi s a felhasznált adatokból bővebben von le következtetéseket. A szerző „finoman árnyalt, nemes stílusművészete” különösen emeli a munka értékét. E gyűjteményes kis munkához tanulságosan csatlakoznak a többi munkatársak tanulmányai, többek közt Kiss *Lajosé*, aki Nyíregyháza régi templomáról értekezik.

Nyíregyháza városának településformájával legbehatóbban *Györffy István* foglalkozott.¹² Az indítékot *Treiber* G. szász mérnöknek egy elfogultsággal telt cikke szolgáltatta. *Treiber* ugyanis 1928-ban azt írta, hogy Nyíregyháza és Debrecen városát a középkorban németek alapították. Eredményeit alaprajzok nyomán következteti ki, ezen a módon még az egyes városrészek keletkezésének időpontját is meghatározza.¹³ Ezzel szemben *Györffy István* kimutatja, hogy *Treiber* munkája felületes, tudománytalan. *Treiber* megállapításait semmiféle történeti adat nem bizonyítja. *Györffy* kimutatja, hogy a *Treiber* által feltételezett öt német bevándorlási hullám teljesen a mesék vi-

¹⁰ *Györffy István*: Simkó Gy.: Nyíregyháza és tanyáinak települése. — Ismertetés. Népr. Múz. Ért. 1910. évi. 260—262 l.

¹¹ *Szohor Pál*: Nyíregyháza az örökváltság századik esztendejében. Nyíregyháza. 1924.

¹² *Györffy István*: Nyíregyháza és Debrecen települési formája. Föld és Ember. 1929. 1-21. l.

¹³ *Treiber* G.: Korrespondenzblatt des Ver. l. siebenbürg. Landeskunde. 1928. LI. 13-15. l.

lágába tartozik. Történeti adatokkal bizonyítja, hogy Nyíregyháza a két mocsár közt találkozó országutak kereszteződésében alakult ki, még az Árpádkorban. A falu az évszázadok viharaiiban többször elpusztult, de azok a főközlekedési utak, melyek Nyíregyházát érintették, mindenkor megmaradtak és az időről-időre megszálló nép mindig ezek mellé az utak mellé települt. A szétágazó utak köze azonban — ahogy *Györffy* írja — csak az 1700-as évek és a rákövetkező esztendőök folyamán települt be, amikor a lakosság már nagyon elszaporodott.

A várostörténet írói közül *Mérey Ferenc* zárja be a sort.¹⁴ A város történetét egészen rövid áttekintésben nyújtja. Forrásul *Lukács Ödön*, *Geduly Henrik* és *Szohor Pál* műveit használja. E monográfiában tekintélyes néprajzi anyagot is találunk Nyíregyházáról. Ezek összegyűjtője *Dienes István*.¹⁵ A közölt adatok igen hasznosak a további kutatások számára (magunk is felhasználjuk), de itt-ott csak kritikával. Különösen a nyelvi adatok közlésében következtelen. Egyszer magyar ortográfiával közli a tírják szövegeket, másszor pedig tóttal; — de így is helytelenül. Jószándékú törekvésért ezek ellenére is elismerjük. Sok új adatot is közöl, de a régi forrásmunkákat is felhasználja. Egyik legfőbb érdeme, hogy a vizsgált terület népéről tárgyilagosan ír, bár a sorok közül kiérezhető a tírják nép iránti meleg szeretete. A város- és határtörténetnek hasznos forrása továbbá *Nagy Elek* műszaki tanácsos tanulmánya.¹⁶ (Ugyanebben a monográfiában.) *Nagy Eleknek* különben kiváló érdemei vannak a város történeti térképeinek elkészítése körül. Az ő térképeit használta fel *Györffy István* is korábban említett tanulmányában. Egykorú írások alapján megismerjük Nyíregyháza topográfiai állapotát 1750, 1754, 1770, 1790-ben. Az újabb irodalomban többhelyütt találkozunk Nyíregyházáról szóló vagy Nyíregyházát érintő tanulmányokkal, ezek azonban kevésbé érintik a bokortanyák népét. Talán idesorolhatjuk a magunk tanulmányát, mely a bokortanyák társadalomrajzát adja vázlatosan.¹⁷ Nagy vonásokban megismerjük belőle a bokortanyai nép paraszti életrendjét, társadalmi szerkezetét tagoltságát, stb.

A bibliográfiai áttekintést *Kovács Alajos*, a kiváló statisztikus tanulmányával zárhatjuk be.¹⁸ Az örökváltság 100. évfordulóján meg-

¹⁴ *Mérey Ferenc*: Nyíregyháza története. Magyar városok monográfiája VIII. Nyíregyháza és Szabolcsvármegye községei. Szerk.: Húnek Emil. Bp. 1931, 9—38.1.

¹⁵ *Dienes István*: Nyíregyháza népe. U. o. 68—114 1.

¹⁶ *Nagy Elek*: Nyíregyháza fejlődése. Magyar városok monogr. VIII.39—671.

¹⁷ *Márkus Mihály*: A bokortanyák társadalomrajza. Vármegyei Szociográfiák, IV. Szabolcs vármegye. Szerk. Dienes István. Budapest. 1939. 118—126 1.

¹⁸ *Kovács Alajos*: Nyíregyháza város népességének fejlődése. Magyar Statisztikai közlemények 1924. 9-10. sz. 353-363 1.

rajzolja a város statisztikai tükörképét. Mint mondja: „Nyíregyháza azért is igen alkalmas ilyen tanulmányra, mert lakossága, különösen felekezeti tekintetben, valóságos kivonata Magyarország lakossága összetételének, településtörténete érdekes példája az Alföld benépesülése történetének, a lakosság nemzetiségi tekintetben való fejlődése pedig kicsinyben mutatja azt a fejlődési irányt, amely az Alföldön, a magyarságnak ebben a nagy kohójában, az utolsó két évszázad folyamán végbement”. A továbbiakban — *Kovács Alajos* Idézett munkája nyomán — ismerkedjünk meg röviden Nyíregyháza újratelepítésének történetével.

*

Nyíregyháza már ősidők óta lakott helynek bizonyult. Bizonyítékait a Szabolcsvármegyei Jósa-múzeumban találjuk meg. Őskori eszközök tekintélyes száma, obszidiánok, kőbalták, kovakések, stb. mind-mind a történelemelőtti életet bizonyítják. Gazdag ez a vidék bronzkori leletekben is. Nevezetes hely lehetett a honfoglalás táján s később is, az egész Árpád-koron át. Tudjuk, hogy Szent László «zen a vidéken is tartott törvényhozó gyűlést. Legkorábbi emlékeink *Nyr*, majd *Eclesia de Nir* néven emlegetik. Kétségtelen, hogy helységünk az Árpád-korban épített „szentház”-tól azaz templomától kapta nevét.¹⁹ Hasonló névadással az ország más részein is találkozunk, főleg a Dunántúlon és az Alföldön. Az erre vonatkozó adatokat *Schwartz Elemér* gyűjtötte össze.²⁰ Nyíregyháza a magyar történelem kezdetén királyi birtok lehetett. Csak a XIV. század folyamán került magántulajdonba, az ecsedi *Báthoryak* kezébe s ezen a réven története hozzákapcsolódik az erdélyi részek történetéhez, sorsához. A törökdhülés következtében lakatlanná vált részeket az erdélyi fejedelmek új lakosokkal pótolják. Az eddig hazátlan hajdúkatonaságot kiváltságokkal Szabolcs- és Bihárvármegyék területére telepítik le. A kiváltságokat 1640-ben Bethlen Gábor, 1655-ben pedig II. Rákóczi György is megerősíti. A szabad hajdúvárosok lakói nem fizették a dézsmát, harmincadot, taksát és portiót. Contributiót is csak az ecsedi uraiknak szolgáltatták be. Emiatt a nagy szabadság miatt sok bajuk keletkezett a vármegyével. A vármegye nem akarta elismerni kiváltságaikat. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy az első hajdú telepések mellett újabbak is keletkeztek. Ilyen volt *Győrffy István* szerint Nyíregyháza is.²¹ Amíg az erdélyi fejedelem-

¹⁹ *Virágh Rózsa*: Magyar helységnevek eredete. Föld és Ember 1930. 285 I.

²⁰ *Schwartz E.*: A patrocínium a helynévkutatás szolgálatában. Századok 1933. 186. 1.

²¹ *Győrffy István*: A hajdúk. Magyar nép, magyar föld. Bp. 1942. 148. 1.

ség elég erős volt, addig a hajdúvárosok is virágoztak; Nyíregyháza is. Amikor azonban Erdély ereje lehanyatlak, az újabb hajdútelepek kiváltsága is megszűnik. A vármegyei rendek keresztülviszik akaratukat az országgyűlésen és az 1635. évi 682. t. c. szerint Nyíregyháza hajdúvárosi kiváltsága is megszűnik. A virágzó hajdúvároskára végzetesen hat a törökvilág is. Határukat török, labanc, kuruc hadak versengve dúlják és sarcolják. A teher már elviselhetetlenné válik és a lakosság kiköltözésre kényszerül. Majdnem ugyanarra a sorsra jut, mint a szomszédos *Sima* köség, melynek emlékét ma már csak egy határnév őrzi. Az egykori hajdúváros Rákóczi Ferenc tulajdonából előbb kincstári, majd ismét magántulajdonba kerül. 1728-ban már csak 48 hajdúgazda lakik Nyíregyházán. *Gróf Csáky István* ezidőben a városról a következőket írja: „Nyíregyháza annyira elpusztult legyen, hogy csak a szél fújdogálná helyeit”.²²

A XVIII. század első felében Nyíregyháza a gróf Károlyi-család kezére került. A század közepén tulajdonosa: *gróf Károlyi Ferenc*, akiről *Acsády Ignác* is azt írja, hogy a legemberségesebb földesurak közé tartozott, elhatározta, hogy elhagyatott birtokát valamiképpen benépesíti. Jól tudta, hogy a földesúr birtoka csak akkor ér valamit, ha minél több dolgos jobbágykéz dolgozik rajta. Gróf Károlyi Ferenc új telepeseiben nem csupán munkaegységeket látott, akiket tetszése szerint felhasználhat, hanem meglátta bennük az embert is.²³ A XVIII. századi Magyarországon ez a földesúri gondolkodás és magatartás nagyon ritka jelenség volt. Azt is tudta, hogy szándéka nagyon sok akadályba fog ütközni, különösen Szabolcs megyében. Ő maga írja egyik levelében: „. . . mert százszor könnyebb jószágot találni és venni, mint gazdaembert belé”²⁴ Az akadályok azonban nem riasztották vissza, bár többrendbeli kérelmét a vármegye földesurai elutasították. *Eble Gábor* szerint a megye urai attól féltek, hogy a megye jobbágysága majd mind oda fognak futni és akkor a letört szarvú hajdúváros ismét jogait fogja követelni. Károlyi megígéri a megyei rendeknek, hogy a benépesítendő Nyíregyházát nem a megye jobbágyaiból fogja toborozni.²⁵ — Hosszas vonakodás után mégis megkapja az engedélyt. Ügyes-bajos dolgainak végzése közben egyszer átutazik *Szarvason*, ahol érintkezésbe lép egy felvidéki származású nemes csizmadiamesterrel, *Petrikovics Jánossal*. Ettől megtudja, hogy Szarvason fölös számú gazda van,

²² *Lukács Ödön*: i. m. 135. 1.

²³ *Acsády Ignác*: A magyar jobbágyság története. Budapest. 1908. 369. 1.

²⁴ *Bakács István János*: A magyar jobbágy a XVIII. században. Századok 1936. 290. 1.

²⁵ *Eble Gábor*: i. m. 12. 1.

akiknek már nem jutott a Harruckern birtokból elegendő szántó- és legelőföld. A fölös gazdák száma a felnövekedett gazdafiakkal állandóan gyarapszik, úgyhogy ezek a fiatalok kénytelenek szüleikkel egykenyéren élni. Gróf Károlyi Ferenc erre megkéri *nemes Petrikovics Jánost*, hogy e földnélküli gazdákat toborozza össze és vezesse át az ő néptelen *nyíregyházi* és *cserkészi* pusztájára. *Petrikovicsot* meg is hívta, hogy az „impopuláció” helyét személyesen „vizsgálja felül”. *Petrikovics János* a nyíregyházi látogatás után hazatérve hamarosan megkezdí a telepesek toborzását. Először *Szarvason*, majd *Tótkomlóson*, *Békéscsabán* jár. 1753 őszén néhány vállalkozó kedvű gazdával ismét megjárja Nyíregyházát; egynéhány gazda már az őszi vetést is elvégzi s jelképesen foglalónak ott is marad. A telet elhagyott földházakban húzzák ki. A nyíregyházi telepesek zöme 1754. tavaszán költözik az új lakóhelyére. Az evangélikus egyház egyik vizitációs jegyzőkönyve szerint az impopuláció ideje 1753-ban jelöltetik meg.²⁶ A békéscsabaiak magukkal hozták papjukat: *Wandlik Márton* lelkészt is. Az új telepesek első lelkészi szolgálatát ő látta el. Károlyi Ferenc gróf szeretettel fogadta a néptelen pusztájára jövő jobbágyokat. A határ óriási nagy volt és bár Békés megyéből több mint 300 család telepedett át, a terjeszkedési lehetőség még nagyobb volt. Éppen ezért gróf Károlyi újra megbízta *Petrikovicsot*, hogy menjen el a Felvidékre és toborozzon ott is a nyíregyházi telepítés érdekében. *Petrikovics* ezen az útján főleg a *gömöri*, *nógrádi* és *zólyomi* evangélikus gyülekezetek népét látogatta meg és a templom előtt olvasta fel a gróf pátenslevelét. Hírverésére Hontból, Gömörből, Zólyomból és Nógrádból újabb rajok érkeztek. A felvidéki tót jobbágyokat sokkal könnyebb volt megmozgatni és áttelepítésre bírni, mint a másutt valókat. *Szekfü Gyula* írja: „a felvidéki falvak lakóira nem vigyázott annyira a földesúr”, mint pl. Szabolcs megyében.²⁷ A felvidéki rajok érkezését a békésmegyeiek nem szívesen vették. Idetelepítésük miatt *Petrikovics* elvesztette minden népszerűségét. A szegény sorsban élő felvidéki családok továbbra is fenntartották kapcsolatukat korábbi lakóhelyükkel és az otthonmaradottakkal. A jobb életkörülmények közé került családok maguk után hívták az otthonmaradottakat is. Egyik testvér hívta a másikat. Ez különben általános volt mindenfelé, különösen Szabolcs megyében. Sokkal későbbi időpontról hasonló esetről számol be *Ortutay Gyula*. A nevéssé vált mesemondó öreg *Fedics Mihály* mondja, hogy őt is a „bátyja hívta az ungmegyei Nagyszelmencről a szabolcs-

²⁶ Ág. h. ev. egyh. lev. Egyh. j. k. 1860. aug. 24.

²⁷ *Hóman B.*—*Szekfü Gy.*: Magyar történet. Bp. 1935. IV. 460. 1.

megyei Piricsére”.²⁸ A benépesedés sokhelyütt rokonsági kapcsolatok révén folytatódott. Nyíregyháza telepítésében és azután, három benépesedési hullámot vehetünk észre. Ezek térben és méretben is különböznek egymástól. Az első a békésmegyei származásúaké. Elhelyezkedésük körülbelül három évig tart (1753—1755). A második hullámot a felvidéki eredetű és a gazdarendbe tartozó rajok jelentik. Elhelyezkedésük valamivel több ideig tart, kb. öt évig (1755—1760-ig). A két első hullám hozta telepeseket főképen a közös (evangélikus) hit tartotta össze. Magatartásukban egyébként különbségek mutatkoztak, ezt a szájhagyomány ma is számontartja. De a nyelvjárási különbségek is igazolják ezt. A különböző eredetű gazdarétegek között azonban lassanként eltűnt a választó vonal. A harmadik hullám időtartamára nézve úgyszólván a legutolsó napokig tartott. Az ezzel érkezők főleg idénymunkára járó munkások, (aratók, cséplők, stb.) fonó férfiak, asszonyok és leányok, szolgák, szolgálók, mesterlegények voltak. Ezeknek a beszivárgása szünet nélkül tartott egészen 1920-ig. Az új államhatárok azután véget vetettek az idénymunkára való lejárásnak és lassú leszivárgásnak.

Az egyenkénti leszivárgás, vagy csoportos letelepedés Szabolcs-megyében többfelé általános jelenség, de ismeretes országszerte is. Igen tanulságos volna ezeknek az idegen eredetű telepeseeknek asszimilációs fokát megfigyelni. A Szabolcs megyében lévő *Ajak*, *Vencsellő*, *Rakamaz*, *Piricse* pl. már teljesen lemondott eredeti nyelvről és etnikumáról. Nyíregyháza és határa még csak most lépte át az asszimiláció feleútját. Amint a későbbiek is bizonyítani fogják, e folyamatot az egyenkénti lassú leszivárgás késleltette.

Az előbbiekből következik, hogy a szabolcsi magyarság népi műveltségének képét a fenti jelenségek lényegesen befolyásolták és alakították. Aki a szabolcsi népműveltség való mivoltát keresi, előbb ezeket az összetevőket kell hogy ismerje. Erre már *Ortutay* is felhívja a figyelmet.²⁹ A Szabolcsba telepedett ruszinság etnikai kapcsolatát Fedics Mihályon keresztül már úgy-ahogy ismerjük, de az egész folyamat története még ismeretlen és kutatójára vár. Amíg ezek a részletmunkák el nem készülnek, átfogóbb munkálatokba nem foghatunk. A magyarságismeret egyik lényeges eleme, hogy tisztában legyünk azzal a hatással, melyet a magyarság — akár nyelvi, akár más műveltségi tekintetben, — a szomszédos vagy vele

²⁸ *Ortutay Gy.*: Fedics Mihály mesél. Új magyar népkölt. gyűjt. I. Bp. 1940. 32. 1.

²⁹ *Ortutay Gy.*: Szabolcs vármegye népi kultúrája. Vármegyei szociográfiák. IV. Szabolcs vármegye. Szerk.: Dienes István. Bp. 1939. 275. 1. és előbb id. munkája 33. 1.

együttélő népekre gyakorolt és viszont. A kölcsönhatások megállapítását *Mályusz Elemér* is igen kívánatosnak tartja.³⁰ A feladatokat magyar részről nekünk kell elvégezni. *Melich János* írja, hogy a hazai szláv nyelvjárások, települések *magyarnyelvű* leírását folytatni keli, — különösen a *tótokét*, — hogy alföldi településük története minden szempontból megírható legyen.³¹ Szláv vonatkozású tudományos irodalmunk feltűnő szegénységére legutóbb *Szekfű Gyula* mutatott rá; „a német, török népet kivéve, egyik népcsoporttal sem voltak a magyarságnak oly régi és állandó érintkezései, mint a szláv-sággal”.³²

E követelmények, szempontok figyelemmel tartásával kell megvizsgálnunk a nyíregyházi tótokok népi életét. A bokortanyák népe már kétszáz éve él együtt szabolcsi lakóhelyén a magyarsággal. *Az alföldi életforma magasabb szintre emeli őket, ami magával hozza erőszak nélküli áthasonulásukat.* A továbbiakban az áthasonulás egyes fázisait igyekszünk bemutatni, de mindenkor tekintettel vagyunk arra az állapotra, amelyben ez a népcsoport korábban élt.

³⁰ *Mályusz Elemér*: A népiség története. A magyar történetírás új útjai. Szerkesztette Hóman Bálint, Budapest, 1932. 267. 1.

³¹ *Melich János*: Szláv filológia. Megjelent: Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest. 1927. 111. lap.

³² *A magyarság és a szlávok*. Szerk. Szekfű Gyula. Előszó. Budapest. 1942. 5.!

Társadalomrajz.

Mielőtt a népi élet ismertetésére térnénk rá, szükséges, hogy előbb a bokortanyák társadalmával és annak összetételével legyünk tisztában.

Nyíregyháza megyei város lélekszáma az 1930. évi népszámláláskor 51.308 főnyi volt.¹ Ebből az összlakosságból a belterületre 31.327, a külterületre pedig 20.071 lélek esett. Ezek szerint az összlakosság 3/5 része belterületi, 2/5 része pedig külterületi lakos volt. Ez a külterületi rész, mely a városhatár 46.593 kat. holdján terül el, **a bokortanyák világa.**

A városhatárban lévő külterületi részből nem tartozik a bokortanyák világába a városhatár északi része. Ezért a külterületi lakosságból ezt a részt le kell számítanunk, ha tudni akarjuk, hogy mennyi a bokortanyákon lakó népesség összlétszáma. Így kihagyhatjuk **a következő határrészeket: Belegrádpusztá, Ferenc tanya, Görög szállás** (bár újabb parcellázás révén igen sok tírják család lakja), **Gyulatanya, Királytelekpusztá, Királytelki-szőlők, délen Varjúlapos, Hosszúhát,** a város alatt: *Eletótelep.* Az ezekben megtelepült lakosság nem azonos a bokortanyákon lakó népességgel, településrendszerük is eltérő. (Nem számítjuk külterületi népességnek a várossal szervesen egybetartozó *Szentmihályi-út* és a *Pazonyi-út* lakosságát sem.) E levonásokkal a város külterületi lakosságából napjainkban (1930-bari) a bokortanyákon 15.231 lélek él. Ha ezt a számot a 72 külterületi lakott hellyel elosztjuk, akkor 211—212-es⁴ átlagléllekszámot kapunk. Természetesen idevettük az olyan település-csoportokat is, aminő pl. az *Örökös földek* öt szakasza, amelyen majdnem 2000 lélek lakik, továbbá *Alsó- és Felsőpázsitot.* (itt 2000-en felüli a létszám,) **a Cugosrészt, Nagylapost, az Ó- és Újkisteleki szőlőket** (800-on felüli lélekszámmal), végül a *Rozsréti szőlőt.* Ezek az utóbbiak nem típusos *bokortanyás* települések, de minthogy azonos származású népesség lakja, továbbá szervezet tekintetében a

¹ Az 1940-es népszámlálás részletes eredményeihez nem férhettem hozzá. 1941. január 31-i állapotoknak megfelelően a népesség létszáma: 59.105 főnyi volt.

bokortanyák rendszerét követik, nyugodtan vehetjük a bokortanyák közé.

Ha a bokortanyák statisztikai képét nézzük, legelőször az ötlik szemünkbe, hogy a bokortanyák népessége 2/3 részben evangélikus vallású. Vannak bokortanyák, ahol a lakosság csaknem tisztán evangélikus hiten van. Természetesen vannak vegyes vallásúak is, mint pl. *Alsósóskút*, *Cugosrész*, *Felsőbadúr* vagy *Polyák-bokor*, — ezek azonban nagyjából a városhoz közeleső határ részen vannak. Alig 2—3—4 km-re a várostól. (Pl. *Örökösföldek*, *Alsó- és Felsőpázsit*, *Felsősima*, *Dankó-bokor*, a távolsági megjelölés alól csak *Púposhalom* jelent kivételt, itt azonban az magyarázza a vegyességet, hogy egész perifériális helyzetű és benne észak felől való beáramlás tehető fel.)

A bokortanyákon mutatkozó felekezeti eltolódásokat településtörténeti okok magyarázzák.

Ismeretes, hogy a városhatárt többször is felosztották. (Erre később is rátérünk.) Először az első hullámban érkezettek osztották fel a község határt. Ezek kizárólag békésmegyei származásúak voltak. 1753—54-ben a határ legjobb része *Kis-cserkesz* és *Nagy-cserkesz* között terült el. Ez az akkori községtől a *Szentmihályi-* és a *Löki-út* között 9—10 km-re kezdődött. Itt voltak a legjobb termő és legelőföldek; másutt mindenütt homokos és vizenyős volt a föld. Mint tudvalévő, az első telepeseket eleinte *Cserkeszpusztára* irányították, itt jelölték ki az új telep helyét. E tervtől csak a kényszerű helyzet térítette el az illetékeseket, amikor észrevették, hogy ez a vidék ivóvízben igen szegény és emiatt a mai Nyíregyháza helyén telepedtek meg. Az első telepések azonban itt foglaltak maguknak szállásföldet. Az első foglalás jogán tehát a békésmegyei származású evangélikus gazdák szállásföldjei (később bokortanyái), *Cserkeszpuszta* körül keresendők. Valóban a legtisztább evangélikus népességű és törzsökös tírpák bokortanyák ezen a területen találhatóak. Ilyenek pl. *Verbó'cf-bofeor*, *Sipos-bokor*, *Markó-bokor*, *Sulyán-bokor*, *Róka-bokor*, *Mohos-bokor*, *Benkő-bokor* (ezt nevezték ezelőtt *Kis-cserkesznek*, a népi elnevezés még ma is sokszor így használja), *BelH-bokor*, *Vadas-bokor*, *Magyar-bokor*, *Tamás-bokor* (ez az egyik legtipikusabb bokortanya), *Bundás-bokor*, *Halmos-bokor*, *Kazár-bokor*, *Lód-bokor*, *Vajda-bokor* és *Cserkeszpuszta*.

A bokortanyák statisztikai képe

A bokortanya neve	Lélekszám		Felekezeti megoszlás			
	1920	1930	ág. h. ev.	r. kat.	g. kat.	ref.
1. Alsóbadur-bokor	—	126	123	3	—	—
2. Alsópázsit	1344	982	566	198	97	77
3. Alsósima	243	248	124	45	54	23
4. Alsósóskút-bokor	112	149	64	33	48	4
5. Antal-bokor	105	145	109	26	3	7
6. Báji-bokor	139	172	148	8	1	15
7. Bálint-bokor	230	215	202	9	1	2
8. Bánfi-bokor	59	68	68	—	—	—
9. Bedő-bokor	49	113	39	36	35	3
10. Benkő-bokor	131	110	105	4	1	—
11. Budás-bokor	269	285	253	16	13	3
12. Belfi-bokor	49	80	78	—	2	—
13. Cigány-bokor	158	200	188	8	2	2
14. Cugosrész I.	139	45	13	17	10	5
15. " II.	—	128	35	25	47	21
16. Dankó-bokor	148	187	58	44	71	14
17. Debrő-bokor	147	140	130	8	—	2
18. I. Manda-bokor	—	323	303	16	4	—
19. II. Manda-bokor	586	177	165	1	—	11
20. III. Manda-bokor	—	74	64	1	9	—
21. I. Rozsrét-bokor	212	122	66	24	22	10
22. II. Rozsrét-bokor	—	128	123	3	1	1
23. Felsőbadur-bokor	174	180	55	62	42	21
24. Felsőpázsit	616	1278	427	388	261	197
25. Felsősima	593	775	469	122	135	44
26. Nagylapos	219	119	107	1	—	11
27. Felsősóskút-bokor	257	279	151	41	80	7
28. Ferenc-bokor	22	39	29	4	—	6
29. Füzes-bokor	123	124	114	9	1	—
30. Gerhát-bokor	135	135	108	11	8	8
31. Halmos-bokor	84	78	76	—	1	1
32. Horvát-bokor	107	129	102	17	7	3
33. István-bokor	34	53	47	1	3	2
34. Jakus-bokor	142	172	124	9	35	4
35. János-bokor	108	157	98	52	7	—
36. Kazár-bokor	117	152	148	2	—	2
37. Kisteleki-bokor	66	69	—	1	68	—
38. Ókistelekiszőlő	240	253	161	32	49	7
39. Újkistelekiszőlő	367	590	434	75	42	39
40. Kordován-bokor	115	106	83	10	13	—
41. Kovács-bokor	94	117	102	9	6	—
42. Lakatos-bokor	116	131	113	16	1	—
43. Lóczi-bokor	55	78	78	—	—	—
44. Magyar-bokor	168	193	176	10	7	—
45. Markó-bokor	124	126	93	15	14	4
46. Mohos-bokor	49	59	51	—	8	—
47. Nádas-bokor	53	68	52	8	8	—
48. Nádas-bokor	212	212	193	15	3	1
49. Örökösföldek I. sz.	—	639	161	313	61	87
50. " II. "	—	337	113	116	32	66
51. " III. "	827	232	101	62	25	37
52. " IV. "	—	595	380	84	58	66
53. " V. "	—	159	86	10	63	—
54. Polyák-bokor	139	174	89	50	28	7

A bokortanya neve	Lélekszám		Felekezeti megoszlás			
	1920	1930	ág. h. ev.	r. kat.	g. kat.	ref.
55. Púposhalom	147	413	228	115	40	30
56. Róka-bokor	101	109	108	—	1	—
57. Rozsréti szőlő	270	326	290	15	19	2
58. Salamon-bokor	144	186	141	17	21	7
59. Sipos-bokor	260	283	274	8	1	—
60. Sulyán-bokor	177	176	138	11	13	14
61. Sváb-bokor	93	99	74	9	10	6
62. Szekeres-bokor	138	114	76	11	17	7
63. Szeles-bokor	32	52	29	17	2	3
64. Szélső-bokor	310	367	295	34	27	11
65. Tamás-bokor	147	156	139	8	2	7
66. Ujteleki-bokor	212	258	223	8	17	9
67. Vadas-bokor	115	105	102	1	1	1
68. Vajda-bokor	110	106	104	—	—	2
69. Varga-bokor	183	221	185	33	1	2
70. Verbőci-bokor	68	95	89	—	—	6
71. Zombori-bokor	76	70	52	13	4	1
72. Zöld-bokor	37	38	34	3	1	—

Azok a bokortanyák, ahol felekezeti megoszlást találunk, újabb keletkezésűek. A szállás-földet itt nyerő gazdák többnyire másodlagos telepítésűek. A későbbi határfelosztás alkalmával a második népesedési hullámból érkező felvidéki róm. kat. és gör. kat. vallású gazdák is részesedtek a szállásföldekből. Természetesen nekik már csak a gyöngébb minőségű homokos föld jutott. Erre a célra nagyjából a *Communitás pázsitját* osztották ki. Innen van az *Alsópázsit* és *Felsőpázsit* elnevezés is. Minthogy a későbbi határfelosztásból származó szállásföldeket már nem a régi úzus szerint vették művelés alá, azért itt a település képe is más, mint az első bokortanyáké.

Az evangélikus többségű bokortanyákon található katolikusok, nem állandó lakói az illető bokortanyának, hanem csak éves-cselédként elszegődött *szolgák* vagy *taksás*-ok. Ezek tehát nem törzsökös lakók, mert ha szegődményes, évi szolgálati viszonyuk megszűnik, továbbköltöznek. Legtöbbje a város körüli pázsitokról és szőlőkből kerül a bokortanyákra. Újabban gyermekmenhelyről származó szolgákat is találunk köztük, akik szintén katolikus vallásúak és az összeíráskor a katolikusok arányszámát növelték.

Ha most összegezni akarjuk, hogy hány lélek tartozik a bokortanyákat lakó tír pákságba, akkor nem elég a bokortanyák népességét irányadóan tekinteni. Hozzá kell számítani a város belterületén és a városhatáron kívül élő tír pák származású lakosok számát is. Már előre meg kell jegyeznünk, hogy csak hozzávetőleges számot

adhatunk; pontosat nem, mert ez nem állapítható meg. Már a külterületi adatokból láthattuk, hogy a bokortanyák népe nagyobb többségben evangélikus vallású. Ezek szerint a belterületi evangélikusokat is nagyjából tirpák származásúnak tekinthetjük.

Minden bizonnyal a mai evangélikusok között már nagyon sok akad, aki nem számítható ide, de általánosságban ezek a kivételek nem sokat számítanak. A belterület evangélikusságának a létszáma az 1930-as népszámlálás szerint 7.514 lélek. Ha most ebből a fent említett kivételt le is vonjuk, — de viszont hozzáadjuk a görög- és római-katolikus vallásúak közül azokat, akik tirpák származásúaknak tekinthetők, mint ahogy ezt a bokortanyai lakosságnál tettük, — így is felmegy a létszám jóval 8.000 fölé. Ma már Nyíregyházán csak az evangélikus vallásúakat szokták tirpáknak tekinteni. Régebben azonban idetartoztak a görög és római katolikus vallású tótok (szlovákok) is. Az 1821. évi római katolikus személynévszerint Nyíregyházán az egyházi szolgálatok nyelve „slavica et hungarica”.² Ebből is világos, hogy az első évtizedekben még a katolikusok között is nagyszámú tirpák-tót származású elem volt található. *Fényes Elek* szerint az 1840-es években a római katolikusoknál már felváltva, egyik vasárnap magyar, a másikon tót nyelven tartották az istentisztelet.³ Az 1910-ben megejtett népszámlálás adatai szerint a magyar anyanyelvűvé vált római-katolikusok közül 18.3 %, a görög-katolikusok közül 27.6 % tudott tótul. A nép maga is emlékszik olyan katolikus papokra, akik tótul beszéltek és érintkeztek híveikkel. A mai görög-katolikusok közül magam is többet ismerek, akik ugyanúgy beszélnek a tirpák-tót nyelvjárást, mint a bokortanyák népe. Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a belterületi lakosság római- és görög-katolikus vallású rétegéből is, igen sokan tirpák származásúnak számíthatók.

A külterületi és belterületi összegeket egybeadva a város tirkasságát 23.000-en felülínek tarthatjuk.

Ehhez azonban hozzá kell adnunk a városhatáron kívül élő, főleg az északi és déli irányban terjeszkedett tirkasságot. Ezek a következő községhatárban található: *Nagykalló* területén hét telep, *Alispántanya*, *Császárszállás*, *Lászlótanya*, *Vadasspuszta*, *Újsor*, *Szomjukat*. Összesen 554 lélek. *Újfehértó* határában három telep, *Erzsébettag* (ezt *Csanaktag* néven emlegetik), *Kálmánháza* (népi neve inkább *Bogárháza*) és *Nagyvadastanya*. Összesen 434 lélek-

² Koutics *Alajos*: Nyíregyháza népességének íejlődése. Magy. StatSz. 1924. 359. 1.

³ *Fényes Elek*: Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja. Pesten, 1839. IV. 214. 1.

kel. A nyírbogdányi járásban szórványszerűen *Kemecse*, *Kótaj*, *Nyírpazony*, *Gégény* és *Geszteréd* községben összesen 170 lélek.⁴ *Nyírszöllősön* kül- és belterületen 1500 lélek.⁵ Legvégül Oros község határában *Borbánya szőlők*: szintén 1500 lélek.⁶

A városhatáron kívüli tír pákság tehát /4.100-on felüli létszámú. Jórésztük már túljutott a tót-magyar nyelvcsere, de egy kisebb rész még mindig két nyelvűnek számítható. Mindezeket egybevetve a Nyíregyházán és környékén élő tír pákságot legalább 27.000 főre becsülhetjük.

Társadalmi szerkezet.

A parasztság társadalmi alakulása elsősorban a társadalomrajz érdeklődési körébe tartozik. Az itt lezajló folyamatok eredményeit azonban a néprajztudomány is figyelemmel kíséri, de természetesen érdeklődési szempontjai egészen mások. *Erdei Ferenc* a magyar tanyával kapcsolatban azt írja, hogy társadalomrajzi szempontból teljesen feldolgozatlan terület.⁷ A magyar tanya társadalmi valósága és alakulása ma még csak bizonyos általánosságokban fogalmazható meg. Részletes társadalmi és történeti kutatások sokat módosíthatnak az általa megrajzolt képen. A magyar tanyástársadalmak szerkezete nem mindenütt egyforma, így valóban szükségünk van részletközlésekre.

A bokortanyák népénél a mai társadalmi szerkezet semmiképpen sem felel meg a régebbi állapotnak. A változás oka többféle s elsősorban gazdasági körülményekből magyarázható.

Vizsgálódó szemmel még itt-ott észrevehetjük a régi szerkezet nyomait. Valamikor a társadalmi tagozódás élesebb volt, a határokat nem lehetett olyan könnyen áthágni, mint manapság. Ez a tagozódás legvilágosabban a származástudatban volt észrevehető. Nyomait még ma is észrevehetjük. Az idősebb gazdanemzedék még ma is sokat ad származására, ez különösen az evangélikus vallású gazdarétegnél jelentkezik élesebben.

A régi *nyíregyházi élet* valamikor nem a bokortanyákon, hanem a városban folyt. Már ez maga is nagy különbséget jelent a

⁴ A geszterédiékről a régi egyházi írások is beszélnek. A múlt század elején saját „oskolájuk” is volt. Nyíregyházi (Nyh.) ág. h. ev. egyh. lt. III. 139. 1.

⁵ *Nyírszöllős* azelőtt *Kótaj* községhez tartozott és *Kótaji-szőlők* néven ismerték.

⁶ *Borbánya* nevét csak a hivatalos közigazgatás használja. Népi neve *Orosi-szöllő*. Közigazgatásilag Oroshoz tartozott, most azonban átcsatolják Nyíregyházához. Az erre vonatkozó döntés már megtörtént, csak a végrehajtása hiányzik.

⁷ *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák. Bp. 1942. 258. 1.

mai bokortanyai étellel szemben. Amikor a gazdák kiköltöztek örökáron megszerzett *szállásföldjükre*, — egyszersmindenkorra megszűntek városlakók lenni. Ez a nagy változás egybeesik az örökváltság idejével. Az örökváltsággal örök tulajdonukba kerül az egész nyíregyházi határ, megváltozik az eddigi földközösség, a gazdálkodás formája stb., — de a földközösség által nyújtott előnyöket nem vesztik el, hanem szervesen beillesztik az új keretekbe. Így alakul ki mai hírnevessé vált *bokortanya-rendszer*. A szállásföldeken az örökváltság előtt is rendes gazdálkodás folyt, de a földet inkább csak a *cselédek*, *taksások* művelték. Az örökáron megszerzett földön azonban a fiatal jobbágygazdák már másképen rendezkednek be. Állandó tanyai életre vállalkozva elszakadnak a várostól. Ezzel az életforma változással a társadalmi szerkezetben is jelentékeny változás következik be.

Az eddigi falu-, illetve város-közösségi élet megszűnik. Az eddig egymás mellett élő csoportok elszakadnak egymástól. A tanyákon pedig az új igazodással új helyzet keletkezik. Az egyes rétegek megtartják különállóságukat, de ebben az egész folyamatban már némi kiegyenlítődési hullám is jelentkezik. A kiegyenlítődés többféle természetű, így pl. nyelvi, majd hagyománybeli. A tanyai együttélés közelebb hozza a gazdaréteget a szegényebb taksásokhoz és viszont. Élményük, munkájuk közös, a különbség közöttük csak vagyoni természetű. Érthető, hogy a mai társadalmiszerkezet most már nem a származás, hanem a vagyoni kategóriák szerint alakul.

A régi Nyíregyházán a következő társadalmi tagoltság volt: jobbágygazdák, mesteremberek, szolgák, zsellérek és szegények rétege. Később ez a sorrend kiegészítődött a nemesek rétegével, akik az élre kerültek a jobbágygazdák elé. 1820-ban a census alapján négy társadalmi réteget különböztethetünk meg: 1. honorátorok, 2. gazdák és mesteremberek, 3. zsellérek, 4. szolgák és szegények.⁸ Az első rétegbe tartoztak a nemesek. A jobbágygazdák és a mesteremberek szintén egy csoportba kerültek. Ezeknek mindnek háza, földje vagy mestersége volt. A zsellérek, vagy ahogy Nyíregyházán nevezik: *taksások*, földnélküli gazdák voltak, vagyonuk jobbra jószágból állott. Ők művelték a városi gazdák földjét, a szolgákkal együtt. A jobbágygazdák nincsenek a földhöz kötve, hanem szerződéses jobbágyok. Szabad jogaikat már Békés megyében gyakorolták és ott *taksalista jobbágyoknak* nevezték őket. Nem adtak sem kilencedet, sem füstpénzt, hanem a földesúri szolgálmányok fe-

⁸ Nyh. ág. h. ev. egyh. It. HI. 197: Nyh. eccl. gyűlése 1826.

jében készpénzben fizettek a földesúrnak bizonyos kialakított összeget.⁹ A jobbágygazda javaival szabadon rendelkezett, birtokából nem volt kimozdítható, szállásföldjét, házáat gyermekei örökölték. Ha utóda nem volt, vagyonát arra hagyhatta, akire akarta.

A jobbágygazdák alatti réteg szintén úrbéres viszonyban állt a földesúrral. Az első conscriptiók „inquinus”-nak jelölik őket, később a tótnyelvű összeírásokban „zeliar”-nak. Kétféle zsellérről találkozzunk az első összeírásokban; *inquinus* és *subinquinus*-szal. Az előbbi házas zsellér volt, akinek egy kevés földje is volt a háza tájékán. Az utóbbi: hazátlan zsellér, aki más házában lakott. A zsellérek háza legtöbbször egy földbeásott kis *putriból* vagy *burából* állott. A zselléreket különben az 1689-es évek végén *Bajomi János* így határozza meg: „. . . Sellérhelyeknek pedig azt szokták nevezni, melyhez mezei örökség nincsen, akármely jó épülettel való legyen is az városban vagy faluban . . .”¹⁰ — Gömör megyében, ahonnan a nyíregyházi zsellérek nagyrésze származott, így határozzák meg hivatalos utasításban a zselléreket: „akiknek semmi vetése nem leszen.”¹¹ Mindkét esetben tehát a külsőség hiánya jellemzi állapotukat. Az 1757-i nyíregyházi conscriptió így sorolja fel többek között a zselléreket: „*Csizmár János — Súlyán Adám zsellérje Márton Ferenc — Korén Pál zsellérje*” stb.

Az 1820-i census és az összeírások szerint a zsellérek alatt vannak a szolgák. Szolgálatban álló munkaerők voltak nemcsak jobbágygazdánál, hanem zsellérnél is. A szolgák áramlása a város telepítése óta állandó volt. A város elöljárósága sokszor tilalmazza nagyarányú bevándorlásukat. A tilalmat úgy játszották ki, hogy a bevándorló szolgák helybeli családok leányait vették el feleségül és ilyenmódon igényelték a polgárjogot. Éppen ez ellen szól az elöljáróság következő határozata: „Észrevétetvén továbbá ezen város magistratusa által ugyantsak olyatén jövevény ösméretlen s gyakran rossz magaviseletű szolga-embereknek ezen város lakosai közibe szokott azon titkos bé-csúszás módjok is, mely szerint akárkinek a leg kissebb magok bé-jelentések s híradások nélkül ezen város polgárjainak leányait vévén feleségül s így osztán ugyan akkor sürgetik valami bizonyos magoknak tulajdonított kérkedéssel, jussal az ezen város polgárjai közibe való bevételnek meg-szabott rend-szabásait s kötelességeiket sőt inkább azokat egy bizonyos tsavargó s titkos úton és módon el ugrottak s ki-játszottak volna, mely végett is meghatározottat: hogy az helybeli minden valláson lévő tisztelendő

⁹ *Karácsonyi I.*: Békés vármegye története. Bp. 1896. III. 245. 1.

¹⁰ *Ha Bálint*: Gömöri jobbágyág története. Bp. 1938. 85. 1.

¹¹ *Ila B.*: id. m. 85. 1.

egyházi urak keresztessenek és kéretessenek meg az eránt, hogy ennekutána a mindennemű idegen helységbeli s ezen város polgárinak leányát feleségül venni szándékozó s e végett magát a törvényes háromszori ki-hirdetésre jelentő házasulandó személyeket a ki-hirdetés el-fogadása előtt elébb a város elöljáróinak való magok bejelentésére s ott leendő legitimációjokra s jövődöbéli polgárnak bévevése vagy tsak megbiztatása eránt hiteles írásban nyerendő levelek elő-mutatására kötelezenek s első városi kötelességekké tegyék. Egyéberánt ezen végzések ezennel kötelességben tétetvén minden illetén külföldi személyeknek, hogyha ezen felvételeket s első kötelességeiket mivel e mellett is valakik nem teljesítenének, magoknak fog tulajdonítatni, hogyha engedetlenségek büntetéséül a város polgárjai közibe többé nem fognak vétetödni.¹²

A felső vidékekről jövő szolgák származáshelye különböző volt. Az öreg tirpák gazdák vallomása szerint, főleg azokban az esztendőekben jött sok szolga Nyíregyházára, amikor a Felvidéken rossz volt a termés. Ilyenkor százával jöttek le az Alföldre és így Nyíregyházára. Akinek olcsó munkaerőre volt szüksége, felfogadott egy ilyen felvidéki tót szolgát, ez dolgozott helyette. 1817-ben következők voltak a cselédbérek; nőtlen első szolgának 30 forint készpénz, egy pár csizma, egy fejelés, egy bocskor, két pár fehér ruha. Ha a szolgának már itt laktak a szülei s öregek voltak, akkor ehhez még két véka vetés járult, de ebből csak a szem volt a szolgáé, a szalma a gazdát illette. — Házas, első szolgának 20 forint készpénzt adtak; ehhez még járt egy köből vetés, két pár új csizma, egy-egy fejelés, egy pár bocskor, egy véka kendervetés 1200 D öl tengeriföld, egy marhateleltetés, három köből életörlés. Ezenkívül a szolga feleségének segédkeznie kellett az élet betakarításánál és tíz napot dolgozni a gazdasszonynak. — A 16—17 éves fiúszolgának 16 forint, két pár csizma, egy pár bocskor és két pár fehér ruha volt a bére. — Első szolgálónak 20 forint, két pár csizma, két pár fehér ruha járt. — Másodrendű szolgálónak 12 forintot, két pár csizmát és két fehér ruhát adtak. — Pesztonkának tisztességes ruházat és élelem járt.¹³

A régebbi városvezetés valamikor kizárólag a békésmegyei származásúak kezében volt. Később azonban ez a helyzet megváltozott. Mint tudvalévó, — *Lukács Ödön* és *Leffler Samu* is írja, — a Nyíregyházára telepített jobbágygazdák között igen sok *nemes* is megbújt.¹⁴ Ezeket az új élet kezdhetésének a reménye vonzotta és

¹² Nyh. ág. h. ev. egyh. lt. III. 63. 1816.

¹³ Városi lt. 1826/36. Gazdálkodó szék protokolluma. No. 1295.

¹⁴ *Lukács Ödön* id. m. 215. 1. — I. még *Leffler S.* id. m. 96. 1.

vezette ide. A jobbágyok közé keveredett nemeseknek nemesi oklevelén kívül semmijük sem volt. A köznemességnek abból a nagyszámú armális rétegeből származtak, amelynek még a sokat emlegetett hétszilvafánál is kevesebbje, egy talpalatnyi földje sem volt. *Mályusz Elemér* becslése szerint ezeknek a nemeseknek a száma a reformkor idején az egész országban mintegy félmilliót tett ki.¹⁵ Nagyon sok nemes, mint iparos, kezemunkája után élt. Az egyre kisebbedő birtokocska folyton osztódva, végül is nem tudott elegendő élethelehetőséget nyújtani. Így vonultak be az elszegényedett nemesek az Alföld falusias jellegű szabadalmas helyeire, sőt amint Nyíregyházán is látjuk, a magánföldesurak birtokaira, hogy ott mint jobbágyok gazdálkodjanak. Életmódjuk azonos a jobbágyokéval, csak származástudatuk különbözteti meg őket. Külső megjelenésre is egyformák voltak. Ha megnemesítették, a nemeslevél birtokában továbbfolytatta eddigi életmódját, sokszor ugyanazon paraszttelken, így a hatóság a telek után továbbra is megadóztatta őket. Az armális nemesség személynek szólt és nem a paraszteredetű jószágának. — Az országban a XVIII. és a XIX. században jelentékeny számot tett ki a paraszttelkekre szállott nemesek száma. 1828-ban például az egész országban 4170 jobbágytelken találtak nemeset, ami számítás szerint 12.000 háztartást jelentett.¹⁶ Ez az ország össznemességének körülbelül a 10 %-át jelentette. A felvidéki nemesek „ínséges nemességüket bővebb jobbágykenyérrel cserélték fel.”¹⁷ így történt Nyíregyházán is. Nagyon sok szegény nemes letagadva nemes voltát a földesúr szolgálatába állott és a haszonélvezetül nyert föld bérének fejében jobbágyszolgálatot teljesített. Ugyanúgy, ahogy a többi jobbágygazda. A nemesek és jobbágyok együttélésére különben számtalan példa akad a felvidéki megyékben. A hontmegyei *Csere* községből írja *Chotek*, hogy ott évszázadok óta éltek „*bocskoros nemesek*.”¹⁸ Mindannyian földnélküliek. Ők is jobbágymódra művelik az uradalmak birtokát. A bocskoros nemes és jobbágy között a különbség az volt, hogy a nemesnek választójoga volt, képviselőit elküldhette a megyei gyűlésekre, adót, vámot nem fizetett. A földesúri szolgálmányokat azonban a jobbágygal egyformán kellett lerónia. — Nyíregyházán is így van ez. A nemesgazdák vállal-

¹⁵ *Mályusz Elemér*: Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere. Napkelet 1928. 174. 1.

¹⁶ *Szabó István*: Nemesség és parasztság Verbóczi után (*Eckhardt S.*: Úr és paraszt a magyar élet egységében. Bp. 1941) 52. 1.

¹⁷ *Szabó István*: id. m. 71. 1.

¹⁸ *Chotek K.*: Cerovo. Národopisná etúdie. Národopisny Vestnik Ceskoslovansky I. Praha. 1906. 69. 1.

ták a jobbágy terhet. Nem tehettek másképen, mert ellenkező esetben a telepes jobbágygazdák nem engedték volna maguk között letelepedni. Ez t. i. a többi jobbágygazdára nézve hátrányos lett volna, minthogy a nemesek kötelezettségeit is a többi jobbágygazdának kellett volna teljesíteni. Hogy ezt a gyanút eltereljék, nemesi mivoltuk letagadására volt szükség.

Így viselték a rangrejtő nemesgazdák is a közös jobbágyterheket körülbelül huszonöt évig. — Amint azonban múltak az évek, a jobbágygazdák a nemesgazdák is vagyonosodni kezdtek. Meggyarapodott vagyonnal már bátrabb lett a hangjuk. Nem hunyászkodtak meg többé, hanem hivatkozni kezdtek nemesi származásukra és kiváltságaikra.¹⁹ — Ez természetesen nem tetszett a többi jobbágygazdának, emiatt éles viszálykodás keletkezett a nemesgazdák és a jobbágygazdák között. Minthogy egyik fél sem engedett, a viszályt nem tudták egymás közt elintézni, a nemesek előbb az úri-székhez vitték az ügyet. A nyíregyházi „*Nemesek könyve*” 1772-ben ezt írja az egész esetről: „a parasztok közzé egyvelegyének némely nemes emberek is s napról-napra szaporodik a nemesség, de fájdalom, magok szabadságokkal élniek lehetetlen vala, minthogy a sok parasztság által egész a földig lenyomattatának.”²⁰ — Az úri-szék megvizsgálta az ügyet, nem adott igazat nekik és panaszukat nem orvosolta. Természetes is, hiszen érdekei ellen lett volna, ha megengedi a nemeseknek a kiváltságok gyakorlását. Ezáltal olyanokat túrt volna meg a saját földjén, akik nem akarnak a földesúrnak jobbágyi szolgálatot teljesíteni. — A nemesek nem nyugodnak bele a döntésbe és továbbviszik panaszukat a vármegye elé. Itt sem orvosolták sérelmeiket. 1785-ben már válságosra fordult a helyzet. A jobbágygazdák erőszakkal ki akarják űzni a nemeseket a város területéről. A szorongatott helyzetben a nemesek kénytelenek voltak megalkudni a helyzettel és újra vállalni a jobbágykötelezettségeket. A kötött egyezés szerint minden nemes tartozik az uraságnak megfizetni az urasági taksát: egy körmöczi aranyat. A megyei taksát azonban sajátmaguk fizethetik be a vármegye pénztárába. A Nyíregyházán szokásos heti szolgáltatást, amit népiesen *Jizsnovka*”-nak hívnak, minden nemes teljesíteni tartozik. Az utak karbantartása, minthogy ez a nemesek előnyét is szolgálja, őket is terheli. Mindazáltal a város határonkívüli útrobotra a nemest nem lehet kötelezni. A széna kaszálásában és forgatásában a nemeseknek is részt kell venniük, mert abból ők is részesednek. A nemeseknek nem lehet több jószáguk künn a külső legelőkön, mint amennyi a

¹⁹ Lehner S. id. m. 96-7. 1.

²⁰ Városi lt. 1887. 10.

legvagyonosabb parasztnak van. A közjóban a nemeseknek is részt kell venni. Földművelést csak akkor folytathatnak a nemesek, ha a fenti pontokat magukra nézve kötelezőnek ismerik el. „Ezen egyezés punctumai előttünk nemes emberek előtt elolvastatván és a tek. bíró Komjáti Mihály úr által *magyar nyelven* megmagyaráztatván,... mi is mind azokban megnyugodtunk és önkint szabad akaratunkból felvállaltuk. Nyíregyháza. 1788. febr. 20. Aláírják: *Ns. Reguli Sándor, Kováts Pál, Kováts György, Kováts János, Trsztyánszky Máté, Nagy György, Oláh János, Markus Bálás* és a többi nyíregyházi nemesek.”²¹ — A kötelezettségekkel egyidejűleg megkapták azt a szabadságot, hogy külön nemesi hadnagyot választhattak, aki őket a földesúrral és a vármegyével szemben mindenkor képviselte. Egy *Batiztuta* nevezetű nemesember nemesi praerogativumából nem engedett, ennél fogva a bírák nemcsak a városból, hanem a határból is kitiltották. A nemesgazdák többsége azonban engedett, mert gazdasági okból engednie kellett.

Viselték tovább a jobbágyterheket. A jobbágygazdák között a legelsők között foglaltak helyet, velük összesógorosodtak, rokoni kapcsolatban állottak. Szemléltetően láthatjuk ezt pl. az 1821. évi összeírásban. A nemesgazdák fiai a leggazdagabb jobbágygazdák leányait veszik el feleségül. Pl. *Nob. Kováts Mihály* felesége *Mányik Zsuzsi*. A Mányik-család ezidőben a legvagyonosabbak közé tartozott, egyik tagja főbírói tisztséget is viselt.²² — A nemesi renden lévők iskolázottabbak voltak, ismerték a törvényeket, majdnem mindannyian tudtak latinul. A kényszerű egyezés ellenére továbbra is résztvettek a „*Communitás*” vezetésében, helyzeti előnyüket tehát nem veszítették el. A községi elöljárók, a község szenátusa, a választott község (*ellecta communitás*) tagjai nagyjából nemesgazdák közül kerültek ki. Nagyon tanulságos, hogy amikor a nép kibékül a nemesekkel, vezetőikül a nemesgazdákat választja, nem hálából, hanem mert belátja, hogy azok értelmesebbek, intelligenciájuk nagyobb, judiciumük élesebb. Jobban értenek tehát a vezetéshez, mert az öröklött lelki sajátságokat, a vezető képességet, amelyek a paraszt ember fölé emelték, még a rossz gazdasági helyzet és a társadalmi süllyedés sem semmisíthette meg bennük.²³

A nemesi jogokból a népek azonban néha haszna is volt, így ezért szívesen tartotta a nemesekkel a kapcsolatot. A módosabb jobbágygazdák összeházasodtak velük. A szegényebb nép pe-

²¹ U. o.

²² Nyh. ág. h. ev. egyh. lt. 1821. összeírás.

²³ *Mályusz Elemér*: A nyíregyházi centennáriumhoz. Társadalomtudomány 1924. 22. 1.

dig oltalmat keresett náluk. A szájhagyomány is emlegeti, de írásos levéltári feljegyzések is bizonyítják, hogy a múltszázadeleji katonafogdosás idején a nyíregyházi nemesgazdák portája roskadásig tömve volt menekülő szolgalegényekkel és jobbágyfiúkkal. A nemesportát védte a nemesi jog, oda nem volt szabad idegen hatalomnak belépni és ott valakit megfogni, ha azt a nemes meg nem engedte. Ilyenkor jó volt a városban a nemesek portája. Teli is volt egy-két napig az egész ház, csűr, istálló, padlás, kazal, verem stb. A szolgál- és jobbágylegényeket tehát a nemesi porták védelmezték meg a katonafogdosás előtt. A nemesi származásúakat külön védte a nemesi kiváltság, mert amint az egyik tanácsi határozat is kimondotta: „nemes ifjakat nem szabad katonának elfogni, mint conventios cseledeket.”²⁴

A mai tirpák köztudat ma már csak öt gazdacsaládról tartja számon a bokortanyákon a nemesi származást. Ezek a következők: *Nádassy* (múlt század közepéig még a régi *Trsztjánysszky* néven szerepelnek), *Kovács* (*Lovas* előnév nélkül), *Nagy*, *Bukovinszky* és *Márkus*. Egyesek szerint *Petrikovicsék* is idetartoztak, de úgy látszik, ez a család a későbbi idők folyamán nem élt nemesi előjogaival.

Az 1780 és 1787 közötti időben a nyíregyházi nemesgazdák legelső szervezkedése alkalmával a levéltári feljegyzések szerint a következő nemescsaládokat tartják számon: *Ns. Dióssy József, Dióssy Tamásné, Kováts György, Kováts János, Kováts Pál, Markus Bálás, Markus György, Markus János, Nagy György, Nagy János, Oláh Lukáts, Reguli Dániel, Trsztjánysszky András, Trsztjánysszky György, Trsztjánysszky Máté, Trsztjánysszky Tamása* — 1789-ben általános nemesi összeírás van és ekkor már 19 nemes családot ír'nak össze Nyíregyházán. Ötven év múlva, 1839-ben már nyolcvanra emelkedik a nemescsaládok száma. Az eddigi nevekhez a következő új nevek sorakoznak: *Ns. Angyalossy, Belányi, Benedikty, Draskótzy, Fülep, Jákó, Jeszenszky, Kobiliiz, Lamos, Meskó, Nemes, Ruttkay, Sexty, Szentmiklóssy, Tajkly, Török, Treszkay, Urban* stb.

A *Nemesek Könyvéből* még az egyes családok származását is megtudhatjuk. *Nemes Reguli Dániel* és családja *Barsmegyéből* származott. Egykor körmöcbányai lakos volt, *Király falvárói* jött elébb Békés vármegyébe Szarvasra, majd innen került 1754-ben Nyíregyházára.²⁶

Ns. Dióssy Christoph de Tóth Diós és családja Nyitra várme-

²⁴ Városi lt. 1790/7.

²⁶ Városi lt. 1786/10.: *Nemesek Könyve*.

²⁶ *Karácsonyi* id. m. III. 237. 1.

gyében Tótdióson lakott. Onnan Rácfehértóra, majd Nyíregyházára költözött.

Ns. Jeszenszky Ádám családja (de Kis Jeszeny) a túrócmegyei Jeszen-en lakott, onnan Békésbe ment, — *Karácsonyi* békéscsabai nemesnek mondja, így valószínűleg Békéscsabáról került 1754-ben Nyíregyházára.²⁷

Ns. Nagy János családja *Arnoltzról* költözködött Békés megyébe Szarvasra s onnan 1753-ban jött Nyíregyházára. Érdekes, hogy *Karácsonyi* tótkomlói nemescsaládnak mondja a Nagy-családot.²⁸

Ns. Kováts György családja *Poltárról* (Nógrád megyéből) költözött előbb Hevesbe, onnan Csabára, hol rokonai maradtak, de egyik ága Nyíregyházára jött. (A család ekkor még nem használja a *Lovas* előnevet.)

Ns. Trsztjányszky Márton családja, (de Tresztyena) „Neograd vármegyében lakott”, onnan Nagyaluba ment, „az honnan Szarvasra és innen Nyíregyházára 1754-ben jött lakni”. A család nevét kb. 80 éve *Nádasy-m* magyarosította.

Ns. Markos György családja a nógrádmegyei *Tamásfalván* lakott és innen jött 1759-ben Nyíregyházára.²⁹ Itt hamarosan egy jó módú jobbágygazda családjából nősült, s utódai azóta a város törzsökös polgárai. Egyik tagja a város főbírói tisztségét is viselte. Címeres nemesi levelük kelte: 1666. szept. 10.

Ns. Lamos Márton családja Túróc megyéből jött.

Ns. Bukovinszky András családja Liptó vármegyétől kapott nemeslevelét 1808-ban mutatja be a vármegyén, és ekkor veszik îel a nyíregyházi nemesek társaságába. Rokonsága Liptóban maradt. *Karácsonyi* szerint Szarvason is éltek rokonai.³⁰

Ns. Nemes Pál családja 1808-ban mutatja be nemesi levelét és ekkor veszik îel a nemesek közé.

Ns. Belányi Pál szintén 1880-ban igazolja nemességét.

Ns. Meskó Bálás családja (de Felsőkubin) az árvamegyei *Felsőkubinból* származott Nyíregyházára. Rokonsága azonban ott maradt.

Ns. Benedikti Isák családja Gömör vármegyéből származott Nyíregyházára.

Itt kellene a *Nemesek könyvének* megemlékezni *Ns. Petrikovics* Jánosról és családjáról, továbbá a *Sexty* családról. Azonban egyelőre érthetetlen okokból hallgat róluk a krónika. *Karácsonyi* azt jegyzi

²⁷ *Karácsonyi* id. m. III. 222. 1.

²⁸ *Karácsonyi* id. m. HI. 242. 1.

²⁹ *Nagy hán*: Magyarország családai... 1857—67. Bp. VII. 331—333. 1. — *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VII Bp. 1923.

³⁰ *Karácsonyi* id. m. 218. 1.

meg a *Petrikovics* családjáról, hogy még 1625-ben III. Ferdinándtól kapta nemességét.³¹ Petrikovics János csizmadia mester 1744-től 1753-ig lakott Szarvason. A *Sexty* családról pedig azt írja, hogy régi gömör megyei családok közé tartozik; a család egyik tagja Tótkomlós lelkészkedik, valószínűleg innen kerülnek Nyíregyházára.

A többi nemescsalád származási adatait már nem találjuk a Nemesek könyvében.

A régi nyíregyházi társadalomban tehát igen jelentékeny szerepet játszottak a nemesgazdák. A vezetést nagyobbára ők tartották a kezükben. Azonban a vagyonos, tekintélynek örvendő jobbágygazdák semmivel sem érezték magukat hátrányban a nemesi származásúakkal szemben. Ezt érezték a nemesek is és éppen ezért az öröklött büszkeség, majd annak a tudata, hogy ősök más, sokkal előkelőbb helyzetben voltak valamikor, — nem hagyta őket nyugodni.

A nemesgazdának a mindennapi életben éreznie kellett sorsának elég sanyarú voltát. Most már nemcsak az bántotta, hogy neki is kell a földesúr részére szolgálatot teljesíteni, hanem más is. Anyagilag súlyos teher volt a földesúri szolgáltatás is, akár pénzben akár terményben történt. De fokozta a nyomott érzést az is, hogy az úriszék elé tartozva ki volt szolgáltatva a földesúr tisztartójának, gazdatisztjeinek, hajdúinak. És mindezt túrnie kellett ebben az *úri és nemesi* Szabolcsmegyében, ahol olyan nagy súlya volt különben a nemesi rangnak. Ez nagyon súlyos lelki teher volt, talán még súlyosabb, mint az anyagi. — A nyíregyházi nemesgazdák magasabb pozíciót akartak elérni és ezért minden eszközt, minden alkalmat felhasználtak arra, hogy helyzetükön valamiképen segítsenek.

A községgel szemben, — okulva az eddigiekből, — nem léphettek fel. Ez különben méltánytalan is lett volna, éppen ezért más úton és módon akartak érvényesülni.

Az egyedül járható út, szerintük a község földesúri terheinek egyszer és mindenkorra való önkéntes megváltása által volna elérhető. Ezzel megszűnne az a függőviszony, mely őket a földesúrhoz köti. E cél érdekében a nemesgazdák egy nagy tervet dolgoznak ki. Eltárják a község tanácsnak és rábeszélnek mindazokat, akik húzódozva nem merik a nagy tervet elfogadni. Amint a hagyományból ismeretes, előbb a fiatal jobbágygazdákat győzik meg a terv helyességéről. Az első lépés az örökvaltság felé az esedező levél elfogadása volt.³² Ezt 1802-ben állították össze. A nemesgazdák közül a

³¹ *Karácsonyi* id. m. III. 245. Békés vm. lt. Várm. jk. VII. 590. 1.

³² Városi lt. 1802/3. — A nemesgazdákkal kapcsolatos megállapításokat *Mályusz* E/emer-nek a Társadalomtudomány-ban megjelent cikkéből veszem.

legtöbb érdeme volt ezen a téren *Nemes Jeszenszky Ádámnak*, ő munkálkodott a legtöbbet a jobbágygazdák és nemesgazdák viszonyának rendezésén. Az örökváltság kivitele, mely Nyíregyházát a fejlődés útjára indította, a nemesek akaraterejének tulajdonítható. — A nemesek érdemes szerepe mellett szól az a negatív bizonyíték is, hogy olyan helyen, — ahol nem volt nagyobb tömegben földesúri birtokra települt elszegényedett nemesség, — ott Szabolcs vármegye valamennyi falujában még később sem került sor önkéntes megváltásra. A nemesgazdáknak tehát sorsdöntő szerepe volt a várostörténet alakításában. *Pozíció-igényük* (Mályusz Elemér igen találó megállapítása), az elveszített társadalmi helyzetbe való visszatérési törekvésük kiharcolta a jobsorsot, vele együtt a függetlenség gondolatát. Az a teher, amelyről az elébb szóltunk, a haladás lendítő kerekévé változott, *Dékány István* is írja, — éppen a nyíregyházi esetre célozva, — hogy az egyes társadalmi osztályok egyensúlyi helyzetének megzavarodása mindig új helyzeti energiákat szabadít fel, új feltörő erőket mobilizál.⁸³ Ez a jelenség a magyar társadalomtörténetnek egyik legérdekesebb, de még sok tekintetben ismeretlen mozzanata.

A nemesgazdák kezdeményezéséből létrehozott örökváltság természetesen nemcsak a birtokviszonyok, hanem a társadalmi szerkezet terén is mélyreható változást hozott létre. Az újonnan megszervezett függetlenségben nemcsak a nemesek, hanem a jobbágygazdák is osztozkodtak. A földművelést folytató gazdák a földbirtok örök szabadtulajdonba vétele által az eddigi városképet lényegese megváltoztatták. A felszaporodott népesség már nem fért el a belsőségen, a saját tulajdonába került szállásföldjén állandó kinttartózkodásra rendezkedett be. A városban nem maradtak mások, csak az öregek és a mesteremberek. Ezzel a ténnyel az eddigi társadalmi csoportok között egy újabbfajta távolodás következett be. Az örökváltság bekövetkeztéig a mesterségbeliek és a gazdarenden lévők állandó és közvetlen kapcsolatban éltek egymással. A földművelés egyenrangú foglalkozásnak számított a mesterség folytatásával. Az együttélés harmonikus voltára vall az a körülmény is, hogy az évenként választott főbíró egyszer a gazdák, egyszer pedig a mesteremberek köréből választották. Most azonban ez az együttélés megszűnik, ami magával hozza a társadalmi szerkezet megváltozását is. A városi mesteremberek és a gazdák között szakadás keletkezik. Az előbbieket állandóan városi lakosok maradnak, az utóbbiak pedig tanyalakókká váltak.

⁸³ *Dékány István: Gazdaság- és társadalomtörténet. — A magyar történetírás új útjai. Szerkeszti: Hóman Bálint. Bp. 1932. 235. 1.*

A jobbágygazdák és nemesgazdák viszonya majdnem változatlan maradt. A tanyai életforma egyformán volt kényszerű mind a kettőre. A vagyonosabb és összesógorosodott jobbágygazdák nagyon sok tekintetben igazodtak a nemesgazdákhöz, pl. ugyanolyan ruhát csináltattak maguknak, mint amilyenben a nemesek jártak. Más eltolódás nem következett be köztük; legfőljebb azt kell még itt megemlítenünk, hogy a friss erejű, földéhes és szinte a zsugoriságig takarékos, szorgalmas jobbágy gazdák eddig ki nem élt energiájukkal vagyoni viszonylatban sokszor túlszárnyalták a nemesgazdákat. A tanyai élet értelme minden gazdánál, legyen az nemes vagy jobbágyszármazású, mindenkor egy központi célra volt irányítva: *a föld-, a vagyonyarapításra*. Ezt a rendkívüli hajtóerőt már *Simkó Gyula* is észrevette.³⁴ E nagy cél érdekében megindult a verseny, amelyben sokszor eltűntek a társadalmi kategóriák, a korábban számontartott származástudat *rangos* emlékei. Egy lassú ütemű kiegyenlítő folyamat játszódik le szemünk előtt, ahol azonban nagy eltolódásokat nem vehetünk észre.

Simkó Gyula állapítja meg először, hogy a bokortanyák népe rendkívül arisztokrata gondolkozású.³⁵ Sokkal inkább, mint akárhány tősgyökeres mágnás. De csak a gazdaréteg. Egy *tíz zsinkás* (zsinka = kötélalja föld) legény nem nősul három-négy zsinkás családból, még ha az időközben meg is vagyonosodott. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez még az egykori származástudatból táplálkozó gondolkodás. *Simkó Gyula* adatai az 1914—18-as világháború előtti időből származnak. Azóta a viszonyok országszerte jelentékenyen megváltoztak. Mégis ilyen jelenség ma is előfordul. A hirtelen meggazdagodott zsellérszármazású gazdát pl. a nagygazdák nem fogadják be maguk közé. Az alsóbb társadalmi csoportokból való feltörekvés mindenütt szokott jelenség. A bokortanyák népénél nemkülönben. A beérkezés azonban itt sokkal lassúbb ütemű, mint bárhol másutt. A zsellérsorsból kiemelkedő gazdának csak a harmadik-negyedik leszármazottja jut be az ő vagyoni helyzetét megillető társadalmi csoportba.

Mint már eddigiekből is észrevehettük, a bokortanyák társadalmi elsősorban vagyoni kategóriák szerint csoportosítható, — illetőleg maga is ezek szerint csoportosul.

A legfelső réteget a *nagygazdák* (*bohácsi* ,gazdagok') képviselik. vagyoni helyzet szerint idetartoznak az 50 holdon felüliek. Mellettük vannak az úgynevezett *kisgazdák* (*gazda*), akiknek a vagyonállománya húsz és ötven hold között van. Ezek alatt helyez-

³⁴ *Simkó Gy.* id. m. 107—8. 1.

³⁵ *Simkó Gy.* id. m. 108. 1.

kednek el a *szegénygazdák*, törpebirtokosok, (*mali-gazda* 'kis gazda'). Az előbbieknél 8—10 hold földjük van, az utóbbiaknak csak annyi, amennyi a házuk körül terül el. A sort zsellérekkel, helyesebben: *taksásokkal* zárhatjuk le. Ezeknek legfőljebb egy kis házikójuk van, esetleg félnyilas szőlőjük, de néha még ez sincs, hanem valamelyik gazda házában laknak.

Vegyük sorrendben őket. Valamikor a nagygazdák rétege sokkal népesebb volt mint ma és nem volt olyan nagy aránytalanság a módosabb gazdák és a többség között. Ez természetes is. Hiszen a jobbágyvilág idején a választott jobbágyközség szabta meg a jobbágytelkek nagyságát. A megszabott felső határt senki sem léphette túl. Ez megakadályozta az élelmesebbek túlságos kapzsiságát. A megszabott mennyiség, — ahogy már említettük, — négy *zsinka* (kötélalj) föld volt. Akinek ezen felüli szállásföldje volt, attól elvették a fölösleget és másnak osztották ki. A megszabott birtokhatárt csak akkor léphette túl valaki, ha a többletet örökség útján szerezte. Az örökváltás megtörténte után azonban szabad forgalomba került a föld. A vagyonosabb jobbágygazdák a nemesgazdákkal egyetemben ügyes házassági politikával, takarékos gazdálkodással igen tekintélyes méretű vagyonra tettek szert és *nagygazdák* lettek. Helyzeti előnyüknél fogva ma elsősorban a nemesi származásúak, azok rokonsága tartozik ide. Mind evangélikus vallásúak és a városalapító ősök leszármazottai. A nagygazdáknál évtizedekre visszamenően kevés-, vagy egy-gyermekrendszer dívik. Egy nagy gazdacsaládnál 4—5 gyerek ritkán akad. — „A *gazdagoknak csak egy gyerek kell!*” — mondják mások. Ez az óvatos vagyonpolitika arra való, hogy ne osztódjék szét a vagyon. Szerencsére csak a nagygazda családoknál mondható ma általánosnak. Itt-ott azonban a kisgazda családoknál is jelentkezik. A jobbágyvilág idejében a nagygazdáknál sem volt szokás az egy-gyermekrendszer, mert a mai nagygazdacsaládok őseinél mindenütt hat-hét gyereket találunk az összeírásokban. Ez a tünet kétségtelenül újabb és gazdasági természetű.

Ha a nagygazdák bokortanyánkénti elhelyezkedését nézzük, semmi rendszert nem találunk benne. Vannak bpkortanyák, ahol egy nagygazda sincs, — viszont vannak helyek, ahol több is van egy bokorban. A vezető szerep a kezükben van. A bokortanyák társadalmában tekintélyük van. Vagyonuk arányában helyet kapnak a városi képviselőtestületben is. Legtöbbször tagjai az egyház presbitériumának, az iskolaszéknek.

A nagygazdák hagyományörzés tekintetében alulmaradnak a többi réteggel szemben. Tanyai házukat városi módra: *móderosan* (modernül) építik; kőköckával kirakott *gang*, (tornác) konyha,

padlózott szoba, tágas és világos ablakok jellemzik. A régi *pitvarból* is inkább előszoba-féle lesz. Az *első ház*: a tiszta szoba berendezése is az úri, polgári szobákat utánozza. Ami a parasztnál szokatlan, — az ágyat, — ahogy úri hálószobákban szokásos, a szoba közepére állítják. A *komót* helyett üvegezzekrénybe díszesebb porcellánedényeket raknak. Öltözetül is a polgári ruhákat kezdi felvenni. Nem ritka, hogy a nagygazdalegények nyakkendőket viselnek. Gazdálkodás terén is szívesen mennek bele újításokba. Gazdasági felszerelésük korszerű. A családi hagyományokat nem tartják kötelező erejűnek. Lakodalom és más ehhez hasonló alkalmatosságaikban polgári szokásokat kezdenek követni. Röviden szólva, ők közvetítik a felsőbb társadalmi rétegek alászálló javait. A polgári szokások meghonosítása az ő kezdeményezésüknek tulajdonítható, utánuk átveszik a többi társadalmi csoportok is. Amíg azonban ez az alsóbb társadalmi rétegig leér, többszörösen átszűrődik és átalakul.

A nagygazda réteg mellett a tírják társadalom igazi törzsét a *kisgazdák* alkotják. — A városalapító törzsökös kisgazdák, ha vagyonban igenis, — de *rangban* nem érzik magukat hátrább a nagygazdáknál. A kisgazdák is zárt és öntudatos egységben élnek, nem szívesen keverednek másokkal, később jövőkkel. Ezeket nem tartják *magukhoz méltónak*. A származástudat itt is egy szűkebbkörű társadalmi csoportosulást hozott létre, amelynek előzménye még a telepítés első esztendejéből származik. Már akkor is származás szerint különülnek el a *csabaiak a Csabai utcába, a szarvasiak a Szarvas utcába*. Az oroszok a *Rusznácká palétát* (Orosz kerület) szállják meg. Hasonló esetet találunk a szomszédos Debrecenben is. *Bárcki Géza* írja, hogy a homogénebb nyelvterületről, az azonos helyről származó beköltözöttek, különösen ha vallási vagy egyéb, pl. vagyoni, társadalmi különbség választja el az őslakóktól vagy a már letelepedettektől, inkább egymás közelébe húzódnak és inkább egymással érintkeznek, egymás közt házasodnak.³⁶ A nyíregyházi kisgazdatársadalomban is ez az elv érvényesült. A nem egyidejű határfelosztásból származó, külön csoportosulást látjuk a bokortanyákon is. A hátsófekvésű (Cserkeszpuszta-körüli) bokortanyák lakossága ma sem szívesen keveredik a városkörüliekkel. A városbeliekkel egyáltalán nem. Az itt lakó kisgazdacsaládok lehetőleg egymáson belül keverednek. Ennek folytán könnyen megállapíthatjuk még kétszáz év elmúltával is, hogy a mai bokortanyákon, mely családok

³⁶ *Bárcki Géza*: A városi nyelv kérdéséhez. MNnyv. III. Debrecen-Kolozsvár. 1941. 78. 1. — Csobán G. — Herpay G.: Debecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. Vármegyei szociográfiák. XII. Bp. 1939. 183. 1.

voltak az első szállásfoglalók. Ezt főleg két dolog bizonyíthatja: először az illető bokortanya egykori elnevezése és másodszer a bokorban található kiscgazda családok neve. Az előbbi esetben azért, mert rendszerint az első szállásföldet az ott birtokos gazdáról nevezték el, pl. a *Markóbokrot* előbb *Pápai*, majd Chrenkó-szállásnak. Az első szállásfoglaló u. i. a *Pápai* és *Chrenkó*-család volt.³⁷ A második bizonyítékunk valamelyik kiscgazda családnak *elbokrosodott* volta egy bokorban, pl. a *Tamás-bokorban* (korábbi nevén: *Tomasovszki-bokor*) a Tomasovszki-ak, *Verbőci-bokorban* a *Greksza-családbéliek*.

A kiscgazda réteg a régi tírják hagyományok hordozója. Közvetlen kapcsolatban áll a nagygazdákkal. Legtöbbször rokoni viszony is összefűzi őket. De szoros összeköttetésben állanak a szegénygazdákkal is. Összekötő szerepük van tehát a nagygazda és szegénygazda réteg között. Ez a szerep természetes is, hiszen a szegénygazdák legtöbbször elszegényedett kiscgazda családok gyermekeiből kerülnek ki. A bokortanyák mai kiscgazda rétege valamikor egységesebb és zártabb megjelenésű volt. Idők folyamán nagyon sok vegyes, főleg felvidéki származású elem szívódott fel soraikba. E vegyes származású rétegtől való megkülönböztetésre szolgál a bokortanyákon szokásos *rangos* és *nem-rangos* megjelölés. A *rangos* családokba azok a kis- és nagygazda családok tartoznak, akiknek *az ősei városalapítók voltak* és a város alapítása óta ha nem is vezető, de legalább tisztességes helyet foglaltak el a gazdacsaládok társadalmában. Ez a rangos-minősítés még akkor is kijár az ilyen ősi gazdacsaládnak, ha történetesen az idők folyamán már elszegényedett.

Természetesen a minősítést és a címet legjobban a vagyommennyiség örizte meg. Az egyes kiscgazda családok között megtörtént, hogy elszegényedésük következtében nem igényelték a *rangos* megkülönböztetést. Ilyennek látszik pl. az ímpopu/áior: *ns. Petrikovics János* családja is. Elszegényedésük folytán lemondtak a *rangos* mivoltukról. Az esetek legtöbbszörében azonban az elszegényedett kiscgazdák rangos mivoltukat megtartani igyekeztek. Ennek ma az a módja, hogy a gazdalegények és leányok házasságkötésükkor figyelembeveszik a másik fél származását, vagyoni állapotát. A kiscgazda családok házasságkötését ez a két tényező határozza meg. Általában két egyforma rendű és rangú szokott házasságot kötni. Kivétel csak akkor történik, ha az egyik fél (legtöbbször a legény) csak rangos

³⁷ *Verbőci-bokorban* is az első szállásfoglaló *Sztrehouszki M.* volt. Tőle kapta ez a bokortanya első elnevezését: *Sztrehouszki-szállás*. Későbbi összeírások *Jeszzenszky* és *Vrbouszki-szállásnak* jelzik a későbbi szállásfoglalók után. Ebben a bokortanyában lakott valamikor a legtöbb nemesgazda: *Jeszzenszky*, *Nagy*, *Márkás* és *Bukovinszky*. Utódaik ma is ott élnek, egyedül a *Jeszzenszky* család halt ki.

minőséget, a másik pedig vagyont hoz. Az elszegényedett kisgazda-
legény ezen az úton rangos színvonalát jelentékenyen megnöveli.

A tirpák kisgazda réteget tekinthetjük a bokortanyák igazi népének. Hagyományőrzés terén is különleges szerepük van. Középuton vannak, átveszik a nagygazdák által meghonosított polgári szokásokat, de ezeket már ők is átszűrve kapják. Az így átszűrt elemeken ők is igazítanak valamit, úgy ahogy azt az ő parasztízlésük megszabja és elfogadhatónak tartja. Nem utánoznak mindent majom-módra, csak azt veszik át, amit szervesen beleilleszhetnek a mai életmódjukba. Házuk, udvaruk, gazdasági felszerelésük lassúbb ütemben cserélődik ki, mint a nagygazdáknál láttuk. Gazdálkodási módszerben is jobban ragaszkodnak a régi hagyományokhoz. A kisgazdák közül még nagyon sokan emlékeznek a faekére, kézi malomra, szárazmalomra, lóval való nyomtatásra stb. Néhol még ma is előveszik ezeket, természetesen csak nagyritkán. Ha a kisgazda házat épít, a munkát segítséggel végzi, meghívja a bokorbeli szomszédait, rokonságát, ismerőseit és közös munkával verik fel a falat. Öltözetében is jobban igazodik a közízléshez. Jobban érzi a közösség bírálatát cselekedetei fölött és ezért nem hágja át társadalmi körének íratlan törvényeit. Lakodalmát, más társadalmi összejöveteleit a régi szokások szerint tartja és csak annyi újítást enged meg, ami nem látszik kirívónak. Szokásvilága, babonái még a régi tót hagyományokon alapulnak, de új elemek is kerülnek bele. A kisgazdák beszélnek az igazi tirpák-magyar és tirpák-tót nyelvjárást. Mindannyian kétnyelvűek, de anyanyelvüknek a *magyart* vallják. Az idősebb nemzedék ugyan még jobban beszéli a tirpák-tót nyelvet a magyarnál, pedig ifjonta fordított volt a helyzet. Az öregebb kisgazdák nagyobbrésze fiatal korában odavolt „szógalni magyar szóra”. A mai kisgazda-nemzedék az iskolában, katonaságnál sajátította el a magyar nyelvet. A legfiatalabb gazdanemzedékről már elmondhatjuk, hogy túljutott a nyelvcsere és jelenleg éppen olyan könnyedén beszél magyarul, mint tirpák-tótul. Tirpák kisgazdák beszélgetés közben elég folyamatosan fejezik ki magukat, szavaikon látszik, hogy azok már nem keresettek, hanem természetesek és gondolkozásuk teljesen magyaros. Az igaz, hogy az idősebb gazdanemzedék még nem ért el ide, nagyrésze még tótul gondolkodik és tótul fogalmazott gondolatait fordítja magyarnyelvű beszédre, ami persze nem mindig sikerül hibátlanul. A kiejtés terén is némi nehézséget tapasztalhatunk. Minthogy e kisgazda-réteg a régi nyíregyházi élet folytatója, népi életének sokrétűsége közelebbi vizsgálatra érdemes.

A kisgazda-réteg alatt találjuk a *szegénygazdákat* Már korábban is említettük, hogy közvetlen a kisgazdák sorából származnak.

A szapora kisgazda család tagjai között felosztott vagyon megfogyatkozása újra meg újra szaporítja számukat. A kisgazda-birtokból lassan törpebirtokok keletkeznek. Különösen az 1914—18-as világháború után növekedett meg a szegénygazdák száma. A korábbi népszaporulatot a múlt században *Újfehértó* és *Nagykálló* vezette le. A kisgazda családok népfölöslege az itt felosztásra kerülő pusztákat népesítette be. Sajnos az újabb időkben még eddig sehol sem történt komoly birtokparcellázás, s az egyre szaporodó kisgazdacsaládokból újabb törpebirtokosok, s ezekből agrárproletariátus termelődik. A jelenlegi törpebirtokosoknak csak annyi földjük van, ahová házat építhetnek és saját szükségletükre krumplit és zöldségfélét termelhetnek. Piacra nem tudnak termelni. Itt-ott kapnak földbérletet a kisgazdától, ez az egyedüli keresetforrás számukra. Minthogy származás tekintetében közvetlenül a kisgazda rétegből valók, a másnak való zselléreskedő, *taksás-munkát* nem igen szokták meg, napszámba nem igen szeretnek járni. Ennél a rétegnél mutatkozik meg legjobban a származástudatban gyökerező önérzet felbomlása. A szegénygazdák és törpebirtokosok ma már minden előítélet nélkül keverednek. Ahol többségben vannak, ott a bokortanya élete is megváltozóban van. A gazdasági helyzet nem engedi pl. a hármasturkáló maradéktalan alkalmazását. A régi szállásföldeket ugyanis valamikor úgy osztották fel, hogy minden családnak jutott egy-két darab föld minden dűlőben. Most azonban a sokgyerekű kisgazdacsaládban széteszlott a vagyon és az egyik gyereknek csak az egyik dűlőben, a másik gyereknek pedig csak a másik dűlőben jutott valami föld. A szegénygazdák és a törpebirtokosok elszaporodása tehát a termelési rendet is megváltoztatta.

Az örökváltság előtti időben ezt a kérdést úgy oldották meg, hogy a nagycsaládú jobbágygazdák mesterségre taníttatták gyermekeiket. A mesterséget tanult gyermeknek aztán nem volt joga földet követelni. A jobbágytelket a legidősebb fiú örökölte. A századfordulón gyakran megtörtént, hogy a szegénysorra jutott kisgazdaleszármazott a városba költözött és valami foglalkozást keresett. A városkörüli törpebirtokos ma nagyrészt így tartja fenn magát és családját. Nagyon sokan mint személy- és teherszállító *taligások* keresik meg kenyerüket. Ez a foglalkozás külön tanulmány tárgya lehetne; (később itt is részletesebben szólnunk róla). A taligások külön rendet képviselnek a város társadalmában. A bokortanyák mostani lakóival csak alig látszó kapcsolatuk van. Városi életet élnek. A taligázó életmód mellett kevéske földcsékjük megművelésére is jut egy kis idő. Ezen a földön főleg a sajátmaguk és jószáguk számára szükséges élelem és takarmány terem meg. A föld nagyjából a várost övező határrészben van. (Örökösföldek, Pázsit.)

A kisgazdák alatti szegénygazdák és törpebirtokosok alatt helyezkednek el az egykori zsellérek utódai, a *taksások*. A taksások helyzetét már a bevezető sorokban említettük. Nincsen olyan bokortanya, ahol ne találkoznánk taksással. Rendszerint saját kis házában lakik, de nem ritka, hogy valamelyik kisgazda hajlékában húzódik meg. Az ilyen taksás régi szokás szerint az évi lakbér fejében nem pénzzel, hanem munkával tartozik a gazdájának. Lakbérét egyezség szerinti napokon dolgozza le. Régi szokás szerint a gazda termését is a taksás aratja le. Ezt a munkát természetesen nem számítják bele a ledolgozandó napok bérébe. Ez a régi szokás onnan ered, hogy a taksások valamikor idénymunkára lejáráó felvidéki aratókból kerültek ki. Az idénymunkára való lejáráásra már az 1770-es évekből vannak adataink. Az úriszékhez felterjesztett kérvény szövege mondja: „... a szegény nép, annál kevésbé az aratók megrövidülést és kárt ne szenvedjenek, különben a jövőben egyetlen aratót sem remélhetünk és ennek folytán nagyságod földjei avatatlanul fognak maradni”³⁸ — Igen érdekes bizonyíték az is, hogy a város előjárósága 1785-ben a felvidéki aratók számára *passust* ad, mellyel azok szabadon járhattak és kelhettek.³⁹ Sajnos azonban az adatokból nem világlik ki, hogy ezek az aratók pontosan hová valók voltak. Az idénymunkálatokkal kapcsolatban tanulságos volna utánanézni, hogy milyen régóta volt ez országszerte gyakorlatban? — A gömői tót parasztokról tudjuk, hogy már 1676-ban lejártak az Alföldre aratni és kaszálni. Leginkább a Tisza mellékét látogatták. A megye küldöttségben kérte az egi basát, „*engedné meg, hogy a gömői szegénység lemelessen az Alföldre s onnan hozhasson élést magának, mert e földön minden élelem elfogyott és éhenhalás fenyeget.*”⁴⁰ Az egyik 1728.-i gömői összeírás a következőket mondja: „*Incolae ex inferioribus partibus et comitatibus per messem et triturationem panem acquirunt*”⁴¹ — A nyíregyházi kisgazdák közlése szerint az 1914—18-as világháború előtt a felvidéki aratók nagyrésze gömői származású volt. Ezeknek jórésze, — különösen a legénysorban lévők nem tértek vissza lakóhelyükre, hanem itt megházasodtak és mint taksások éltek tovább. Az itt letelepedett taksások és azok utódai azután kétkezi munkával keresték és keresik meg ma is kenyerüket. Saját gazdájukon kívül munkát vállalnak másnál is. Ilyenkor a munkaadó élrelmezi őket. Tavasszal kapálnak, nyáron aratnak, szénának valót kaszálnak, cséplőgép mellett *percentre*

³⁸ Városi lt. 1772/6.

³⁹ Városi lt. 1785/1.

⁴⁰ Gömör vármegye lt. Megyei gyűl. jegyzk. No. 9 fol. 367. 1.

⁴¹ *Ila B.*: id. m. 10. 1.

dolgoznak, ősszel kukoricát törnek, csutkát vágnak, krumplit, répát ásnak, szüreten szednek, taposnak stb. Télen fát vágnak, mindenféle házi munkát végeznek, fűrnak, faragnak, kukoricát morzsolnak. Minden munkában gyakorlott mesterek, értenek a ház építéséhez, a falveréshez, tetőfedéshez, ács- és asztalosmunkához. Igazi *jobbágy nép*; szorgalmukért és munkájukért minden dicséretet megérdemelnek. A taksás réteget lehet a bokortanyák legrégebb és legújabb elemének tekinteni. Régeinek azért, mert jórészüik, amíg a gazdák bennlaktak a városban, ők kinnlaktak a szállásokon. Újnak azért, mert egészen 1914-ig a Felvidékről állandóan újabb és újabb rajok érkeztek Nyíregyházára. A taksások gyermekéből kerül ki a mostani gazdák cselédsége. Ma csak nőtlen szolgát fogadnak fel a gazdák. Régebben azonban igen keresettek voltak a házas szolgák. Ezeknek az ellátásáról a gazdának ugyanis nem kellett gondoskodni. Amióta azonban a gazdák maguk is kinnlaktak a szállásföldjükön, nincs többé szükség házas szolgára, csak nőtlen szolgára vagy taksásra. — A Felvidékről leszivárgó taksásréteg nagyjából evangélikus vallású. Kisebb része azonban a gör. kat. és a róm. kat. hitet követi. A mai statisztika szerinti vegyes felekezetiesség az egyes bokortanyákon részben ennek tulajdonítható. — A taksások és a gazdatársadalom között aránylag nagyon jó a viszony. Annak ellenére, hogy osztálykülönbség van közöttük, a gazda a taksásában vagy szolgájában nem alárendeltjét, hanem a gazdasági munkákban közreműködő segítő-társát látja. Együtt étkeznek, dolgoznak stb. A gazda nem menekül a munka elől, hanem sokszor példaadóan dolgozik. Természetesen ez inkább a nagyobb-tömegű kiscgazda-társadalomra vonatkozik, mert a nagygazdánál már nem mindenben ez a helyzet. A gazda fiainak éppenúgy kijár a munka, mint a szolgának vagy taksásnak. A szolgának általában családtag szerepe van, ha megbecsüli magát. A nagygazdánál már kissé más a helyzet, ott már külön főznek a cselédek és külön a családtagok számára. Sokszor nem is étkeznek együtt, hanem külön-külön. Ez azonban csak szórványos jelenség.

A népi hagyományokat a taksások is szeretettel őrzik. Ezek a hagyományok azonban más természetűek, mint a kiscgazdákéi. — Elsősorban már társadalmi rétegük sem olyan egységes, mint az előbbieké. Ezt a különféle származás és eredet magyarázza. Szokásviláguk észrevehetően a felvidéki szlováksággal párhuzamos fejlődésű. Meséik, dalaik, közmondásaik olykor még a származáshelyet is meghatározhatják. Szókincsük különösen a tót nyelvben igen gazdag. Az ekerészek, házrészek, ruharészek szókincse határozottan *keleti-tót* származásra vall. Nagyon tanulságos, hogy ezt a terminológiát a kiscgazda-társadalom nem ismeri, vagy legalább is nem él vele. Ott

ugyanezek a nevek már magyar szóval helyettesítődnek. A bokortanyák legrégebb házáit a taksások lakják. Minthogy nagyon sokan nem laknak a saját tulajdonukban, hanem valamelyik kisgazda házában, a lakott ház alaprajzán, berendezésén nincs módjukban változtatni. De ha a sajátjukban laknak is, anyagi tehetségük nem engedi meg, hogy túlméretezett formában alakítsák át. A legrégebb tanyaházak típusát tehát a taksásoknál találjuk meg.⁴² — A taksás asszony még ma is szorgalmasan szokott fonni és szőni. A taksás asszonyok értenek a legjobban minden betegséghez, ők ismerik legjobban a gyógynövényeket is. A legtöbb taksás igen ügyesen farag. Ha a kisgazdának kerítésre van szüksége vagy egy tengerikast akar csinálni, akkor a legügyesebb taksást hívja ei, veie csináltatja meg. (A nagygazdák már áccsal dolgoztatnak.) A-taksások faragásbeli ügyessége minden bizonnyal a fában gazdagabb Felvidékről származtatható, akik ezt onnan hozták, mint őseiktől öröklött képességet.

A népi hagyományok mellett a tírják-tót nyelv is mélyebb gyökerű náluk. Mindannyian kétnyelvűek, de még nem mentek át a nyelvcsere teljeseen. Sok olyan műszavuk van, amit a tírják-tót nyelvjárás sem ismer. A taksások nyelvcsereje azért nem halad párhuzamosan a többi bokortanyabeliekével, mert a közelmúltig tartó leszivárgás ezt folyton késleltette. Az első és másodlagos településű tót telepések hamarabb túlestek volna a nyelvcsere, ha nem kaptak volna állandó felvidéki utánpótlást. Az a tény, hogy a gazdák szolgálkival mindig tót nyelven érintkeztek, szintén hátráltatólag hatott. Jellemző a nyelvcsere lassúbb menetére az is, hogy a szolgáregéből alakuló taksások csoportja nagyon keveset érintkezett a szomszédos magyarsággal. Piacra nem jártak, ügyes-bajos dolgaitat viszont a gazdájuk elintézte. Az elmondottakból világosan látszik, hogy a nyelvállapot sokszor társadalomcsoportonként változik. Ez nem egyedülálló nyíregyházi jelenség, már *Végh József* is felhívja a társadalmi tagolódás okozta nyelvi eltérésekre.⁴³

Az elmondottakban megismerkedhettünk a bokortanyák társadalmi szerkezetével, tagoltságával. Hiányos volna a kép, ha nem szólnánk a bokortanyának arról az intézményéről, mely e csoportok között az irányító szerepet játsza. Ez az irányító szerv a *tanyabírói* intézmény. Minden bokortanyában a vezetős szerep a tanyabíróé.

⁴² Ilyen régi típusos tanyaház a Verbőci-bokorban *Bukovinszky István* tanyája, melyben most *Tanyasi József* és családja lakik. Ebben a házában lakott valamikor az első szállásföld-foglaló gazda: *Sztrehouszki Mihály*.

⁴³ *Végh József*: Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. MNnyv. III. Debrecen-Kolozsvár. 1941. 317. 1.

A tanyabíró a bokortanya gazdatársadalma választja. Csak annak van a választásra joga, akinek a tanyahatárban földje van, egyszóval gazda. A taksások és a földnélküliek nem szólhatnak bele a bíróválasztásba. Rendszerint a legbölcsebb, legtapasztaltabb, vagyonos gazdát szokás megválasztani. A választhatóságra nézve nem számítana a vagyoni helyzet, azonban a gyakorlat az, hogy a bírót mégis a legvagyonosabbak közül választják. A bíróválasztás rendszerint valamelyik tekintélyes gazda házánál történik. Az újabb gyakorlat szerint a város előjárósága nem fogadja el a szabad választással kijelölt bírót, hanem saját hatáskörében maga jelöli ki az arra érdemesnek vélt gazdát. Ez az újabb gyakorlat ellenkezik a régi és hagyományos népi szokásjoggal. Nem is tetszik a bokortanyai gazdáknak, azonban nem tiltakoznak ellene, mert a felülről kijelölt bíró a régi úzus szerint látja el a bírói teendőket és így formailag minden a régi mederben megy tovább. Ugyanúgy, mintha választott bíró látná el a teendőket. A tanyabírónak mindig idősebb gazdának kell lennie, csak akkor lehet valaki fiatalon bíró, ha nincs rá alkalmasabb ember. A tanyabírónak az a feladata, hogy összekötő szerepet töltsön be a bokortanya és a közigazgatás szervei közt. Ő vezényli ki a tanya népét az esetleges közmunkára, pl. ha befűtta az utat a hó, vagy a közös mezei-kút javítására, tanyaközi munkák elvégzésére stb. Ha a tanya lakossága vitába keveredik egymással, akkor a bíró szava hivatott igazságot tenni. Apró kis perekben az ő szava dönt. Legtöbbször barázda-elszántás, kárbecslés, cselédbér ügyében kell ítélnie. Néha még családi perpatvarhoz is elhívják döntőbírónak. De nem csak ilyen téren van vezető szerepe a tanyabírónak. A gazdasági újításokat rendszerint minden bokortanyában a tanyabíró kezdeményezi. Őt követik a többi gazdák is. Ha a bíró mezőgazdasági tanfolyamot hallgat, akkor a többi kisgazdák is résztvesznek rajta. Természetesen itt nem mindig a *bírói* címnek szól ez az elismerés, hanem annak a személynek, aki a bírói tisztet viseli. Az iránta megnyilvánuló bizalom és tisztelet emeli a bírói székbe és így kerül a bokortanya élére. Itt van a felülről irányított *bíró-jelölés* hibája, mert a városi előjáróság sokszor olyan személyt állít a bokortanya élére, akit a nép nem fogad el vezetőjének. Amíg a bokortanyákon szabad bíró-választás folyt, a nép valóban azokat választotta meg, akiket vezetőjéül méltónak talált. Nyíregyháza külterülete 50 tanyabírói körzetre oszlik. Ez a szám azonban nem állandó. Néha kisebb, néha magasabb. A tanyabírót tisztségében a polgármester szokta megerősíteni. Régi szokás szerint a bírakat hat évre választják és a határidő elteltével újra választhatók. A tisztség viselése jelentéktelen díjazással jár, mert a közfelfogás szerint a

tanyabírótság nem hivatás, hanem megtiszteltetés. Összezszerű díjazása a harmincas években (1930.) évi száz pengő volt. Régebben ezt nem pénzben, hanem természetben kapták. A városnak a határban nagy kaszálói voltak és a bírói tiszteletdíj egy-két kocsi széna volt. A tanyabíró kötelességéhez tartozik még az összeírások teljesítése, előfogatok, közmunkák kiállításával kapcsolatos teendők. Ezenkívül mindaz, amit a városi előjáróság a tanyabírák hatáskörébe kiutal; pl. marhalevélhez szükséges bizonylat kiállítása, cukor, petroléum jegyek kiosztása, a lakosság nyilvántartása, a tanyai posta kezelése stb.

Ha a tanyabírótság intézményének történeti kialakulásátvizsgáljuk, azt látjuk, hogy ez csak azóta van, amióta a gazdák tanyalakókká váltak. Régebben a külső határban a városi előjáróság, a *mézőbíró* segítségével tartotta fenn a rendet. A mezőbíró *palétásnak* is nevezték. Az ő feladata volt a határban lévő „szállásokat es kerteket vizitálni”⁴⁴ Ellenőrizte a szállások kéményeit, ügyelt a szállások szolgálóira és az egész külső határra, az azon kóborló, csavargó emberekre, továbbá a város legelőire, a rajta legelő marhákra, páskomokra, kaszálókra stb. Szerepe tehát majdnem ugyanaz volt, mint az alföldi városok *pusztabírójájé*, aki szintén a határ kerülte, a bitang jószágot befogta stb.⁴⁵

Ahhoz, hogy a tírják társadalom szerkezete világos legyen előttünk, rövidesen szólanunk kell még a *mesteremberekről* is. Szerepüket részben már érintettük, itt csak vázlatosan utalunk rájuk. Az örökválság idejéig teljesen egyenrangú módon résztvettek a város vezetésében és irányításában. Atyafiságos viszonyban állottak a gazdákkal, nagyon sokan mesterségük mellett földműveléssel is foglalkoztak. Voltak mesteremberek, akik főfoglalkozásuknak a földművelést tekintették, mesterségüket csak mellékfoglalkozásnak. Ez a szokás megvolt egyébként sok helyen egyebütt is, a nagyhatárú kisebb városokban, mind az Alföldön, mind a Felvidéken. A leghíresebb mesteremberek voltak pl. a következők: *Sztruhár, Nikelszky, Kováts, Kmotrik, Barzó, Trsztyánszky* stb. Utódaik ma is élnek és a város vezetőrétegét képviselik. A régi világban a mesterlegények többnyire gazdafükből kerültek ki. Igazolja ezt *Jeszenszky Ádám* panasza, amikor ezeket mondja: „*Nyíregyháza városában az a szokás vala, hogy kinek 2—3 Hja lévén, azokból ha valamelyiket az édes atya mesterségre kiadja, annak osztán az atyai jószághoz semmi jussa nem lehet, ... ezen szokás engemet is szerencsétlenné feszt.*”⁴⁶ Jól-

⁴⁴ Városi lt. 1826/38.

⁴⁵ *Szendrey Ákos*: A közigazgatás népi szervei. NNy. 1929. 37. 1.

⁴⁶ Városi lt. 1812/18.

menő iparág esetén nem is volt baj, mert a mesterség jövedelmezőbb volt a gazdálkodásnál. A gazdálányokat gyakran mesterlegények vették el és fordítva.

Azonban az örökváltság révén öröktulajdonba került a szállásföld, a fiatal gazdák kiköltöztek a tanyájukra. A mesterek és a gazdák között meglazult az eddigi közvetlen kapcsolat. A gazdák fiai nem tanultak többé mesterséget, kinnmaradtak a tanyán. A városi tírják mesterek helyét szabolicsmegyei magyar származású mesterek foglalták el. A régi mesterségek közül csak azok a mesterségek kerültek ki ezt a sorsot, amelyeknek folytatása nem volt szigorúan a városhoz kötve. Ilyen foglalkozás volt pl. a *kovács* és *kerékgyártó* mesterség. Ezek mestereire a szállásokon is szükség volt, tehát kimentek a gazdákkal a szállásokra s így megmaradtak a gazdatársadalom tagjainak. Mai helyük a kiscgazdák sorában van. Ide kell még sorolnunk az olyan foglalkozást is, amelyik bár a városhoz volt és van kötve, a mesterség természeténél fogva szorosán rá van utalva a bokortanyák gazdatársadalmára. Ez a *hentes* és *mészáros* mesterség. Nagyon jellemző, hogy Nyíregyházán emberemlékezet óta mindig gazdalegényekből került ki e mesterség utánpótlása. Ezek a mai hentes és mészáros mesterek tehát származásuknál fogva is közel állanak a gazdatársadalomhoz. Legtöbbje onnan hoz magának feleséget. A legjobb gazdálányok is szívesen mennek jómódú és jónevű tírják mészáros- vagy henteslegényhez. A városban azonban már polgári életet élnek és gyermekeik teljesen elszakadnak a bokortanyák népétől.

Az egyes társadalmi csoportokon végighaladva a sor végén meg kell említenünk a *pásztorokat*, *csőszöket*. Ezek manapság a taksások sorából kerülnek ki. A pásztorok valamikor kizárólag felvidéki tótok voltak. Ilyen „*felső megyékből jött*” pásztoemberekről többször esik említés a város régi írásai között. Jellemző, hogy valamikor mind fejszével jártak, bár az előljároság nagyon tilalmazta.⁴⁷ Egy 1812-ből származó városi pászto névsor pontosan meg is mondja az egyes pásztorok származási helyét. Pi. *Paulicska János Boglárkáról*, *Batta György Finticzről*, Sáros megye, *Klautsó Mátyás Pribilínáról*, Liptó megye, *Bajdi János Prékopáról*, Túróc megye, *Bartó Márton Mezőberényből* származott Nyíregyházára.⁴⁸ Trianon óta a pásztozkodást itteni taksások és környékbeli öregebb *magyar* pásztorok folytatják. A magyar pásztorok főleg Hajdúdorog, Szentmihály, Tiszalök felől jönnek a bokortanyákra.

A társadalmi csoportokon kívül állanak a *cigányok*. Az újabb

⁴⁷ Városi lt. 1776/3.

⁴⁸ Városi lt. 1812/15.

időben nagyon elszaporodtak. Majdnem minden bokortanyára jut egynéhány család. Régebben kevesebb volt belőlük s ha meg is jelentek valahol nyaranta, hamar továbbállottak. Sokat emlegetik a sátoros cigányokat. Leginkább a *teknővájókat*, az *üstfoltozó* és *szegcsináló* cigányokat becsülték meg. Ma már ezek is eltűntek és helyüket a vályogvető cigányok foglalták el. Az 1920-as évektől a *Kovács-bokorban* több cigánycsaládot telepítettek le a *Szentmihályi-út* mentén. Házaik ma is megvannak és letelepedett cigányoknak tekinthetők. A muzsikus cigányokat a bokortanyák népe nem szereti. A cigány sem szereti a tír pákot, mert azt mondja, hogy amellett akár éhen is halhatna. A tír pák tényleg nem szokott cigányzene mellett mulatni, A cigányt szívesen csúfolják. A gyerekek a következő versekkel szokták csúfolni:

Saramári, saramári, suspendaré dikhecc 1
 Hé csali, csali, csaj, mandicsáj,
 Dakhecc, dájmandáre dik-dik-dik.
 Saramári dik, ha jóllakik: okádik.

Egy másik ilyen csúfvers:

Akkor örül a rajkó,
 Mikor deglik a disznyó,
 Keze-lába csupa zsir,
 Három hétig nem is sír.

A cigánymorált a következő tír pák-tót versike szemlélteti:

D'et'i moje! nekradnit'e!	(Gyermekeim! ne lopjatok!
Co vid'it'e: uchvatnit'e 1	Amit láttok, elkapjátok!
Ja son starí, nekradou son,	Öreg vagyok, se so leoptam,
Co son vid'eu uchvatou son.	Csak mit láttam, elkapkodtam.)

A bemutatott társadalmi csoportok után szükségesnek látszik, hogy röviden ismertessük a bokortanyák fajiságát is.⁴⁹ — A tír pák nép fajtajegyeit már *Dienes István* is megjelölte.⁵⁰ Meghatározása azonban csak nagy általánosságokban fogadható el. Szerinte a tír pákok középméretű, erős, csontos, széptermetű emberek. „Férfiaikban a szlávok szívóssága egyesült a magyarok erejével. Asszonyaikon, leányai-

⁴⁹ Az itt következő megállapításokat *Nemeskéri János* nyomán közlöm. 1938. év nyarán közösen tett kutatóútunkon a bokortanyákon embertani vizsgálatokat végeztünk. *Nemeskéri* eredményeit külön dolgozatban is feldolgozta „*A szabolcsi ember*” címen. Megj. Vármegyei szociográfiák. IV. Szabolcsvármegye kötetében. Bp. 1939. 113-118. 1.

⁵⁰ *Dienes István*: id. m. 72. 1.

kon nem látszik a szláv származás, nem lenhajúak, kékszeműek, mint Mikszáth tótjai, hanem inkább barnák, sötétszeműek, jól mozgó, karcsú, szép termetű nők. A férfiak inkább szőkék, fakóbajszúak, késő és ritka szakállúak, pirosposzsgás arcúak, világos szeműek, természetes azonban, hogy a barna, magyaros arc époly gyakori.” A nők hamar öregszenek. Ezt azonban nem a fajta, hanem az erőltetett munka okozza. *Dienes* azt írja, hogy arcban, termetben ma már felismerhető a magyarsággal való keveredés, amit korábban a magyarok ellenszenves viselkedése, később pedig az önértetes tirpák arisztokrata gögje hátráltatott. A magunk részéről a magyaros jelleget a gazdatársadalomban feloldódott nemességnek tulajdonítjuk, mely tudvalévőleg magyar származású volt.

Nemeskéri János megállapítása szerint Nyíregyháza népe, különösen a bokortanyák lakossága, igen alkalmas vizsgálati alanynak minősül Szabolcsmegeye rasszantropológiai átkutatásában. A különbségek nemcsak metrikus, hanem morfológiai jellegekben is kimutathatók. Ez a megállapítás egyaránt érvényes a bokortanyák és Szabolcsvármegye népére. Ha mélyebbremenő vizsgálatokat végzünk, ennek nyomán típusban is nagy eltéréseket találunk. Tudnunk kell azt, hogy itt kis biológiai közösségekben élő tanyákról van szó, ahol € kis közösségek népe az azonos környezet és életforma tényezőinek formáló ereje folytán sajátos típust alakít ki. Minden ilyen többé-kevésbé elhatárolható tájtypusnak alapszínezetét más-más fajta adja meg. A bokortanyák többségében a kelet-balti rasszelem és ennek változatai az uralkodók. Azonban elég gyakori a dinári és tauridMtaekmek alapfajtaként való megjelenése is. A keletbalti fajtának, különösen a taurid fajtaelemmel kevert változatai gyakoriak. Magában a városban és az ősi, nem kevert családokban a keletbalti fajtaelem nordikus vonásokat rejt magában és ezzel együttesen jelentkezik. Szemléletesen példázza ezt a színviszonyok egészen világos volta, nemkülönben a magas termet gyakorisága és ezek megjelenésének korrelációja.

A bokortanyák népének többsége közepes termetű. Átlaga 166*5 cm. Az egyes tanyák népe közt már a termetben is különbségek mutatkoznak. A Verbőci-bokorban nagyközepes termetet találunk, 168.3 cm átlaggal; ugyanakkor a szomszédos Sulyán-bokorban az átlag már kisközepes, ugyanannyi egyénre vonatkoztatva. Az átlagmagasság 166.1 cm. Az egyes tanyák embertani adatainak felsorolását és összehasonlítását elhagyva, a termetre vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg. A testmagasság értéke az egyes tanyák népénél az átlagtól való eltérés mértéke szerint a fajtaösszetételnek megfelelően változik. Ez a megállapítás különösen a két, egymással

szomszédos Súlyán és Verbőci-bokortanyára vonatkozik. A Verbőci-bokor népének testmagassága átlagban 2.1 cm-rel tér el a Súlyán-bokorétól. Ezzel szemben a Cigány-bokorban lakó népesség az ott többségben levő dinári fajtaelem íolytán már magastermetű. A dinári fajtaelemen kívül itt a nordikus fajtaelem jelenléte is magastermetet eredményez. Koponyaalkatban a rövid és közepes alkat az uralkodó. A benn a városban mért egyénekben a közepes fejalkat a gyakoribb, 76.0—80.9 jelzőértékkel és 22.34 % gyakorisággal. Ezzel az adattal szemben kinn a tanyákon éppenséggel fordított az eset. Az egyes tanyabokrok teljesen rövid fejalkatúak (85.5—90.0 jelzőérték és 67.85 %—87.93 % gyakorisággal.) A fennmaradó esetekben viszont nordikus jellegekre való hosszúfejűség is található 4.0—9.86 %-ban. A rövid fejalkat keletbalti fajtaelemmel kapcsolatos. *Nemeskéri János* szabolcsmegyei mérései azt mutatják, hogy Szabolcs megye többi községeiben a túlságosan rövid fejalkat van többségben.⁵¹

Arcalkatban a lapos és erősen szegletes arc a gyakori. A Verbőci-bokorban 25.12 % a kerekített arc gyakorisága, viszont a Súlyán-bokorban már csak 12.36 %. A többség tehát mindkét bokortanyán a keletbalti fajtaelemre jellemző szegletes arcalak. A szegletes arcalakon belül is különbség mutatkozik, ami további tájfajta és az egyes bokortanyák népének elkülönítésére is alapot ad. A Verbőci-bokorban az alacsony szegletes arcalak az uralkodó, míg a Súlyán-bokorban hosszú téglány-alakú arcok is előfordulnak. Viszont a Cigány-bokorban a szegletes arcalak trapézalakba megy át. Alacsony szegletes arcalak, — keletbalti, a hosszúarc dinári-keletbalti, a trapézalak keletbalti-nordikus fajtaelemek keveredésére utal.

A színviszonyok tekintetében egyöntetűség uralkodik valamennyi bokortanya népén. Világosbarna haj, szürkés-kék és világos barna szemszín, a bőrszín világos, rendszerint vöröses árnyalattal.

Összegezve a fentieket: a bokortanyák népe átlagban keletbalti—taurid—dinári—nordikus fajtaösszetételű. A Verbőci-bokorban túlnyomó és alapszínezetet adó a keletbalti, ezenkívül jelentős itt a taurid fajtaelem. (Négy nemescsalád élt itt valamikor, leszármazóik ma is élnek ugyanitt.) A Súlyán-bokor keletbalti és nordikus-dinári keveredésű. A Cigány-bokor népe taurid fajtaelemre utal, de emellett dinári és keletbalti elemek is kimutathatók. Igen fontos a fajtáknak itt sorrendben megadott egymásutánisége. Ez fejezi ki a tanyák eltérő fajtaösszetételét és ez magyarázza meg a laikusnak is a fel-tűnő különböző típusok meglétét.

⁵¹ Id. m. 115. 1.

Nyelvjárás.

Már az eddigiekben is emlegettük, hogy a bokortanyák világában sajátos kétnyelvűség uralkodik. Ennélfogva a nyelvállapot leírása csak akkor lesz megfelelő, ha mindkét nyelv sajátosságait bemutatjuk. Itt különösen a *tirpák-tót* részről közlünk új, eddig sehol közzé nem tett adatokat.

A tót nyelvjárás kutatás a múlt század utolsó éveiben és a jelen század elején indul meg. Igaz ugyan, hogy a tót nyelv különféle csoportosítására, felosztására már korábban is történtek kisebb-nagyobb sikerű kísérletek; számottevő jelentőségük azonban nem volt. A komolyabb kezdeményezők közül az orosz *Florinskij F.*,¹ majd *Pastrnek F.*² nevét kell megemlítenünk. Az első komoly gyűjtő és összehasonlító nyelvészeti munkásságot a Budapesten élő *Czambel Samu* fejtette ki.³ Vele kezdődik a tót nyelvjárás kutatás.

Az ő nyomán indul meg az újabb munka. A Trianon óta eltelt esztendőök alatt a tót dialektológia valóban tekintélyes munkát végzett. Nagyobbreszt cseh tanárok vezetése alatt új nyelvésznemzedék nőtt fel, akik sajátmaguk fáradtságos helyszíni munkájával, továbbá kérdőívek kitöltésével az egész tót nyelvterületről áttekinthető adatanyag birtokába jutottak. Figyelmüket még az a l f ö l d i szórva n y o k r a is kiterjesztették. A nyelvjárás anyag gyűjtése még most is folyamatban van. A gyűjtők most is ugyanazok, akik elindították a munkát, — idők folyamán azonban újabbak is bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába. Az eredmények, — amelyek a közreadott anyag feldolgozása révén kerültek napvilágra, — alkalmasak arra, hogy összehasonlító munkát végezhessünk; elsősorban olyan terület anyagával, mint a bokortanyáké.

¹ *Florinskij F.*: Lekciji po slavjanskom jazykoznaniju. Szentpétervár. 1897. II.

² *Pastrnek F.*: Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn. Sitzungsberichte der phil.-hist. Cl. d. k. Ak. d. Wiss. Wien. 1888. Bd. CXV.

³ *Czambel S.*: Prispevky k dejinám jazyka slovenského. Budapest. 1887, — Slováci a ich rec. Budapest. 1903. — Rukovät' spisovnej reci slovenskej. Turciánsky Svätý Martin [Turócszentmárton] 1902. — Slovenská rec a jej miesto v rodine slovenských jazykov. Turciánsky Svätý Martin [Turócszentmárton] 1906.

Az összehasonlítás munkáját és az abból nyert eredmények tanulságos voltát, — szinte fölösleges hangsúlyozni. A tanulságok éppen a mai időkben korszerűek, amikor lázas érdeklődéssel vizsgáljuk az egymás mellett élő népek és népcsoportok életét. Ennek az életnek egyik megnyilatkozási formája a nyelven és a nyelvjáráson keresztül figyelhető meg.⁴

Minthogy a nyelvben mindenkor a nép (a beszélők) gondolatvilága tükröződik, a jelenlegi nyelvállapot is nemcsak a formai, hanem a népi műveltség tartalmi állományát és minőségét is visszatükrözteti. E munka annál is érdekesebb, mert szinte kétszáz éves tót eredetű településről van szó. Viszont olyan területről telepített tót telepésekről van szó, akik a magyar és tót etnikai határ mentéről települtek át tiszta magyar környezetbe, tehát már átköltözésük alkalmával jelentős közösségük volt a magyar népi műveltséggel, magával a nyelvvel és a magyar hagyomány világgal.

Mielőtt a bokortanyák népének nyelvjárási ismertetésébe kezdenénk, szükségesnek látszik tisztáznunk azt, hogy mit értünk a továbbiakban „*tirpák-nyelvjárás*”-on. Erre azért van szükség, mert e megjelölésnek két értelmezése is lehetséges.

Az egyik szerint a *tirpák nyelvjárás* azt a nyelvjárást jelentheti, ahogy a Nyíregyházára betelepített *tó t a j k ú* lakosság betelepítése óta, 1753-tól kezdődően a maga nyelvén (tehát tótul) mindmáig beszél. — Ezt mi ezután megszorítva *tirpák-tót nyelvjárás*nak fogjuk nevezni.

A másik értelmezés szerint jelentheti azt a nyelvjárást, ahogyan ez a tóteredetű lakosság, — *mely időközben jelentősen megmagyarosodott* — a magyar nyelvet a maga módján beszéli. A továbbiakban mi ezt *tirpák-magyar nyelvjárás*nak fogjuk jelölni.

Hogy e két nyelvjárás és maga a *tirpák* elnevezés alatt nem lehet egy és ugyanazt értelmeznünk, már *Dienes István* is észreveszi és jelzi. „*Tirpák nyelvjárás* alatt azt értem, ahogy a *tirpák* a magyar nyelvet beszéli. Tehát azt a beszédmódot, amikor csak a szükség szerinti és magyarul nem ismert jelentőségű *tó t* szavakat használja vagy megszokásból a régi nyelv egy-egy szavára áll a szája. Természetesen a másik meghatározással adós marad. A *tirpák*ok *tót nyelvjárás*át egyszerűen *tótnak* veszi.

⁴ *Bednárík, Rudolf*: Prírucka pre národopisny vyskum slovenského ľudu. Turčiansky Svätý Martin [Turócszentmárton] 1942. 61. 1.

⁵ *Dienes I.* id. m. 93—5. 1.

A tirpák-magyar nyelvjárás.

Az alábbiakban felsoroljuk a tirpák-magyar nyelvjárás főbb jellegzetességeit és ezzel megpróbáljuk helyét meghatározni a többi magyar nyelvjárás között.

Nyíregyháza nyelvjárásáról már *Luka Jenő* közölt érdemes adatokat. Szerinte a város nyelvjárása (nem nevezi *tirpáknak*) a tiszántúli nyelvjárás-terület északi részének egyik önálló és különleges alakulása. Ezen természetesen a tirpák-magyar nyelvjárást érti.⁶ Vele szemben *Dienes* azt mondja: „A tirpák nyelvjárás tulajdonképpen csak részleteiben magyar, ezért nem sorozható határozottan a magyar nyelv egyik sajátos nyelvjárásához sem. Alkatában, fejlődésében is különbözik, de teljesen elüt ezektől azért is, mert beszélői eredetileg nem magyarok és régi nyelvüket sok ideig változatlanul használták.”⁷ A két szembenálló vélemény közül a nyelvi jelenségek alapján *Luka Jenőnek* adunk igazat. A nyíregyházi nyelvjárásnak a környező tájnyelvvvel számtalan azonos vonása ismeretes és ezek a vonások a szemünk láttára szaporodnak.

Balassa József szerint Nyíregyháza nyelvjárása nem tartozik az északkeleti nyelvjárás-területhez, hanem a duna-tiszaihoz. Okul azt hozza fel, hogy Nyíregyházát 1753-ban Békés megyéből telepítették olyan tótokkal, akik azóta megmagyarosodtak. Békés megye viszont a duna-tiszai nyelvjárás-területhez tartozik.⁸ *Balassa* megállapítása íróasztal mellett született meg. Már *Horger Antal* is jogosan teszi fel a kérdést, hogyha a betelepített tótok csak azóta magyarosodtak meg, — ami *Horger* szerint egészen bizonyos — akkor nyilván a szabolcsi környezet hatása alatt magyarosodtak meg. Nem valószínű tehát, hogy ma a duna-tiszai nyelvjárást beszélnék, hiszen ezt idetelepülésük idején sem beszéltek.⁹ Ebben a vitában a néphagyomány és az írásos adatok a következőket mondják. Tény, hogy a békésmegyei telepesek tótajkúak voltak. Azonban már az áttelepedés idején is nagyszámban voltak olyanok, akik beszéltek magyarul. Különösen a jobb módú jobbágygazdák már az idetelepedés idején is jól beszéltek magyarul. A magyarul tudók számát szaporították a rangjukat rejtett nemesek is, mert hiszen ezek nagyobb részét magyar anyanyelvűek voltak, de természetesen tótul is jól beszéltek. A magyar nyelvtudást bizonyítja az a gróf Károlyi Ferencsel kapcsolatos néphagyomány, mely szerint a telepítés idején a gróf gyakran meglátogatta

⁶ *Luka Jenő*: Adatok Nyíregyháza nyelvjárásához. Nyr. LV. 50, 84, 111. 1.

⁷ *Dienes I.* id. m. 95. 1.

⁸ *Balassa József*: Magyar nyelvjárások. Bp. 1891. 60. 1.

⁹ *Horger Antal*: Magyar nyelvjárások. Bp. 1934. 22. 1.

őket, minden jobbágy viskóját megnézte, lakóját kikérdezte, van-e valami kívánsága stb. A hagyomány szerint mindenkinek meghallgatta a panaszát és mindenkiel *magyarul* beszélt. Ezt különben *Lukács Ödön* is megírja. „Gróf Károlyi Ferenc mint egy nemes és igaz atya, ki a lakosokat gyakran hol kék, hol pedig zöld selyem magyar ingben házaikban is meg-meglátogatta, maga szárnya alá vévén, minden tehetsége szerint oltalmazta.”¹⁰ Ebből is látszik, hogy a letelepedett tótságnak már kellett valamelyes magyar nyelvjárást beszélnie. Azt azonban nem lehet állítani, hogy a békésmegyeieknek magyarnyelvű beszéde duna-tiszai nyelvjárású lett volna. Ha már következettünk, akkor inkább az a valószínű, hogy a letelepedett tótság magyar beszédje *palócos-éjtésű* nyelvjárás lehetett. Hiszen a békésmegyei tótok is csak néhány éve költöztek le az Alföldre a *palóc-magyarok* szomszédságából. A feltevéseket félretéve, ma megállapíthatjuk, hogy a tírják-magyar nyelvjárásnak a felsőtiszai nyelvjárással van legtöbb közöisége. Ami természetes is, hiszen a majdnem kétszáz éves nyírségi magyar környezet nem maradhatott nyom nélkül a nyelvjárás kialakulásában.

*

Számos azonosságból csak a legjellemzőbbeket soroljuk fel. A tírják-magyar nyelvjárás nem ismeri a zárt *ĕ* hangot, e helyett alsóbb nyelvválású nyílt *ε* hangot használ. A zárt *ĕ* hangot Szabolcsmegyében sehosem tudják helyesen kiejteni.¹¹ — Ilyen nyílt *s* hanggal ejtik tehát a következő szavakat is: *engem, megetem* (= *megettem: gegessen*) *nekem, embernek, kenyeret, hiszen, kereszt, szem, megyek, evet* (— 'evett') stb.

A következő fontos, közös felsőtiszai nyelvjárási jelenség, hogy a hosszú zárt *é-t* sokhelyütt *i*-vel helyettesítik. A nyílt *é* változatlan marad mindkét nyelvjárásban. A példák a következők: *fehír, fazik, tetejibe, égiszen, kézibe, egy marikkal, élig, níz, píz, risz, beszíd, pocsik, penisz, bíres* stb. Ezzel szemben a nyílt *é* marad, mint pl. *tehen, egér, ég* stb. Erről az *i*-zésről nyelvtudományunk csak azt tudta megállapítani, hogy ez a zárt eredetű *e*-nek még zártabbá váló válása; az okát azonban, valamint törvényszerűségét mindez ideig nem ismerjük.

Ugyanilyen fontos jelenség az *ü*-nek gyakorta való *i*-változata: Pl. *siket, bides, hives, fige, kőmíves, földmíves* stb.

Bár tírják-tót nyelvjárásban ismerik az *y*-hangot, a nyíregyházi

¹⁰ *Lukács Ödön* id. m. 215. j.

¹¹ Elsőéves bölcsész koromban magam is sokat bajlódtam a zárt *ĕ* kiejtésének helyes megtanulásával. Velem együtt a többi felsőtiszamenti kollégám is. Fülünk csak hosszabb gyakorlat után tudta megkülönböztetni a kétféle hangot.

tírpákok magyarnyelvű beszélgetésükben a többi felső tiszai magyarral egyetemben az *ly* (nem különben az *lj*) helyén következetesen *j-t* ejtenek. Pl. *fojód, kiráj, jukas, ijen-ojan, mejik, fojik, hejes, tejes* (= teljes) stb.

A *-hoz, -hez, -höz* névragot Nyíregyházán is *-ho, -he, -hő*-nek ejtik, mint a többi szabolcsi községben. Pl. *házho, jányho, lóho, kerthe, szemhe, földhő, könyvhő* stb. — Idetartozik a *hol? hová?* kérdésekre *-nál, -nél*, helyesebben *-ná, -né* névragokkal való felelet. Pl. *Hová mec?* — *Andriékná, keresztanyámékná, nénéomékné* stb. — Ha valakit meghívnak, a hívás így szokott szólni: „*Gyere nálunk!*” A hívásnak ez a módja nemcsak Szabolcsmegyében, hanem Szatmárban, sőt a Királyhágón túl is általános.

A íelsőtiszai nyelvjárásra jellemző a *-fele* irányjelző szócska használata. Minden irányt és célt a *-fele* nyomatékosító szócskával nyomósítanak. Pl. *megyek elfelé, hazafele, odafelé, érefele, kifele, lefele, befele, tanya-fele, város-fele* síb. s így is: „*ez a fa már szárad elfelé*”. A *-fele* szócskának nemcsak Nyíregyházán, hanem az egész Szabolcsban, Hajdúban és Szatmárban is nagy keletje van.¹²

Ugyancsak azonos jelenségeket találunk a következő tájszavak használatában és jelentésében is. Pl. *szoldavíz, vidla* (= villa), *szeredás, púja* (= apró gyerek), *ingyért* (= ingyen), *kubikméter* (= köbméter), *sipka* (= sapka), *tanál, varnyú, szivanó, untercik* (= kötött mellény), *kén* (= kellene), *kék* (= kellene) és végül a *Nyíregyháza* egykori és még ma is megyeszerte használatos *Nyiritház* alakja. E tájszavak egész Tiszántúl általános használatúak.

A tírpák-magyar nyelvjárásban a felsőtiszai nyelvjárás hatása főleg azóta vehető észre, amióta Nyíregyháza vármegyeszékhely lett. Azóta idetódul a vármegye magyarságának színe-java. Közhivatalok, katonaság, iskolák, mind idevonzák a szabolcsi magyarságot. Különösen az iskolák ifjúsága révén terjednek el leghamarabb a szabolcsi tájszavak. A város ezen az úton — mondhatni — már teljesen magyar nyelvűvé lett. Ma már csak jól képzett fonetikus tudná észrevenni, hogy a város éppen a közelmúltban ment át egy szerencsés nyelvcsereén.

A városhatárban azonban már más a helyzet. Itt már jobban szembetűnnek azok a sajátságok, amelyeket *Luka Jenő* oly „különöseknek” és „ő n á l l ó a k n a k” minősített. — Ezek közül a legjellemzőbb mindjárt a beszédmodor (laikusok szerinti) lágyága avagy puhasága, azaz a jésítés. *A d, t, n* hangot szeretik *gy, ty, ny*-nek ejteni, ha a rákövetkező magánhangzó *e* vagy *i*. Pl. *gyinye,*

¹² Csűry Bálint: A Jelé” használata a Szamosháton. MNy. XXVII. 31—33.1.

patyika, patyics, térgyepelni, ganyéj, gyijó stb. Ez a jésítés vagy palatalizáció másfelé is szokásos; ismerik pl. a *Dunántúl* is, de legióképen a *Palócföldön*. — Véleményünk szerint ez a tót nyelv hatása, mert a középtót nyelvjárásban is ugyanígy lágyulnak *ad,t,n* hangok, ha utánuk *e* vagy *i* következnek.

Vannak azonban a tírpák-magyar nyelvjárásnak a iélsőtiszaitól független sajátosságai is. Ilyen pl. a hosszú mássalhangzók röviden ejtése: *eni, meni, regei, akor, aszony, aban, edig, álni, hoszú, vizek, ropant, melet, hozá, rokant* stb. A hosszú mássalhangzók rövid ejtegetésének okául már *Luka Jenő* is helyesen állapította meg, hogy az az egykori tót nyelv megmaradt hatása.¹² A tót nyelv ugyanis nem ismer hosszú mássalhangzót. A tírpákok *artikulációs bázisa*, — amelyen valamely nyelvközösség jól begyakorolt hangképző műveleteinek összességét értjük — még nem alakult ki kellően a magyar-nyelvű ejtegetéshez. Tudvalévő, hogy az artikulációs bázis az ember természetes lustasága következtében igen nehezen változik meg. A nyelvcsere áthaladó népek rendszerint magukkal viszik új nyelvükbe a meglévő artikulációs bázisukat, amint azt a tírpák-magyar nyelvjárásban is láthatjuk.

A hosszú mássalhangzók rövidülésével kapcsolatban érdemes felfigyelnünk a következő jelenségekre is. A gömörmezei magyar-tót nyelvhatáron egy elég hosszú sávon (a magyar-szlovák és a magyar ruszin etnikai határ mentén végig) szintén hasonló rövidüléssel találkozunk. Pl. *enyi, álomás, menyi, regei* stb.¹³ Ugyancsak ezt tapasztaljuk *Már amarosszig éten, Kapnikbányán* és *Aknaszlatinán*. Amint tudvalévő, ezek a helyek is kétnyelvűek. Már *Horger Antal* is felveti azt a gondolatot, hogy ez a jelenség esetleg az idegen nyelvű bányászlakosság megmagyarosodásával van kapcsolatban.¹⁴ *Horger* helyes sejtelmét a nyíregyházi példa mindennél fényesebben igazolja.

A tírpák-magyar nyelvjárás egyik további jellemző sajátossága, hogy a magyar hangtörvényekkel ellentétben, nem kerül a mássalhangzótorlódást. Természetesen ezek a torlódott mássalhangzók csak a jövevényszavakban fordulnak elő.¹⁵ Pl. „*Minek vetél észt a trtyi-frtyit T* (= semmiséget). „*A verebek mind szétfmgáltak*” (= szétröpültek). *Ne frcskáld a vizet!*” „*Mit brizgáld ászt a tejet?*” (= kavarod) stb.

¹² *Luka Jenő* id. m. 50. 1.

¹³ *Horger A.* id. m. 48. 1.

¹⁴ *Horger A.* id. m. 98. 1.

¹⁵ *Dienes* azt mondja erről, hogy a tírpák „idegen módra torzítja a magyar szavakat.” Itt nem torzításról van szó. Hiszen *borotvának* a tótban *britva* az alakja. Inkább kölcsönzést, illetőleg megtartást látunk abban, hogy a mássalhangzók még torlódnak.

Nagyon kedveltek nyelvjárásunkban a kicsinyítő képzők is. Ez is a tót nyelv maradványa, mert a felsőtiszai nyelvjárás egyáltalán nem szereti a kicsinyítést. Jellemző, hogy a palócok nyelvjárása szintén szereti a kicsinyítő képzők alkalmazását; itt is bizonyára tót hatással van tehát dolgunk. — A tírpák ember a számára kedves, igen fontos tárgyakat és dolgokat szokta kicsinyítő képzővel ellátni. Első sorban azt kicsinyíti, amiből csak kevese van, viszont az élet egyik szükségletét jelenti, egyszóval értéket képvisel. Az alábbiakban felsorolunk egynéhány ilyen kicsinyített szót, mellette zárójelben mindjárt a tírpák-tót megfelelőjét is közöljük.

<i>kenyérke (chlebíka)</i>	<i>kertecske (zahratka)</i>
<i>fődecske (zemicka)</i>	<i>pénzecske (peniaske)</i>
<i>napocska (slniecko)</i>	<i>ruhácska (satka)</i>
<i>tehenke (kravicka)</i>	<i>szalonka (slaninka)</i>
<i>lovacska (konícok)</i>	<i>szőlőcske (vínicka)</i>
<i>vizecske „„„„ j</i>	<i>leveske (pol'iuocicka)</i>
<i>vizecskót</i>	<i>ólacska (chl'ieucok)</i>
<i>tejecske (ml'iecko)</i>	<i>házikó (chiska)</i>
<i>fácska (stromcok)</i>	<i>tyukocska (kurka) stb.</i>

Nyelvjárásunk jellemző sajátosságai közé tartozik az is, hogy a névragozásban néha elhagyják a *-t* tárgyragot. Pl. „*Tesékety kisbab veni*”. Néha viszont kétszer is kiteszik a tárgy ragját. Pl. *észtet, osztat, ötet* stb. Ez különben a felsőtiszai nyelvjárásban is gyakori, sőt másfelé sem ismeretlen jelenség.

Elég szokatlanok és a téves analógia hatásának minősíthetők az ilyen egyes 3. sz. igealakok: *járík, nézik, lépik, verik, hozik, dobálík* stb. — A tárgyas igeragozásban az ilyen alakokat, mint pl. *tudod, hívod, olvasod* stb. a tírpák-magyar nyelvjárásban igen gyakran *tue, hisz, olvasol* stb. helyettesíti.

A mondattani sajátosságok közül főleg az igekötők helytelen alkalmazása a feltűnő jelenség. Az igekötőt olyankor is az ige elé tesszik, amikor annak az ige mögött volna a helye. Pl. *Nem ráérek most. Nem elfér a taligára.*

Néha a tírpák-tót igealakot szórói-szóra fordítják le magyarra. Ez természetesen igen magyartalanul hangzik. Széltében használnak ilyenféle igealakot: „*most pedig megimátkozunk*”, — ez a tót *po-modl'ime sa* szószerinti fordítása.¹⁶ Ehhez hasonló példák egész sorát idézhetnénk még. Felsorolásukat azonban mellőzzük, mert bár g y a k o r i a k, mégsem általános használatúak. A jelen esetben tehát az volna a helyesebb, ha nem az ú. n. tírpák-magyar nyelvjárásról

¹⁶ A nyelvtudományban tükörszó-nak nevezik az ilyen alakot.

beszélnék, hanem többezer tirpák ember egyéni nyelvéről, ahol a kifejezések túlnyomó részben egyeznek egymással, de egyéni sajátágban mégis különbözőek. A tирpák-magyar nyelvjárást beszélőkről tudnunk kell, hogy a kétnyelvűségnek azon a szakaszán vannak, ahol a nyelvközösség egy része már átlépett a nyelvcsereán, a másik része pedig most halad át rajta, vagy még csak közvetlenül most áll e folyamat lefolyásának küszöbén. Az ilyen állapot mindig kiegyenlítettlen szokott lenni és rögzítése igen nehéz feladat. — Bármilyen fontos és érdekes volna ennek az állapotnak részletes lejegyzése, leírása, e helyen tovább nem foglalkozhatunk vele. A nyíregyházi tирpák-magyar nyelvjárás ma még — mondhatni — erjedésben van, s így végleges, kiforrott formáját még nem láthatjuk. A kialakulási folyamat megfigyelésére több évtizedes ellenőrző munkára volna szükség.

A tирpákok kétnyelvűsége.

Mint már az előbbieken jeleztük, a tирpákok magyar nyelvjárása egy nyelvcsereán átmenő népcsoport nyelvállapotát mutatja. Ezt a folyamatot már az 1900-as években *Kálnay László* is észrevette.¹⁷ A tót és magyar nyelv keveredéséből nem keletkezik új nyelv, csak sajátos nyelvjárás (L. az 1. ábrát.). Az új nyelvjárásban olyan jelenségek jelentkeznek, amelyek tulajdonképpen egy másik nyelv sajátágai. (Mássalhangzótorlódás, rövidülés stb.) A nyelvtudomány már régóta megállapította, hogy két egymással érintkező nyelv közül az vesz át több hatást a másiktól, amelyik alacsonyabb műveltségi fokon áll vagy pedig számbelileg alulmarad a másik nyelvet beszélők számával szemben. A jelen esetben a nagyobb tömegű és magasabb műveltségfokon álló magyarság hamarosan rákényszerítette a tирpák-ságot a magyar nyelv megtanulására. Ez eleinte csak rosszul sikerült. A szavaknak és a nyelvtani formáknak még nem volt meg a szabályos és megállapodott rendszere. A magyarul beszélő tирpák ember ajkán sokszor visszatért a korábban beszélt tót nyelv minden sajátága. E jelenségnek igen mélyreható lélektani oka van. A nyelvcsereán átmenő beszélő lelkében új nyelvi emlékképek keletkeztek. Hogy ez a folyamat esetről-esetre hogyan ment végbe, — ismét külön vizsgálat tárgya lehetne. Közismert dolog, hogy az anyanyelvén kívül más nyelvet beszélő egyes egyénnél az általa beszélt nyelvek hatnak egymásra. — Mennyivel inkább érvényesülhet ez a nyelvi jelenség nagyobb tömeg esetében, ahol pl. az egész nyelvközösség két vagy

¹⁷ *Kálnay L.* id. m. 181. 1.

több nyelven beszél; ahol tehát mindenki legalább kétnyelvű. Az ilyen helyen a beszélt nyelvek egyénenként és összességükben hatnak egymásra. Ha a kétnyelvű egyn sokszor tudatosan, sokszor tudatlanul viszi át az általa beszélt nyelv formáit vagy szerkezetét az egyik nyelvből a másikba, — mennyivel inkább érvényes ez a szabály a kétnyelvű közösségekre.

A nyeivcsere feltétele a nyelvkeveredés. Ennek legegyszerűbb példáit a szóátvételeken tapasztalhatjuk. A szó a nyelv legmozgásko-



1. ábra. A tirpák népcsoport és nyelvjárás területe Nyíregyházán és környékén.

nyabb eleme. Szinte észrevétlenül csúszik és siklik át egyik nyelvből a másikba. Ezáltal sokhelyütt sajátos nyelvállapot következik be. Pl. megváltozik a nyelvjárás szókinccse stb. E folyamatot illetően Csűry Bálintnak vannak hasznos megfigyelései. A moldvai csángók között végzett népryelvi gyűjtése közben megállapította, hogy a férfiak megtanulták a román nyelvet és ezáltal kétnyelvűvé váltak. Ez a kétnyelvűség igen jelentékeny változást idézett elő a csángók nyelvjárásában; elsősorban a szókinccset érintette ez a változás. Ugyanilyen megfigyelései voltak Erdélyben a román uralom alatt Szabó T.

Attilának is.¹⁸ Ismerik ezt a jelenséget a német és francia nyelvészek is.¹⁹ A nyelvkeveredés általános jelensége a szavak átvétele. Az átvett szavakat azután az illető nyelv szabályai szerint alakítják. A nyíregyházi tirpák-magyar nyelvjárásban is ugyanez történik. Tót eredetű szavakat magyar mondatszerkesztéssel, ragokkal és képzőkkel látnak el. Ilyen jellemző mondatok pl. „*Mit zavadzálsz it nekem?*” (=... alkalmatlankodsz) — „*Mindig zsmurkál a vecsierkákön*”. (=... szunyókál a fonóban.) — „*Mér zaszlanyálsz te szopolyos?*” (=... árnyékolsz te taknyos). — „*Erity-tegyél ezt-a rocskát a kutkára.*” (=... fejösjárt a tűzhelyre.) — *Kurnyik melet van a sztroska, rakjál bele pásztorkát.* (= Tyúkól... vászonlepedő, ... kukoricafattyút.) — *Ted le ászt a zajdát a stokra* (= ... batyut a lócára.) stb. Folytathatnánk a sort tovább. Természetesen ennek fordítottja is megvan, magyar szavak tömegesen siklanak át a tirpák-tót nyelvjárásba. Ezekről azonban később lesz szó. Nyelvjárásunk legfőbb jellegzetessége azonban a szóátvételeken alapuló nyelvkeveredés. Szavak jönnek és mennek át egyik nyelvből a másikba. A szavaknak ez a nagy mozgása csakis kétnyelvű közösségben mehet végbe. E folyamat a következő. A szóátvételeket először csak a kétnyelvűek gyakorolják. Az átvétel gyakori használata után az átvett szót a kétnyelvűektől az egynyelvűek is átveszik. Ma már pl. a *zavadzál* és *zaszlanyál* szót olyanok is használják, akik egyébként semmit sem tudnak tirpák-tót nyelven. Az átvétel útja tehát először a kétnyelvűeken át vezet az egynyelvűek felé.²⁰ A kölcsönszó használata a kétnyelvűeknél úgy következik be, hogy a beszélés folyamán tudatossá vált külső vagy belső képzet nincs hirtelen kéznél a beszélt anyanyelvben. A képzet hagyományos társulása hiányzik a beszélés pillanatában. A kétnyelvűség következtében a kölcsönzött szó-képzet már egyformán társult az anyanyelvi és idegennyelvű hangsorral. Talán véletlenül az idegennyelvi hangsor emlékképe lép be előbb a tudatba és ez okozza a kölcsönszó használatát. A kölcsönszavak mozgását legbehatóbban *Schirmunski* tanulmányozta át. Vizsgálatait az oroszországi német nyelvszigeteken végezte, ahol szintén a kettősnyelvűek közvetítették a kölcsönszavakat az egynyelvűek számára.²¹

A kölcsönszavak elterjedését azonban más okok is létrehozhatják. Néha egy képzett (vagy fogalom) jelölésére nincs megfelelő

¹⁸ *Ve'gh József*: Társadalmi szempontok a népnyelvkutatásban. MNny. III. 320. 1.

¹⁹ *Hirt Hermann*: Etymologie der neuhochdeutsche Sprache. 2. München 1921.

²⁰ Hasonló utat látunk másfelé is. L. *Hanika* 7.: Ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung im westkarpatischen Bergbaugebiet. Münster i. W. 1933. 108. 1.

²¹ *Schirmunski V.*: Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten I—II. Germanisch-romanische Monatschrift 1930. XVIII. 115. 1.

szó a kétnyelvűek anyanyelvében. Ilyenkor a nyelvközösség minden tagja egész természetesnek találja, hogy a fogalmat idegen kölcsönszóval jelölik. Az ilyenfajta kölcsönzésnek csak az az egyedüli feltétele, hogy abban a közösségben, ahol ez a folyamat végbement, mindenki kétnyelvű legyen. Ezek természetesen értik, hogy miről van szó, az illető kölcsönszó használatán nem akadnak meg. Ha a kölcsönszó meglévő emlékképe többszöri használat révén újra, meg újra előfordul, (pl. *zavadzál*) a tudatban mindig jobban megerősödik és állandó használatba kerül, azaz állandósul: nyelvjárási sajátja? lesz. A nyelvcsere haladottabbak szakaszán, (amikor az illető egyén már elég tűrhetően beszél a másik nyelvet) a beszélő gyakran átviszi korábbi nyelvének elemeit, fonetikai sajátosságait. Ilyenkor előfordul, hogy téves közvetítő sorok alapján hibás képzetekhez jut. Ez azonban csak átmeneti állapot a tirpák-magyar nyelvjárásban. A helyes és magyaros nyelvi törvények lassan érvényt szereznek maguknak.

Az egy és két nyelven beszélők kölcsönös érintkezéséről tanulmányos megállapításai vannak *Deeters* Gerhardnak is. Szerinte a nyelv szavainak átöröklött tartalma van. Ez az öröklött tartalom mindig másképen irányítja a más nyelven beszélő gondolatát.²² Az egyes szavak jelentésének köre teljesen önállóan alakul és ez nem egyezhetik egy másik nyelv hasonló szavának jelentésével. — Mindannyian ismerjük azt a tényt, hogy még az egynyelven beszélők is sokszor vitatkoznak valamilyen fogalom helyes értelmezése fölött. A mindennapi beszélgetésünk alkalmával is az történik, hogy az egyik beszélő gondolatát a másik fél felfogja és átfordítja a maga gondolatára, értelmére. A beszélő és hallgató gondolatai tehát kettős fordítás viszontagságát szenvedik el és számtalanszor megtörténik, hogy ez a fordítási folyamat nem fedi egymást teljesen. Ez az oka annak, hogy az emberek — most az egynyelvűekről van szó — ugyanazon dologról hosszasan vitatkozni képesek. Gondolataikat nem egyformaképpen fejezik ki, ezáltal azok értelmezését is különféleképpen nyelik. Mennyivel inkább érvényesül ez az elv, két idegen nyelvvel kapcsolatban, ahol a szavak, fogalmak egészen másképpen vezetnek a gondolatot a beszélők nyelvében.

A két-, sőt háromnyelvűség problémáját *Paulinyi J.* is szóvá teszi egyik nyelvjárástani dolgozatában. Részletekre nem tér ki, azonban egy-két mondata felkelti figyelmünket már annál fogva is, mert megfigyeléseinek eredményeit a magyar-szlovák nyelvhatár kö-

²² *Deeters Gerhard*: Vergleichende Sprachforschung. (Preuss Th. — Thurnwald R.: Lehrbuch der Völkerkunde. Stuttgart 1939. 211. 1.)

zeléből közli.²³ — A kettősnyelvűségből eredő nyelvi jelenségek lélektani alapjait legújabbán a fiatal, magyarszármazású szlovákiai nyelvész-nemzedék egyik tehetséges tagja, *Arany Albert* tette vizsgálat tárgyává.²⁴ — Igen hasznos adatokat közöl *Moser Hugó* is a szatmári sváb nyelvszigetekről. Itt előbb német-magyar kétnyelvűség volt uralkodó, a megszállás után pedig német-román kétnyelvűség honosodott meg.²⁵ A kétnyelvűség útja itt is azonos volt, mint Nyíregyházán.

Záradékol egy összefüggő szöveget közlünk, amit már *Luka Jenő* is közölt korábban említett dolgozatában. A szöveg egy kétnyelvű tirpák gazda lakodalmi meghívóját tartalmazza; (mindenesetre jellemző, ha költött is):

„Igen szépen meghívok . . . urat az Ilka lakodalmára, de a gyerekeket is tesék elhozni, hogy mulásának azok is. Cigányt is fogatom.

Hád-mán csag ászt akarok, hogy jól mulásának a jányom lakodalmán. Töb jányom utysincs.

Vetem néki varógépet, sifont, komótot, asztalt. A gép ety kicsit drága vót, de hád mán csag jót akartam néki veni. Ilka nem is akarta, hogy megvegyek, de én montam néki: Ha én most nem veszek meg néked asztat a gépet, egy év múlva tiszter anyit adolsz érte. Megcsinálok néki ojan lakodalmat, hogy mindég meg fogja emlékezni. — Hád csak tesék ojan szives leni eljöni.”

A tirpák népnév eredete.

A *tirpák* népnév eredetére és jelentésére talán már korábban kellett volna sort keríteni. Helyesebbnek látszik azonban itt foglalkozni vele, mert a népnévvel számos nyelvészeti és társadalomtörténeti jelenség is kapcsolatos.

A *tirpák* névnek a *Tájszótár* adatai szerint két jelentése van. Az egyik *'tökéletlen* (Beregszászról), a másik *'tót'* (Nagykállóból).²⁶ Kétségtelen, hogy az utóbbi adat a nyíregyházi tót származású telepésekre vonatkozik. A *tirpák* népnév a Tiszántúlon szél-tében-hosszában ismeretes. Rajta a Nyíregyházán és határában lakó tót eredetű lakosságot értik. Újabb adatok szerint a zempléni megyei

²³ *Paulinyi J.*: Zpráva o sbierani nárecového materiálu v detvianskej oblasli a stolici Zvolenskej. Carpatica I. 1936. 169—170. 1.

²⁴ *Arany Albert*: Psychologické základy javov bilinguistických. LingSlov. I/II. 39. 1.

²⁵ *Moser Hugo*: Schwäbische Mundart und Sitte. München 1937. 106.1.

²⁶ *Szinnyey J.*: Magyar Tájszótár 737. 1.

Alsó-mihályi község tótajkú népét és nyelvjárását is *tirpák-nak* nevezik. *Sajnos ez az adat* minden közelebbi felvilágosítás nélküli. *Sipos István* szerint a falu lakói tót nyelvüket *tirpák-nak* nevezik.²⁷ A Tájsszótár beregszászi adata, továbbá *Húsek-nek* egy idevágó közlése azt sejteti, hogy a *tirpák* név gyakori az északkeleti országrészben. *Húsek* Sáros megyében olyan *oroszul* beszélő falvakat talált, ahol a nép magát „*tirpák-nak* nevezte.²⁸ Ehhez még azt kell hozzátenni, hogy az északkeleti megyékben nem ritka családnév a *Tirpák*, mely Nyíregyházán is elég közismert.

A név e jelentésbeli első előfordulását *Szívós Gézánál* találjuk. Az ő közlése szerint a *tirpák* név *magyaros tót parasztot* jelent.²⁹ Az ő nyomában *Simkó Gyula* határozza meg ezt a népnevet és szerinte a „Békés megyéből Nyíregyházára telepített tótajkú népet, amellyel a Felvidékről és külföldről jövő szintén tótajkú telepesek egybeolvadtak, közös néven *tirpákoknak* nevezik”.³⁰ *Ferenczi István* tanulságos kis földrajzkönyve szerint a *tirpák* népnév *tót származású magyart* jelent.³¹ *Dienes István* azt írja, hogy a *tirpák* „nem *nyírségi tót-ot* jelent, ahogy azt lexikonok határozzák meg, hanem *tirpák* mindenki, aki ennek a városnak a határain belül született, a sajátosan kevert nyelvet ismeri”.³² Ma már tehát nemcsak a város tótajkú telepeseinek leszármazottait nevezik *tirpáknak*, hanem azt is, aki ennek a városnak falai közt lakik.

Ezekután jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy mit jelent ez a név, mi lehet az eredete? — Megfejtésével már *Simkó Gyula* is megpróbálkozott.³³ Magyarázata azonban nem fogadható el. Szerinte a *tirpák* tót nyelven '*tűrőt*' vagy '*szenedőt*' jelentene és a nyíregyházi nép önmaga adta volna ezt a nevet magának. *Simkó Gyula* ötletét *Dienes* kritika nélkül elfogadja, sőt továbbszínezi.³⁴ A tetszetős magyarázat azonban nem bírja ki a nyelvészet bírálatát. A *tirpák-tót* nyelvjárás nem ismer ilyen *deverbális névszóképzést*. — De más akadályai is vannak ennek a magyarázatnak.

A népnév eredetének megfejtésére onnan kell kiindulni, hogy

²⁷ *Sipos István*: A magyar nyelv hatása Alsószentmihályi tót nyelvére. Kassa 1939. 17. l.

²⁸ *Húsek J.*: Národopisné hranice mezi Slováký a Karpatorusy. Bratislava 1925. 146. l.

²⁹ *Szívós Géza*: A Nyírvidek. Megj.: Osztr. Magy. mon. i. és k. VII/2. 340. l.

³⁰ *Simkó Gy.* id. m. 106. l.

Ferenczi István: Szabolcsvármegye földrajzának új vezérfonala. Nyíregyháza 1922. 40. l.

³¹ *Dienes* id. m. 72. l.

³² *Simkó* id. m. 107. l.

³³ *Dienes* id. m. 70. l.

a mai *tirpák* elnevezés mindig gúnynév volt, hiszen még ma is varr valami gúnyos mellékíze. Gúnyos használatról tanúskodik a Tájszótár nagykállói adata is. A szó gúnyos használatát és jelentését „félíg-meddig” *Simkó* is elismeri. *Krúdy Gyula*, Nyíregyháza szülötte, egyik írásában szintén gúnyszónak tartja. „Az egykori *tirpák* pirult szégyenkezett, haragudott valaha e csúfolkodó szó miatt”.³⁵ *Dienes* is azt írja: „A régi nyíregyházi szégyelte a *tirpák* nevet . . .”³⁶ *Zsembery Gyula* szerint: „Az új nyíregyházi telepések ág. ev. tótok voltak, kiket később *tirpák*oknak csúfoltak”.³⁷ A népnév gúnyos voltát bizonyítják a ma élő nyíregyházi gazdák is.

Elképzelhető-e ezekután, hogy a tótajkú telepések gúnynevet adtak volna maguknak? — Aligha. — Az etnikai csoportnevek nagyon gyakran gúnynévből alakulnak. Ilyen gúnynév volt valamikor a *matyók*, *barkók*, *csángók* népnéve is. A sokat használt gúnynév lassan elveszti gúnyos tartalmat és közönséges népnévvé válik. Ez az alakulás történik a *tirpák* népnévvvel is. Az öreg gazdák régen még szegyeitek nevüket, de a fiatalabbak ma már annyira megszokták e név használatát, hogy „féltéglával verik a mellüket és büszkék *tirpák* származásukra”. *Krúdy Gyulát* idézve, a mai *tirpák* gazda „büszkén a mellére üt és mondja: Igen! én *tirpák* vagyok!”³⁸ „Ez a csúfnév idővel megtisztelő, dicsérő kifejezéssé változott, mert a város népe külső segítséget nem igen vett igénybe, hanem szorgalmas munkával, vasakarattal, csodálatos kitartással küzdötte ki önállóságát és fejlődésének feltételeit s ma is, dacára az ország mostoha viszonyainak, gyors fejlődésben van” — mondja *Zsembery Gyula*.³⁹

Ha *Simkó* és *Dienes* alaposabban utánajárnak a *tirpák* vagy *tirpák* szó jelentésének, nyomban észrevehették volna, hogy ennek egészen más jelentése van az egykorú szótárakban. *Bernolák* szerint a *tirpák* „corruptor slavicae linguae, Verderber des slawischen Sprache, tóth nyelvnek rontója”-t jelenti. A *trpacka* ugyanazt jelenti nőnemben, (corruptrix slavicae linguae, Verderber der slaw. Sprache, tóth nyelvnek rontónéja).⁴⁰ A magyarországi tót nyelvjárások egyik legjobb ismerője szerint a *trpák* szó az 1850-es években „tótpalócot” jelentett.⁴¹ De nem is kellett volna olyan messze elmenni. Nyíregy-

³⁵ *Krúdy Gyula*: Nyíri emlék. — Szohor Pál: Nyíregyháza az örökváltság 100. évében. Nyíregyháza 1924. 19. 1.

³⁶ *Dienes* id. m. 72. 1.

³⁷ *Zsembery Gyula*: Nyíregyháza. — Turistaság és Alpinizmus 1931. 239. 1.

³⁸ *Krúdy Gy.* id. m. 19. 1.

³⁹ *Zsembery Gy.* id. m. 240. 1.

⁴⁰ *Bernolák A.*: Lexicon Slavicum. Budae, 1825—26. IV. 3351. 1.

⁴¹ *Jancsovics J.*: Új magyar-szláv és szláv-magyar szótár. Szarvas 1848. I—II.

házán még napjainkban is élnek olyan öreg emberek, akik azt mondják, hogy *trpák* név azokra illik rá, akik se magyarul, se tótul nem beszélnek helyesen. A *trpák* tehát körülbelül 'tört' vagy 'kevert nyelven beszélőt' jelentett. Ismerik ezt a szót a békésmegyei *Szarvason* is és ott az olyan tótot nevezik így, aki valami „*furcsa tótsággal beszél*”. A furcsaságot főleg abban látják, hogy a tót beszédet „*idegen szavakkal keveri*”. A pestmegyei *Domony községben* azt az embert nevezik *tirpák*-nak, aki *össze-vissza beszél*. („*Do sveta trepe*”) A nógrádmegyei tótok közt a *trpák*nak 'jött-ment' jelentése van.

Nem vitás, hogy a fenti adatok sokkal közelebb állanak a *tirpák* népnév gúnyos értelmű használatához, mint a *Simkó Gyula* erőltetett 'úrrő, szenvedő' magyarázatához. Különösen akkor, ha az eddigi adatokhoz a felvidéki adatokat is hozzávesszük.

A *trpák* szónak a Felvidéken többféle jelentése van. *Czambel Samu* szerint az olyan emberre használják, aki nagyon buta, a hasznos dolgokat semmibe sem veszi, továbbá minden sérelmet és hántáimat türelmesen elvisel.⁴² Régebbi adatok szerint Nógrád, Hont és Gömör megye néhány faluját is *trpák*-nak nevezték. Ezeknek külön nyelvjárásuk is volt, amit a tót szakirodalom annakidején „*trpáctina*” néven tartott számon.⁴³ Ma már ilyen értelemben nem különülnek el, de a szlovák néprajzi irodalom mégis számontartja őket. Legutóbb *Perinka* írt róluk színes feljegyzéseket.⁴⁴ A közölt adatok szerint ezek a gömöri, honti és nógrádi *trpák*-tótok beszéd közben a *trpou* szócskát nagyon sokszor használták és ezért a körülöttük lakó többi tótság megkülönböztetésképpen *trpák*-nak csúfolta őket. A *trpou*-nak a csehben *teprv*, a magyarországban *teper* vagy *ceper* a megfelelője. Jelentése 'most, jetzt'. Ez a jelenség elég gyakori a tót, orosz és a többi szláv nyelvben. *Szarvason* pl. a gömörmegyei származású tótok a *nuz* szócskát *íuz*-nak ejtik, ezért a többi tótság ezeket rusjafek-oknak csúfolja. Nyilvánvalóan nem becézésből, hanem *gúnyból*}^h — Az Alföldre telepített tótok között másutt is szokásban volt az ilyen gúnyolódás. A bácsmegyei *Szelencsén* az evangélikus tótok másképpen beszéltek, mint a katolikusok. Az,előbbieket Túróc,

⁴² *Czambel S.*: Z reci slovensko-lupcianskej. SlovPohl'. XXIV. 545. 1.

⁴³ *Safarik J. P.*: Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur. Wien 1869. 76 .1. Slovansky národopis. Praha 1842. 98. 1. — V. ö. ehhez még a következőket: *Csaplovics J.*: Gemälde von Ungern. Pesth 1829. 205. 1. — *Kollár J.*: 0 ceskoslovenské jednotě. Praha 1846. 102. 1. — Ottúw naučný slovník. Praha 1888—1909. XIII. 406.

⁴⁴ *Dobsinsky P.*: Prostonárodné obycaje a hry slovenské. Turciánsky Sv. Martin 1880. 71. 1. — *Bikkessy J.*: Pannoniens Bewohner. Wien 1820. 9. 1.

⁴⁴ *Perinka Fr. V.*: Veséié putovanie po Slovensku. Praha 1934. 437. 1.

⁴⁵ *Zsilinszky Mihály*: Szarvas város történelme. Pest 1872. 29. 1.

Gömör és Nógrád megyéből települtek ide, az utóbbiak pedig Trencsénből. Minthogy az evangélikusok gyakran használták a *vraj* szócskát, ezért a katolikusok *vrajkás-oknak* csúfolták őket.⁴⁶ — A játékos évődés, csúfolódás különben minden népnél általános szokás.

A *trpák* népnév gúnyból adott megfelelőit felsoroltuk. A továbbiakban vizsgálnunk kell azt a folyamatot, hogy hogyan válik ez a *gúnynev* itt Nyíregyházán a helybeli lakosság etnikai csoportnévévé? Ez azért is érdekel bennünket, mert a *trpák* gúnyzó *csak* Nyíregyházán lett *népnévvé*, — másutt megmaradt közönséges gúnyszónak. Világos, hogy a népnév kialakulásában településtörténeti és helyi társadalomrajzi tényezők játszottak közre.

E tényezők helyes felismerése végett vissza kell térnünk Nyíregyháza újratelepülési idejéhez. Tudjuk, hogy az újratelepülés éveiben Békés megyéből mintegy 300 család települt át Nyíregyházára. Ehhez a számhoz még 130—140 felvidéki család járult, akiknek nagyrésze Nógrád, Gömör és Zólyom vármegyéből származott. 1756-ban még 500 gazda várt elhelyezésre, akiket az úriszék itt akart megtelepíteni. Az úriszék terve nem tetszett a békésmegyeieknek és emiatt tiltakozó levelet nyújtottak át a földesúrnak.⁴⁷ A felvidékiek közül a legtekintélyesebb csoportot a zólyomiak alkották, utánuk következtek a gömöriek.⁴⁸ — E felvidéki csoportok népét egész nyugodtan *trpák* származásának tekinthetjük a szónak abban az értelmében, ahogy *Jancsovics* szótára is meghatározza. A *tirpák*-ból alakult *tirpák* népvét ezek a felvidéki, *tótpalócos* nyelvjárást beszélő gazdák hozták Nyíregyházára. Ezt aényt társadalomrajzi okok is támogatják.

Már említettük, hogy a békésmegyei származásúak nagyobb-részt atyafiságos viszonyban állottak egymással. Így költözködtek le már Békés megyébe is.⁴⁹ Az áttelepülés alkalmával ismételten így helyezkednek el, a *csabaiak* a *Csabai utcába*, a *szarvasiak* a *Szarvas utcába* stb. A másfelé települt békési csoportok másutt is e szerint az elv szerint helyezkedtek el. Ezt látjuk pl. az *arad-megyei Apatelken* (akkor még Mokrán) is.⁵⁰ 1747-ben több szarvasi család kiköltözik Apatelekre s utcájukat Szarvasi-utcának nevezték. Ezek az elkülönült csoportok lehetőleg nem keveredtek egymással,

⁴⁶ *Medoecy Karol*: Obec Selenca v Backe. Nase Zahranici 1927. 57. I.

⁴⁷ Városi levéltár. 1756/6. „ze jeste 500 gazduw kterych sme mi nikdy neslibowali osaditi”.

⁴⁸ *Éble G.* id. m. 42. 1. - *Lukács Ö.*: id. m. 198. 1.

⁴⁹ *Melich János* professzor úr közlése.

⁵⁰ *Tessedik Sámuel*: Szarvasi nevezetességek, azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája. Bp., 1938. Magyarágtudomány könyvei. I. 30. 1. — *Tessedik S.*: Landmann in Ungarn 68. és 178. 1.

főleg pedig nem fogadták be maguk közé a felvidéki „jött-menteket” Szigorúan zárt életet éltek, összetartásukban valami ösztönös védekezés nyilvánult meg a frissen érkezettekkel szemben. Idegen környezetben élő népcsoportok, ha szorosabb kapcsolat fűzi őket össze, fokozottabban összetartanak. Ezt látjuk pl. Debrecenben is.⁵¹ Ezt már *Bárcki Géza* nyomán az előző fejezetben is említettük.⁵² — Hogy az elkülönült csoportok között és *trpák* gúnynev között szerves az összefüggés, azt maguk a *trpák* gazdák is bizonyítják.

A magát *szarvasi* származásúnak valló, markóbokori *Pápai Mihály* kispapja szerint a *trpák*, vagy *tirpák* elnevezés nem vonatkozik azokra, akik Szarvasról vagy Békéscsabáról jöttek Nyíregyházára. Nem tekinti tehát önmagát sem *tirpák* származásúnak. Szerinte ez a gúnynev csak azokra vonatkozik, akik Nógrád, Gömör, Liptó megyéből jöttek ide. Főleg a gömörmegyeieket nevezte *trpákok*-nak (= *Gemercania*), ezeknek a nyelve is más volt; nem úgy beszéltek, mint a régi nyíregyházi tótok (*po gemerski*). Ruhájuk is más volt, nem zsinóros ruhában, hanem *halinában* és *bocskorban* jártak. *Bacskoruk* korca tele volt földdel, úgyhogy tartós eső után onnan még a fűmag is kicsírázhatott.

A *trpák*, ebből pedig a magyarosabb *tirpák* gúnynev tehát egy Felvidékről átplántált csúfolódó szó. Ezt először csak a tótok adták egymásnak, így különböztették meg magukat a békésmegyeiek a felvidékiektől.

Később azonban, amikor a letelepített tótság érintkezésbe kerül az itteni magyarsággal, a magyarok észreveszik, hogy a tótok *trpák* gúnynévvel jelölik meg egymást. Legfőképpen azt veszik észre, hogy az itteni tótok azt nevezik *trpák-nak*, aki nem tud jól magyarul, törve beszél a nyelvet. Nem veszik észre, hogy a *trpák* gúnynev elsősorban a származáskülönbségre mutat rá.

A szomszédos magyarság nem ismerve a gúnyszó tartalmi mi-voltát, átveszi a gúnynevet. Természetesen a használatkor nem tesz különbséget felvidéki és békésmegyei származású tót között, minden nyíregyházi származású tót embert *tirpáknak* nevez. A felvidéki származásra mutató *trpák* gúnyszó tehát a szomszédos magyarság közreműködésével *tirpák* alakúvá, vált és ebben az alakban átvonódott az összes nyíregyházi tótszármazású telepesre és utódaira. A gúnyszóból előbb gúnynev, majd pedig közönséges népnév keletkezett. Ez az utóbbi alakulásmozzanat azonban már a magyarság közreműködésével ment végbe.⁵³

⁵¹ *Csobán K.—Herpay G.* id. m. 183. 1.

⁵² *Bárcki Géza* id. m. MNy. III. 1941. 78. 1.

A *tirpák* népnévről lásd részletesebben *A tirpák név eredete* c. cikkben írottakat. Megj. Ethn. 1936. XLVII. 20. 1.

A *tirpák* népnévnek legelső irodalmi előfordulási idejéül ezideig az 1836. esztendő tkinthetjük. *Kassai József* Szókönyvében ezt írja róla: „Iljen neve a Tóthnak Szoták .. . másutt Tirpák”.⁶⁸ Valószínű, hogy a *tirpák* népnév kialakulása a XIX. század előtt már megtörtént.

A *tirpák* népnév pedig rámutat arra a tényre, hogy a bokortanyák népe milyen rétegekből tevődött össze. A rétegek különállóságát már a társadalomrajzi részben érintettük, az egyes néprajzi jelenségek ismertetésére a továbbiak során térünk rá. — A töbrétegűség ellenére a mai *tirpák*-tót nyelvjárás mégsem mutatja azokat a nagy különbségeket. A több mint másfélszázados együttélés közelebb hozta az egynyelvűeket. Ez annál is inkább megtörténhetett, mivel a behúzódó elemek nagyobb részét szintén a középtót nyelvjárás valamelyik változatát beszélték. Nagy hangtani és alaktani eltérésekről tehát nem lehet szó. Inkább a tájszavak tekintetében jelentkeztek eltérések. Idővel azonban ezek is kiegyenlítődték. Ha néhol mégis némi kiegyenlítetlen állapotot vehetünk észre, ezek nem kirívók, mert hasonló jelenségek a középtót nyelvjárás minden részén előfordulnak. A mai *tirpák*-tót nyelvjárás tehát a különböző középtót nyelvjárássterületről származó telepések nyelvjárásából alakult.

A középtót nyelvjárássterület jellegzetességei.

A középtót nyelvjárássterület a következő vármegyék területét foglalja magában: *Alsóárva-megye, Túróc, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom* és *Liptó megye*. Egyes részeiben idetartozik még Gömör megye nyugati fele. Azonban ezen a területen már nagyon sok keletitót sajátsággal találkozunk, ezért ezt a területet átmeneti területnek kell tekinteni.

A középtót nyelvjárás legfőbb jellegzetességei *Vázny*⁵⁴ és *Stanislav*⁵⁵ megállapításai szerint a következők.

Hangtani jelenségek:

1. A legrégebb és a legjellemzőbb példát az ősszláv **ort*, **olt* típusú, eső jntonációjú hangcsoportnak fejlődésében látjuk. Az **ort*, **olt* hangcsoportból a középtótban *rat*, *lat* fejlődött. Pl. *lakét'*, *v-lahi*, *rásporok*, *rakita* stb.

⁵³a *Kassai József*: Származtató és gyökerésző magyar-diák Szókönyv. Pesten 1833-1836. V. 212. 1.

⁵⁴ *Vdžny Vaclav*: Náreci slovenská. Ceskoslovenká vlastivěda. Dil III. Jazyk. Praha 1934. 261. 1.

⁵⁵ *Stanislav Jan*: Ceskoslovenská mluvnica pre odborných učitelov a vysokoskolákov. Praha-Presov 1938. 183—4. 1.

2. A szóvégi *v*-ből redukált *u* keletkezik. Ha a *v* után mássalhangzó következik, akkor szöközépen is bekövetkezik a *v* > *u* változás. Pl. *brau, stau*, — *d'iouka, ouca, prauda* stb.
 3. Az *se* hangkapcsolatból a középtótban» *st'* lesz. Pl. *est'e, st'asni sib*.
 4. A jer-hangokból a középtótban *e, a, o* fejlődik. (A keletitöt és a nyugatitöt nyelvjárásokban a jer-hangok megfelelője nagyjából *e* és csak kisebb részben *o*.) Pl. *d'en, ovos, chrbát* stb.
 5. A középtótban a *dl, ti*, egyszerű *l* hanggá hasonul. (A keleti és nyugati nyelvjárásban ez a változás nem megy végbe.) Pl. *sidlo* > *silo*.
 6. Az öszzláv nazális *e* hangból *p, b, m, v* után nagyon nyílt *á* vagy *e* fejlődik. Pl. *möso* vagy *meso, päť', pet'* stb.
 7. Az eredeti hosszú *ó* helyett a középtótban *uo* főj-t ejtenek. Pl. *muozen, buol* stb.
 8. A *t, d, n, l* hangok minden *í* és *e* hang előtt — néhány ismert eset kivételével — *t', d h, l*-lyé lágyulnak. Pl. *d'en, nehi* stb.
 9. A középtótban gyakori a hosszú *f* és *l*. Pl. *v'rba, jablk*.
 10. Idetartozik még a ritmustörvény szabálya is, ez azonban nem mindenütt általános.
 11. A középtöt nyelvjárás kettőshangzóinak rendszere a következő: *ia, ie, iu, uo*.
- Alaktani jelenségek:
12. A nőnemű főnevek sing. instr. esetragja mindig *-ou*. Pl. *s-fou dobrou dusou, zenou, so-mhou, s-t'ebou* stb.
 13. Az *α*-tövű hímnemű főnevek sing. gen. esete *u-ra* végződik. Pl. *slúhu, gazdu, sudcu* stb.
 14. A személyeket jelentő hímnemű főnevek plur. nom. ragja *-ia*. Pl. *rod'icia, l'ud'ia, sinovia* stb.
 15. A semlegesneműek sing. nom. és acc. esetvége *-e*. Pl. *srce, pol'e, piece*.
 16. A semlegesnemű *znamem'e*-típusú szavak sing. nom. és acc. esetragja a sing. gen. behatolása miatt *-ía*. Pl. *ovoα'a, zna-menja, pü'ia* stb.
 17. A semlegesnemű melléknevek sing. nom. és acc. végződése *-uo*. Ez eredetileg a hosszú *ó* folytatása. Pl. *dobruo, peknuo, drahuo* stb.
 18. A hímnemű és seml. nemű melléknevek sing. dat. és gen. alakja *-ie* Pl. *dobrieho, dobriemu* stb. A lok.-ban mindig *-om*. Pl. *dobrom, peknom*.

1.9. A középtót nyelvjárásban a „mi” kérdőnévmás mindig *co-*nak hangzik. (Ezzel szemben a nyugati és keleti nyelvjárásokban inkább *co-t* ejtenek.)

20. Az igeragozásban a következő sor érvényesül:

Sing. 1. nesiem	Plur. 1. hesieme
2. nesies	2. nesiet'e
3. nesie	3. nesú.

E ragozási sorban a középtót hosszúságot jelező *z'e-s* alakok érdemelnek különösebb figyelmet.

21. Végezetül a középtót nyelvjárás egyik legjellemzőbb saját-sága a lét-igének (*byf*) plur. 3. személyü összláv *setz* alakból származó *sa* alakja.

A fenti számsorhoz még több középtót nyelvjárási saját-ságot is idevehetnénk, ezek azonban nem általános elterjedésűek, csak kisebb területen használatosak. Ennek megfelelően a középtót nyelvjárás-területnek kisebb egységei is is vannak. Ezek az egységek majdnem mindenütt egybeesnek a vármegyék területével. Eszerint a közép-tótban megkülönböztetjük a következő kisebb nyelvjárási egysége-két: *árvái, túród, zólyomi, lipói, barsi, gömöri* nyelvjárást.

A továbbiakban bennünket csak azok az egyezések érdekelnek, amelyek a tír-pák-tót nyelvjárással azonosak. A hangtani jelenségek közül az első-négy pont alatti jelenségek a tír-pák-tóra is érvényesek. Az ötödik *dl, ti, > l* hasonulást a nyíregyházi nyelvjárás nem ismeri. — A hat-kilenc pont alatti jelenségek a tír-pák-tótban is megvannak. A ritmustörvényt azonban a nyíregyháziak nem ismerik. A kettőshangzók rendszere mindenben azonos a középtóttal. — Az alaktani jelenségek közül csak két helyen találunk eltérést, mégpedig a 16. pont alatti melléknevek ragozásában. A tír-pák-tót nyelvjárás az *-ie* helyett a *loc.* eset kivételével mindenkor hosszú *í-t* használ. — A másik eltérés az igeragozási sor sing. 1. sz. *hesiem, ved'iem* helyett *nesien, ved'ien* formában való ejtése, ahol a szóvégi *m* helyén *n* hangot ejtenek. Ezek mind hangtani jelenségek, úgyhogy részletesebb ismertetésükre az egyes hangok tárgyalásakor úgyis rátérünk.

Hangtan.

Magánhangzók.

Az alábbiakban röviden ismertetjük a tír-pák-tót nyelvjárás hangtani állapotát, alakulását. Az egyes hangoknál az összláv hangalaktól indulunk ki, egyidejűleg azonban figyelembe vesszük a jövevény-szavakban előforduló hangok állapotát és alakulását.

Ősszláva.

A tírják-tót nyelvjárásban az ősszláv *a* változatlanul megtartotta hangalakját. Pl. *kamen, zena, baran, obicaj, mat'* stb.

Idegen szavakban változatlanul kerül át, mint pl. *árenda, por ci ja, almárijá, kast'ieY*. Ezeknek a szavaknak jórésze latin eredetű, de valószínű, hogy magyar közvetítéssel került a tótba. Magyar eredetű szavakban is megmarad az eredeti *a*, pl. *sanovat', kantár, valusnu vadon, baci, tana, alispán, város, adott* stb. Német eredetű szavakban: *brant, hernádi'a, pakuj, hajde, farba* stb. Az olyan jövevényszavakban, ahol az *a* diftongizálódik (*ia*), a redukált *i* palatalizálja az előtte álló mássalhangzót. Ez a redukált *i* néha *ki* is esik és a diftongus újra monoftongizálódik. Pl. *diabolos > diabou < dabou, krest'an* stb.

Ősszláv *e* — *e*.

Az ősszláv *e* megtartotta eredeti hangalakját. Pl. *vedet', Boze, sest', menő, sestra, beret'e* stb. Az *e* minden esetben összeesett a *é*-tyal. Rövid szótagban *e, e > e* lett, pl. *vérit'*. Hosszú szótagban az *e, e > ie* lett, pl. *viera*. A tótban ugyanis nincs különbség az *e* és az *e* között. További példák a rövid szótag esetére: *hebo, seno, večerat', fčera, post'el', obed, mesto, vec, bezat', spoved* stb. Hosszú szótagban: *kriech, bielí, mlieko, diera, mier* stb.

Az idegen szavak *e* hangja gyakran változik. A magyar és német eredetű jövevényszavakban *e > a* változást tapasztalunk.⁵⁶ Pl. *tepsi > t'apsa, bélyeg > bilag, teve > t'ava, csere > cara* stb. Német eredetű szavakban: *parsán, ratovat', bl'acha, fl'ak, prusl'iak, smarit'* stb. Hogy ez az *e > a* hangváltozás mikor történt, nem tudjuk biztosan. *Smilauer* azt állítja, hogy ez a szó átvétele előtt ment végbe, így kerültek át nemcsak a tótba, hanem a csehbe és a lengyel nyelvbe is.⁵⁷

A tírják-tót nyelvjárás egyik jellemző sajátossága, hogy egyik-másik szó néha kettős hangalakkal fordul elő. Használata egyforma. Pl. *ukazužen* és *ukezužen*. Ilyen *e > a* változatú szavunk a *nahát'* és a *hechat'* is. A két alak közül a *nahát'* a gyakoribb. A városhatáron kívüli szőlőkben azonban gyakran halljuk a *hechat'* alakot is. Különösen Nyírszőlősön. (L. az 1. ábrát 56.1.) Főleg azok mondják így, akik valamikor házaló foglalkozást folytattak, vagy még ma is folytatják, tehát egészen friss érkezésűek. A törzsökös bokortanyai gazdák sohasem használják a *hechat'* alakot, hanem mindig a *nahaf'*-ot. Ha ma

⁵⁶ Néha változatlan esettel is találkozunk, mint pl. a *heverni > heverovat'* és a feellő *> kel'avni* példája mutatja.

⁵⁷*Smilauer VI.*: Slovenské stfidnice jerové a zmena e, ě > a, o. Bratislava 1930.

valaki ezt a szót használja, ezzel rögtön elárulja, hogy milyen származású. Ezzel természetesen azt is megtudhatjuk, hogy az illető melyik társadalmi osztályba tartozik. Nagyon jellemző, hogy e szó használatával kapcsolatban hasonló tapasztalatai voltak Liptó megyében *Stanislav*nak is.⁵⁸ Közép-Liptóban csak azok mondták a *nahát'* alakot, akik nemesi származásúak voltak. A nemeseket a jobb polgári osztályúak is utánozták, de a köznép inkább a *hechat'* alakot használta. Az egyik adatközlő meghatározása szerint: „*Nach to je zemanskuo suovo!*” („*A nach*, az a nemesek szavajárása.”) A csökkentett nyomatékú *u* hatására *e > o* váltakozás következik be a következő szavakban: *pol'iuoka*, *d'iuoka* stb. — *Az* hatására változik az *e > o*-vá a következő szavakban: *zochtár*, *zobrák* stb.

Ősszláv o.

Az ősszláv *o* megtartotta eredeti hangalakját. Pl. *ofeo*, *osen*, *voda*, *dorn*, *host'* stb. Hosszú helyzetben megnyúlt és *uo* diitongikus \ hang lett belőle. Pl. *kuoh*, *buol'*, *buob*, *uosmí*, *puost* stb. A szóvégén álló -o lekopott: *tam*, *tak*, *naspak*, *barz* stb.

A jövevényszavak *o* hangja részint megtartotta eredeti hangalakját, részint megváltozott. Eredeti alakjában találjuk pl. a következő szavakban: *kostovat'*, *probovaf*, *dohán*, *strozl'iak* stb. Az átvett szavak egy részében *o > u* változást találunk. Pl. *duplovani*, *fürt*, *koruna*, *furma* stb. A szóvégi hosszú magyar -d-ből -ou. keletkezik. Pl. *bunkou*, *kampou*, *d'ugou*, *válou*, *bírou*, *Sóstou*, *adou*, *sabou*, *rablou*, *capou* stb. A szóbelseji hosszú *ó* marad: pl. *trón*, *sóda*, *móda*, *próba* stb.

Ősszláv u.

Az ősszláv *u* legtöbb esetben megtartotta eredeti hangállapotát. Pl. *suchí*, *suroví* stb. Idegen szavakban érintetlenül marad, pl. *múr*, *kuchina*, *curik*, *pandúr*, *futro*, *gul'a*, *bunda* stb.⁶⁹ A latin -ium végzet minden esetben -ija végzetet kap. Pl. *l'al'ija*, *gimnázija* stb.

Ősszláv i—y.

Az ősszláv *i* és *y* a tírják-tót nyelvjárásban éppenúgy egybeolvadt, mint a többi tót nyelvjárásokban. A két hangot csak az különbségteti meg, hogy az egyik palatalizálja az őt előző mássalhangzót, míg a másik nem. Az *i* és *y* összeesése *Stanislav* szerint a XIV. században kezdődik. Először a *sy*, *zy*, *ky*, *gy*, *chy* hangkap-

⁵⁸ *Stanislav Jan*: Liptovské nárecie. Turciánsky Sväty Martin [Túrócszentmárton] 1932. 103. 1. (E munkára a későbbiek folyamán többször hivatkozunk.)

⁵⁹ Talán az egyedüli kivétel a magyar *vályú > tírják-tót válou* szó.

csolatban jelentkezik az egybeesés, de később a XV. század folyamán már minden más hangkapcsolatban is végbemegy.⁶⁰ Az összeesés példáit a következőkben láthatjuk:

byti 'lenni' > *bit' r* > ~ > *bit'* 'ütni'
dym'füst' > *dim* < ~ ^ uz'cfef "látni"
mys 'egér' > *mis* 'ist' 'menni'.

A kemény y-ből fejlődött i nem lágyítja az előtte álló mássalhangzót. E szabály alól a tírják-tótban csak a *l'iska*, *l'izica*, *st'iri* és a *ml'in* jelent kivételt. — A szóvégi *i* lekopott. Ezt látjuk az infinitívus alakjából is. Pl. *pisát'*, *ist'*, *robit'*, *pit'*, *bit'*, *jest'*, *vid'et'* stb. Az *i* lekopása a tót nyelvjárásokban történelmi időkben következett be. Ugyanezt a lekopást tapasztaljuk a felszólító mód esetében is. Az *i* csak ott maradt meg, ahol különben mássalhangzótörődés következett volna be. Pl. *pojdi'!* — de *kric*, *stan!* (A palatalizáció azonban még mindig ott látható, ami azt bizonyítja, hogy az *i* lekopása előtt palatalizálta az előtte álló mássalhangzót.) — A gyakran használt szavak között is sokszor kiesik az *i*. Pl. *z-oc-do-oc* stb. A jövevényszavak különféle hangállapotot tüntethetnek fel. Vannak esetek, amikor az *i* minden változtatás nélkül kerül át nyelvjárásunkba; pl. *híresní*, *rigl'e*, *frisko*, *bistatovat'*, *vil'ija*, *filier*, *cibul'a*, *famü'ija*, *Tisa*, *misionár*, *Kiráal'telek* stb. Néhány német eredetű jövevényszóban azonban az ü-t i-vel hanghelyettesítik. Pl. *misí*, *frist'ik*, *strimü'a* stb.

Osszláü o.

Az ősszláv nazalizált o-ból a lengyel és szlovén nyelv kivételével minden szláv nyelvben u keletkezett. Ezek a nazálisok a magyarországi szlávok nyelvében, így a tótban is a X. században még megvoltak.⁶¹ Hosszú szótagban megtartották hosszúságukat, a rövidben érintetlenül maradtak. Pl. *súd*, *trüba*, *lúka*, *mút'it'*, *blúd'if* stb. — *sused*, *ruka*, *muz*, *ribu*, *hus* stb.

Egy esetben eltérést találunk a szabályos alakulástól. Ez a *gambi* esetében fordul elő. Ez a szó azonban nem kivétel a szabályos hangfejlődés alól, hanem ahogy ezt a többi tót nyelvjárásokban is kimutatták, közönséges lengyel jövevényszó és mint ilyen, polon *i z m u s* a tót nyelvjárásokban.⁶²

⁶⁰ Stanislaw J. Ceskoslov. mluv. 43. 1.

⁶¹ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938. 372. 1.

⁶² Jánosik A.: Z bánovského nárecia. Sborník na pocesf J. Skultétyho. Turciansky Sv. Martin [Túrócszentmárton] 647. 1.

Ősszláv *e*.

Az ősszláv nazális *e* a történelemelőtti korban *e+m*, *e+n* összetételéből keletkezett. *Vázny* szerint ennek a hangnak rövid szótagokban különösen labiális mássalhangzók után ez volt a fejlődése:

$e > ia > \langle a \rangle > \acute{a}' (> e)$.

Hosszú szótagokban *e > ia* fejlődés következett be. Az irodalmi tót nyelvben és a középtót nyelvjárás néhány részében a rövidszótagú nazalizált *e*-ből *p*, *b*, *m*, *v* után egy nagyon nyílt *ä* keletkezett.⁶⁸ A tírják-tót nyelvjárás nem ismeri ezt a nagyon nyílt *ä* hangot, hanem ehelyett az *e* hangot használja, mely a nagyon nyílt *ä* hang folytatásának fogható fel. Az *ä* hangnak *e*-vé fejlődése Hont, Bars és Nógrád megyében majdnem mindenütt általános. Ugyanezt a fejlődést mutatják az alföldi tót szórványok nyelvjárásai is, pl. *Szarvason*, *Tótkomlóson*, *Békéscsabán* és a *Bácskában*?* Az irodalmi és középtót pá'f'-nek a tírják-tótban *pet'* felel meg, — ugyanúgy *pamet'*, *svez*, *mekí*, *seme*, *meso*, *smední*, *d'evet'*, *vecí* stb. Hosszú szótagokban: *pamiatka*, *piatí*, *zviazat'*, *sviatok*, *d'eviatí*, *viae*, *semiacko* stb. . ” A *svet-* > *svatí* alak nem szabályos hangfejlődés eredménye a tírják-tót nyelvjárásban, hanem az egyházi nyelv hatása. A templomi beszédben a pap gyakran használta. Az imákban is gyakran előfordult, pl. *svatí dach* alakban. A *svatí* alakkal szemben a tírják-tót nyelvjárás ismeri a *svet'it'*, *sviatok* alakot is. Minthogy a *svet'it'*, *sviatok*: *svatí*, *svat'it* ugyanazok a szavak, — a továbbiakban csak úgy maradhattak meg egymás mellett, ha az egyes alakoknál időközben jelentésmegoszlás következett be. Ez a jelentésmegoszlás be is következett. A *svat'it'* ige a 'szentelni', — míg a *svet'it'* alak az 'ünnepelni' jelentést vette fel.

Ősszláv *jer*-hangok (redukált *i* és *u*).

Az ősszláv kemény *jer*: *g*

A középtót nyelvjárásokban és így a tírják-tótban is az ősszláv *jer*-hangoknak többféle megfelelésük ismeretes.

$s > o, a, e (u)$.

$g > o$. A többféle megfelelés közül az *o*-nak van a legnagyobb keleté. A szóvégi ragok, igekötők, előljárók *jer* hangja mindenütt *o*-vá változott, ha a rákövetkező szó zöngés mássalhangzón kezdődött. Természetesen *e* szabály alól néhány kivétel is akadt, ilyen pl. a *vejmeno* is.⁶⁵ Idetartozik az összes *-sfeg* suffixum, melyből a kö-

⁶³ *Vázny* V.: Slovensky jazyk. SlovPohl'. 1922. 163.1.

⁶⁴ *Vázny* V. id. h. 168. 1. — Lásd még ehhez SlovPohl'. XIII. évf. 242. 1. közzölt adatokat is.

⁶⁵ Ez azonban az egyházi nyelv hatása alatt keletkezett.

séptótban és tírják-tótban is *-ok* fejlődött. Pl. *bodnár, doska, járok, kiások, zdochl'ina, zárobok, vos, vonka, vo, odomfia, zo-sinon, oslatok, piatok, smútok, svedok, spodok, zadok, nahivoc, kodí, poria-iok, môch* stb. — Idetartoznék a *loz* szó is. Ezt a szót a tírják-tót nyelvjárásban nem használják; azonban mindenki ismeri. Oka az, hogy vallásos műszó. A *loz* szó helyett a *cigánstvo, cigáhit'* alakot használják. Ez nem sajátos nyíregyházi jelenség, így ismerik a lipitói tót nyelvjárás területén is, sőt a középtótságban mindenütt általános.⁶⁶

e > e. A kemény jerből néha e fejlődik. Ez a megfelelés már sokkal ritkább, mint az o esetében láttuk. Pl. *sen, kedí, tedi, ten, cirkev, teraz, kebi, lakef* stb.

e > a. Az a megfelelés csak alig egynéhány szóra terjed ki. Pl. *dázd', cesnak, habzd'ia* stb.

z > u. Ez a hangfejlődés csakis prepozicionális helyzetben következik be, főleg akkor, ha zöngés mássalhangzón vagy magánhangzón kezdődő szóhoz fűződik a prepozíció. Ilyenkor — és csakis ebben az esetben — a kemény jerből u fejlődik. Pl. *kz > gu: gumhe, gu-ocovi, gu-chizi, gu-masihe*.

Összláv lágy jer: ѣ

Az összláv lágy jer redukált *i* hangból keletkezett. Mint a redukált u-nál, itt is többféle megfeleléssel találkozunk. Legfőbb jellegzetessége, hogy minden előtte álló mássalhangzót lágyított. Az egyetlen kivételt a tírják-tót nyelvjárásban a *d'en* alakban találjuk (*dem* > *d'en* fejlődött, ahol a szóvégi n kemény).

Az összláv lágy jer megfelelői: e, (ie) o, a, u.

ѣ > e (ie). Az összes megfelelések közül ez a leggyakoribb fejlődés. Pl. *hod'en, d'en, l'eu, ot'ec, t'enki, peklo, kupec, sarvahec, pes* stb. Idetartoznak az *-ѣк* suffixummal végződő szavak is. Pl. *mlád'ehec, dovec, stol'ec, krahul'ec* stb. Hosszú helyzetben: *hrniec, koniec, vehiec* stb.

ѣ > o. Aránylag ez a fejlődés is elég gyakori. Idetartoznak azok a szavak, amelyek *-ѣк* suffixummal végződnek, ennek a tírják-tótban *-cok* a megfelelője. Pl. *sincok, domcok, stromcok* stb. *Stanislav* azt mondja erről a fejlődésről, hogy analógiás úton keletkezett az *-cok -ok* mintájára. További példák: *ovos, edon, ocot, isou, slúzobhik* stb.

ѣ > a. Az *ı*, > *α* fejlődés csak nagyon ritkán fordul elő, leg-

⁶⁶ *Stanislav* id. m. 120. 1.

gyakrabban a következő szavakban találjuk: *Van, l'achki, chrbát, castovat'* stb.⁶⁷

Az *v > u* fejlődésére csak egyetlen példát sorolhatunk fel. De minthogy ez a példa két változatban is használatos, valószínű, hogy itt inkább hangutánzás esete forog fenn s nem * *v > u* hangfejlődés. Pl. *somrat' <~^ sumrat'*.

A jer Hangok helyén kell megemlítenünk azokat az eseteket, ahol az egyes szavakban inetimológikus *e* vagy *o* hangokat találunk. Pl. *kázeh, oheh, Diesen, misei, — vetor, blázon, óbor* stb. Idevehetjük az í-participium hímnemű alakját is, pl. *viedou*.

Az őrsláv jerek fejlődése a *tót* nyelvjárásokban igen sokat foglalkoztatta kutatóinkat. Mint láttuk, a középtóban három hang felel meg neki (*e, o, a*). A nyugati és keleti nyelvjárásokban nagyobb részt az *e* hangot találjuk a jerek helyén (kivételes esetekben néha *o-t* is). A *tót* jerek fejlődését többen is vizsgálták, pl. *Trávnícefe*,⁶⁸ *Mensík*,⁶⁹ és *Melich János*.⁷⁰ *Melich* legutóbbi elgondolásával szemben *Smilauer* azt tartja, hogy a lágy és kemény jer a középtóban összeesett egymással. A további fejlődést a jer-ből fejlődött magánhangzóra a szomszédos mássalhangzók szabták meg. Itt főleg az előző mássalhangzókra gondol. A jerből fejlődött magánhangzó színét azonban a következő mássalhangzó palatális volta is befolyásolhatta. Ez a fejlődés csakis a *tót* nyelven belül következett

⁶⁷ Ugyanide tartoznék *Stanislao* szerint a *raz* (= magy. rozs, secale cereale) szó is. A nyíregyházi tirpák-tót nyelvjárásban nem használják ezt a szót, de viszont mindenki ismeri. A *raz* helyett a *zito* elnevezést használják. Az öregebb gazdák emlegetik, hogy a *raz* szó használatát valamikor a felvidéki idénymunkára lejáró aratóktól lehetett hallani. A tirpák-tótok közt használatos *zito* elnevezés különben Zólyomban, Liptóban, Gömörben és Árvában is azonos, mert itt is a 'secale cereale' meghatározására szolgál. Így használják a keleti *tót* nyelvjárásokban is. A középtót nyelvterület déli és nyugati felében a *zito* már búzát ('triticum') jelent. — Nem tartozik ide, de megemlítjük, hogy a tirpák-magyar nyelvjárásban és az egész Tiszántúlon a 'secale cereale' megjelölésére a „gabona” elnevezés járja. A rozs szó használata nagyon ritka. Ha a terménykereskedő a nyíregyházi piacon rozs-ot akar venni, akkor csak „gabona” után érdeklődik, mert csak így tudják, hogy mit akar. — A *raz* szó hangalakjáról, szóföldrajzi elterjedéséről és jelentésbeli különbségeiről igen tanulságos cikket írt *Vázny V.* cseh nyelvész. (Megj. a Sborník Matice Slovenskej 1924. évi. 10. lapján és kk. „Príspevky k slovenskému dialektickému slovníku. Niektoré vyznacné síová v nárečiach slovenských a zeme-pisné urcienie hraníc ich upotrebovania” címen.) Az összehasonlító nyelvtudomány és az összehasonlító történeti néprajz igen nagy hasznát veheti az ilyen tanulmányoknak, különösen akkor, ha ilyen részletes, térképekkel illusztrált munkáról van szó, amelyben a szerző kis területről több mint nyolcszáz adatot dolgozott fel.

⁶⁸ *Trávníček Fr.*: Príspevky k dejiny ceského hláskoslovi. Praha 1928.49—51.1.

⁶⁹ *Mensík J.*: Recensio. CMFL. XIII. 288. 1.

⁷⁰ *Melich János*: Über die Halbvokale im Slavischen. ZsSIPh. 1929.319-339.1.

nyelvterületen is érvényesítik hatásukat. E sokat vitatott kérdés még ma sincs teljesen lezárva. Legutóbb *Nóvák* foglalta össze az összes erre vonatkozó nyelvi anyagot.⁸¹

A nyíregyházi tirpák-tót nyelvjárás a következő szavakban mutat fel azonos fejlődést és alakot a középtót nyelvjárasterülettel.

1. *rázd'a* jelentése: 'olyan száraz fagaly, amely már összevágottan boglyában áll'.
2. *ral'a* „ 'frissen felszántott talaj, ekével felfordított szántásföld'. Jellegzetesen középtót nyelvhasználatú szó, főleg Nógrád megyében ismerik. Néha hallani a *rol'a* alakot is, de ezen az olyan földet értik, amely most kerül szántás alá; tehát 'felszántatlan ugarföld'-et jelent.
3. *rásoska* „ 'olyan kétágú faág, amit a teknőre tesznek és lepedővel letakarnak'. Tészta kelesztéskor használják, ez alatt kél a tészta ('kovásztévő').
4. *rázga* „ 'száraz fagaly, melyben már semmi élet nincs'. *Nóvák* szerint ez a szó magyar közvetítésű a középtótban, amit a *g* hang előfordulása igazol.⁸² — Ezzel szemben *Bartek* azt bizonyítja, hogy ebben az esetben a *g* nem ment át a *g > h* változáson, mert egy zöngés spiráns társaságában állott.⁸³
5. *rab, rabovat* „ rab, fogoly, rabolni'.
6. *riast'* „ 'nöni'. A *riast'* alak a középtót *rást'* alak diftongizált változata, mely a *priast'* analógiájára képződött (*riasnen, riasli* stb.). — Zólyom megyében is így ismerik és használják.
7. *rásporok* „ 'szoknyahasíték'. A régi szoknyákon általános volt, ma már nem használják.
8. *rakita* „ 'rakottya vagy kecskefűz'.
9. *v-lahi* „ 'tavaly' (lánskí = tavalyi).
10. *lakét'* „ 'könyök'. A városkörnyéki szőlőkben gyakran *loket-nek* is ejtik. A tirpák gazdák

⁸¹ *Nóvák L.*: Případy rat lat za praslov. ort, olt v slovincine Sborn. na po-Skultétyho. Turciánsky Sv. Martin [Turócszenfmarton] 1933. 576—606. 1.

⁸² *Nóvák L.* id. m. 579. 1.

⁸³ *Bartek H.*: Prispěvok dejinám slovinciny. Trnava, [Nagyszombat] 1936. 114. 1.

azokra, akik ezt az, utóbbi változatot szokták használni, azt mondják: „*To sa slováci!*” („Ezek szlovákok!”)

11. *lakomní* „ 'mohó, kapzsi'.
 12. *lacní* „ 'éhes*.
 13. *lakotkár* „ 'nyalánk, ingyenc'.

A *tort, tolt* típusú szavakban a tótban mindig *trat, lat* fejlődést találunk. Pl. *brada, zdraví, tráva, mrauní, brázda, mráz, smrad, blato, chlap, slama, plátno, hlava. hlas, hladní* stb.

A *tért, telt* típusúakban a *tret, tlèt* > mai tót *tret, tlet* fejlődés következik be. Pl. *breza, drevo, pred, ml'et', mVieko* stb.

Az *ort, olt* alakokból egynéhány esetben a szabálytól eltérően *rot, lot* alakot találunk. Pl. *robota, rozum, rouní* és a *roz-* igekötő. *Stanislav* szerint ezek a kivételek a nyugati és keletitót nyelvjárásokból kerültek a középtótba és így valószínűleg a tírják-tótba is.

Mássalhangzók.

Ősszláv r.

Az ősszlávban valamikor kétféle r volt, lágy és kemény r. Ez a kétféle r a tót nyelvjárásokban mindenütt összeesett. Az r-nek a középtótban és így tírják-tótban is, szótagképző szerepe lehet. A tótban (mint a csehben és déli szlávban) a *hrt hrt, hit telt* típus összeesett a *trat tnt, tht tht* típusal és r, l sonans lett belőle. Az előbbi sorra példák: *krmit', hrba, dlhí, stlp, mlcat', jablko, plní, vlk*, — az utóbbi sorra: *krv, trst'ina, blcha, slza* stb.

Az r hang az idegen eredetű szavakban megmarad, vagy pedig kiesik. Pl. *nektár, bírou, jármok, egzecírka, masírovat', sparhét, kushier* stb.

Ősszláv I, Γ.

Az ősszláv nyelv a történelem előtti korban háromféle / hanggal rendelkezett: volt kemény, közép és lágy l hangja. Ez a három hang megvolt az őstótban is: 1. veláris / (a, o, u, y és g hangok előtt); 2. közép / (e, i, e, * hangok előtt); végül 3. palatális Γ (ly). A tótban a közép Z-ből is / lett, tehát a 2. és 3. pont alatti / összeesett egymással. A tírják-tót nyelvjárásban ez az állapot változatlan, kivéve a *ml'in, Viska, Vizica, visVis-ma* szavakban jelentkező palatális V hangokat. E négy szóban a veláris / is lágyul. A szóvégi helyzetben álló kemény Z-ből redukált u keletkezik. Pl. *vid'eu, chod'iu, brau, zau, sadou, pou, vou, pou-noc, zedou, starau, popou, posou* stb. Ez a jelenség tehát az igék part. perf. akt. hímn. 1. ~sz.-ben~ következe-

tesen megismétlődik. De megtaláljuk minden más szóvégi helyzetben is, pl. idegen szavakban: *kostou diabou* stb. Az *l*-nek szintén van szótagképző szerepe, fejlődési rendjét már az *r* hangoknál felsoroltuk.

Az idegen eredetű szavak / hangja az esetek legtöbbszörében változatlan marad; palatalizációval csak akkor találkozunk, ha palatális magánhangzó következett az *l* után. Pl. *kalap, umbrela, sálas, salka, slájer, papion, falosni, oldomás, lopta, mulatóval, — filier, flaska, slabikár, fiskál, koseia, kelők* stb. Két esetben inetimológus *V* hanggal is találkozunk, pl. *strozliak* és *hrabl'e* (< grab je).

Ősszláv *n* h.

Az ősszláv *n* a tirpák-tóiban megtartotta eredeti hangalakját. Pl. *sin, zena* stb. Ha azonban *j* vagy palatális magánhangzó (i, e, *) következett utána, akkor palatalizálódott és π -nyé változott. Ez a folyamat már az ősszláv korban megindult, első sorban az *n + j* hangkapcsolat esetében. Pl. *vonja > voha*. A lágyulás főleg az orosz és nyugati szláv nyelvekben ment végbe. Az π hangot nem minden *e* hang lágyítja, így pl. a kemény jerből keletkezett *e* változatlanul hagyja. Az *n*-ből *g* és *k* előtt veláris $t\lambda$ hang keletkezik. Pl. *ler'ki, sir'gie, &]gedovat', hrqaf, frugal, bitaqq*.

Ősszláv *b, p*.

Az ősszláv *b* változatlanul megmaradt a tirpák-tóiban nyelvjárásban. Pl. *blato, Boh, bohati, brat, hebo* stb. Még a jövevényszavak jórésztében is érintetlenül kerül át. Pl. *trúba, beceloval, sabla, bitang*. Az *opáciť* ige alakja azt mutatja, hogy itt elzöngétlenülésről van szó, mert ez az *ob-aciti* igéből származik.⁸⁴ Szoros párja ennek a *prebáeil* ige is, mely téves analógia eredményeképpen keletkezett, mégpedig úgy, hogy hibásan a *baciti* igealakból képezték. Ezt a formát igen gyakran hallani a tirpák-tóiban nyelvjárásban, noha ez nem középtóiban, hanem inkább keletitót sajtáságnak mondható. A keletitót nyelvi jelenségek meghonosodása a tirpák-tóiban nyelvjárásban elég közönségek, elterjesztésük a leszivárgó szolgarétegek tulajdonítható.

A *b* hang zöngétlen párja a *p*. Fejlődés tekintetében nagyjában azonos a *b* hangéval. A jövevényszavak legtöbbször érintetlenül kerül át a tirpák-tóiba. Pl. *sipka, pípka, kupka, pak, posta, papier, port'ieka* stb. — Igen tanulságos *p > f* változatot láthatunk a *Hák, ftácok* esetében. Itt azonban a hangváltozás a *pt > ft* hangkapcsolat következ-

⁸⁴ *Berneker* f.: Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1924. I. 23—23. 1. — *Iljinskij* G. A.: W sprawie dekompozycji preiiksów w językach slowianskich. PF. 1927. XL 183. 1.

tében jön létre. Előbb a *b* majd a *ρ* hangok elesését tapasztaljuk a *cela*, *celi* szó esetében (*bzcela* > *cela*).

Összláv *d*, *dz*, *d*.

Az összláv *d* változatlan maradt a tirpák-tót nyelvjárásban, ha utána kemény magánhangzó vagy mássalhangzó következett. Pl. *dub*, *dreoo*, *zahrada*, *dobrí*, *zdochnut'* stb. A *d* + *j*-ből még az összláv korban *dz* keletkezett. Pl. *medja* > *medza*, *medzi*, *hovedzina*, *múdza*, *ridza* stb. Ennek egy tovább fejlett (talán cseh hatásra?) alakját látjuk a *mezi*, *hovezina*, *pomezi-sálase* stb. szavakban.

A *d* hang, ha utána palatális magánhangzó következett, *d'*-vé lágyult. Pl. *d'ed'ina*, *vid'in*, *chod'in*, (k) *de*, *ides* stb. A kemény jerből keletkezett *e* azonban nem palatalizálta az előtte álló *d*-t. Pl. *ziaden*, *tedi* stb.

A *d*-vel kapcsolatban még a következőket kell megjegyeznünk. A *dn* és *dl* hangok a középtót nyelvjárásokban egyszerű *n* és *l* hangokká hasonulnak. Ez a hasonulás a tirpák-tót nyelvjárásban nem következik be, csak egy-két kivételes esetben találkozunk vele. A *dn* tehát megmarad többek közt a következő példákban: *sadnut'* *hladni*, *hodhe*, *chladnuo*, *vidno*, *poriadne* stb. A *vidno*, *edná*, *ednuo* alakok mellett azonban gyakran hallani *vino*, *ená*, *enuo* alakokat is. E példák azt mutatják, hogy itt olyan egymás mellett álló jelenségeket találunk, ahol a hasonulás részben már végbement, részben pedig még az eredeti hangállapot maradt meg. Ez a jelenség azért is érdekes, mert az alföldi tótoknál, pl. Szarvason, — akik majdnem ugyanazt a nyelvjárást beszélik, mint a tirpák-tótok, — a *dn* > *n*, *dl* > *l* hasonulás kivétel nélkül mindenütt végbement. Ugyanezt mondhatjuk a nógrádi tótokra, ahonnan az alföldi és a nyíregyházi tótok is nagyrészt származtak. Az a tény, hogy a *dn* és *dl* nem hasonult, arra mutat, hogy itt újabb keletű gömöri hatással van dolgunk. A gömöri nyelvjárás ugyanis majdnem mindenütt megőrizte az eredeti, nem hasonult *dl*, *dn* hangkapcsolatot.

A *dl* esetében még részleges hasonulást sem tapasztalunk. Ahol a középtót nyelvjárásban (Nógrád, Bars, Hont, Zólyom) a *d*/-nek *Z*-lé hasonult alakjával találkozunk, a tirpák-tót mindenütt az eredeti hangállapotot mutatja. Pl. *zrkadlo*, *sadlo*, *spadla*, *hrdlo*, *motovidlo*, *sedliak*, *módiit'*, *jedlo*, *zubadlo* és *podl'a*.⁸⁵ A hasonulás hiányát a jelen esetben keletitót hatásnak minősítjük. A *dl* > *l* hasonulás különben elég sokat foglalkoztatta kutatóinkat. Legutóbb *Stieber* foglal-

⁸⁵ A *podl'a* alaknak azonban van egy pofa változata is. A kettős alak egyforma használatát Nógrádban és Békés megyében is ismerik. L. SlovPohl'. 1893.372.1.

kozott vele igen behatóan.⁸⁶ Az ő eredményeit *Stanislav* kissé merészeknek minősíti. Egyfelől azért, mert a *dl* > / hasonulás földrajzi elterjedését még nem ismerjük, másfelől minden ilyen hasonulásos esetben figyelembe kell venni a mássalhangzós változások többi rendszerét is.⁸⁷

Ősszláv *t*, *f*.

Az ősszláv *t* megmaradt a tirpák-tót nyelvjárásban, ha kemény mássalhangzó következett utána. Pl. *ta*, *sto*, *tan* stb. E szabály alól csak a *st'iri* jelent egyedüli kivételt. A *í*-ből a nyugati szlávban még az ősszláv kort követő időkben *c* lett, ha *j* következett utána: *t + j* > *c* Pl. *svetja* > *svieca* stb. Ugyanígy a *kt*, *gt* > *c* lett, ha *í* következett utána. Pl. *nokt-* (latin *noct-is*) > *noc*, **pekt-* > *pec*, **mogt-* > *moc* stb.

A *t* hang (amint ez a *d* hangnál is látható volt) mindig palatalizálódott, ha utána palatális magánhangzó következett. Ez alól csak a kemény Jerből származó *e* hang jelentett kivételt. Pl. *teraz*, *ftedi*, *ten* stb. Lágyulás esetei: *bud'et'e*, *id'et'e*, *vid'it'e*, *d'et'i*, *t'enki*, *miset'*, *host'*, *kazat'el*, *t'elo* stb.

A jövevényszavak egyrésztében a *t* változatlan marad. Pl. *liter*, *minister*, *tahier*, *eternit*, *terpetin*, *terkel*, *tanec*, *trior* stb. Másik részében pedig meglágyul: *t'ehla*, *t'urecki* stb. Az *-sr-* hangkapcsolatban gyakran egy inetimológikus *t* fejlődik; ez azonban nem általános. Pl. *straka*, *ostrí*, *strapatí* stb., — de nincs meg ez a *í* a következő szavakban: *sreda*, *sretnut'*, *srvátka*. A *t* kiesik a következő szavakban: *vlasní*, *sklo*, *kasha*, *krsní-ot'ec*, *jármok*, *zaloshe*, *zlosní* stb.

Ősszláv *v* (*f*).

Az eredeti *u-t* úgy szőelején, mint szóközépen változatlanul megtaláljuk a tirpák-tót nyelvjárásban. Pl. *vid'et'*, *vápno*, *slovo*, *víno*, *vela*, *slovenski* stb. A szóvégi vagy szóközépi *-av*, *-ev*, *-ov*, *-iov* hangkapcsolatban a *v* csökkentett nyomatékú *u*-vá változik, amiből önként következik, hogy az *u* a *u*-nek kombinatorikus variánsa. Pl. *brau*, *stau*, *kriuda*, *ouca*, *d'iouka*, *soukina* stb. — A *v* gyakran elveszti zöngés mivoltát, ha zöngétlen mássalhangzó társaságába kerül, sőt akár el is maradhat. Pl. *fcera*, *f-chizi*, *fsadé* > *sad'e*, *ftedi* > *tedi*, *f-peci* > *peci* stb. Vannak olyan alakok, amelyek már a *v*, helyesebben az *f* lekopásával ejtődnek. Pl. *secok*, *seci*, *dovica*, *cag* (üsafe-ból), *stát'*, *zdíchat'* stb. A jövevényszavak *v* hangja változatlan marad: *valusní*, *város*, *vinsovat'*, *vartás*, *válou*, *engedovat'*, *kedvesní*, *vizgálovat'*, *obtektinovaf* stb.

⁸⁶ Stieber *Zd.*: Ze studjów nad slowackiem gwaremi Spisza. LudSlow. I. 2. 239.

⁸⁷ Stanislav *J.*: Lipt. nár. 244. 1.

Eléggé elterjedt $v > l$ változást találunk ebben a két szóban: *kloka, sloboda*. Az *f* hang az ősszlávban ismeretlen volt. Keletkezésének az útja, mint arra már a fentiekben is utaltunk, a v elzöngetlenülésén át vezetett. Az *f* hang újkeletű voltát a hangutánzó és jövevényszavak is bizonyítják. Pl. *fnjgat', fúkat', fufnaf, kefa, ráf, safel', strimfl'a, slafrok, ofera, funt, fúrik, fogas., farba, fertál', falatok, fajní* stb.

Ősszláv m.

Az ősszláv *m* változatlan maradt a tirpák-tótban. Pl. *mesiac, muz, mis, zima, meso, mat', kamen* stb. Vannak azonban másodlagosan fejlődött alakok is, ilyenkor az *m* az *n* hangból íejlődik, ha utána labiális mássalhangzó következik. Pl. *hámba, zemba* stb.

A nyíregyházi tirpák-tót nyelvjárás egyik legjellemzőbb sajátága, hogy a szóvégi *m*-ből mindig *n* keletkezik. Pl. *ocon, chod'in, id'en, sed'en, vien, zo-sinon, dán, osen* stb. Az $m > n$ változás megvan a békési és bácskai tótok nyelvjárásában is.⁸⁸

A tót nyelvjáráskutatók egyrésze, többek közt *Vázny*⁸⁹ és *Pauliny jy°* ezt az $m > n$ változást mint sajátosan *bars-ipógrádi* jelenséget tartja számon. *Pauliny* tüzetes vizsgálat nyomán kimutatja, hogy az $m > n$ változás főleg *d, t, d, t, z, s, s, c, k, g, ch, h, j* hangok előtt megy végbe. Pl. *f-ton dome, póton kricl, tan-ho-más* stb. — Ezzel szemben a tirpák-tótban — mondhatni — az $m > n$ változás minden más hang előtt is végbement. Pl. *póton vodlovau son, chifin lopatu, osen rebrou* stb. — A jövevényszavakban az *m* hang rendszerint változatlanul kerül át. Pl. *masina, sersám, motor, masl'a, strimfl'a, mulatovat', cizmi, móda, madár, SemiháV* stb.

Ősszláv k.

Az ősszláv *k* csak akkor maradt meg, ha kemény magánhangzó vagy mássalhangzó következett utána. Pl. *sekat', kázat', pokoj, ko-l'eso, kto, pékár, krv* stb. A *k* hang palatális magánhangzó előtt még az ősszlávban *c*-vé, majd *c*-vé fejlődött. (I. II. és III. palatizáció.) A *fe+j*-ből szintén *c* keletkezett, mint az összes szláv nyelvekben.

A *k*-ből zöngés mássalhangzó szomszédságában *g* fejlődik. Pl. *higd'e, dagd'e, egzecirka, gonár, grajciar, gu-mhe* stb. A szó ele-

⁸⁸ *Vázny V.* Náreci slovenská. Cslov. Vlastivěda. III. 289. 1. — *Sirácky A.*: Příspěvek ku národopisnému súpisu mensin ceskoslovenskych v kral. S. H. S. „Nase Zahranici” 1927. VIII. 51. 1.

⁸⁹ *Vázny id. m.* 282. 1. lévő 40. sz. térképe is ezt mutatja.

Pauliny E.: Príspevok k urceniú niektorych vyznamnych izoglos, tykajucych sa nárecia detviánského. „Bratislava”. 1935. IX. 390—393. 1.

jén vagy közepén gyakran kiesik a zöngésült *k*. Pl. *gd'e* > *d'e*, *dagde* > *dad'e* stb. A *kt* hangkapcsolat esetén, — minthogy a *k* zöngétlen mássalhangzó szomszédságába kerül, — veláris spiráns keletkezik. Pl. *chto*, *dachto*. Ez a változás azonban nem mindenütt következik be, nagyon gyakran néha egy szón belül is kétféle alakkal találkozunk. Pl. *kto* mellett gyakori a *chto*, *dachto* mellett *dakto*, *nikto* mellett *nichto* stb. Viszont vannak esetek, amikor a *kt* hangkapcsolat érintetlen marad és nincs spirantikus változata, mint pl. *takto*, *doktor*, *konduktor* példái mutatják. A jövevényszavak *k* hangja sokszor érintetlenül kerül át nyelvjárásunkba. Pl. *kelcík*, *ketejfik*, *terkel'*, *kvarfiel'*, *kalap*, *kondás*, *kel'tovat'*, *kanavás*, *kornót*, *kedvesni*, *Királ'telek* stb. — A *k* kiesését tapasztaljuk a következő esetekben: *prasne*, *praslo*, *trestat'* stb.

Őszláv *g* (*h*).

Eredetileg azokon a helyeken, ahol ma nyelvjárásunkban *h-t* ejtenek, valamikor mindenütt *g* volt. A *g* > *h* változás a cseh, kis-orosz és a tót nyelvben ment végbe. Pl. *Bog* > *Boh*, *grad* > *hrad*. A *g* > *h* változás folyamata előbb egy *ɣ*, azaz egy veláris spiráns közbeiktatásával ment végbe. Ez a hangváltozás a XII. század első felében indul meg, a XIII. században már mindenütt végbement, mert forrásaink 1208-ban már a *g-t* *h-val* jelölik. A *g* hangot ma csak azokban a szavakban találjuk meg, amelyek a *g* > *h* változás után kerültek a tót nyelvjárásokba, — továbbá ott, ahol hangutánzó vagy hangfestő szerepük van. Pl. *gazda*, *bagou*, *taliga*, *gros*, *gombik*, *stariga*, *svagor*, *diriguje*, *vígan*, *bilagovat'*, *galiba*, *cigáh*, *engedovat'*, *bigl'ajz*, *strunga*, *fogas*, *gáti*, *gajdos* stb. — *gágat'*, *hegat'*, *glghe* stb. A *g* > *h* változással a szláv nyelvekben *Trubetzkoy* foglalkozott egyetemlegesen.⁹¹ Tót viszonylatban az erre vonatkozó anyagot *Bartek* vizsgálta át. Okleveles adatok alapján felsorolja a *g* > *h* változás eseteit. Egy későbbi tanulmányában kimutatta, hogy nem minden *g* ment át ezen a változáson. Szerinte az őszláv *g* megmaradt, ha *-zg-* hangkapcsolatban állott. Ezek szerint a *rázga*, *miazga* megőrzött régiség a tót nyelvben.⁹²

A jövevényszavak egy részében az átvett *h* hang érintetlenül marad nyelvjárásunkban. Másik részében pedig megőrzi a régebbi magyar *eh* hangalakot, mely az átvétel előtt a tótban is *ch*-nak hangzott, mely azonban a magyarban *h*-vá fejlődött. Ilyen pl. *chaseh*, *chasnovat'*, *chír*, *chotár* stb.

⁹¹ *Trubetzkoy N.*: Entwicklung der Gutturale in den slawischen Sprachen. „Slavia” VII. 661. 1. — Mileticov Sbomik 267. I.

⁹² *Bartek H.*: Le passage de *g* à *h* en slovaque. Revue des Etudes Slaves XI. 41. 1. — Príspevok k dejinám slovinciny. Trnava [Nagyszombat] 1936. 114. 1.

Ősszláv *eh* (y).

Egykori hangalakját csak abban az esetben őrizte meg, ha utána kemény magán- vagy mássalhangzó következett. Pl. *prach, chrbát, suchí* stb. Lágy magánhangzó előtt palatalizálódott és *eh* > *s* lett. Még az ősszláv kort követő időkben *eh* + *j*-ből *s* keletkezett. A *eh* hangot hasonulás következtében éri a legtöbb változás. Pl. *ch* + *s* > *ks*: *sukší, meksi*, — *s* + *ch* > *sk*: *viskhe*, — *eh* + *c* > *ke*: *keen, kces*, — *t* + *ch* > *tk*: *nátha*. Ha a *eh* két magánhangzó közé kerül, *h* lesz belőle. Pl. *nct-Mihala, nahát'* stb. — Zöngés mássalhangzó előtt a *eh* zöngésül és veláris spiráns lesz belőle: *ch* > *ɣ*. Pl. *nay-mi dá, nay-ide, vonaydi* stb. Néhány jövevényszóban a *eh* érintetlenül marad, pl. *kuchiha, richtár* stb. Idetartoznak a *chasen, chotár, chír* stb. magyar eredetű szavak is, mert amint már a fentiekben is rámutattunk, ezek egy korábbi magyar *eh* alakot vettek át és azt mindmáig megőrizték.

Ősszláv *s, s*.

Az eredeti *s* hangot találjuk pl. a következő szavakban: *sen, sin, sused, sadit'', sloboda, slúha, svet, slovo, sto* stb. Zöngés mássalhangzó előtt az *s*-ből *ʒ* fejlődik. Pl. *mi-zme*. A *ss* praepozícióból is *zo* fejlődik. Pl. *zo stóla, zo sinon, zo sveta* stb.

Az *s* + *j*-ből mindig *s* keletkezett. Pl. *pisen* stb. Az ősszláv korban keletkezett *s* hangot találjuk a következő szavakban: *hriech* — *hriesní, dúsa, noska, fse* stb. Az *apostol, kosel'a omsa, taksa* stb. szavakban az *s* hangban az egykori középlatinság kiejtésének emléket kell keresnünk. Az ősszláv *s* megtartotta eredeti hangalakját, mint a *sest', sirokí* szavak is mutatják. A német jövevényszavak *s* hangja is változatlanul került át nyelvjárásunkba: *smakuje, kushier, Spekulant, masina* stb. Zöngésülés példáit mutatják a következő esetek: *zochtár, strozl'iak*. Egyetlen esetben *s* > *c* változással is találkozunk: *vsak* > *fsak* > *cak* > *cag*.

Ősszláv *z, z*.

Az ősszláv *ʒ, ʒ* megmaradt, mint pl. *mozge, znat', zem, zima, jazik, zlost', zena, Boze* stb. példák is mutatják. A *g*-ből (lágy magánhangzó vagy *j* hatására) keletkező *ʒ* vagy *ʒ* hang megvan a tírják-tótban is, mint a többi tót nyelvjárásban. Pl. *bezat', strázit', penaze, khaz* stb. Az ősszláv *ʒ* + *j*-ből *ʒ* keletkezik, pl. *kázen, rezén*. Érdekes hasonulással találkozunk a *zel'ezo* és *zel'eznica* szavakban (*z* > *z*). A tírják-tót nyelvjárás jövevényszavaiban a *ʒ* hang érintetlen. Pl. *ziváh, zandár, cizma, ruza*. — Ahol a *ʒ* zöngétlen mássalhangzó szomszédságába kerül, elveszti zöngéjét és *s* lesz belőle. Pl. *noska, us-ho chit'iu* stb.

Ősszláv *c, c*.

Az ősszláv korban végbement palatalizáció *c* és *c* hangjának fejlődési sora mindenben egyezik a középtót nyelvjárásával. Az első palatalizáció szerint a *k*-ből, — ha utána *i, e, e, é*, (< idg. *e*-ből) *következett, — mindenkor *c* fejlődött. Pl. *vlk: vlcica*. — A második palatalizáció szerint a *k > c* lett, ha utána idg. *oi, oi*-ből monofonizálódott *i* és *é* következett. Pl. *vlk: vlci, voják: vojáci*. — A harmadik palatalizáció, melyet előreható lágyításnak is neveznek, akkor következik be, ha a *k* előtt egy lágy magánhangzó áll. Pl. *oHkz > ot*cz*, <ebből *ot'ec* stb. A *k + j > c* fejlődik. Pl. *piakati: plakjo- > piacén, vl'iekou: vl'ecien* stb. A *t + j > c-t* eredményez. PL *svetja > sviaca*. — Egyetlen esetben a következő, *c > c* változást tapasztaljuk: *cistí, cistota, cist'it'* stb.

Ősszláv *j*.

Eredeti hangalakját csak néhány esetben tartotta meg; az esetek legtöbbszörében lekopott, különösen a szó elején. Pl. *edon, ihla, inakéi, ist\ akí, ako, hodzako, ak, ednat' sa* stb. Mindössze a *jedlo, jesf, jed'enia* stb. alakokban, továbbá a 3. sz. személyes névmás *jin, jich* eseteiben maradt meg. Ott, ahol a középlatinságban valamikor *-ge, -gi* hangkapcsolat állott, a tírják-tótban *-je, -jz'*-t találunk. Pl. *evanjelija, anjel'* stb. Két magánhangzó között gyakran keletkezik egy *j* hang, mint hiátustöltő: *Marija, famü'ija, misijonár* stb.

Hasonulás.

A tírják-tót nyelvjárásban gyakran találkozunk hasonulás eseteivel. Van előre és hátraható hasonulás. Pl. *kamerád > kamarát, kamera > komora, orodovat'* stb. A hasonulás eseteit legjobban a zöngés és zöngétlen mássalhangzók összekerülésében figyelhetjük meg. A hasonulási folyamat szó elején, közepén és végén egyaránt bekövetkezhetik. Zöngétlenülés: *kniska, fiedi, slatki, noska, nátká* stb. Zöngésülés: *zme, znásat', zmit', zednat', zviazat'* stb. Szóközépen: *kúbme, pízme, barz-dobre, prozba* stb. — A szókezdő *s > ζ* zöngésülés nem következik be pl. a következő esetekben: *smiat' sa, smn', smrad, slovo* stb. A S3 prepozíció, ha magánhangzón kezdődő szóhoz járul, mindig zöngéssé válik: *z-ocon, z-apoukon* stb., — de akkor is zöngésül, ha zöngés mássalhangzó áll utána: *z-dobrin, d iet at on, z-Bohon, z-mladou* stb.

A tót nyelvben végbement hasonulás jelenségeiről *Stanislav* azt írja, hogy kb. a XIII. század végén kezdődött és a XIV. század máso-

dik felében már be is fejeződött. A hasonulásról azonban tudnunk kell, hogy nem ment mindenütt végbe.⁹³

Tanulságos hasonulási eseteket láthatunk a következő példákban: $y > o$: *kobyła > kobola*, — $y > e$.- *sekyra > sekera*, — csökkenett nyomatékú u hang következtében $e > o$: *pol'iouka, d'iouka* stb. A ζ hatására $e > o$ lesz: *zobrák, zochtár* stb. A b labiális zárhang hatására $n > m$ lesz: *hanba > hámba, Pám Boh.* Néhány elhasonulási esetet is felsorolhatunk: $r \rightarrow r > r \rightarrow$; *kvarfiel', srieblo, prepel'ica, korket, l'ajster* stb. — $n > l$: *inzel'ier.*

Hanghelyettesítés.

A tót nyelvnek nincsen \ddot{o} és \ddot{u} hangja. A jövevényszavakban átvett \ddot{u} és \ddot{o} hangokat legtöbbször zárt \acute{e} és \acute{i} hanggal helyettesíti. Az \acute{o} hangok nagyjából a magyar nyelvből, az \ddot{u} hangok pedig a német nyelvből származnak. Példák $\ddot{o} > \acute{e}$ hanghelyettesítésre: *kél'cik, képen, cęrgat', gęrege* ('görögdinnye') *tęrkęi, kętęfik, po-gęmęrski, kęito-va(, na kęrgát* ('kőrgát'), *ęreksig* stb. Ezek a szavak általános átvételűeknek látszanak, minthogy jórészüik megvan a középtót és keletitót nyelvjárásban is. Hanghelyettesítésük tehát a tírpák-tótban azonos a többi nyelvjárásokéval. Vannak azonban olyan újabb köicsőnszavak, melyek már nem helyettesítődnek zárt \acute{e} hanggal. Ilyen pl. a *triőr* ('gazdasági szerszám gabonamagvak konkolytalanítására'), *bikacők, tejköpülő, fedő* stb. — Ezek az újabb szavak olyan tírpák gazdák ajkán hallhatók, akik már túljutottak a nyelvcsere-n. Néha egy-egy szó használatában kettősség uralkodik. Ilyen pl. a *Tiszaiak* község neve és a faluba vezető út elnevezése. Gyakran előfordul, hogy a tírpák-tót beszédben Tisza/őfe-nek ejtik a község nevét, de az utat már csak *Lecká-cesta* ('Löki-út') néven emlegetik. A hanghelyettesítés terén tehát néha még kiegyenlítetlen a helyzet. — De nemcsak $\ddot{o} > \acute{e}$ hanghelyettesítés szokásos, mert amint az alábbi példák mutatják, az $\ddot{o} > ou$ is előfordul. Pl. a szlovéni \acute{o} helyén: *reszelő > résel'ou, temető > temetou.* (A tírpák-tót nyelvjárás nem ismeri a *hrbitov* vagy *cintorin* elnevezést.)

A német \ddot{u} hangot mindenkor i hanggal helyettesítik. Ez nemcsak a tírpák-tótban szokásos gyakorlat, hanem a többi tót nyelvjárásban is. Pl. *strimfl'a, curik, misi, frist'ik* stb.

Hangzóvesztés, hanglekopás.

Nyelvjárásunkban a következő hangzóvesztéssel találkozunk

⁹³ *Stanislav J.*, Ceskoslovenská mluvnica 47. I.

Szóvégén elmarad az e: *zase* > *zas*. — Ugyancsak a szóvégi helyzetben lekopik az iníinitivus í végzete, valamint az imperativus í-je. Pl. *pisát', jest' vedet', chodit', vídet'*, — *kric, stah, spi, jedz, choj* stb.

A mássalhangzók közül a következő hangzóvesztéssel és lekopással találkozunk:

d: *heska, vino, prázni, ená, nuka, dovena*

d: *pod'me* > *pome*

t: *sesnác, vlashe, jármok, kerí, meskí, krsní-ot'ec*

h: *Boh-daj* > *bodaj!*

r - *brat, mat'er* > *mat', egzecírka, jármok, kushier*

j: *edon, ihla, inak, ak, aki*

n: *ten-raz* > *teraz, von-ka* > *voka, terpetin*

v: *secok, sade, sakovak, cag, nast'ívit', dova, zdíchat'*

g: *gd'e* > *de*

ρ: *strimfl'a*

b(> *v* > *f*): *bzcela* > *vcela* > *fcela* > *celi* (plur. tant.)

Hangátvetés.

A tírják-tót nyelvjárásban aránylag kevés hangátvetés fordul elő. Az előforduló esetek is azonosak a középtót nyelvjárásban általános formákkal. Pl. *hhed*, — *levorver: revolver*, — *dal'eko: d'el'ako*, — *mzúrit':zmúrit'*, — *mzglá* > *hmla*, — *maizen: manzel*, — *prosecia: procesia*, — *kolera: korela*, — *kaleráb: kareláb* stb.

Ritmustörvény.

Quantitás-szabály.

A középtót nyelvjárás nagyobbik részének és az irodalmi tót nyelvnek egyik legfontosabb szabálya a ritmüstörvény. Lényege az, hogy egy szóban sohasem következhet egymás után két hosszú szótag. Ha mégis megtörténnék, akkor az egyik szótag elveszti hosszú mivoltát.⁹⁴

A tírják-tót nyelvjárás nem ismeri ezt a törvényt. A középtót nyelvjárásban is vannak vidékek, ahol ez a szabály nem érvényes. A nyugatitót nyelvjárás sem ismeri, — a keletitótban sincs, nem is lehet, mivel ott egyáltalán nincs hosszú szótag.

E szerint a tírják-tótban egész természetesen az ilyen alakok: *dává, krásní, múdri, obúti, dokonáli* stb. A ritmüstörvény hiányát a gö-

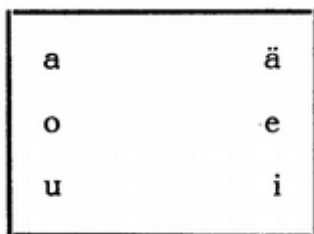
⁹⁴ *Vázny V.*: Slovenské nárecie v Orave. SbornMatSlov. I. 80. 1. — *Stanislao J.*: Ceskoslovenská mluvnica 184. 1.

móri nyelvjárásban is tapasztaljuk. A megye tótoklakta részének háromötöd része nem ismeri a quantitás-szabályt. Főleg a megye középső és délkeleti szakaszán. Ez éppen az a terület, ahonnan a nyíregyházi idénymunkások is származtak. Amint a belső népmozgalom adatai mutatták, a nyíregyházi részes aratók nagyobb része innen származott. A ritmus-törvény hiányát ezek szerint összeköthetjük a gömri jelenséggel. — Hogy a quantitás-szabály milyen területen terjedt el, még nem ismerjük teljesen. A Gömör megyére vonatkozó adatokat előbb *Pastrnek*,^{9h} *Vázny*,⁹⁶ *Boutelje*⁹¹ és legújabbán *Tóvik* gyűjtötte össze.⁹⁸ *Tóvik* gyűjtésének eredményeit községről-községre mutatja be és azokat térképen is szemlélteti.

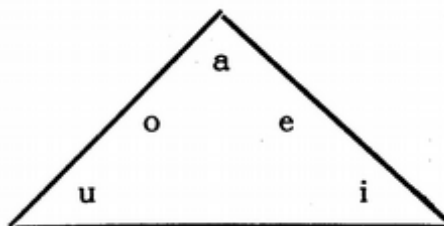
A tirpák-tót nyelvjárás hangrendszere.

Nyelvjárásunk magánhangzó-rendszere a középtót irodalmi nyelvtől abban tér el, hogy a rövid magánhangzók nem négy-, hanem háromszög alakban helyezkednek el. Ezt az elhelyezkedést a nagyon nyílt *ä* hiánya okozza.

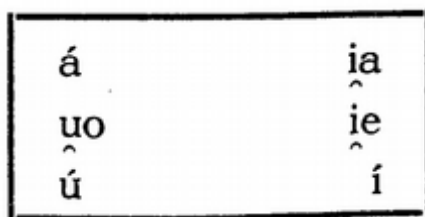
A középtót irodalmi nyelv
magánhangzói:



A tirpák-tót nyelvjárás
magánhangzói:



A hosszú magánhangzók már négyszögben illeszkednek. Ezek szerint a hosszú *ó* hiányzik, helyette *uo*-t használnak. Az *i*'u helyett hosszú *í* használatos.



*

Ha a továbbiakban az egyes hangok alakulását akarjuk látni, akkor azok fejlődés-szerinti összefoglalása a következő:

a mai *a* < őssl. *α*-és *e*-ből, — a mai *o* < őssl. *o* és *β*-ből
 a mai *u* < őssl. *u* és *o*-ból, — a mai *e* < őssl. *e, é, i, s, ?*-ből,
 [de csak *p, b, m, v* hangok után]
 a mai *i* < őssl. *i* és *y*-ből fejlődött.
 A tirpák-tót nyelvjárás mássalhangzó rendszerét a következőkben sorolhatjuk fel:
p, b, t, d, tʰ, dʰ, k, g, m, n(v), n, c, dz, s, z, s, z, f, v, j, ch(y), h, l, V, r.
 A mássalhangzók rendszere tehát mindenben azonos a középtót irodalmi nyelvben lévő hangállapottal.

A tirpák-tót nyelvjárás hangtani kapcsolatai.

Ha az eddigiek során tapasztalt hangtani jelenségeket összevetjük a középtót nyelvjárásával, érdekes képet kapunk.

Mindenek előtt meg kell állapítanunk azt, hogy nyelvjárásunk nem tiszta nyelvjárás, mert különböző nyelvterületekről összesereglett etnikum nyelvi jelenségeit tartalmazza. Az elsődlegesen érkezett békésmegyei telepesekhez újabb felvidéki rajok érkeztek, ezeknek a számát a harmad, sőt negyed és a későbbi hullámban érkező szolga és munkás-, zsellérréteg is szaporította. Árva, Liptó, Szepes, Túróc, Zólyom, Nógrád, leginkább pedig Gömör megye, később pedig Zemplén és Ung megye mind Ieküldötte a maga népfölöslegét az Alföldre. De résztvett ebben a Kárpátokon-túli Galícia is; sőt ahogy a város levéltári feljegyzései, különböző összeírások mutatják, a múlt század elején tekintélyes számú lengyel — szószerint: *polyák*, — fonómunkás is érkezett Nyíregyházára, akik huzamosabb ittlét után végleg ittfelejtették magukat.” A keleti és középtót nyelvterülethez közelebbeső Nyíregyházát mindig szívesen keresték fel a felvidéki házalók is. Ezek közül is igen sokan letelepedtek a városhatárban, főleg a közeli szőlőkben. Idejövetelükkel bekapcsolódtak a nyíregyháziak életébe és így számottevően vettek részt a tirpák-tót nyelv későbbi alakításában.

Az egyes jelenségek vizsgálata során már rámutattunk arra, hogy egyik-másik hangváltozásnak milyen közép- vagy keletitót párhuzama van. Ezeket most röviden egybefoglaljuk.

Legutoljára a ritmustörvényről volt szó. Megállapítottuk, hogy ezen a téren a mennyiség hiánya a gömöri nyelvjárás felé mutat. *Vázny* szerint a honti részekben sem ismerik a mennyiség-szabályt.

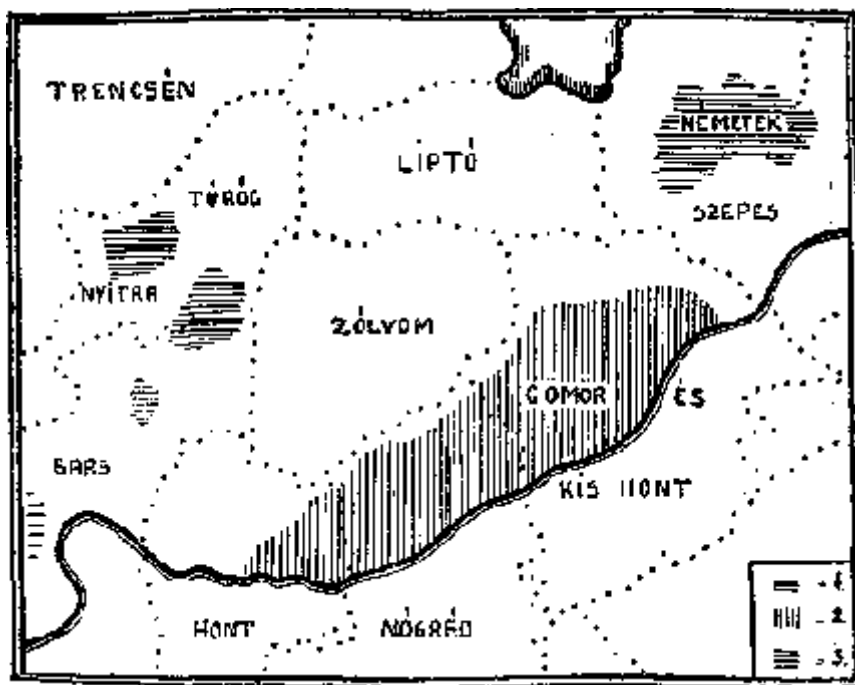
A magánhangzó-rendszer egyik legjellegzetesebb vonásának minősítettük a nagyon nyílt hiányát. Nyelvjárásunk ebben a tekintetben a barsi, nógrádi, és honti nyelvjáráscsoporthoz áll legközelebb. Itt sem ismerik a nyílt *ä* hangot, hanem *e* helyett valamivel zártabb *e* hangot használnak. (Pl. *meso, pet', devet', pamet'* stb.) Ez a hang-

⁹⁹ Vár. It. 1785/1.

¹⁰⁰ *Vázny V.* id. m. 281. 1.

tani jelenség újra közelebb viszi nyelvjárásunkat a barsi, nógrádi, honti csoportokhoz. — Ugyanezen csoportnak egyik további jellemző saját-sága, hogy a szóvégi $m > n$ fejlődik. Ismerik ezt a változást a zólyommegyei tótok is. *Pauliny* tüzetes vizsgálatai nyomán ma már pontosan ismerjük a hangváltozás földrajzi határait is.¹⁰¹

A nógrádi csoport felé mutat a *lét-igének* tagadó formájú ragozása is. Az irodalmivá vált középtótban *nie som, nie si* stb. sorral szemben a honti és nógrádi nyelvjárásban és ugyanúgy a tirpák-tótban is *ni son, ni si* stb. alakokat használja a nép. *Vázny* kérdő-íves adataira támaszkodva pontosan meg is rajzolja a *hi som*, illetve *ni son* elterjedését, mely főleg Hont megye keleti részére, Nógrádra és Gömör megyének déli felére terjeszkedik ki.



2. ábra. A *hi son* elterjedése a középtót nyelvjárásban. 1. Etnikai határ. 2. A *hi son* honti, nógrádi és gömörmegyei elterjedése. 3. Idegen nyelvszigetek.

Vannak azonban a tirpák-tót nyelvjárásnak olyan középtót megfelelői is, amelyek sokkal nagyobb területre vonatkoznak. Így a már említett *honti, nógrádi, barsi* területen kívül idetartozik Gömör, Zólyom vármegye tót nyelvterülete is. — Ilyen nagy területe van pl. az irodalmi tót *rást'* ('nöni') ige *riast'* változatának (*riashen*,

¹⁰¹ *Vázny* V. id. m. 289. 1. — *Pauliny* E. id. m. 389. 1.

i stb.). Ez a diítongizált változat analógiás úton keletkezett a prfasť mintájára. A nyelvi jelenségek kapcsolatát a szóföldrajz adatai mutatják még legvilágosabban. Az itt kimutatott eredményeket a művelődéstörténet is haszonnal könyvelheti el. *Pauliny* idevágó tanulmánya is ezt bizonyítja. Térképén négy alaktani jelenséget mutat be, s ezen négy ízben a zólyomi, két ízben gömöri és egy ízben lipetői, sőt alsóárvai sajtásokokat kapcsol szorosan egymáshoz.¹⁰²

Vannak azonban a nógrádi és honti nyelvjárásban olyan nyelvjárási jelenségek, melyek ismeretlenek a tirpák-tótban. Idetartozik pl. a nógrádi Ipolyvidék nyelvjárása, mely sajtáságos bohemizmusával tűnik ki a többi nyelvjárások közül.¹⁰³ Minthogy ezek ismeretlenek ínyelvjárásunkban, nem foglalkozunk velük.

A barsi és nógrádi nyelvjárás egyik legjellegzetesebb sajtáságosága, hogy a *dl*, *dn* majdnem kivétel nélkül *ll-é*, *nn-é* hasonult. Ezzel szemben a tirpák-tót nyelvjárásban csak alig egy-néhány esetben ment végbe ez a hasonulás. Már *Pastrnek* is észrevette, hogy ezek a *dl*, *dn-es* alakok inkább a keletitót vidékeken és a középtót nyelvjárás átmeneti szakaszán Gömör megyében általánosak.¹⁰⁴ Ott is előfordul, hogy egy-egy szó kétféle formában használatos, hasonult és nem hasonult formában. Pl. *vino* — *vidno*, *podl'a* — *pol'a* stb. A gömöri nyelvjárásnak az a sajtásága, hogy középtót és keletitót nyelvi jelenségek váltakoznak egymással, megvan a tirpák-tót nyelvjárásban is. Nyelvjárásunk tehát szerkezet és alkat tekintetében középtót jellegű, de számos keletitót vonása van, amit a gömöri származású telepések hatásának tulajdoníthatunk.

Ilyen hangtani jelenség a *k > eh* fejlődés is. Pl. *kto* > *chto*. A gömcejri hatás nyelvi nyomaira akadunk a következő szavak kettős használatában: *kedi* — *kodi*, *tedi* — *todi*, *dakedi* — *dakodi*, *kebi* stb. Az eVel használatos alakok kelé ti tót, míg az o-változatúak közép tót nyelvi sajtáságot árulnak el.¹⁰⁵ A bokortanyák népénél inkább a középtót változat a gyakoribb, míg a keletitót alakokat a város alatti szőlőkben, főleg a Kisteleki-szőlőben, Kisteleki-bokorban és Nyírszőlősön hallani.

¹⁰² *Pauliny E.*: Niekolko zvolenskych izogľos. SbornMatSlov. 1940. 28. 1.

¹⁰³ *JónaiÉ.I* Zprávy o štúdiu novohradských náreci. Carpatica 1936. I/A. 175. 1.

¹⁰⁴ *Pastrnek Fr.*: Slovencina. SlovPohl' 1895. 252. 1.

¹⁰⁵ *Tóbič St.*: Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská. Východoslovenké jazykové prvky v náreciach gemerskyeh. SbornMatSlov. 1937. 111. 1.

Bohemizmusok.

(Az egyházi nyelv hatása.)

A középtót nyelvjárásban néha a szabályos fejlődéstől eltérő alakokkal is találkozunk. Ha jobban szemügyre vesszük, megállapíthatjuk, hogy az eltérő formák cseh sajátságot tükröznek vissza. A cseh nyelvről viszont régtől fogva tudjuk, hogy az evangélikus tótság egyházi nyelve volt. A tírják-tót nyelvjárásban jelentkező csehes formákat az egyházi nyelv hatásának tulajdoníthatjuk. Az egyes alakok meghonosodása és elterjedése főleg a Biblia, de leginkább a *Tranoszcius-énekeskönyv* gyakori használatával magyarázható. A *Tranoszcius*, — mint később látni fogjuk, — az evangélikus tótok legiór-(gatottabb könyve, szintén a *biblyicstyina* nyelvén íródott. Ennél fogva a középtót nyelvterületen élő evangélikusok nyelvébe mindenütt ugyanazok az egyházi műszavak kerültek be, mint a tírják-tót nyelvjárásba. Az evangélikus tótok nyelvében mutatkozó bohemizmusok ezen az úton értelmezhetők.

Itt azonban még egy igen fontos tényezőt kell megemlítenünk, amire eddig még nem figyelték. Nevezetesen azt, hogy a *biblyicstyina* nyelvét nemcsak az egyházi funkciókat végző lelkész használta, hanem maga a nép is. Persze nem állandóan, hanem csak alkalom-szerűen. Az írástudó értelmesebb gazdák megtanulták az egyes gyakrabban használt szavak formáit, fordulatait stb. Lakodalmak alkalmával a násznagy bűcsúztatókat, találós kérdéseket és más szó-rakoztató beszédeket, mindig a *biblyicstyina* nyelvén mondták. A Kézfogó alkalmával is a násznagy a *biblyicstyina* nyelvén szólo/t a fiatalokhoz. Még ma is akad a bokortanyákon olyan kiszagda, aki különben beszél a králici biblia nyelvét, mint akármelyik tót evangélikus lelkész, akinek pedig hivatalból kell tudnia ezen a nyelven, a tírják kiszagda *biblyicstyinával* elmondott beszéde azonban/i nem mindig tiszta. Mindig bekerül a tót nyelvből is egy-két szó és ilyenkor keveredik a két nyelv. Minthogy ma már csak nagyon kevesen vannak, akik beszélni tudják a *biblyicstyina* nyelvét, közelebbi/vizsgálátát mellőzhetjük. Tudnunk kell azonban, hogy a *Tranoszcius*ban található énekeket és imádságokat az öregek közül majdnem mindenki ismeri. Ezeket a gyakori használat folytán emlékezetből ma is el tudják mondani. A *Tranoszcius* szerepére a későbbiekben még rátérünk.

Az alábbiakban egy olyan szöveget közlünk, mely a *biblyicstyina* nyelvén íródott. A szövegben elég sok tót hangtani jelenség fordul elő és az egész magyar helyesírással íródott. A szöveget még 1902-ben jegyezték le, másolója már magyar iskolába járt, ezért írja az egész szöveget magyar ortográfiával.

Lakodalomba szóló meghívás.

„Szlovutni a mnohó vázsni prityelyi mi priházáme dovaseho pocztivého pribitku a proszityí bugyeme za nyektere recsi kteres binám rácsili dovolit a oznámity. Mipak za recsi dovolene pogyekováni csinyime nyebo aj zahragey rajzkej nyenyehal Pán Buh Adama szamotoneho alye ucsinil jemu pomocz ato tjes pripojil knyemu Evu abi jeho sztav mánzszelszki sztím styaszlivesi bityi mohi. Prottos mezi nyimi i nás pán mladonezsih pod ménem N-N zaszu buducznu a vernu mánzselku nyebo zse roszpomenul na szlovo szvate recsi. Zselepsi- jeszt szvuj sztav mlágyenszki premenyity nyezslí szvu dusi *szpáhi*. *Mlágyenecz ten kteri szvuj sztav* mlágyenszki keze premenyity a do sztavu mázselszkiho [!] keze sztupity. Ten szebe uminyil szkrze nász jako szvih szluzsebnyikuv szvih milih a vgyecsnih prátyelu povolatyi. Abi sza nyesztyezsovali na priduezi utor aneb stvrt aneb sob. ponej prve zjeho zaszlibenov mánzselkóv do hrámu pánye ku szvatemu szobászu odpravagyity tam sza vernye pánu Bohu za nyih pomodlit a opety po vsem vikonányi do szvadobného bribitku [!] sza na vrátyity toszrgyecsnye vinsujem a zśadám.”

*

De vannak még korábbi feljegyzések is a bokortanyai nép kezén, melyek közkézen forognak. Egy ilyen az 1870-es évekből származó, de már cseh ortográfiával írott lakodalmi felkőszöntő így hangzik:

Wínsz *Druzicki*. (Vőfélyi köszöntő.) — „W kdiz mi priházye dovasseho pocživého domu W budeme prosit za nektere reci ktere bise ponegprwe Panu Bohu libiti mehli tez i gim abi nam racili dowolit a oznamit pan stergssi za reci dowolenj podekowáni cinime cteme priwe knyihí Mogzissoweg wosmeg kapitole kdiz bila potopa sweta zasto padestat dnu. Kdiz bil Noe welkem zarmutku a kdiz pripustil holubice skorbau a ona priletela k weceru dokorábu a dongesla rátolest zelenu wusteh swih i zradowal se Noe ze wodi upadli apotopa prestala tak itató nassí Páni mlada tento zeleni znacok oieruge a promenuge zeleni aneb bili tak itento náss mladozenih abi se stoho radowaw a gu werne opatrowaw to gim srdene winsugeme.”

*

A tírják-tót nyelvjárás bohemizmusai a következő szavakban mutathatók be:

<i>Jezis</i>	<i>verící</i> <~ <i>veriací</i>	<i>vejméno</i> (<i>Boha Otca</i>)
<i>císar</i>	<i>říd'it'</i> ^ <i>řiad'it'</i>	<i>hrúza</i>
<i>svatí</i>	<i>spasit'</i> ~	<i>dúvera</i>

<i>svat'it'</i>	<i>sveřif</i>	<i>srd'ecní</i>	<i>zúkol-nás</i>
<i>svátost'</i>	<i>Otce</i>		<i>vúkol-nás</i>
<i>mající</i>	<i>Hospod'ine</i>		<i>vezdejsí</i>
<i>cít'it'</i>	<i>skřísenošf</i>		<i>fisíc stb.</i>
	<i>maVickí</i>		

A *biblicstyina* nyelvének meghonosodására jellemző, hogy amikor a tanyai kintlakás megkezdődött, nagyon sok család nem mehetett be a templomba. Ezt pótlandó, egyes családok házi áhítatot tartottak. Erre a szomszédok is összejöttek. Elővették a Tranoszcuszt és végigénekeltek az ismerős énekeket, imádkoztak az énekeskönyvben lévő imádságokból. Elővették a králici Bibliát és fennhangon olvasták. A *biblicstyina* nyelvet használták a halotti torok alkalmával is. A végrendeletek nyelve, a község régebbi feljegyzései, számadásai, mind a *biblicstyina* nyelvén íródtak. Amelyik pap nem tudott jól a *biblicstyina* nyelvén prédikálni és imádkozni, azt lebecsülték.

A tírják-tót nyelvjárás alaktana.

Deklináció.

Nyelvjárásunk főnévi ragozása nagyjában a középtót nyelvjárás ragozási rendjével azonos. Mint már a hangtani részben is láthatuk, hogy igen sokszor kettős alakok fordulnak elő, s ez a jelenség a névragozásban is megismétlődik. Talán még gyakrabban.

A főnévi ragozásban általában az -o-tövű főnevek javára történő uniformizálódással találkozunk. Természetesen itt az analógia játsza a főszerepet.

A középtót nyelvjárásban különbséget kell tennünk a nemek, tövek (végződés szerint lágy és kemény tövek) és jelentés szerinti főnévcsoportok között. Nemek szerint hímneműek az -o- és -io-, néhány -a-tövű főnevek. Semlegesek az -o-, -io-, -Wo-tövűek; nőneműek az -a- és -ia-tövűek. Ezen kívül még van egynéhány kisebb csoport, ezek azonban már nagyjából igazodtak a többi főnevek ragozásához és csak néhány esetben tartották meg régebbi alakjukat.

Az alábbiakban főleg azokat a sajátságokat fogjuk kiemelni, amelyek nyelvjárásunk jellegzetességeként tekinthetők és amennyiben a középtót nyelvjárás-területől eltérő fejlődést mutatnak.

Hímnemű -o- és -io-tövek.

Nagyjában a középtót nyelvjárás szabályai szerint ragozódik. Főbb eltérések a következők: sing. gen.-ban az esetrag rendszerint -a. Néhány esetben azonban -u végzet is előfordul.

Az -u rag újabb keletkezésű, eredete az -u-tövéektől származik. Elterjedése, analógiás úton történik. Nagyon gyakran ugyanazon a szón belül két formában is használják: pl. *zo stóla* _____ *zo stolu*, *z-roka na rok* — *toho roku*, *hemá pára* — *hemá páru*, *z-obloka* — *z-obloku*, *z-boka* — *z-boku*, *mán ien rozuma* — *má rozumu* vagy csak egyszerűen: *má rozum*. Az -a és -u végzet helyesebb voltát és szabályosságát maguk a tirpákok sem tudták megállapítani. Ha az előfordulási számarányt nézzük, akkor a vizsgált esetekben az -a végzet van többségben. *Vázny* ezt az -a végzetet az újabb fejlődésű -u végzetnél eredetibbnak mondja.¹⁰⁶ Az -a és -u ugyanazon szón belüli kétféle használata megvan Liptó megyében is. *Stanislav* is kénytelen megállapítani, hogy erre nézve nincs pontos szabály. Ehhez hasonló jelenségek más szláv nyelvekben is előfordulnak.¹⁰⁷

Ugyanezt a kettősséget tapasztaljuk a sing. loc. esetben is, pl. *f pitvore* — *f pitvori*, *f kal'endári* — *f kal'endár'e*, *na oltáré* — *na oltári* stb. Mint a felsorolt példákon látszik, főképen az r végű szavakban gyakori ez a kettőség.

A többes szám genitívusának is két alakja van: egy régiebb és egy újabb forma. A régiebbi alak, csak nagyritkán, egyes megmerevedett szavakban fordul elő, s csak az öregek szájából hallani. Pl. *ot-tich cas*, *dva pari spodhich sat* stb. Ezzel szemben a fiatalabb nemzedék már az újabb genitívusi alakot használja. Ennek az irodalmi tótban -ov, a tirpák-tótban -ou alakja van. Pl. *pánou*, *král'ou*, *chlapou*, *Yud'ou*, *muzou* stb. Ez a genitívusi alak csaknem az egész középtót nyelvterületen általános. Az -ou végződés az -u-tövéektől vonódott át az -o-tövéekhez.

Erre a genitívusi alakra a későbbiek folyamán is gyakran hivatkozunk, mert ugyanez a végzet honosodik meg a többi töveknél és nemeknél is. Igen figyelemre méltó jelenség, hogy a város alatti szőlőkben néhány öreg embertől keletitót nyelvjárási genitívus alakot is hallhatunk. Pl. of *chlapoch*, *ot pánoch*, *bez muzoch* stb. (Magam a Kisteleki-bokorban lakó öregektől hallottam ezeket az alakokat.)

A plur. loc. eset ragja mindig -och végzetű. Sohasem találunk semmiféle ingadozást az -ach vagy -iach javára. Az -och alak minden bizonnyal a datívusi -om analógiájára lett kizárólagos használ-

¹⁰⁶ *Vázny V.:* Zo sklonovania v náreci Turciaskom. SboMMatSlov. IV. 157. 1.

¹⁰⁷ Az -u-tövéek hatását láthatjuk még a sing. dat.-ban is. A szokásos -ov rag helyett néhány élőlényt jelentő szavakban -u ragot találunk. Pl. *Pánu Bohu*, *duchu*, *Kristu*, *sinu* stb. Nem vitás, hogy az -u itt azért maradt meg, mert a felsorolt szavak a vallásos élet műszavai közé tartoznak és ezért jobban megőrizték ősi mivoltukat, funkciójukat stb.

latú. Így használják Szepesben,¹⁰⁸ Gömörben¹⁰⁹ és Liptó megye keleti felében is.¹

Semlegesnemű -o-, -io- és -hjo-tövek.

Az -o- és -io-tövek mindenben az irodalmi nyelv főnévi ragozásával. Eltérés csak az -Wo-tövéknél jelentkezik. Az irodalmi nyelvben az -v'o-ból *-ie* fejlődik. Ezzel szemben a középtót nyelvjárás nagyrészen, — tírják-tótban is, — mindenütt *-ia* végzetet találunk. Így ismerik Túróc, Zólyom, Hont, Nógrád megyében is, továbbá az alföldi szórványokon: Szarvason, Tótkomlóson, Békéscsabán és a Bácskában. Pl. *ovocia, orama, svedomia, pit'ia, pozeh-nahia, chod'enia, sad'ehia* stb.

Vázny szerint az -b/o > *-ie* közöséges összevonás eredménye, mely az egész középtót nyelvterületen végbement. Később azonban a genitívusi alak a nominatívusi és accusatívusi alakokba is behatolt és az egész nyelvterületen elterjedt. A fejlődés valószínűségét szintaktikus érvek is támogatják. Az ilyen szavakban, mint pl. *zbozia, obil'ia*, a gen. partitívusi alak összeesett az accusatívusi alakkal. Az acc.-ból pedig már csak egy lépés volt a nom. felé.

A plur. genitívusban ismét kettős alakhasználat állunk szemben. Megismétlődik a hímnemű -o- és -zo-tövéknél említett gyakorlat. Itt is van egy régebbi genitívus alak, mely egyszerű tőnyújtással képződik, és van egy újabb alak, mely a hímnemű -o-tövék mintájára *-ou* végzetet vesz fel. Pl. régi genitívusos alak: *jablko: jablk*, újabb genitívus: *pár pismou, tich mestou* stb.

Nőnemű -a- és -ia-tövek.

Ebbe a csoportba azok a főnevek tartoznak, melyeknek nominatívusi alakja *-a-ra* végződik. Ezenkívül idetartozik még az az egynehány *-i-tövű* nőnemű főnév, melynek lágy mássalhangzós végzete van. Pl. *post'el', kúpel', ocel', jabloh, nád'ej, mlád'ez, pec, zem* stb. Ezek közül egyik-másiknak α -val végződő nominatívusi alakja is van. PL *post'el': post'el'a, kaseh: kasha, jablon: jablona* stb.

Ragozás tekintetében a tírják-tót alakok egyes esetekben kétfele esetragot is felvehetnek. Pl. sing. genitívusban *zemi* mellett *zeme* alak is gyakori. Ilyenek pl. még a következők: *bez pieshe: bez pieshi, do krvi: do krve, kolo cirkvi: kolo cirkve* stb. Ha a genitívusi alak *-i* raggal végződik, akkor az egymás mellett álló három eset azonos végzetű lesz. Pl. gen., dat., loc.: *kost'i, gu kost'i, pri kost'i* vagy

¹⁰⁸ Stanisla O.J. Lipt. nár. 275. 1. 13. jegyzet.

¹⁰⁹ Boutelje A. E. id. m. 62. 1.

¹¹⁰ Váiny V. Slovensky jazyk. SlovPohf. 1922. 301-302. 1.

bez zemi, gu zemi, pri zemi stb. *Vázny* közlései szerint ezek a jelenségek ismeretesek a középtót nyelvterület honti és nógrádi csoportjánál is.

A nőnemű *-a*-tövek legjellemzőbb középtót nyelvi tulajdonsága, hogy a sing. instr. végződése mindig *-ou*. Ennek az esetragnak a keletkezéséről a cseh *Trávnicek* írt kimerítő tanulmányt.¹¹¹

A többes szám genitívusa ismét kettős formában használatos, mint az előbbieken is láttuk. A hímnemű *-o*-tövék analógiáját látjuk a plur. dat. esetében is. A tiszta *-a*-tövék szavakat az *-o*-tő megzavarja és vegyes sorok keletkeznek. Pl. *kuron: kúrán, zenon: zenán, skolon: skolán* stb. Ugyanezt a kettősséget látjuk a plur. loc.-ban is. Pl. *po zemöch: po zemách, po d'ed'inoch: po d'ed'inách, f-cizmoch: cizmách* stb.

Hímnemű -a-tövek.

Az *-a*-töveknek van egy hímnemű csoportja is, mely a középtót nyelvjárasterületnek és vele az irodalmi tótnak is egyik jellegzetessége. Ez az acc. és gen. esetekben látható, amennyiben ezekben az esetekben az esetrag: *-u*. Pl. *gazda, g az du, gazdovi, g az du, gazdovi, gazdon* stb. A sing. loc.-ban gyakran hallani a *gazdovi* alak mellett *gazd'e* alakot is. A plur. nom.-ban kétiele alak használatos, pl. *gazdi* és *gazdovia*. A hímnemű *-a*-tövek genitívus *-a* végződését *Vázny* újkeletű fejlődésnek tartja. Szerinte az acc.-i alak érvényesült az eredetibb genitívussal szemben. Ugyanezt a ragozási sort használják az alföldi szórványok tójtjai is.

Osszeuonódoói -a- és -ia-tövek (nőneműek).

Az irodalmi tót és tirpák-tót alakok között úgyszólván semmi különbség nincs, legföljebb a szóvégi *-iu* diftongus hiánya következtében a sing. acc.-ban monoftongizált *ú* hangot találunk. Pl. *pahú, bozú* stb. Ez a jelenség másfelé is gyakori, előfordul Túrócban és Liptóban is. Oka az *-a*-tő analógiás utánképzésében keresendő.¹¹²

Magán- és mássalhangzós tövek.

Ebbe a csoportba tartozó főnevek nagyrésze már beolvadt az előbbi *-o-*, *-ío-*, *-a-* és *-i'a*-tövekbe. Részletes nyomaik azonban még egyes kivételekből világosan kivehetők.

Az -u-tövék.

Nemüktől függően az *-o*-tövékbe olvadtak bele. Pl. *sin (-o-tő), krv (-a-tő)* stb.

¹¹¹ *Trávnicek Fr.: Prispěvky k cesk. hláskovlovi*. Brno 1926. 12—14. CMF. XIII. 215. 1.

¹¹⁸ *Stanislav id. m. 302. 1. Vázny V.: Zo sklonovania v náreci Turciánskom*. SbornMatSlov. IV. 174. 1.

Az -i-tövék.

Általában hím- és nőneműek. A hímneműek beolvadtak a hímnemű lágú -io-tövekbe. Ragozásuk az irodalmi tót nyelvvel azonos. Pl. *host'*, *laket'*, *mast'*, *radost'*, *chuf* stb.

Az -n-tövék.

Hím- és semlegesneműek. Idetartoznak a következő szavak: pl. *kamen*, *plamen*, *koreh*, *remén*, *hrebeh*, *jacmeh* stb. A hímneműek teljesen beolvadtak a hímnemű -ro-tövekbe, a semlegesneműek pedig az -o-tövekbe. Nagyon sok el is vesztette *-eh* végződését. PL *víme*, *seme* stb.

Az -r-tövék.

Alig egynéhány szó tartozik ide. Pl. *mat'er*. Idetartoznék a *dcéra* is, azonban a tírják-tót nyelvjárás ezt a szót nem nagyon használja, bár mindenki ismeri. Helyette a *d'iouka* járja.

A -t-tövék.

Ebbe a csoportba olyan gyűjtő jelentésű szavak tartoznak, amelyek főként kicsiny állatokat, állatiókákat, élőlények mindennemű lezármaozít jelentik. A tírják-tót nyelvjárásban a többes számú alakokat az -ence és az -50³/₄ diminutív suffixummal képezik. Pl. *kúra*: *kurence*, *hús* vagy *húsa*: *husence*, *kaca*, *kacka*: *kacience*, — de hallani *kacatá* alakot is. További példák: *prasa*: *prast'e*, *prasatá*, *t'el'a*: *t'euce*, *s't'ena*: *sí ence* stb. Idetartozik még a *d'ievcatá*, *d'ievcence*, *chud'ience* is.

Az s-tövék.

Ezek mind -o-tövék lettek. Pl. *kol'eso hehe* (plur. *hebesá*) *slovo*, *t'elo* stb.

Névmások.

Névmásainkban alaktanilag igen kevés eltérés van az irodalmi tót és középtót nyelvjárásoktól. Pl. *ten*, *tá*, *to* ragozása mindenben az irodalmi nyelvben ismert formákat követi. Az *on*, *ona*, *ono* személyes névmás is azonos a középtót nyelvjárás formákkal, legfőljebb a hímnem 1. személyű nominatívusában az *on* egy kissé megnyúlik és uon-nak hangzik. A kérdőnévmások is azonosak az irodalmi nyelvben ismert formákkal. A *ki* (< *kzj-b*) hímnemű névmás már magában nem használatos, legfőljebb csak összetételekben fordul elő, vagy valamilyen megmerevedett alakban maradt meg. Pl. Kího *certa má't'e?* stb. Ez kimondottan hímnemű alak. A többi nemben már

magában nem használják. Összetételben már gyakoribb: *dáki, dákú, akt* stb. — Nagyon jellemző a tírják-tót nyelvjárásra, hogy a *vol'akto, volakeri, vol'aco* névmásokat nem igen használják, hanem e helyett a *da* partikulával egybekötött névmások használatosak.

Melléknevek.

A melléknevek már nem mutatják mindenben az irodalmi tót nyelvvel való azonosságot. Két esetben találunk nagyobb eltérést. Az egyik a semlegesnemű alak nom. és acc. esetragjában látható, a másik a hímnemű alakok esetragjai előtt jelentkezik. Pl.

<i>dobrí</i>	<i>dobra</i>	<i>dobruo</i>
<i>pekní</i>	<i>pekná</i>	<i>peknuo</i>
<i>slabí</i>	<i>slabá</i>	<i>slabuo</i>

A felsorolt példa szerint világosan kitűnik, hogy a semlegesnem sing. nom. és acc. alakja nem azonos az irodalmi nyelvben szokásos *dobré* alakkal. Ebben az esetben a középtót nyelvjárás semlegesnemű mellékneveinek sing. nom. és acc. alakja nem azonos az irodalmi nyelvben használatos alakkal. Itt az irodalmi nyelv és középtót nyelvjárás eltér egymástól. Az *uo*-s alak elterjedése elég tekintélyes, mert a középtót nyelvjárás egész területét felöleli. Alsó-árva megyétől az alföldi szórványokig. — Ezzel a melléknévi *-tio* végzettel elég sokan foglalkoztak. *Czambel* azt tartotta róla, hogy ez jugoszlávizmus.¹¹³ *Vázny*, a tót nyelvjárások egyik legjobb ismerője szerint az *uo* egyszerű összevonás eredménye: *dobroje* > *dobruo*.¹¹⁴ A sok hozzászólás közül ez a vélemény látszik a legelfogadhatóbbnak. Legutoljára *Nóvák* foglalkozott ezzel az alakkal.¹¹⁵

Nagyon tanulságos, hogy a nyíregyházi tírjákok közlése szerint Ők soha senkitől sem hallották a *dobré* alakot. Még akkor is *cfobruo*-t ejtettek, ha valahol írva találták. Az idénymunkára lejáráó aratók sem mondták soha a *dobré* alakot. „*Mán pedig azok sokfélekép beszélitek, így is, meg úgy is*” — mondta egyik adatközlőm.

A hímnemű melléknévben a következő eltéréssel találkozunk: Az irodalmi tót nyelv szerint: Ezzel szemben a tírják-tótban:

dobrí	<i>dobrí</i>
dobrého	<i>dobrího</i>
dobrému	<i>dobrímu</i>
dobrého	<i>dobrího</i>
dobrom	<i>dobrom</i>
dobrim	<i>dobrim</i>

¹¹³ *Czambel S.* Slováci a ich rec. 78. I. — Slovenská rec... I. 174. 1.

¹¹⁴ *Vázny V.*: Slovensky jazyk. SloVPohl'. 1922. 234-5. 1.

¹¹⁵ *Nóvák L.*: Kontrakcia v strednej slovincine. SbornMatSlov. 1935. XIII. 15.1.

Ugyanezt látjuk a semlegesnemben is, kivéve anomlatic. észloc. esetet. Az í itt — nagyon valószínű — a nominativusi alakból analógiás úton terjedt el a többi esetekben. A melléknevek hosszú í-vel ejtett formái Nógrádban, Gömörben¹¹⁶ és Liptó megyében¹¹⁷ is szokásosak.

A nőnemű melléknevek plur. nom. és acc. eseteiben is némi eltérés tapasztalható. Az irodalmi nyelv -e végzetével szemben a tírják-tótban *-ie* alak használatos. Pl. *dobrie zeni, peknie, d'iouke* stb. Ugyanilyen a semleges nem alakja is, pl. *choried'et'i, varenie vajda* stb.

A lágy tövű melléknevek sing. nom. és acc.-ában az *-ia, -iu* helyett a tírják-tótban monoftongizáció következik be. Pl. *tret'á, cudzá, t'ep'l'ejsá, najstarsá, tret'á, cudzá, t'ep'l'ejsá* stb. Ezek az alakok a *dobra: dobra* alakító sorok hatása alatt egyszerűsödtek.

Számnevek.

Lényegbevágó eltéréssel nem találkozunk. Legföljebb a hangtani részben már említett *egy* melléknévként szereplő számnévről kell elmondanunk azt, hogy a szókezdő j-hangot elvesztette és a szó közepén lévő cin csak részben hasonult. Pl. *edon, edná ~ ená, ednuo, ^-^ enuo*. Ez azonban nem alaktani, hanem hangtani jelenség.

Igeragozás.

A szláv nyelvekben az igéket az infinitívus töve alapján szó-kás csoportosítani.¹¹⁷⁰ Mi ezt a felosztást követve a tematikus és a tematikus igéket hat, illetve hét csoportra osztjuk.

A tematikus igének a következő csoportosítása szokásos:

1. az infinitívus töve mássalhangzóra végződik, pl. *niest'*

2. *-nu-ra* végződik, pl. *sadnut'*

3. *-e-re* „ „ *trpet'*

4. *-i-re* „ „ *prosí'*

5. *-a-ra* „ „ *volat'*

6. *-ova-ra* „ „ *milovat'*

A 7. csoport az atematikus igék csoportja, ide a következő négy ige tartozik: *dar', vedet', jest'* és *bit'* ('lenni').

Az igealakok kétfélék: egyszerűek és összetettek.

¹¹⁶ Boutelje A. E. id. m. 79. I. — Pastrnek Fr.: Slovencina. SlovPohl'. 1803. 557. 1.

¹¹⁷ Stanislav J. id. m. 329. 1.

^{117a} Vondrák W.: Altkirchenslavische Grammatik. Berlin 1900. 218. I.

Legegyszerűbb az infinitivus alakja. Képzője a -f. Az egyházi nyelvben a, f-nek *-ti* felel meg. Jellemző, hogy amikor a biblicistyna nyelvén recitálnak valamilyen szöveget, akkor az infinitivus *-ti* végzetét szabályosan használják. Ugyanígy szokták a *Tranoszcius* énekeit és imádságait is recitálni. — igen tanulságos az is, hogy amikor a tírják ember valamilyen felvidéki „szlovák” atyjafiának a beszédét akarja utánozni, akkor az utánczott beszédben az infinitivus *-ti* képzőjét mindenkor így ejti. Ha az illető szepesi, vagy sárosi „*poják*” származású, akkor a *-í'*-ből *-c* lesz.

*

A következő egyszerű igealak az ind. praesens. Személyragjai a következők:

sing. 1. -n	Plur. 1. -me
2. -s	2. -et'e
3. —	« (-u (az 1., 2., 3. és az 5., 6. ige csoportnál) '-ia (3. b, c, és a 4. igecsoportnál)

A hangtani részben már szóváltottuk a szóvégi $m > n$ változást. Ez az $m > n$ keletkezésű első személyű személyrag a tót nyelvjárások legnagyobb részében másodlagos fejleményű. Mint tudvalevő, az atematikus igékből vonódott át a tematikus igékre. Az *-m* személyragban *Czambel* jugoszlavizmust látott. Ezzel szemben *Trávnicek* teljesen független fejlődésnek minősíti. Az *-m* személyraggal kapcsolatban *Stanislaw* is tagadja a jugoszlavizmust, mert *Baudouin de Courtenay* nyomán azt állítja, hogy bizonyos nyelvi jelenségek egymástól függetlenül, különböző időben és térben egyformán létrejöhetnek, — ha keletkezési feltételeik pszichikailag és fizikailag egyformák.¹¹⁸

Az ősbibb eredetű személyrag a sing. 1. személyben csak egyetlen egy esetben maradt meg. Ez a *reku* szócskában mutatkozik meg. Itt a szóvégi *-u* egész szabályosan nazális o-ból fejlődött. — Ezt a szócskát a mindennapi életben elég gyakran használják; leginkább akkor, ha a beszélő egy megelőző időben véghezvitt cselekményét, szándékolt szavait mondja el. Pl. *Ja ho reku naucin* Г („Mondtam magamban, hogy na majd én megtanítom.”)

Az egyszerű igealakok sorába tartozik az imperativus alakja is. Eredetileg *-í* volt a jele, ez azonban az esetek legtöbbszörében lekopott. Csak az olyan helyeken maradt meg, ahol lekopása más-salhangzótorlódást idézett volna elő. Pl. *rob!*, *choj!*, *stahl*, *zatvor!*, *shoe!*, — *posVil*, *zodvihnü*, *pozri!* stb.

Az imperativus 2. sz. személyragja nemcsak igéhez járulhat,

¹¹⁸ *Baudouin de Courtsnay J.*: Szkice jezykoznawcze. Warszawa 1904. 87—8.1.

hanem olykor egy interjekciós szóhoz is, mint pl. *a na!* ('nesze l')
Többesszámban: *na-t'e!* ('nesztek!').

Participium praes. act. Valamikor mind a három nemben használtak, ma azonban csak továbbképzett melléknévi igenévi alakja emlékeztet egykori szerepére és alakjára. Pl. *nesúc, tancujúc, cudujúc, idúc, spievajúc* stb. A hímnemű alakjából csak egyetlen megmerevedett szócskát ismerünk, ez csak összetételben használatos: *po-konca*. A *participium praes. akt.* erre a kérdésre felel: *hogyan?* — *miképen?* (pl. *idúc, hesúc* stb.). Az ifjabb gazdanemzedék, — különösen, aki már túljutott a nyelvcsereán, de még beszél valahogy tírják-tótól is, — nem szívesen él ezzel az alakkal. E helyett inkább körülírással fejezi ki magát, pl. „*Ten kéri ...*” vagy „*Tá co. .*” Δ „*To keruo spí, id'e, chod'i*” stb. („Az, aki... alszik, megy, jár.”)

A *part. praes. pass.* csak egyes megmerevedett alakokban fordul elő. Pl. *na-vidom oci, ukradomki* stb.

A *part. pert akt. I.* alakjai a tírják-tót nyelvjárásban nem használatosak.

A *part. perf. akt. II.* alakját „*l-participiumnak*” is nevezik. Ragjai a következők: *-u* (< -1) *-la, -lo*. Plurálisban: *-li*. Pl. *bou, bola, bolo, boli*, — *dau, dala, dalo, dali* stb. — A hímnemű alakja, — mint minden szóvégi *-l* esetében a hangtannál láttuk, — redukált *u-nak* hangzik. Ha az igető *-u-ra* végződik, akkor az igető *-u-* hangja és redukált *u* megnyúlik és hosszú *ú* keletkezik. Pl. *pocú* stb.

Part perf. pass. kétféle képzésben használatos. 1. amikor *-f*-vel képezik, pl. *vidatá* (zena), *zomretí, napití, vistatí, prikrituo* stb. — 2. amikor *-n*-el képezik, pl. *napojení, podojená, navarená, budovanuo* stb. A képzők tehát a három nemben következőképpen alakulnak: *-ti, -tá, -tuo, -----ni, -ná, -nuo*. Az irodalmi tót nyelv ismer még egy *-ly, -Iá, -lé* változatot is, a tírják-tótban azonban csak az első ketőt használják.

Substantwum verbale. Ugyanolyan *végzete van, mint az -zjo* végzetű semlegesnemű főneveknek. Pl. *kupovaf: kupovahia, dojeníß, jed'ehia, varehia, ucehia* stb. Az összetett igealakok terén nincs semmi eltérés a tírják-tót és a középtót nyelvjárás megfelelő formái között.

Tematikus igék.

A tematikus igék 1. csoportjába azok az igék tartoznak, amelyeknél az infinitivus jele előtt mássalhangzó áll, pl. *viest', hiest, piect', muoct', riast', ist'* stb. Ez utóbbi igének *part.* alakja kettős változatban is használatos: *sou — isou, s/a — isla, slo — islo, isii* stb.

A 2. csoportba tartozó igék múlt idejű part. alakjukat kétféleképpen képezhetik. Az egyik mód az, amikor a part. jele az ige-tőhöz és a *-nu-* képzőhöz járul. A másik mód az, amikor a part. képzőjét mindjárt az ige-tőhöz illesztik hozzá. Pl. *sadnul^sadou, zedou, zdochou, vrhou, kl'akou.* stb. A kettő közül az utóbbi eset a gyakoribb. Az első alakot csak azok használják, akik már teljesen elfelejtették a tír-pák-tót nyelvet, azaz átmentek a nyelvcsere-n.

A 3. csoportba tartozó igék infinitívus képzője előtt *-e-* hang áll, mely egy korábbi *-é-re* megy vissza. A többesszám 3. szem.-ben a személyrag *-ia*, mely egy korábbi *-et* alakból fejlődött.

A 4. csoportba tartozó igék ugyanúgy ragozódnak, mint az irodalmi nyelvben. Mindössze annyi eltérés van a két ragozási forma között, hogy a tír-pák-tót nyelvjárásban a ritmustörvény nem érvényesül. Ezért állhatnak ilyen alakok egymás mellett: *chvál'ia, kúpia, vrát'in* stb.

Az 5., 6. csoport igéi is azonosak a középtót nyelvjárásban ismert alakokkal. — A 6. csoportra vonatkozó *-ova-* képzőről elmondhatjuk, hogy funkciója igen eleven. Az összes imperfektív és iteratív ige-ken kívül ezzel képezik az újonnan átvett jövevényszavakat és az újabb keletkezésű igéket is. Pl. *bantovat', engedovat', fabrikovat', masírovat', richtovat', sanovat', spacírovat', sporovat', vartovat', diskurovat'* stb.

Az atematikus igék.

Ebbe a csoportba a következő négy ige tartozik:

<i>dat'</i>	— <i>dán</i>	töve: <i>dad-</i>	('adni')
<i>vedet'</i>	— <i>vien</i>	„ <i>ved-</i>	('tudni')
<i>jest'</i>	— <i>jen</i>	„ <i>jed-</i>	('enni')
<i>bit*</i>	— <i>son</i>	„ <i>jes-</i>	('lenni')

Ragozásuk néhány jelentéktelen esettől eltekintve azonos a középtót formákkal. — A *jes-* töből származó *bit'* ige praes. sing. 3 sz. alakja: *je*, van azonban *jesto* változat is, mely a ma általánosabb *je* alaknak egy korábbi összetételből megmerevedett formája. Ez az alak csak mint verbum exist, szerepel. Pl. *Jesto tan dakto?* — *jesio co jest?* stb. ('Van ott valaki? — van mit enni?'). *Zubaty* nem fogadja el *Gebauer* magyarázatát, mely szerint *jesto* < *jes* + *to* összetételéből keletkezett volna.¹¹⁹ *Zubaty* szerint a *jesto* a *jes* + *tu* összevonódásának az eredménye.¹²⁰

A *j'es-töböl* származó *lét* ige-nek^v plur. 3. személyű alakja az

¹¹⁹ *Gebauer J.*: Historická mluvnice jazyka ceského. Praha III. 2. 416—9. I.

¹²⁰ *Zubaty J.*: Drobnosti mluvnické etymologické. SbornMatSlov. I. 83—4. 1.

irodalmi nyelvben sú-nak hangzik. Ezzel szemben a középtót nyelv-járás nagyobbik részén és a tirpák-tótban is mindenütt a *sa* alak általános. A *sa* különösen Nógrád megyében gyakori s itt úgyszólván kizárólagos forma. Az alföldi tótok is ezt az alakot ismerik. Ez a *sa* egy összsláv seit alakra megy vissza. A szó eredetét először *Poltoka*,¹²¹ majd *Weingart*¹²² tette vizsgálat tárgyává, *Vázny* pedig a szó földrajzi elterjedését kutatta ki és eredményeit térképen is szemléltette.¹²³

A tirpák-tót nyelvjárás alaktani kapcsolatai.

A tirpák-tót nyelvjárás alaktani téren sokkal közelebb áll a középtót nyelvjáráshoz, mint hangtani téren. Az eltérések száma itt sokkal kisebb. Az ismétlések elkerülése végett csak a legfőbb egyezéseket soroljuk fel. Az irodalmi tót znamenie-típusba tartozó szavak a középtót nyelvjárás nagyrészen és a tirpák-tótban *-ia* végzetűek. — A semlegesnemű melléknevek sing. nominativus és accusativusa mindenkor *-uo-ra* végződik. Pl. *dobruo, drahuo, peknuo* stb. Ezzel szemben az irodalmi nyelvben *-é* használatos. A hímnemű és semlegesnemű melléknevek sing. dativus és genitivus esetében mindenkor hosszú *t-t* találunk. Az irodalmi nyelvben *-é*, a középtót nyelvjárások nagyrészeben *-ze* használatos. A hosszú *i* inkább Gömör-, Nógrád és Zólyom vármegyében szokásos. A hosszú *i*-vel képzett melléknévi alak elterjedését a *Pauliny* által szerkesztett nyelvjárás térképen is láthatjuk.¹²⁴ (L. 3. ábra.)

Idetartozik a nőnemű és semlegesnemű melléknevek plur. nom. és acc.-ának *-ie* végződése is. Pl. *dobrie zeni*. Ennek az alaknak a középtót nyelvjárás elterjedése már sokkal nagyobb területet foglal el, mint az előbbi jelenség. Így ismerik Bars, Nógrád, Hont, Zólyom, Gömör, Liptó, sőt Árva megye alsó részében is.

A kérdőnévmás alakja a tirpák-tótban is *co*, mint az egész középtót nyelvterületen.

Az eddigi jelenségek kizárólag középtót egyezésre mutattak rá. A tirpák-tót nyelvjárásnak azonban vannak olyan jelenségei is, amelyek a keleti tótsággal állíthatók párhuzamba. Ilyen a nőnemű és semlegesnemű plur. loc. alakja, melynek a tirpák-tótban kivétel nélkül *-och* az alakja, pl. *pri drevoch, na rukoch, f-tich casoch, na nohoch* stb. A gömöri középtót és kelelitót nyelvjárás határon szintén

¹²¹ *Polivka J.*: ListyFil. 1907. 30. 1. — Izvestija 1908. 12.3.355.1.

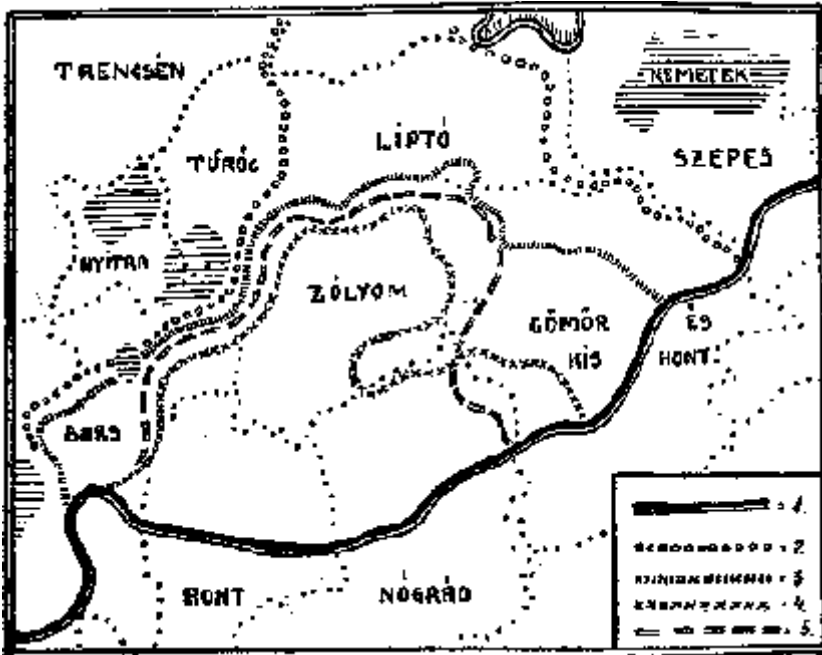
¹²² *Weingart M.*: Prace lingwisticzne oiiar J. Baud, de Courtenay. 1921. 19—30.1.

¹²³ *Vázny V.* i. m. 275. 1. — térkép a 272. lapon.

¹²⁴ *Pauliny E.*: Niekolko zvolenskych izoglos. SbornMatSlov. 1940. 27—8. 1.

ez az alak használatos.¹²⁶ E keletitôt nyelvjárási sajátságok nyíregyházi meghonosítását gömöri származású idénymunkásoknak tulajdonítottuk. A tirpák-tót nyelvjárás szerkezet tekintetében középtót jellegű. A keletitôt nyelvjárás hatása inkább csak a külsőségeken nyilvánult meg. Ilyen természetű szórványos hatást láthatunk a keletitôt (gömöri) tájszavak meghonosodásában. Ezeknek leginkább jelentéstani szempontból van figyelemreméltó szerepük.

Első e nembert a *kel'o-tel'o* ('mennyi-annyi') szóhasználat gyakorisága. A tirpák-tótban ez a szóhasználat szembetűnően keletitôt



3. ábra. Tirpák-tót nyelvjárással egyező középtót nyelvjárási jelenségek elterjedési területe. 1. Etnikai határ. 2. dobrte-típus elterjedése. 3. A *dobrího* típusának elterjedése. 4. A rufee és rofee alakok elterjedése. 5. A *riast'* ige elterjedése.

eredetű és mégis inkább ezt az alakot használják, nem a középtót *kol'ko-tol'ko* változatot.

Ugyanezt az állapotot tünteti íel a jellegzetesen gömöri szóhasználatra mutató *trebalo bi, treba* ('kellene, kell') mindennapi használata. Ez azért is feltűnő, mert az alföldi tótok (pl. Szarvason) nem ismerik ezt az alakot és e helyett a *nácim* szót használják.

¹²⁵ *Tóvik St.: Prechodná jazyková oblast' stredoslovensko-vychodoslovenská. SbornMatSlov. 1937. 115. 1.*

Gömöri közvetítésű keletitót sajtáságnak látszik a *daskel'o, das, dakus, daco, dakto* stb. szavakban *da*-partikulával egybekötött használata. Jelentésük: 'valamennyi, mintegy, egy-kicsi, valami, valaki' stb. A mindennapi életben igen sokat használják.

Széles körben ismerik a *barz* ('nagyon') szócskát *is*, de a mindennapi életben ritkán élnek vele. Akkor szokták elővenni, ha utánozni akarják egy gömöri, sárosi, vagy szepesi származású *szlo-üáfe*Ől íéri vagy asszony beszédjét. Ha olyan mesét recitálnak, amit egy gömöri származású mesélőtől hallottak, akkor a párbeszédes mondatokat szószerinti hűséggel adják vissza. Ilyenkor gyakran hallani a *barz* szócskát *is*, különben nem.

Az elmondottakhoz csatlakozik, azaz gömöri származású tájszónak látszik még a *kud'el'* *is*, noha ma már inkább a *prasl'ica* szót használják helyette. Viszont az öregek közléséből tudjuk, hogy valamikor a *kud'el'* *is* közönséges használatú szó volt. *Tóvik* tanulságos cikkben és térképben ismerteti e szónak a földrajzi elterjedését középtót nyelvterületen.¹²⁶ Nagyon tanulságos volna e szó további elterjedését is megvizsgálni és a vizsgálatokat mindkét nyelvre, a magyar és tót nyelvre is kiterjeszteni. Vizsgálandó volna a tárgy neve, alakja, funkciója stb. Az ilyen vizsgálatoknak a művelődéstörténet, néprajz és nyelvtudomány egyaránt hasznát venné.

Keletitót eredetű a *Jezibaba* (vasorrú bába, boszorkány) neve, valamint a *sapún, opácif, falat, falatok* szó *is*. (Ez utóbbi a magyar *falat-ból* származik és a tírpák-tótban 'kicsi'-t jelent.) A *Jezibaba* és a *sapún* határozottan *délgömöri* tájszó. Ezek szerint a nyíregyházi idénymunkások jórésze *délgömöri* származású lehetett.

A tírpák-tót nyelvjárás gömöri párhuzamaira mutat rá a *vil-lanykörte* jelentésű *hruska* szó használata *is*. A mai szlovák nyelvben a *villanykörte* fogalmára a *ziarovka* szót használják; csak Gömör megyében szokásos a magyar *körte* tükörszavaként a *hruska* használata. A *hruska* tehát magyar eredetű t ü k ö r s z ó a t í r p á k - t ó t b a n és a gömöri tót nyelvjárásokban.

A felsorolt egyezések alapján hozzávetőleges képet kaphatunk a nyíregyházi tírpák-tót nyelvjárás helyéről, kapcsolatairól. Hangtani és alaktani egyezések világosan bizonyítják, hogy a középtót nyelvjáróterület egyik szerves részébe, a honti, nógrádi és zólyomi csoportjába tartozik. A legtöbb közössége a honti és nógrádi nyelvjáróscsoporttal van, de igen jelentékeny hatás érte gömöri és zólyomi részről *is*. A gömöri átmeneti nyelvjárás révén keletitót jelenségek *is* meghonosodtak benne. Ezeknek a keletitót hatásoknak az ereje azonban nem volt olyan számottevő, hogy a tírpák-tót nyelvjárás középtót jellegén valamit *is* változtatott volna.

¹²⁶ *Tóvik St.* id. m. 116. 1.

Magyar hatás a tírpák-tót nyelvjárás szókincsében.

Az alábbiakban néhány magyar eredetű jövevényszót sorolunk fel a tírpák-tót nyelvjárásból. A magyar eredetű jövevényszavak számát pontosan meghatározni lehetetlenség, — a kölcsönzött szavak legtöbbje a városi műveltség, a közigazgatás műszavai közé tartozik. Éppen ezért a felsorolásban nem annyira a teljességet, mint inkább az arányt nyújtjuk. A felsorolt jövevényszavak jónéhánya nemcsak a tírpák-tótban van meg, jórészüket ismerik a közép- és keleti tót nyelvjárásban is, sőt némelyik az irodalmi tót nyelvbe is belesikerült.¹²⁷

Árverés, árverezovat', árenda, ápolouka, apouka, álomás, adou, áldomás, (h)ásou. — Banopaf, bantovat', batoh, barátocám, bajúzi, bakance, bekes, bet'ár, bírou, bel'cov, bilag, bockor, bievní, bosorka, baci, bitang, bestija, bunkou, bankou, bizohítváh, bíres, bojtár, bakter, bank, bunda, bistatovat', bizovafsa, becel'ovaf, boud, bátor. — Cifrovat', cédula, címer, cement, cukor, capás, catlou, cat, carovat', cudovat', capou, cengej, cemer, cak, cavargou, cusa, comag, cendör, xilagsórou, cáté, cés, cikoltou, cutakovat'. — Deres, dungou, dohán, dikou, dückő, dirigovat', darab, duda, — d'ülés, d'ugou, d'ár. — Engedovat', ezermester, emberéig, elensig, ed'esület, eternit. — Falat, falatok, fiók, fodor, felelovat\ foglalovat', féder, forgalmista, fokos, fakou, fickou, fut'korás, felelősig, fogás, fáradije, finom, frisne, fiam. — Gazda, gazdovat', guta, gombik, gomba, gróf, girhes, gazember. — Hahagovat', hidlás, hatos, hivatal, hatóság, had'aték, haláleset, hurka, hízou, huncut, híresní, hamisní, hintou, heverovat', hason, hát, chír, chiba, chasen. — Igazgatou, igazolván, járda, járásbírósg. — Kerítés, ken', kandalou, karika, kancou, kefa, kepén, kostovat', kaptár, kuos, kampou, kérvén, karikás, kerulovaf, korház, kisasohka, korhel\ keservesní, kedvesní, ketcík, kantár, kondás, kan, ketejfik, koma, kedvezméh, kalap, kesej, közelátás. — Lámpa, lámpás, láda, lopou,

¹²⁷ Az irodalmi nyelv magyarizmusait előbb *Skultety József* (SlovPohf. 1902. 756-762. 1.), majd *Czambel Samu* (Slováci a ich rec. 120-141. 1.) tették vizsgálat tárgyává. Az újabb kutatók közül *Vázny V.* (Ceskoslovenská vlastivéda. Rada II. Praha. 1936. 210—211. 1.) és *Szabó József* érdemel említést. *Szabó József* szerint a tót nyelvjárásokban, — itt különösen a gömöri nyelvjárásra gondol, — a magyar hatások vizsgálatát és tanulmányozását nemzedékek szerint kellene elvégezni és az eredményeket is a szerint csoportosítani. A Hatalabb gömöri gazdanevezéknél (jelenben 40—50 évesek) a magyar nyelv hatása sokkal erősebb, mint az öregebbeknél. Az első világháború utáni nemzedéknél már alig találunk magyar hatást. L. *Szabó József*: Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. [A magyar nyelv elemei a gömöri szlovák nyelvjárásokban.] LingSlov. I/II. 183-190.

lavór, Vegíh, l'ivgár, lába, lenca, lábas, lepéh. — Mad'arázovat\ mulatovat', mentovat', masina, mérnök, mamouska, mesteréig
 — *Nuota, — Orvoság, orsácká (cesta), — Palota, pendej, poctás, pajtái, pougármester, pipasár, poňva, patkovat, pakovat', padlás*
 — *Resel'ou, ris-kasa, ris, rédia ('marhalevél'), rendesní, rond'os,*
 — *Sálas, sán, savalovat', sersám, serződés, sázalik, seginiatko, sövetkezet, surkálou, sékaví, sabacák, sugár, siarkan, siator, sor, sorozás. — Tana tereké ('törek'), tarkaví, toktartou, tárdalás, törvéhsék, tanácós, tanár, tístviselő, tornác, temetou, — Tapsa/t'archa, t'ava, taknos. — Ud'an. — Válou, vakarou, vadas, vizga, vasutas, város, valusní, váliou, uodlovat', vid'iek, vonat, vers, uizgálovat', vilahos, viloh, virastovai — zackou, zibastovat, ziváh stb.*

Tót jövevényszavak a tirpák-magyar nyelvjárás szókincsében.

Már említettük, hogy a kétnyelvű tirpákok magyar nyelvű beszéltetésükbe gyakran kevernek tót szavakat. Az átvett kölcsönszavak mennyisége mindig a beszélő nyelvtudásától függ. A tirpák-magyar nyelvjárás szókincsében olyan tót eredetű szavak is vannak, amelyeknek egy része ismeretes a keleti és nyugati palócság nyelvében.¹²⁸ Ezek a szavak minden bizonnyal régiek a kétnyelvű tirpákoknál is és valószínű, hogy a letelepülés idején már használtak lehettek. A nyelvhatáron lévő népek megtanulják egymás nyelvét és minden valószínűség szerint a nógrádi, honti és gömörmegei nyelvhatárról letelepülő alföldi tótság, mielőtt az Alföldre letelepült volna, megtanulta a keleti palócság magyar nyelvjárását. Azok a szavak, amelyek a tirpák-tótban és a keleti palócok nyelvjárásában egyformán megtalálhatók, csakis ezen az úton magyarázhatók.

Ilyen pl. a *babrál* ige; jelentése: 'valamivel lassan dolgozni, piszmogni, bíbelődni'. *Babros* 'lassú munkás', — *babra munka* 'piszmogó munka'. *Bazsilni* 'valamit megkívánni'. — *Belyica-szüva* 'fehér szilva'. *Bobo* 'emberformájú bogárszörny', (zsákkal jár és a rossz gyermekeket összeszedi.) A palócok 'kísértet' jelentésben ismerik.¹²⁹ — *Bobájka* 'kenyésztesztából gyúrt, tepsiben sült, fonott kalács', amit apró darabokra vagdálnak és forró vízzel leforráznak s mákkal vagy túróval meghintve eszik. Olyan mint a mákos guba. A keletitót vidéken elmaradhatatlan karácsonyesti étel. Nyíregyházán

¹²⁸ *Valló Albert*: Tót elemek a magyar nyelvjárásokban, különös tekintettel a magyarság és szlávtság viszonyára. Keszthely 1897. 35. 1.

A *Bobo*, *Bobák* > *Bobock* 'Gespenst, Unhold' jelentésben a felvidéki németek szókincsébe is belekerült. L. *Robert L. Rudolf*: Die slovakische Lehnwörter im Inseleutschen in der Slowakei. LingSlov. I/II. Bratislava. 1939—1940. 153. 1-

a szolgaréteg honosította meg és általános cselédétel. — *Botos* 'nehéz, nagy csizma, vagy cipő' — *Bopkár* 'házaló tót, aki mindenféle apróságot árul', pl. tűt, cérnát, gombot, szalagot stb. — *Braťynák* 'unokatestvér, két testvér gyermekei'. — *Brizgál* 'valamibe belekever, beleavatkozik a más dolgába'. A palócoknál szintén gyakori szó. — *Buckó* 'tömszi kis kövér gyerek'. — *Brnkál* 'ütöget, hangszeren játszik', — *Burdé* 'földbeásott ház, cigánygunyhó, földház'. — *Bursza* 'legények vasárnap délutáni zenés táncmulatsága a bokortanyákon'. — *Bukta* 'kelt tésztából készített kalács, amit kruplival kevernek'. Ha sütik; *bukta*, ha főzik: *buchta*. Palócok is ismerik. — *Bicilni* 'megverni'. Főképen kis gyereket fenyegetnek ezzel a szóval: *bici-bici! ha rossz lesz!* — *Megbicilak* 'megverlek'. — *Bedákol* 'jajgat'. — *Budár* 'árnyékszék'. — *Cvrckál* 'lassan, szivároghva csepeg*'. — *Cicái* 'szopik, csecset szopik'. — *Driemálni* 'szundítani, szunyókálni'. — *Druzsba* 'vőfély', palócoknál: dorozsba. — *Dudrálni* 'csöndben morogni, elégedetlenkedni'. *Duszilt krumpi* 'tört, párolt krumpli'. *Dzsobálni* 'csipkedve enni, csipkedni'. — *Frcskálni, irkálni* 'vizet szétlocsolni, fröccskölni'. — *Frngálni* 'szétrebbeni, szétröpülni'. — *Fúrik* 'egykerékű szállító talicska'. — *Gácsér* 'kacsa hímje, kakasa'. — *Guraszta* 'elles utáni első tej', gyakran összemegy; másik gyakori neve: *bába-lej*, ebből készül a *bábakalács*. — *Galamuta* 'baj, bonyodalom'. — *Halina* 'szőrvászon anyag'. — *Havranka* 'Ozsonna'. *Kabanyica* női kabát. — *Kutka* 'kemence előtti szabad tűzhely, nyári tűzhely'. — *Kecska* 'üstök'. A legények sokat adnak a kecskájukra. — *Kukucskál* 'leseget, kandikál*'. — *Kútyik* 'kipállott szájszöglet'. — *Kloka* 'kotló'. — *Klinounyik* 'törülköző-kendő'. — *Kurnyik* 'tyúkól'. — *Lednek* 'bükköny', Gömörben is így ismerik. — *Mátoha* 'kísértet, asszonykísértet'. — *Maznyos* 'elkényeztetett sírós gyerek'. — *Miskárolni* 'herélni'. Országszerte ismeretes szó. — *Miskároló* 'vándorló herélő tót'. — *Mrvány-kalács* 'fonott fehér kalács'. Gömör és Nógrád megyében a palócok mindenütt ismerik. — *Mroány* > *morvány* 'lakodalmi örömkalács'. — *Murin* 'piszkos, rendetlen koszos gyerek'. — *Morzsóka* 'száritott élesztős tészta.' — *Marman-cok* 'székfüvirág*'. — *Nyanyika* 'nénike'. A tírják asszonyokat nem is hívják másképen csak: *nyanyiká-nak*. — *Opekanca* jelentése ugyanaz, mint a bobájkáé. — *Rucsnnyik* 'kendő'. — *Rocska* 'sajtár'. — *Papulya* 'nagy száj, pofa'. Nógrádban és Nyitrában is ismerik.¹³⁰ — *Pampuska* 'zsírban sült pogácsaszerű ránc'. Montban is

¹³⁰ *Sima Fr.*: Z lexikálnych vplyvov slovinciny na mad'arské nárecia nürianské. [Szlovák jövevényszavak a nyitravidéki palóc nyelvjárásban.] LingJov. VII, 177. 1.

népszerű eledel. — *Pesztra*, *pesztonka* 'gyerekdajka'. — *Porcia* 'adó'. Ez a szóhasználat különben majdnem kizárólagos használatú a középtót nyelvterületen és a Palócföld egy jó nagy részén. — *Povedálni* 'mondani, beszélni'. — *Pratálni* 'elrakni, takarítani'. — *Piesznyicska* 'ének' a Transzsciuszból. — *Pásztorka* 'kukoricafattyú'. — *Peckás* 'cséplőgép fűtője'. — *Rapcsány* 'nyers krumpliból reszelt, tepsiben sütött tésztaféle'. — *Ruszka* 'orosz disznó, disznófajta'. — *Sure* 'kék-kötény'. — *Susinka* 'száritott alma vagy körte'. — *Sustya* 'kukoricacső lehántott levele, fosztalék', a jószág szokta megenni. Így ismerik Hontban és Komárommegyében is (*sustye*). A nyitrai palócok is így ismerik. Menyhén a súsfyd-nak 'avar' jelentése is él. — *Sulykolni* 'simítani'. — *Szophyos* 'taknyos'. — *Tárái* 'összevissza beszél'. — *Trák* 'nadrágtartó'. — *Trhány* 'semmirevaló, rendetlen ember*'. — *Trocka* 'szénsalak'. — *Trtyi-frtyi* 'semmiség, haszontalanság'. — *Topánka* 'női és gyerekcipő*'. — *Ulyicska* 'köz, kisutca'. — *Zajda* 'batyu'. — *Zavadzál* 'útban van, alkalmatlankodik'. Így ismerik a barsi, nyitrai és honti palócok is. — *Zsmurkál* 'szemével hunyorgat, pislog'. — *Zsuválni* 'megrágni'. A karon ülő gyerekek a kenyeret előbb megrágnak és úgy adják a szájába. — *Zsochtár* 'fejősajtár' stb.

Összefüggő tirpák-tót nyelvjárási szövegek.

Boží posou. — Bou edon vel'mi bohatí slovák. Prisou k-fiemu ráz Boží posou a zaklopau mu na dvere. Zavolau mu: Inkredere, inkredere I — a-adz t'a aj smrt' pobere! Bohatí clovek sa vel'mi zíakou a skrikou na parádniho kocisa, abi zapriahou do voza paripi. A bohatí clovek aj sadou si do voza, al'e Boží posou mu zavolau: Tvoj krok sto a moj edon, — a predó-mfiou neusou este ani edon! Tag-napoton na poucest'e d'e sa bou vibrau, aj zomreu bohatí clovek.

*

Poso tece. — Isou na tokajskej cest'e edon slovák ζ dvoma koníkami do N'ired'házi. Za eno vrece proso si poloziu predat'. Bo mu trebalo kus peniaske. Mau eniho chlapca: Janka. A ten sa kolo rieho íse krút'iu, vraveu: Apouka! aj ja id'en svámi. Ta poton sa namisl'eu starí slovák, — ta si ho zau. Zapál'iu si na íajku, a poháhu si konike. Chlapec chrpton sadou si gu-ocovi. Vid'i ze proso t'ecie, l'ebo malá d'ierka ostála na vreci. Jankó zacne, spievat': „Tece poso, tece poso!“. . . Starí vraví: (*oïec* mu) „Pevaj moj sin, pevaj í id eme do valalu, kupin t'i kolác“. A ked' uz proso l'epsi t'ecie, chlapec l'epsi zacau spievat': „Apo, tece!“... Nato ot'ec: „Pevaj

moj sin, pevaj! Id'en do válalu, kupin t'i koláó". — Stan sa obzrie na-zadok, slovák vid'í, ze uz proso hemá. Zacau bit' chlapca. Chlapec vravi: Ved' son van vraveu: „ Apo tece, i mech se vlece po zemi".

Slúha. — Bou edon mladí slúha, a bou bi sa rád aj zenit', al'e nesmeu sa, bo von dáko cít'iu ze von nebud'e zavel'a na zemi. A slúhovau, bo sirota bou. Raz rano cese kone, a zacne si rozmísTat'. „To je npravda. Boh nerobí po rounej cest'e, preco heoznámí cloveku, ked' má zomret'." Von si na druhuo rano vraveu: „Ej ja sa misín ozenit', aie de si nájd'en, co bi sa miíe páčila?" Ak ze bi son jú rád mau. Ak si von to rozmisTau, na raz sa dvere otvorია, na staji. A vid'í ze ená bielé postává tan stojí. A von jej hned' vel'mi z'akou. Ona sa mu pokloní: Dobruo ráno Jankó! tak co si rozmís^l'as? Ja vien ze ti sa zenit' kces. Tag vies co, vraj nerozmísl'aj sí vel'a, ja son d'iouka, a son prisla. Ti si l'egín — a ti ma misís zat'. „Ja t'a nekcen l Bo si britká". A ona sa todi rozsírila tvuonu: „Al'e ti mna misís zat'." — „Al'e ja t'a nekcen!" A von ut'ekau pod jas'le gu-kofion, gu-hlavon. A ona za-hin. „Vid'ís aká son pekná?" — „Choj-hed ti zubatá!" — Ejne! vraj, ci vid'ís hát pozri na mna, aká son pekná", — a todi ukiazala vel'kie zubi. „Choj mi vo zo staji, Febo vidli veznen na t'ebel!" — „Nehhevaj sa moj milí! Vies co? Secko t'i povien: Hrabl'e, motika a hásou, to je tvoja muzika, napozajtra bud'e svad'ba. Z hásouon t'i vikopu chizu, a ζ motikou ti vrch spravia, s hrabl'ickámi pekne ohrabu chizu. Ti ma misís zat'" — „Pakuj mi vo zo staji! Choj mi zo sálasu a daj mi pokoj!" — „Nehnevaj sa! Vies co t'i povien? Ot'ec to je starejsí, hviezdi družicke, slhiecko svetlo". Chit'íla kosu, a zot'ala mu hlavu. Tag jú miseu zat'.

*

A fenti szövegeket nyelvcsereén át nem ment egyének mondoták. Mint a szövegből is kiviláglik, a későbbi érkezésüekre jellemző» sajátságot mutatnak.

A bokortanya kialakulása.

Az alföldi magyar tanyarendszer mai képét már úgy-ahogy ismerjük. Múltját és kialakulási körülményeit már kevésbé. A hézagos ismeretek kiegészítése végett olyan részletmunkákra volna szükség, amelyek az időrendi és tájankénti fejlődés körülményeit mutatnák be.

Már a korábbi kutatások is rámutatnak arra, hogy bár az egész alföldi tanyavilág a török hódítás pusztításainak következményeként jött létre, — a tanyatelepülés alakító tényezői helyről-helyre mások voltak.

Az alföldi tanyarendszer fejlődési rendjét elsősorban eltérő természeti, történeti, etnikai, társadalmi, jogi, gazdasági viszonyok határozták meg. Ennek eredményeképpen egyes vidékeken a helyi-termeszeti és gazdasági viszonyoknak megfelelő *sajátos* tanyarendszer alakult ki. Ilyen sajátos, az Alföldön egyedül álló tanyarendszert találunk Nyíregyházán: a b o k o r t a n y á t .

A bokortanya keletkezéséről, települési viszonyairól *Simkó Gyula* írt részletes tanulmányt.¹ A magyar tanyakérdésnek a XX. sz. elején *Simkó Gyulán* és *Györffy Istvánon* kívül alig volt más kutatója.² Kettőjük kezdeményezése nyomán terelődik rá a figyelem a tanyák világára és ettől az időponttól kezdve a magyar tanyairodalom nagyobb számú, kisebb-nagyobb értékű tanulmánnyal gyarapodik.³

A magyar tanyarendszer és ezen belül a nyíregyházi bokortanya további rendszeres és folytatólagos vizsgálata az előző tanulmányokra alapozódik.

A nélkül, hogy fölösleges ismételtetésekbe bocsátkoznánk, szükségesnek találjuk röviden összefoglalni az eddigi eredményeket. Annál inkább, mert mondanivalónkat az eddigi adatközlésekhez

¹ *Simkó Gyula* id. m. 41—72.

² *Györffy István*: A nagykun tanya. NéprÉrf. 1910. 129—48. 1.

³ A tanyairodalom legfrissebb terméke *Erdei Ferenc*: Magyar tanyák (Bp. 1942.) c. könyve. Munkájában az eddigi irodalmat próbálja összefoglalni és tisztázni azt a kérdést, hogy miféle történeti képződmény a magyar tanyarendszer és hogy mai állapotában miféle települési-társadalmi forma. (Ism. 1. NéprÉrt. 1943. 60—61. 1.)

szabtuk és ezeket csak kiegészíteni szándékunk. E kiegészítések főleg eddig nem ismert adatok közzétételére és a már közzétett adatok esetleges helyesbítésére szorítkoznak. Az egymás mellé állított hagyománybeli és levéltári anyag szemléltető bemutatása által világosabbá tesszük a bokortanyás település kialakulását, múltbeli formáit, egyszóval azt a folyamatot, amelynek sorain a mai helyzet előállott. Más szóval az a célunk, hogy bemutassuk, milyen állapotok között és milyen okok következtében, — hogyan indult meg a mezőgazdasági művelés alatt álló, szorosan földhöz kötött tírják parasztélet a nyírségi homokon. A magyar tanya társadalmi valósága és fejlődése, a rendelkezésre álló forrásanyagból csak megközelítő pontossággal rajzolható meg. Az *Erdei Ferenc* által megrajzolt képen az újabb részletkutatások, történeti vizsgálatok még igen sokat módosíthatnak.

Simkó Gyula szerint a mai bokortanya eredete a XVIII. század első felében keresendő. Természetes nem a mai bokortanyát érti, mert amint mondja: „tanyáink csak a lutheránus tótok beköltözésével fejlődtek ki”.⁴ Tanulmányának egy újabb kiadásában pedig a következőket írja: „a tanyák olyan észrevétlenül nőttek ki a városból, hogy keletkezésük idejét csak sejtethjük, mert erre vonatkozó pontos történelmi dokumentumok hiányoznak.”⁵ A *Simkó* által közölt helyi hagyománnyal magam is találkoztam, amely szerint „valamelyes tanyák voltak már a betelepülés előtt is.” Azt azonban, hogy ezek a tanyák milyenek voltak, milyen célokat szolgáltak, határozottsággal nem tudhatjuk, csak sejtethjük. Sejtelmünket történelmi tényekre alapozzuk.

A nyíregyházi határ közvetlen szomszédságban van a hajdúvárosokkal. Valamikor Nyíregyháza is hajdúvárosnak számított, a hajdúk szabadalmaival élt.⁶ Bethlen István 1640-ben hajdúvitézeket telepített a városba, akiknek a privilégiumát 1655-ben II. Rákóczy György is megerősítette. Nyíregyháza hajdúvárosi jellegét egész elpusztulásáig megtartotta. Hajdú lakosai nagyobbreszt szétszéledtek, de amint erre már *Simkó* is rámutat, néhány ősi hajdúcsalád mégis itt maradt és ezek ma is kimutathatók a város családnevei között. Nyíregyháza hajdúvárosi jellegéből önként következik, hogy a hajdú városokra jellemző *kertes településű rendszer* Nyíregyházán is szokásban volt. A két beltelkűség írásos

⁴ *Simkó* id. m. 64. I.

⁵ *Szohor Pál* id. m. — *Simkó Gyula*: A nyíregyházi tanyák keletkezése, fejlődése, települési és néprajzi viszonyai. 131—49. 1. (Ez *Simkó* tanulmányának újabb kiadása.)

⁶ *Lukács Ö.* id. m. 96—97- 1.

nyomai sajnos elvesztek, ilyenekkel tehát nem rendelkezünk. Pótolja ezt némileg a szájhagyomány.

Öreg tirpák gazdák emlegetik, hogy a régi Nyíregyházát valamikor *kertek* vették körül. Közlés szerint a város nyugati részén terültek el. A betelepülés idején ezek a kertek még megvoltak, de természetesen igen elhanyagolt állapotban. A betelepülő tótok kezdetben *szalmás* feermek használták. Ilyen szalmás kertek a mai Deák Ferenc utca tájékán, (tehát az *Ér-kerteken* túl) még a közelmúltban is használatosak voltak. Hasonlóképpen a **Déli temetőben, Licska-kertben, Rajcsurnyában,¹ az Elető-telepen,** a mai árártárak helyén. Az Elető-telepi szalmás kert nyomát még a város 1890. évben készült térképén is láthatjuk: *Szalmáskert* néven jelezve. A város-környéki szalmáskertekben voltak a gazdák gabonás vermei is. Többször megtörtént, hogy a tolvajok a kerti vermeket megdézsmálták.⁸

Ma már jól tudjuk, hogy ezek a múltszázadbéli *szalmáskertek* nem azonosak a hajdúvárosok kertjeivel. De bizonyos, hogy folytatói olyan *kertes rendszernek*, amilyen a hajdúvárosokban volt ismeretes. A betelepülő tótok, amikor a város alapjait megvetették, a kétlaki településforma nyomait készen találták. Ez nem is volt olyan ismeretlen intézmény előttük. A felvidéki tót falvak településformája, különösen a déli részekben, — ott ahol a magyarság és a tótság érintkezik egymással, — azonos a magyar falvak településformájával. Ezt a tényt a tót néprajz egyik legjobb ismerője *Chotek* is elismeri⁹. A nyíregyházi kertes rendszernek tehát nem volt semmi akadály a betelepülők részéről. A tirpák gazdák átvették a hajdúvárosokban kialakult gazdálkodási formát, ennek hagyományait és a kertek rendszerét. Ez nem csak Nyíregyházán történt így, — hanem másutt is. *Györffy* írja, hogy a XVIII. században messze idegenből érkező sváb telepesek is a kertes települési formát fogadják el. Ennek nyomán átveszik a tanyarendszert is.¹⁰

A régi Nyíregyháza kertjeire emlékeztetnek a következő nevek: **Ókért, Epreskert, Érkert, Szalmáskertek, Majorkert, Régikert, Hímeskert, Városkertje, Dohányoskert, Evangélikus plébános kertje stb.**

⁷ Maga *Rajcsur* név is azt mutatja, hogy ez valami 'elkerített helyet, aklot' jelent. A név megfelelőit megtaláltam a palócságnál Ipolyfödemesen és az egész középtót nyelv területén. Itt a *rajcsur* 'borjú-, csikó-, kifutó kert'-et jelent. Ethn. Adattár 1. sz. *Gönyey Sándor* Szokolyáról (Hont m.) közli. A *rajcsur* ott is 'disznókifutó'-t jelent. NéprÉrt. 1938. 278. 1. 5 kép.

⁸ Városi lt. 1815/14. Levelek.

⁹ *Chotek, K.*: Lidové kultura hmotná ceskoslovenského lidu. Ceskoslovenské vlastiveda II. Národopis. Prága 1936. 454.1.

¹⁰ *Györffy István*: A magyar tanya. FöldrKözl. 1937. 80. 1.

Egy feljegyzés a *Régi kerteken épült utcát* is emlegeti.¹¹ Ez az utca a mai *Körte utca* helyén lehetett. Ezekben a kertekben kezdetben olyan mezőgazdálkodási és állattenyésztési tevékenység folyt, amit a lakosok a község belterületén nem folytathattak.

A hajdúvárosok alföldi nomád jellegű település formája, — *Győrffy* által megrajzolt kertes rendszere — tehát valamikor Nyíregyházán is megvolt. Ezt a nomád gazdálkodásformát a hajdú lakosság részleges kipusztulása és menekülésszerű kiköltözése egy időre megszakítja, szünetelteti. Töredékeiben azonban megtaláljuk a betelepülő tótoknál is, akikhez ezt az életformát a hajdú származású őslakosság közvetíti.

A legelső határfelosztásban is azt látjuk, hogy a betelepült tótok tekintettel voltak a környékben uralkodó viszonyokra és szokásokra. Tudjuk: 1757-ben a községtanács kimondja, hogy zsellér és mester ember, — „*ahogy ez Kassón és Debrecenben is szokásban van*”, — sertést nem tarthat, mert ez csak a földet bíró gazdák joga.¹² A határfelosztásra nézve is kétféle vélemény alakult ki. „A felső vár megyékből jött lakosok forgó földekre akarták osztani; a szarvasiaknak pedig, akik hatalmasabbak voltak, a határt régi római nagy emberek szokása szerint, szállásokra tetszett felosztani. Egyrésztől azért, hogy Szarvason is szállásaik voltak, másrésztől pedig azért, hogy a határ hosszú csúcsra terjedvén, a falutól messze esett és így a faluból való földművelés és a *falu alá különös szérüs kertekbe* való élethordást alkalmatlannak, terhesnek és veszedelmesnek lenni ítélték.¹³” A *különös szérüs kertekben* minden bizonnyal a hajdúvárosokból származott kertmaradványt kell értenünk. 1771-ben Debrecen szintén ilyen szérüs kertek vették körül. Később ezek a kertek kikerültek a határba és ott *szálláskert* néven nevezték.¹⁴ *Zoltai Lajos* szerint a szálláskertek már az 1620-as években is megvoltak Debrecen határában.¹⁵

A nyíregyházi tótok és a hajdúvárosok között általában mindig a legszívélyesebb szomszédi kapcsolat állott fenn. A nyíregyházi levéltárban igen sok levél bizonyítja ezt. A nyíregyházi tótok *Hajdúnánásra, Böszörménybe, Dorogra, Tiszapolgárra* jártak magyar szót tanulni. Majdnem minden jóra való gazda elküldte legényfiát e városok valamelyikébe. Itt néha fél, néha egész esztendőt is eltöltöttek a legények. Ezt nem csak a szájhagyomány tartja számon,

¹¹ Városi lt. 1811/6.

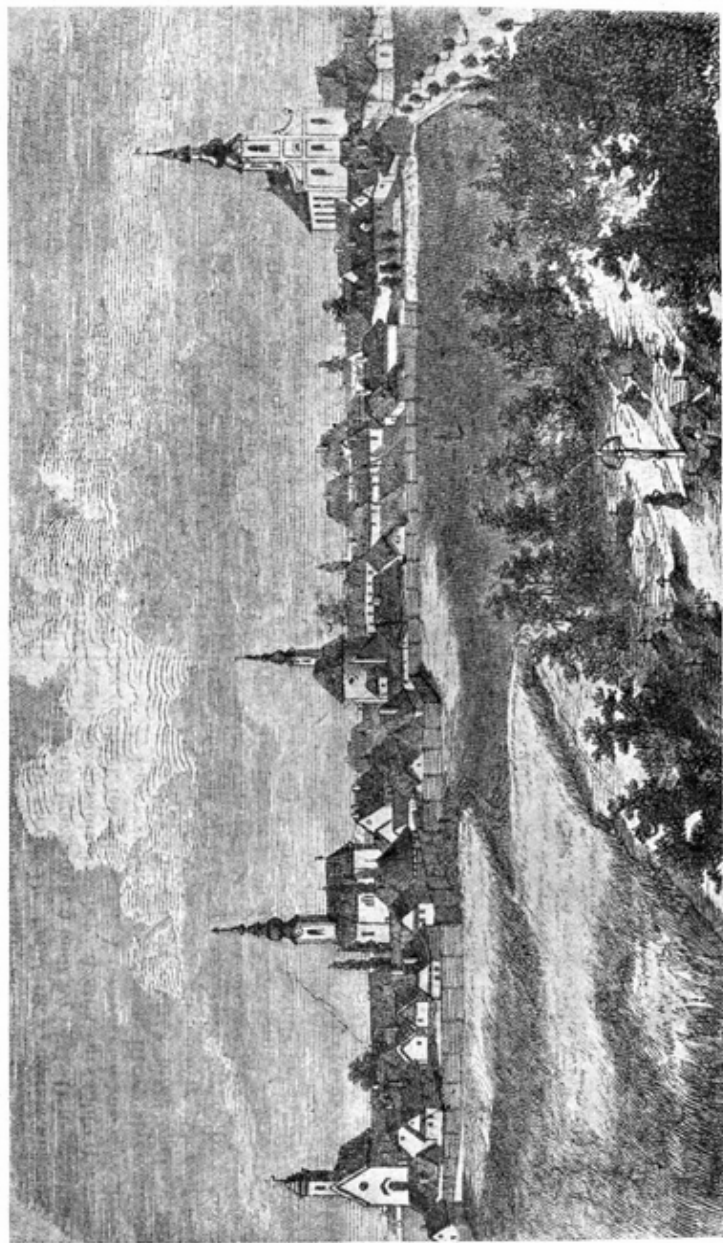
¹² *Lukács Ö.* id. m. 214. I.

¹³ *Lukács Ö.* id. m. 213. I.

¹⁴ Debrecen városi lt. 1771. Mátyás István tanúvallomásának jegyzőkönyve.

Számn.

¹⁵ *Zoltai Lajos*: Debrecen kétszáz év előtt. *MagyGazdSzeml.* 1902. 9. 1.



I. tábla.

Nyíregyháza látképe a XIX. század első felében.



Két nyíregyházi bórkortánya : Róka- és Gerháti-bokor.
(A m. kir. Honvéd Tervezési Intézet legi felvétele.)

hanem egy csomó levéltári adat is bizonyítja. Az 1821-es összeírás adatai közt többször találkozunk olyan bejegyzéssel, hogy a gazda egyik vagy másik fia *magyar szóra* ment Nánásra, Lökre, Polgárra stb. Pl. Csikós András 40 éves gazda: György fia Nánáson, Debrowszky Mihály gazda: János fia Böszörményben, Matejkó András gazda lia: András Nánáson van stb.¹⁶

Azonban más kapcsolat is volt a szomszédos helységek között. A hajdúsági városok lakossága mindig szívesen látogatta a nyíregyházi vásárokat. Elsősorban azért, mert a nyíregyházi vásárra nagyon sok felvidéki mesterember hozta le portékáját, aki különben más alföldi vásárra nem járt oly szívesen. De a nyíregyháziak is sokszor felkeresték a hajdúvárosokat. Leginkább legelő- és jószágügyben érintkeztek egymással. A hajdúvárosoknak hatalmas pusztáik voltak, amit legeltetés végett gyakran bérebe adtak. A nyíregyházi gazdák hosszú időközön át bérelték ezeket a pusztákat. Egy ilyen legelőnek az emlékét őrzi a Hajdúböszörmény határában lévő *Nyíregyháza-pusztá*. *Györffy István* ezt *Móregyházának* olvassa. Azzal okolja ezt meg, hogy Nyíregyháza nevet Böszörmény régi határtérképein nem találunk¹⁷. A katonai térképeken ez a határrész *Nyíregyházi Rátóthalom* néven van jelezve és Böszörmény, Szentmargita között fekszik. *Györffyvel* szemben *Zoltai* Nyíregyházának olvassa a vitás helynevet.¹⁸ A két szembenálló olvasási mód között *Zoltainak* lesz igaza. Hogy a Nyíregyháza név Böszörmény határtérképein egészen új keletű, az természetes, hiszen csak 1753 után keletkezhetett, amikor már a nyíregyházi tótok letelepedtek. A letelepedés első évtizedeiben a nyíregyházi gazdák is állattartásra rendezkedtek be. A határ azonban szűk volt az itteni marhaállomány számára és ezért a szomszéd határokon kerestek legelőt. A XVIII. század utolsó esztendeiben hosszú éveken át *Szentmargita pusztán* legeltek a nyíregyházi gazdák nyájai, gulyái és ménesei. Ha szűk volt a hely, továbbmentek és kibérelték a szomszédos legelőket is. Így kapták bérletbe Böszörménytől a kérdéses pusztát, amit aztán a gyakran megismétlődő bérlet miatt *Nyíregyháza-pusztának* neveztek a böszörményiek. A pusztá neve tehát a bérlőktől származik.¹⁹ — Nem egyedülálló ez az eset. *Bátky* közléséből tudjuk, hogy Győr megyében is van egy *Kecskemét* helynév. A kecskeméti tőzsérek nagyobb pusztákat béreltek Győr megyé-

¹⁶ Egyh. It. 1821. összeírás Pal. IV. 1. — Pal. III. 3. 1. stb.

¹⁷ *Györffy István*: Hajdúböszörmény települése. FE. 1926. 182. 1.

Zoltai Lajos: Debrecen sz. kir. város határának kialakulása és birtokainak megszerzése. DebrKépesKal. 1917. 110. 1.

A nyíregyházi gazdáknak *Böszörmény* és *Újváros* határában bérelt pusztáira levéltári adataink is vannak. L. Vár. It. 1826/36. Gazd. szék protokollumai.

ben, itt pihentették a lábom nyugatra hajtott jószágot. Ez is ugyanaz a ritka és érdekes példája a helynevek átplántálódásának, mint amit a *Nyíregyháza-paszta* esetében láttunk.²⁰

Mindezek a kapcsolatok arra mutatnak, hogy a nyíregyházi gazdák és a hajdúvárosok lakossága között a jószomszédi viszonyon kívül elevebb művelődési kiegyenlítődés következhetett el.

A határfelosztás véglegesen 1759-ben történt meg. Az egész határt három részre osztották. Ebből kétharmad rész szántó, egyharmad rész legelő volt. Már *Szohor Pál* is észreveszi, hogy a helyes gazdasági rendszer megválasztása a határterület alakjánál fogva nagy gondot okozott a lakosságnak, mert a művelés alatt álló föld jórésze messze esett a község belterületétől.²¹ Éppen ezért az, akinek a földje nagyon messze feküdt a határban, „*kertekhez hasonló*” zárt helyiséget: *szállást* állított fel. Itt folyt le a nyomtatás, cséplés, itt rakták kazalba a szalmát, pelyvát, töreket stb. „Ezen belül elfogadják a szállások rendszerét s azt egy harminc öles kötéllel mérik ki. Hat ilyen kötél föld alkotott egy szállást.” A XVIII. században ez időtájt már nagyon sok ilyen szálláshely volt az Alföldön. A Hajdúságban²² és a Kunságban²³ már az 1730-as években is sűrűn emlegetik. Ezeket az alföldi szállásokat azonban csak nyáron lakták. Pontosabb leírásokat nem ismerjük, csak következtetünk rájuk.^{23a} Hajdúhadház, Dorog, Nagykálló határa tele volt ilyen szállásokkal. Az 1800-as évek elején így tartották őket számon: *Nyíregyházi Szállások, Szegegyházi Szállások, Dorogi Szállások, Nagykallói Szállások*.²⁴

A felosztott határban a szorosabb kapcsolatban álló családok, rokonok egymás mellett kapták ki szállásiöldjüket. Hogy a határt minél kisebb kár érje, kertjüket közmegegyezéssel szorosan egymás mellé építették. A község szérűskertjéből kitelepített *kert* nem a magyarszabású birtokközépen épített formában alakult és fejlődött tovább, hanem egészen érdekes, faluformájú *bokorban* tömörült. Ezt elsősorban a rokonsági kapcsolat hozta létre. Ezek a szálak az idők folyamán mindig jobban összeszövődtek, úgy hogy a rokoni kapcsolat a bokortanyák mai lakossága között is kimutatható. Vegyük pl. az egyik legősibb bokortanyát: a *Verbőci-bokrot*. Az első szállásfoglalója a *Sztrehouszki, Jeszenszky* és *Vrbouszki* család volt. Ma

²⁰ *Bátky Zsigmond*: Kecskemét Győr megyében. FE. 1930. 331. I.

²¹ *Szohor P.* id. m. 209. 1.

²² *Szabó István*: A debreceni tanyatelepülés kialakulása. FE. 1929.

²³ *Györffy István*: Nagykun tanya. NéprÉrt. 1910. Uő.: A tanyai telepedés kezdetei. MagySzeml. 1928. 3. sz.

^{23a} A Duna—Tisza-közi állapotokról kitűnő anyagot állított össze *Márkus István*: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII—XVIII. században. Kecskemét, 1943.

²⁴ Vár. If. 1807/23.

már ezek a családok mind kihaltak ebben a bokortanyában, de leányági leszármazottaik megmaradtak. A *Sztrehouszki* és *Jeszenszky* család sógorságban állott egymással. E két családba házasodott a nemes Mar feus és Nagy család egyik őse, Ezeknek a leszármazol ma is élnek az említett bokortanyában. A *Vrbouszki* család közvetett rokonságban állott a Sztrehouszfelakkal, ezek viszont a *Greksza*-családdal. Ma a Grefesza-családbeliek e bokortanya legnépesebb törzsét teszik, amennyiben hét család tartozik ide. A bokortanya neve régebben az első szállásfoglaló után előbb *Sztrehouszki*- majd később *Vrbouszki-szállás* volt. A századfordulón a magyar hangzású: *Verbőci-bokor* nevet kapta.

A XVIII. századi kezdetleges nyíregyházi szállások tehát elsőfokon ilyen kitelepített *kert-nek* minősítendő, aminőket a Hajdúságban is láttunk. Ma ezeket a köztudat *tanya-nak* nevezi. Régebben azonban csakis *szállás* néven nevezték. Levéltári adatok szerint latin szóval fugurium-nak jelölték a tanyát, A régebbi *szállás* szó a XVIII. században az egész magyar nyelvterületen általános volt. Rajta a külső határbeli állattartás és mezőgazdálkodás színhelyét értették.²⁵ Még régebben, csak a lábas jószág teletető helyét jelentette. Ilyen értelemben vették át tőlünk a velünk szomszédos nemzetségek is, mint pl. a tótok, ruszinok, oláhok, szerbek, szlovének, lengyelek, sőt még az osztrák-németek is. *Kniezsa István* szerint a *szállás* szavunk azon szavaink egyike, amelyik a magyar nyelvterülettől számítva a legmesszebb terjedt el. Közlése szerint megvan még Szibériában is, ahová nyilván kozák telepések vitték magukkal.²⁶

A mai tót nyelvben a *salas* mint pásztorműszó használatos és az állattartás színhelyét és központját jelenti. A zólyomgyepei Gyetván a *salas 'istállót'* is jelenthetett. A tirpák-tót nyelvjárásban a szónak továbbfejlett jelentése van. A tirpák-tót *sálas* külsőhatárbeli lakóhelyet jelöl: olyan lakóhelyet, amely a mezőgazdálkodási életmóddal szoros kapcsolatban van, tehát általában tanyai házat.

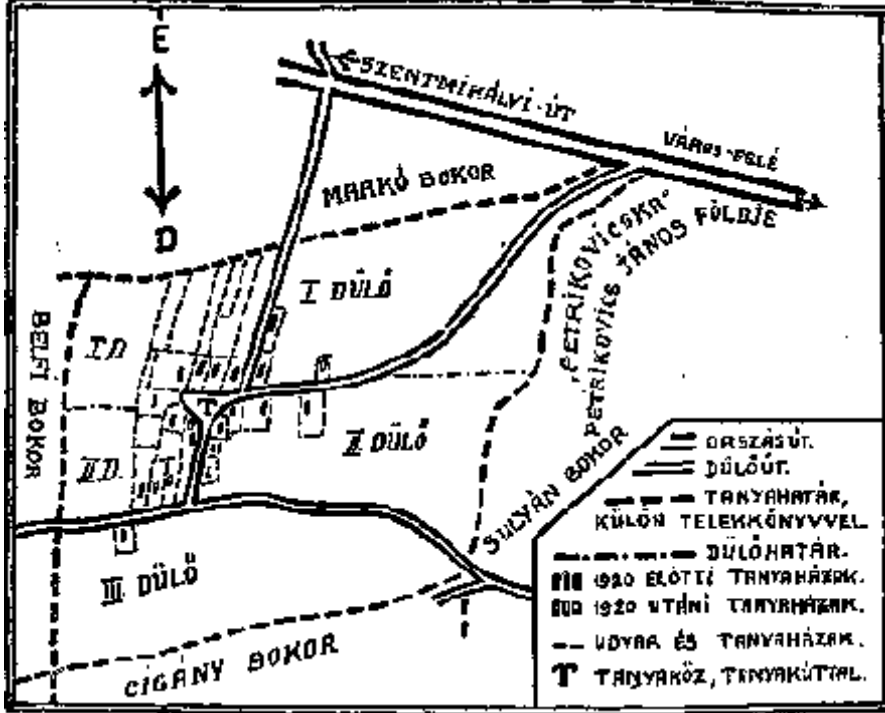
A *tanya* szó kb. a XIX. század közepe felé válik mindig gyakoribbá. A század közepén már egyforma arányban használják a *szállás* szóval. A század végefelé a *szállás* mindig ritkább használatú lesz, — a *tanya* győz. és általánossá válik. Ennek a folyamatnak jelentéstani okai vannak. A *szállás* kizárólag állatteleltő és állattartó helyet jelentett. A *tanya*, mint a mezőgazdálkodás színhelyének új műszava, jobban fedte ezt az új fogalmat és ezért lett általánosabb.

²⁵ *Györffy István*: A magyar tanya 75—6. 1.

²⁶ *Kniezsa István*: A tót és lengyel pásztorkodás magyar kapcsolatai. Ethn. 1934. 63. 1.

Ugyanezt a fejlődésfolyamatot látjuk Debrecenben is.²⁷ A latin conskriptiók a szállásföldet és a hozzátartozókat összefoglaló néven „*tugwicj*” néven jelölik, a tótnyelvű összeírások pedig *salas-nak* mondják. Pl. *Na Koskovich salasoch, — Bánskych salasuw* stb.²⁸ Itt a *salasow, salasoch* kifejezés nem egy, hanem több szállást jelez. Ezidőtájt már a szállásföldeken házak és istállók is épültek.

Ahogy a hajdúvárosokban is a XVIII. században örök tulajdonba került a föld és ezt követőleg feloszlott a kertes rendszer: megindult



4. ábra. A Verbóci-bokor határrajza.

a tanyarendszer kialakulása. A szállásokon előbb csak állatteeltés, jószágnevelés folyt. A mezei munkálkodásra csak később tértek rá. A szántás és vetés kezdetben csak egészen jelentéktelen szerepet játszott. Nyíregyházán az első telepések nagyon sokat szenvedtek a homok miatt. Amikor vetettek, — ekével történt — szalmával takargatták, hogy a szél el ne vigye a magot. Általában kétszer szántottak, de volt akinek háromszor is meg kellett forgatni

²⁷ Szabó István id. m. 216. 1.

²⁸ Vár. lt. 1785/1.

a talajt. Az ekét, mely fából volt, négy hatalmas magyar ökör húzta. Búzát nem termeltek. Köles és rozs volt a legkedveltebb termény. Trágyázni csak a város alatti földeket trágyázták. A szállások földjét a jószág legelés közben trágyázta. Az ugarföldet kosaraztatták. A város alatti földekre elég sok trágyára volt szükség. Egy pozsonyi mérőre való föld tíz szekér trágyát kívánt.²⁹

A nyíregyházi tanyarendszer kialakulását ugyanazon tényezők hozzák létre, mint a hajdúsági tanyákét. A különbség csak annyi, hogy az egykori *szállások* rendjében Nyíregyháza határában valóban valami „rendszer” található. Az egykori szállásföldek tulajdonosai eleinte birtokközösségben éltek egymással. Ez a birtokközösség azonban mindig csak egy szállás csoporton belül volt érvényes. Társadalmi jellegű szövetségkötésük eredményeképpen a felosztott uradalmi földeket kisebb egységeken belül is egybentartották. A szállások határát közösségi szempontok szemmel tartásával kisebb csoportokra osztották, amelyek később külön telekkönyvet is kaptak.

A szállási barázdákat nem volt szabad megbolygatni. Ha valaki önkényesen elmozdította őket, ellene a bírák mindenkor szigorral jártak el. Ha az illető nem tartozott hatáskörük alá, mint pl. az orosz parókus lelkész, a bírák az úriszék elé vitték a sérelmet. Kéri a földesurat, hogy a felosztott szállások határát, rendjét védje meg, mert az orosz parókus pap ezt nem tartja tiszteletben. Mások kárára eltolja a földek szélét és semmiféle szálláshatárt nem tekint sérthetetlennek.³⁰

A bokortanyák kialakulásának kezdetétől, tehát *Simkóval* egyetértve, a betelepülés utáni esztendőket kell tekintenünk.³¹ Ezt a szájhagyomány és a rendelkezésünkre álló levéltári anyag egyaránt igazolja.

Az 1784. évi katonai felmérésű térképek bizonyossága szerint a telepítés utáni harmincadik esztendőben már valamennyi mai bokortanya helyén szállásépületek jelzését találjuk. Igaz, hogy ezek ekkor még szanaszét fekszenek. Mindamellettt azonban megállapíthatjuk, hogy a bokortanyás rendszer első jelei már ekkor jelentkeztek. A rendszer megteremtéséhez a már említett származási okokon kívül más tényezők is hozzájárultak. Elsősorban természeti tényezők. Tudvalévő, hogy az első telepéseknek nagyon sok küzdelmükbe került, míg megbirkóztak a nyers nyírségi tájjal, földdel, éghajlattal stb. Az eredetileg földművelésre letelepedő felvidéki eredetű tótok nem ismerték az alföldi időjárás szeszélyeit, a föld termőképességét; életmódju-

²⁹ Vár. It. 1824/37.

³⁰ Agh. egyh. It. I. 106.

³¹ *Simkó Gy.* id. m. 64. 1.

kat kezdetben a környező nomád hagyományú magyarság életmódjához kellett igazítaniok. Ez az igazodás, ismerkedés körülbelül öt-hat esztendő telt ki. A szabolcsi futóhomokot Szarvasról hozott akác-fával kötötték meg. Ahol az akác lassan nőtt, ott szalmával hintették be az egész határrészt és ezzel késleltették a homok futását. A talajvizes réteken, nyomásokon jószágot legeltettek, mint a hajdúsági magyarok. 1780-ban a *Pázsit* alatti *Ros-rét* még valóban tiszta rétből állott és az egyes *szigeteken* a gazdák jószága legelt.³²

A jószágállomány mindig növekedett. 1761-ben, a betelepítés hetedik esztendejében már olyan nagy a jószág száma, hogy nem fér el a határban; az előljáróság a szomszédos *Sima-pusztát* bérlé ki legelőnek.³³ Ettől kezdve *Sima-pusztá* a nyíregyházi gazdák állandó legelőjévé válik. Két gulyát tartanak itt. A gulya létszáma nem állandó. 1801-ben pl. 1214 darab a marhák száma. Egy-egy gazda 15—24 darabot is kihajt a simái legelőre.³⁴ A simái legelőkhöz hamarosan újabbat is bérelnék. 1763-ban *Császárszállást* veszik bérbé, 1770-ben pedig *Király telek-pusztát*. Itt is elég nagyszámú jószág legelt. Ez utóbbi legelőre a gulyás-gazda feljegyzése szerint egy gazda átlag 10—12 darab jószágot hajtott ki. Pl. *Ns. Trsztvánsznszky Mátyás*: 12 ökör 9 ló, — *Ns. Márkus Balázs*: 8 ökör, — *Pápai György*: 4 ökör stb. Tudnunk kell azonban azt is, hogy az első esztendőkben nemcsak a gazdák, hanem a szolgák is kihajtották jószágukat a legelőkre. A szolgák jószágát a gulyás-gazda külön is számontartotta.³⁵ *Királytelek-pusztá* azért is nevezetes volt, mert a ménés számára itt volt a legtöbb legelő. Egy-egy ménésben átlag 500—600 ló legelt. Az eddig felsorolt puszták a község határral szomszédos legelők voltak. Később messzebb kellett menni a jószággal. 1772-ben kibérelték *Vámospércs* községtől *Harangod* és *Szenyves-pusztákat*, továbbá a *Fülöp* nevű praediumot. A bérleti szerződés szerint Fülöpöt és Harangodot kizárólag a szarvasmarha és a ménés számára kötötték le. A nyíregyházi gazdák mindenütt keresték a jó legelőt. Igen sokszor megtörtént, hogy a közeli legelőket kibérelték, de nem legeltették, hanem pihentették. Ha nagy volt a fű rajta, akkor kaszálták. 1775-ben a szomszédos *Butykát* használták ezen a módon. Utána *Szegegyháza-pusztát*. Az 1800-as évek elején az egri káptalantól kibérelték a nyíregyházi gazdák emlékezte szerint minden idők legjobb lege-

³² Vár. lt. 1785/1.

³³ Vár. lt. 1800/21.

³⁴ Vár. lt. 1801/27.

³⁵ Vár. lt. 1762/3. Conscript.

³⁶ Vár. lt. 1771/7-8.

lőjét: *Tikos-pusztát, Polgár és Böszörmény környékét*³⁷ A Tikos melletti *Szentmargitára* főleg sertést hajtottak. Megtörtént néha, hogy a kibérelt legelőn kiszáradt a fű és a jószág lesóványodott, éhen veszett. Ilyen aszályos esztendőkből, mint pl. 1826-ban, áthajtották a marhákat a *Bodrog* mellé vagy a *Hegyaljára*. Az átkelés a *tiszadadai réven* történt.³⁸ A tikosi legelőt hosszú évtizedekig használták a nyíregyháziak.

A felsorolt adatok mind azt igazolják, hogy a letelepített tótság először állattartással foglalkozott. Bizonyítja ezt az az adat is, hogy a telepések 1753-ban az átköltözés előtt arra kérik a grófot, hogy „marháinkat magunkkal vinni a jelzett időben szabad legyen.”³⁹ Pedig a földesúr határozottan ellenezte ezt és kikötötte, hogy „egyetlen földműves sem foglalkozik állattenyésztéssel s a legeltetést sem fogja megakadályozni.”⁴⁰ Amikor azonban a kikötést a földesúr tisztartói végre akarták hajtani, a telepések bejelentették a földesúrnak, hogy ez esetben elmennek Nyíregyházáról. Panasziratuk szó szerinti szövege a következő: „ze nas statek zanechanú Pastwu odebrati a k orani obratiti chce, statku pak swych chotarach pustatinu hledati a z Arendowati po Contracte ninejsom rozkazuje” ... (jószágunk számára meghagyott legelőt fel akarják törni, s a határunkban tartott jószág számára szolgáló legelő tekintetében szerződés szerinti bérletre kényszerítenek'...)”⁴¹ A földesúr kénytelen volt engedni, mert különben szétszéledtek volna a lakosok. Az 1750-es években az egyedüli életlehetőséget az állattartás nyújtotta. Ebben az időben a békéscsabai tótok is nagyrészt állattenyésztésből éltek. *Ponyiczky* írja, hogy a szarvasiak kezdetben annyi marhát tartottak, amennyit ki tudtak teleltetni.⁴² Szarvas határa 1756-ig nagyrészt legelőből állott és a lakosság nagyrésze a legelőn tartott állatokból élt. A békéscsabai tótoknak is hatalmas gulyáik, méneseik és nyájaik voltak.⁴³ *Tessedik Sámuel* írja, hogy az alföldi jobbágy a XVIII. században marhából tartotta el magát és családját. Adóját is ebből fizette.⁴⁴ Az állatállomány gyarapodását maga az udvar is támogatta és e!

³⁷ Vár. lt. 1826/36. Gazdálkodó szék protokollumai. II. No. 1142.

³⁸ Vár. lt. 1826/36. Gazdálkodó szék protokollumai. II. No. 1137.

³⁹ Vár. lt. 1753/4.

⁴⁰ Vár. lt. 1753/3.

⁴¹ Vár. lt. 1756/6. (A fordítás kissé szabad, de a többi szövegrész tartalmához igazodó.)

⁴² *Ponyiczky Zoltán*: Szarvas város települése és építkezése. Bp. 1911. 12, 13, 20. 1.

⁴³ *Rell Lajos*: Békéscsaba népe. Történelmi és kulturális monográfia. Békéscsaba Szerk. Korniss Géza 1930. 150. 1.

⁴⁴ *Tessedik Sámuel*: A paraszt ember Magyarországon. Pécs 1786. 175. 1.

segítette.⁴⁵ Csakis ezeknek a tényeknek az ismeretében érthetjük meg a nyíregyházi állatállomány hirtelen fokú emelkedését. 1753-ban, a betelepedés első évében csak 260 állat van a község lakóinak tulajdonában. 1759-ben pedig, — tehát az első nagy határfelosztás esztendőjében, — ez a szám már 4.350 darabra szökik fel. Családonkénti átlag nyolc darab jószág. A későbbi esztendőekben ez a létszám mindig emelkedik. 1769-ben a családok száma 833, a jószágállomány 9.158 darabot tesz ki. Tehát egy családra 11 állat jutott. *Szohor Pál* e számadatokból azt következteti ki, hogy a nyíregyházi telepesek különösen a lónevelés terén tűntek ki és ennek szeretetét magukkal hozták.⁴⁶ Itt különösen a *zólyomi* származású gazdáknak köszönhetünk sokat. A legszebb lovakat ők tenyésztették. A ló szeretete Zólyomban ma is közismert, *Medvecky* is megemlékezik róla.⁴⁷

Az alföldi állattenyésztést tehát a nyíregyházi tót telepesek is átvették és továbbfolytatták. Az egyre szaporodó jószág már nem fért el a beltelken. Télen nem is tarthatták másutt, mint kitelepített *kertekben*, vagyis a *szállásokon*. Ezt különben a község előjárósága is megkövetelte. Nyáron pedig szétverték a bérelt pusztákon. Ez is kötelező volt, amint az alábbi határozat is igazolja: „a nyomásra semminemű meddő tehén, heverő marha, tinó-binó ne tartasson, hanem kiki a pusztákra a legközelebbi vásár után hajtani köteles.”⁴⁸ Azonban mielőtt továbbmennénk, vessünk egynéhány pillantást a szállásélet előzményeire.

Az Alföldön sokféle ismeretes *kertes rendszer* és az abból eredő szállás- vagy tanyarendszer, ha nem is teljesen azonos, de hasonló formában a felvidéki fálvakban is ismeretes volt. Így pl. *Zólyom*, *Gömör* és *Nógrád vármegye* egyes részein hasonló természetű, külső határbeli településre bukkannak. *Medvecky* leírásából tudjuk, hogy a zólyommegyei *Gyetva* lakossága az alföldi szállásélethez hasonló életet folytatott. A gyetvai hegyoldalak mindenkor tele voltak és tele vannak ma is „láz”-okkal salasokkal. A azokban és salasokban állattartással és földműveléssel foglalkozó férfinépség lakozott. Kezdetben az előjáróság itt is szigorúan tilalmazta a *láz-okra* való kiköltözést, ezért a gazdák először csak cselédséget tartottak bennük. Később azonban a faluban szűknek bizonyult a hely, kevés volt a ház, istálló, ezért a fiatalabb gazdák rákényszerültek a kiköltözésre. A azokon lakó gazdák föld-

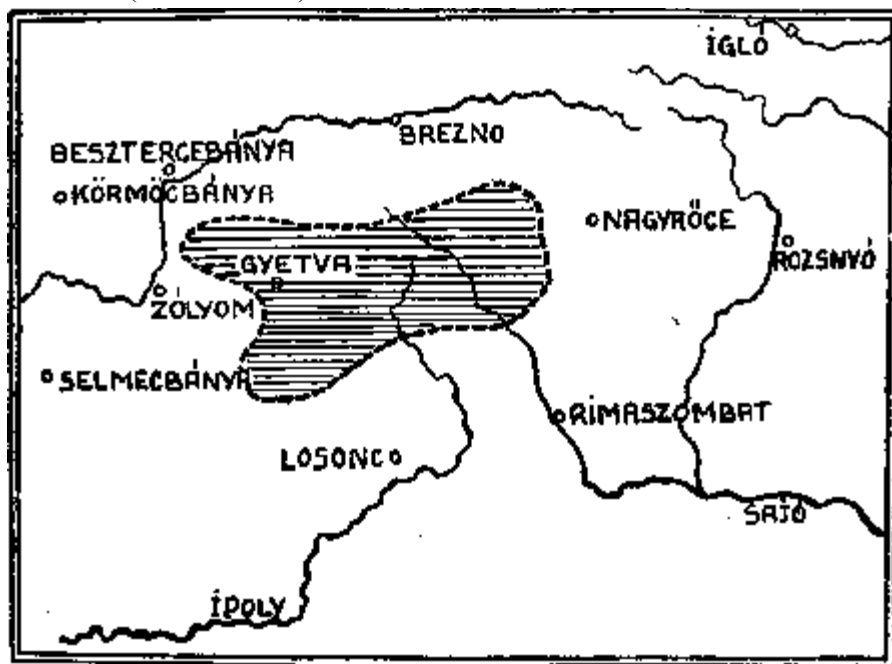
⁴⁵ *Bakács I. János*: A magyar jobbágy a XVIII. században. Századok 1936. 287. 1.

⁴⁶ *Szohor Pál* id. m. 207. 1.

⁴⁷ *Medvecky A. K.* id. m. 156. 1.

⁴⁸ Vár. lt. 1826/36. Gazd. szék prot. II. No. 1142.

jeiket is jobban megtudták művelni, a cselédséget is jobban rászoritották a munkára. A kiköltözés legfőbb oka tehát a túlnépesedés volt „*Musev som sa na sirsuo odstránif*” — mondja az egyik gyetvai gazda ('Kénytelen voltam szélesebb telepre húzódni!').⁴⁹ A *gyetvai lázok éppen olyan csoportosak, mint a nyíregyházi szállások*. Típus tekintetében egészen különösek és jellegzetesek. Fő elterjedési területük Gyetva környékére esik, *dp* megtalálhatók *Ocsova*, *Hrinyova*, továbbá a szomszédos községek határában is. Gyetva határában a keletre és délkeletre fekvő részen található a leg-sűrűbben. (L. az 5. ábrát.)



5. ábra. A Gyetva-környéki csoportos-szállások és bokorszerű *láz-ok* elterjedési területe.

Minden gazdának külön épített szállása van, itt tartja juhait, jószágait, velük trágyáztatja a földjét, legelőjét vagy kaszálóját. Ha a szállás távolodik a községtől, a gazda állandó lakóhelyétől, (kb. 4—5 km.-nél nagyobb távolságra) akkor a szállások sajátos alakot öltenek, *egymás mellé sorakoznak, hol körbe, hol utcasorba és így egy kis pásztorfalucska benyomását keltik*. — *Kubijowycz* szerint a szállások ilyen természetű csoportosulása a tótság közt c s a k a *gyetvai* népcsoport területén szokásos.⁵⁰ E települési forma szerinte tehát nem

⁴⁹ *Medvecký A. K.* id. m. 99. és 156. l.

⁵⁰ *Kubijowicz Wladimir*: *Typy pastierského zivota na Slovensku*. Sbm, MuzSlovSpol. 1930. 105. l.

a körülmények eredménye, hanem inkább etnikai sajátosságnak tekinthető. *Kubijowycz* állításának ellentmondanak a *Tiszolc*, *Klenóc* és *Kokava* környékén szokásos pásztorszállások, melyek szintén a gyetvaihoz hasonlítanak. Többhelyütt ismerik a lázok rendszerét Nógrád megyében is, főleg a Zólyommal határos részeken, azonban ott is csak azokban a falvakban, ahol *tót evangélikus lakosság lakik*. Ilyen hátrába kitelepült lakóhelyek sokféle gyakoriak voltak a tótok között. *Breznón* már a XVII. században vannak ilyen szállások. Itt tartják a *breznói* gazdák a jószágot. Ezeken a városon kívüli szállásokon kizárólag állattartás folyik. A szálláshelyek kijelölése az előljáróság irányításával történt. Mindenkinek azt a helyet kellett elfoglalnia, amit szálláshelyül részére kijelöltek. A nagyobb gazdák kisebb csoportokban külön helyezkedtek el, de példájukat követve a kisebb gazdák hozzájuk csatlakoztak és a nyájaikat együtt tartották. Az ilyen csoportosult gazdáknak külön jelöltek ki szálláshelyet, abból azonban nem volt szabad kilépni. Aki az előljáróság rendelkezéseit nem tartotta be, szigorúan megbüntették.⁵¹ — Később a kitelepülők házat is építettek maguknak és állandó kinlakásra rendezkedtek be.⁵² De nemcsak a középtót nyelvterületen ismerték a hátrába való kitelepülést, hanem más felé is. *Chotek* szerint a *felvidéki tótság kopanicái* és *lázai csak a nagyhatáru helységekben szaporodtak el*, akárcsak a Magyar Alföldön. Ezekből a magasabb fekvésű helyekből a tagosítás után kisebb faluk keletkeztek. Délen, a magyarsággal szomszédos vidékeken, különösen a középtótság területén nagyon sok magyar hatást találunk,⁵³ kivált a nomád jellegű állattartás terén és vele a település formájában.

A felvidéki eredetű tót telepések az alföldi állattartással nem sok új dolgot ismertek meg. Köztudomású, hogy a hegyek oldalain még ma is eleven pásztorélet virágzik, ott még később is jószágartásból éltek az emberek.

A nyíregyházi állattartás külön érdekessége, hogy az oroszok nevezett részen (*Rusznácká paléta*) nagyon sok jószágot találunk. Azt viszont már *Éble Gábor*⁵⁴ és *Simkó Gyula*⁵⁵ kutatásaiból tudjuk, hogy az orosz részen lévő lakosság nagyjából ősi, hajdú családok leszármazottja.

A XVIII. század vége érdekes átmeneti időpont a szállások történetében. A szállásokon ez időben még csak felvidéki származású

⁵¹ *Lichard D.—Rapos K.*: Pôvod salasnictva v Biezne. CasMSlovSp. 1928. 44. 1.

⁵² *Hreblay J.*: Brezno a jeho okolie. SbornMatSlov. 1926. 57. 1.

⁵³ *Chotek K.*: Lidová kultura hmotná cslov. lidu. 152. és 184. 1.

⁵⁴ *Éble G.* id. m. 46. 1.

⁵⁵ *Simkó Gy.* id. m. 66—7. 1.

nőtlen *szolgák* laktak. Egész esztendőn át kinntartózkodtak, csak tisztálkodás végett jöttek be a községbe. A szolgák munkája a jószág gondozása volt. A gazdák csak kéthetenként látogatták meg őket; néha — ha a szükség úgy kívánta — gyakrabban is. A cselédlegények a gazdák háztartásába tartoztak, mert innen élelmeztek őket, itt mostak rájuk. A *XVIII. század végén mindenütt így éltek a szállásokon, nemcsak az Alföldön, hanem a Felvidéken is!* A cselédtartásnak ezt a módját megtalálhatjuk a gömörmezei *Telgárton* és *Sumjdcson* is. „Sumjácon és részben Telgárton hol a vármegyei kisbirtokok gyakran a községtől távol esnek, sajátságos a gazdálkodás menete s ehhez alkalmazott a családi élet is. Ily birtokokon van egy-két fából épült csűr, (stodola) s mellette egy kis viskó, ezen csűrbe gyűjti a gazda minden termését; itt csépel, itt telet szarvasmarhája, lova és juha, — hogy trágyáját felhasználhassa, kaszálás és aratáskor itt telet az egész család, sőt egy-két tagja télen is.”⁵⁶ Akinek nem volt legényfia, az cselédet tartott és a faluból élelmezte. A nagy távolságon nem volt könnyű közlekedni. Éppen ezért Nyíregyházán is ekkor alakul ki egy sajátos közlekedési eszköz: a *taliga*, mely a debreceni paraszttaligának továbbfejlesztett változata. A homokos és sáros úton nehéz volt a járás-kelés. Lóháton nem lehetett mindenfélét szállítani. Nagyon sokszor szüksége volt a bennlakó gazdának valamire, pl. házi szükségletekre, tojásra, ocsúra, szalmára, terményre stb. Ezek szállítására nagyon bevált a nyírségi homokon a kétkerekű taliga, amit hamarosan minden valamirevaló gazda megszerzett.

Szolga nélkül nem is tudták elképzelni a régi nyíregyházi életet. A bírák szavait idézve: „az itteni lakos embereknek az külső gazdaságuk azt hozza magával, hogy egyik sem lehet el cseléd nélkül . . .”⁵⁷ Természetesen a cselédek között sok mindenféle elem jött össze. Volt olyan is, akit tettei miatt köröztek. Éppen ezért a szolgabíró kötelezte a község elöljáróságát, hogy a szállásokon kóborló embereket tartsa szemmel és dolgaikra mindenkor ügyeljen. Külön utasításban írja: „hogy minden megyékben meglévő szálásokon [!] kin lakó szolgák magoknál tarcsák bizonyágleveleket, különben, ... az igaz szolgák is . . . rabságra jutnak”.⁵⁸ Az évenként megejtett összeírásokból tudjuk, hogy a benn lakó gazdák sokszor nem tudták a szolgálatukban álló cseléd vezetéknévét megmondani. Ezért az ösz~szeírásokban a szolgák legtöbbször csak keresztnévükön szerepelnek.

⁵⁶ *Fülöp Szász K. Coburg Góthai hg.: A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része. FöldrKözl. 1900. 49. 1.*

⁵⁷ Vár. It. 1804/34.

⁵⁸ Vár. It. 1776/3.

Számos esetben megtörtént, hogy a jobb gazdánál szolgáló cseléd a hivatalos összeírásban gazdája nevében szerepelt. Ez az oka annak, hogy a tírják családnevek között néha az egynevűek közt egyrészt igen szegény, másrészt vagyonos nagygazdákat találunk.

A frissen érkezett szolgák legtöbbje nem ismerte a helyi szabályokat, törvényeket. Emiatt sokszor kihágáson érték őket. Az előjáróság elég szigorúan bánt a kihágókkal. Egy ilyen esetben figyelmeztették *Szedmák György* szolgáját is, hogy addig ne hagyja el a gazdája szállását, amíg kihágási ügyében nem döntenek.⁵⁹ A szállásokon egyedül élő szolgák igen sokszor engedetlenül viselkedtek gazdájukkal szemben. Nem akartak dolgozni. 1785-ben *Gajdos Andrásné* is bepanaszolja a szolgáját, hogy bár most van a legnagyobb dologidő, nem akar a szállásra menni, hanem ehelyett a vásárban csavarog. Panaszára az előjáróság a szolgát megdorgálta és engedetlenségéért tíz botot méretett rá.⁶⁰ A szolgák munkáját a gazdák többször ellenőrizték. Így tesz 1815-ben *Vajda Mihály* is, amikor nemcsak a szolgálait, hanem aratóit is megnézi és munkájukat ellenőrzi.⁶¹ Persze az ilyen ellenőrzések alkalmával számtalanszor tettenérték a szolgákat valami hamis dolgon. *Koska István* is panaszolja, hogy a szállásán szolgáló *Moravszky Andrást* tettenérte, amikor titokban az ő terményét a kocsmába akarta vinni.⁶² A szolgák leggyakrabban a gabonásvermeket dézsmálták meg. A zsákmányt legtöbbször a simái kocsmába vitték s elmulatták. Egész sor ilyen lopásról tud a község krónikáskönyve.^{h3}

Nagyon sok a szállásokon a paráznasági eset is. A legényéletet élő szolgák a városból munkára kijáró szolgálókat „*gyakran teherbe ejtik*”. Ha valamelyik szálláson híre terjedt, hogy egy szolgáló valami munka végett a „*szállásra kijött*”, hírére még a szomszéd szállásokból is átjöttek a szolgálégyenyek.⁶⁴ A pontos rendtartás és számontartás végett a szolgálóknak minden esztendőben újévkor be kellett jönniök a községházára, ahol összeírták őket. („*Abi sluhowe ze salasu w po novem roce prisli ten den ..*.”)⁶⁵ Ennek a rendelkezésnek azonban csak igen kevesen tettek eleget. Helyettük a szolga gazdája intézte el a bejelentést. Az összeírásnak az volt a célja, hogy mindenkiről tudják, — ki honnan való, — merről érkezett ide? A szolgálégyenyek be-

⁶⁰ Vár. lt. 1765/3.

⁶⁰ Vár. lt. 1785/1.

⁶¹ Vár. lt. 1815/14.

⁶² Vár. lt. 1785/1.

⁶³ Vár. lt. 1778/1-4.

⁶⁴ Vár. lt. 1819. pótlajstrom.

⁶⁵ Vár. lt. 1785/1.

vándorlását külön rendtartás szabályozta.⁶⁶ Voltak esztendőök, amikor nagyon kevés volt a szolga és nagy volt a munkáshiány. Ilyenkor nagyon felszöktek a cselédbérek, amit a nagyobb gazdák könnyebben ki tudtak fizetni, mint a kisebbek. Ebből kifolyólag 1786-ban komoly viszály is keletkezik a gazda-lakosság között. Az egész ügy a viceispán elé kerül, aki közhatóságánál fogva állapítja meg a béreket. Ilyen felülről ellenőrzött vizsgálatra többször sor került. Így pl. 1806-ban ez a községtanácsi határozat: „azért is úgy boldog mint szegény és szegény és boldog illendő fizetésért cselédet kaphasson a folyó esztendőre és cseléd fogadása eránt regulamentum kiadtván, rendeltetett hogy arra rendelt deputaíio személyesen minden gazdát maga eleibe hivatván a conventiójukat megvizsgálják és megrostályák . . .”⁶⁷

A szállásokon cselédkedő szolgák eleinte nőtlenek voltak. Később azonban megházasodtak és mint *komenciós-cselédek* szolgálták gazdájukat. Házas szolga családja is bennlakott a községben, de később egyre gyakoribb lett, hogy a szolga felesége kiköltözött a szállásra.⁶⁸ A nagygazdáknak a városban is volt szolgájuk. Amíg a szolga nőtlen volt, az istállóban aludt. Amikor azonban az állattartás mellett a mezőgazdálkodás is előtérbe lépett, a cselédek számára külön hajlékok épültek. Legtöbbször az istálló végéhez ragasztottak egy szabad-tűzhelyes konyhát. Ha a szolga már házas volt, a konyha mellé egy kis szobát építettek, ezt „ház”-nak (*chizá*-nak) nevezték. A *házat* búboskemence fűtötte. Ez volt a házas szolgák lakóhelye. Ugyanezt a fejlődést látjuk a *békéscsabai szállásokon* is. Kezdetben itt is csak béresek lakták a tanyát. A lakóhely mindössze egy szoba volt, ebbe lakott a gazda vagy fia a cselédekkel. Itt tartották a jószág takarmányát és más gazdasági felszerelést.⁶⁹ A gyetvai tót gazdák *láz-ain* is ugyanez volt a szokásban.

A szállások világa azonban lassan megváltozott. Az állattartásnak igen sok akadálya támadt, kevés volt a legelő és ennek helyébe a szállás mindinkább a mezőgazdasági munkálat színhelye lett. Ez körülbelül a XIX. század fordulóján következett be. A mezőgazdálkodás magával hozta annak a szükségét, hogy a szolgák foglalkoztatását a gazdák személyesen irányítsák. Új szokás honosodik meg. A szolgák irányítását vagy maga a gazda, vagy a gazda legidősebb fia vette kezébe. Később általánossá vált, hogy a gazda házas fia költözött ki a szállásra. Erre az bírhatta rá a szegényebb gazdákat,

⁶⁶ Ág. h. ev. egyh. lt. III. 63. 1.

⁶⁷ Vár. lt. 1804/34. Protokollum opp. Nyíregyháza. 1806. jan. 26.

⁶⁸ Ág. hitv. ev. egyh. lt. II. 75. — IV. 35. 1.

⁶⁹ *Reli Lajos* id. m. 148. 1.

hogy nem bírtak cselédet fogadni. De nemcsak a szegényebb gazdák küldték ki állandó kinntartózkodásra a legényfiaikat, hanem a jómódú gazdák is. A gazdalegények kinnlakását már 1785-ből tudjuk bizonyítani. A határ hátsó részén, a dorogi földek szomszédságában a dorogi bírák jelentése szerint állandó szénalopás folyt. A dorogiak erélyes intézkedéseket követeltek a nyíregyházi bíraktól. A nyíregyházi bírák kihallgatták a „hátsó szálláson lakó” gazdákat és cselédeket. *Magyar Pál, Zelenjánszky János* vallomásából kiderült, hogy a lopás tettesei „szálásbéli szolgák és gazdalegények” közösen voltak. De más adatok is rámutatnak a gazdalegények állandó kinntartózkodására. A város levéltárában őrzött periratok tanúsága szerint odakint igen sok volt a verekedés és ezekben elsősorban a béresek és szolgalegények voltak a vétkesek, és a vádlottak között nagyon sok gazdalegény is akadt.⁷⁰

Már említettük, hogy a gazdalegények feladata a szolgák felletti felügyelet volt. Ők adták ki a napi munkát, ételmet stb. A kinntartózkodás elsősorban a nőtlen legényekre volt kötelező, de néha a feleséges gazdafűnök is ki kellett költöznie a szállásra. 1802-ben *Pápai György* mesterséget folytató gazdaifjú panaszolja, hogy apja igen mostohán bánik vele. „Őt városban lakni nem engedte — Míg az ő házában laktam, legényestől, inasostól engemet kihajtotta, [!] annyira, hogy egész nyarakat a szállásán tölteni kinteleníttem és ezért egy szem kenyérnek való életet sem adott, sőt néki magának, gyermekeinek, cselédjének, egyszóval egész házanépének mesterségemmel untig szolgáltam”. Panaszát az úriszék megvizsgálta és jogosnak találva 300 forint kártérítést ítelt meg neki.⁷¹

Pápai György esete nem egyedülálló, bizonyítja több hasonló panasz. Ilyen pl. *Súlyán Pál* panasza is. Többek között elmondja, hogy házassága első évében apjánál *itthon* (azaz a városban) majd a tanyán lakott. Az apja tanyáján feleségével együtt a „a cselédek konyhájának gondviselésével volt megbízva”. Apja parancsait esztendőkön át ő közvetítette a cselédekhez. Mikor azonban ezt a megbízatást felesége hibájából nem teljesíthette többé, apja elbocsátotta.⁷²

A belterjesebb gazdálkodás később megkívánta, hogy a nyári hónapok alatt minden gazda kiköltözzön a szállásföldjére. *Szeberényi János* evangélikus esperes feljegyzései szerint 1799-ben nyáron minden gazda kinntartózkodott a tanyákon. *Szeberényi* ebben az időben mint szuplikáns eperjesi diák járt Nyíregyházán. Az egész

⁷⁰ Vár. lt. 1807/24.

⁷¹ Vár. lt. 1802/21.

⁷² Ág. h. egyh. lt. 1829. T. III. 242. 1.

nyári szünidő alatt az eperjesi alumneum számára természet- és pénzbeli adományokat gyűjtött. Minthogy nyár volt, a gazdákat csak a tanyákon érthette el. Közlése szerint a szállásokat a város szekere járta, s ez az út hetekig tartott. A szállásokon mintegy negyven pozsonyi mérő élet gyűlt össze. Az életet a nyíregyházi gazdák régi szokás szerint egész Tályáig vagy Mádig vitték minden fizetség nélkül.

A XIX. század elején a nyíregyházi termény eladási útja északnyugat felé vezetett. A nyírségi gabonaneműeket csak a felföldi piacokon lehetett eladni. A legjobb piacnak Miskolc bizonyult, mert az Alföldön termelt életet itt vásárolták meg a felvidéki kereskedők. A nyíregyháziak is idehordották terményüket, azonban az eladás egyik legnagyobb akadálya a tokaji vám és a rossz tokaji út volt.⁷³ A XIX. század elején, tehát nyári időben, minden épkezláb családtag kivonult a tanyákra. Még az iskolásgyerekeket is kivitték, mert ennek is hasznát látták pl. az őrzés, vagy kisebb házimunka körül. A parókus lelkész és a rektor rosszalja is ezt a cselekedetet és óva inti a szülőket ettől. („*Welmi skodne gest obyceg ze mnozy Rodicove welmi pozde swé djtkj do skoly dáwagj... z gara pah priliz skoro ze skoly se sebou na Szállásé berau . . .*”⁷⁴ („Káros szokás, hogy a szülők a gyermekeiket igen későn hozzák az iskolába, . . . tavasszal pedig az iskolából túlkorán a szállásokra viszik.”))

A nyíregyházi szállások felszerelése kezdetben igen egyszerű volt. Voltak olyan szállásföldek, ahol semmi épület, semmi fedél nem volt. Az ilyen szállásföldet az összeírásokban és végrendeletekben „csupas”-nak nevezték.⁷⁵ A legkezdetlegesebb felszerelés a jószág védelmére készült. Négylábon álló szalmával fedett *szín*, szalmával vagy trágyával kerített *sztrunga* vagy *karám*, — ennyi volt az egész. Nyáron elvult a jószág a szabad ég alatt is. Az ember meg összeütött magának valami kis gunyhót. Télen azonban melegebb hajlékról kellett gondoskodni. A hideg ellen egy méter mélységű vermet ástak, a verem mindkét végén, belül a fal mellett oszlop tartotta a szelement, amelyhez mindkét oldalon szarufa-szerűen kar-vastagságú rudakat fektettek. A rudak vége a föld színén volt. Erre napraforgót raktak, majd szalmát, ezt pedig a veremből kikerült földdel hányták be, kb. félméter vastagon. Ilyen földházak nagyon gyakoriak voltak a szállásokon. Egykorú feljegyzések azonban a község belterületén is nagy számban jelzik; ebben szegény zsellérek laktak, Az 1757-ből származó összeírásból tudjuk, hogy

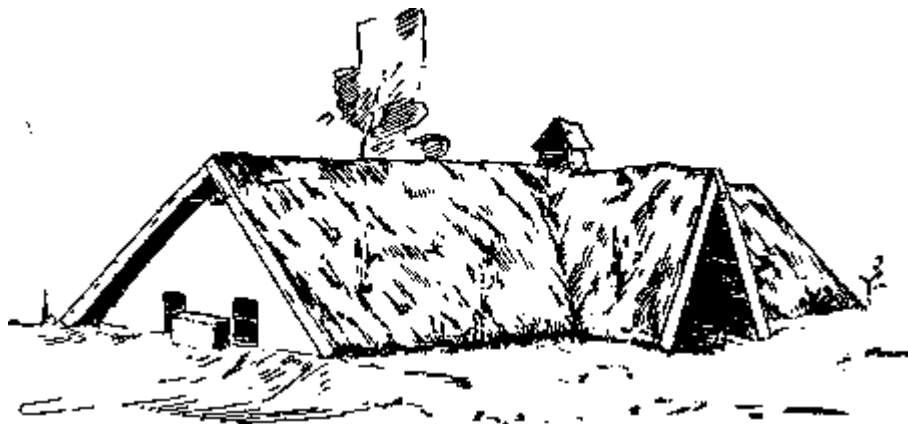
⁷³ Vár. It. 1824/37.

⁷⁴ Ág. h. ev. egyh. It. T. 111. 223. 1.

⁷⁵ Vár. It. 1794/2. Orphanalis protocollum.

a városi telkek végében „igen szegény emberek földházakat ástak.”⁷⁶ A földházaknak egyes határrészekén még ma is megvan a nyoma. Kiss Lajos Királytelekről írja le őket.⁷⁷

Nagy cserkeszen még a világháború (1914—1918) előtti időkben is állott egy ilyen földház: Cserkés-csárdának hívták és italt mértek benne. Ezt a kocsmát már az 1818-as feljegyzések is emlegetik. („Zelenánszki-Szállás földjén építendő Cserkészi-kortsma házhelyen már fennálló földház . . .”)⁷⁸ Az öregebb gazdák több ilyen földházra is emlékeznek, pl. a tiszalóki és a nagykállói út mellett is volt valamikor ilyen földház-csárda. Sőt benn a városban, a mai közfürdő mellett is állott egy; bort, pálinkát és dohányt árultak benne. Királytelken, Varjúlaposon még a közeli múltban is lehetett ilyen földháza-



6. ábra. Földház Királytelken.

kat látni. Uradalmi cselédek lakták. A bokortanyákon itt-ott ma is látni egy-egy ilyen alkalmilag összeállított földházat; a cigányok csinálják maguknak, népi neve: *burgyé*.

A földházak lassú eltűnése nyomán a paticsfalás házak szaporodnak el. A paticsfalat vesszőből fonták; függőleges karók között vízszintes vastagabb vesszőket fontak, aztán az egész fonadékot sárral betapasztották. A paticsfalás házépítésről már *Györffy István* is

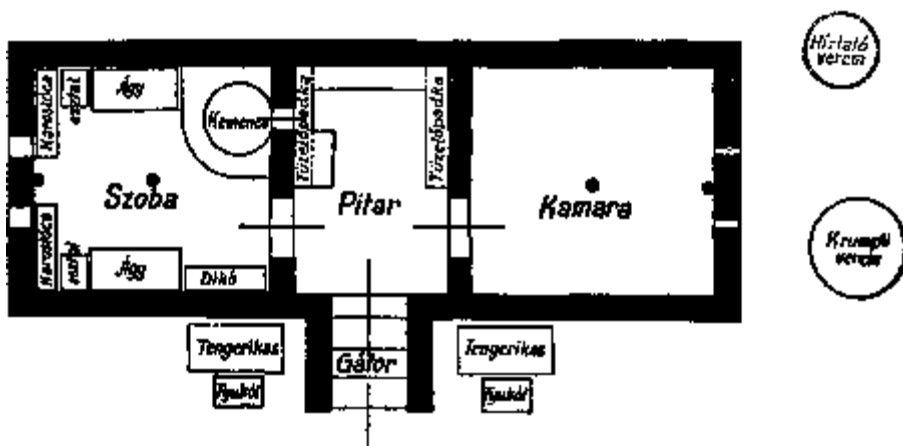
⁷⁶ Vár. It. 1757. Conscriptio. A földházak elterjedt voltát az 1720-as szabolcs-megyei összeírás is igazolja, „in locis ac possessionibus incolae in serié domorum talia generalia tuguriola et subterraneas, in quibus misere resident, habentes nullos agros excellentes” . . . etc. Orsz. Lt. Consr. Szabolcs. 1720.

⁷⁷ Kiss Lajos: Földházak Szabolcsvármegyében. NéprÉrt. 1936. 72—91. 1.

⁷⁸ Vár. It. 1818/18. Gazdálkodó szék prot.

megállapította, hogy elterjedési területe Nógrád és Gömör megyétől keletre egészen Szatmár és Szilágy megyéig húzódik.⁷⁹ Nedves esztendőkből nagyon beváltak ezek a falak, mert amint az egyik 1816-ból származó adatunk mondja, ebben az évben nagyon nagy hóesés volt, mely a házak falait teljesen tönkretette, — kivéve azokat, „amelyek paticsosak voltak”.⁸⁰ (Persze olvadáskor tette tönkre.)

Az 1790-es években a szállásokon még sokkal kevesebb a házak száma, mint az istállóké.⁸¹ Istállónak minden szállásföldön lennie kellett, minden gazda, mihelyst tehetett, épített egyet magának. A nagyobb gazdáknak több istállójuk is volt. A XIX. század elején a szállásgazdák nagy mennyiségű mármarosí fát rendeltek.⁸² Ezt a Tiszán leúszatták és Tokajnál, Tiszalöknél kirakatták. Az így nyert faanyagot



7. ábra. A királytelki földház alaprajza és régebbi berendezése.

a szállások felszerelésére fordították. A régi szállásoknak nem volt kerítésük, csak *garádjuk*. Közöséges árok és egy kis töltés választotta el az egyik portát a másiktól. A bőséges faanyag révén ezután minden gazda elkerítette az udvarát. — Kutak dolgában is elég szegényesen állottak. Már a szállás-választásnál is úgy helyezkedtek el, hogy a kút a szállások közepén legyen és mindenki könnyen hozzáférhessen. A mai tanyabokrok közepén ma is megtalálhatjuk ezeket a régi kutakat, pl. *Tamás-, Súlyán-, Verbőci- és Róka-bokorban*. Az öregebb gazdák közlése szerint a szálláshelyek kiválasztását az is befolyásolta, hogy volt-e állóvíz a közelben. Ha volt, — akkor a szállások úgy helyezkedtek

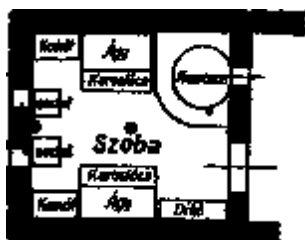
⁷⁹ Györffy István: A Nagyunság és környékének népies építkezése. NéprÉrt. 1908. 161. 1.

⁸⁰ Vár. It. 1816. Protocolum opp. Nyíregyháza.

⁸¹ Vár. It. 1794/2.

⁸² Ág. h. ev. egyh. It. T. II. 179. 1.

eî, hogy az állóvizet körülvették. Ezzel t. i. megkönnyítették a jószág itatását, nem volt okvetlen kútra szükség, így van ez pl. a *Róka-, Súlyán-, Verbőci-, Tamás-bokorban*. A kutak száma csak később növekedik, amikor már a gazdák véglegesen felosztják egymás közt a határt. A későbbi kiköltözéssel azután ismét több kutat ásának. A kútásás nem volt könnyű dolog. Éppen ezért egy-egy kútnak több gazdája is volt.⁸³ Természetesen az ilyen közös kutak miatt gyakran össze veszték a tulajdonosok. Ilyen pl. az 1804-ben támadt eset, amikor a „*Ponicky nevű szállásokon bizonyos versengés támadt az szállás-*



8. ábra. Királytelki burgyé szobájának újabb berendezése.

*béliek között, hogy Hudec Jakab földjén lévén a kút, ezen kúton való itatást nem akarta a többinek engedni.*⁸³ A közösen ásott kutak maradványait még ma is láthatjuk a határban. Majdnem mindegyik



9. ábra. Királytelki burgyé elől alkalmazott ablakkal.

bokortanya határában van ilyen *mezei kút*, el nem tüntették.

— ha ugyan a legújabban

tartási költsége sokkal kisebb, mint a belsőre álló házé. A Magától értetődik, hogy kezdetben a szállásépületek karban-

XIX.

század felé azonban már költségesebben épített szállásokkal is találkozunk. Ezeknek a fenntartási költsége már felért egy kisebb belső-tekintélyes *komorá* Az istállóhoz előbb egy kis ház, majd ehhez egy dálnál találjuk először. Az eddigi *gabonásvermek*

került. A komorákat azonban csak a nagygaz- nem váltak be,

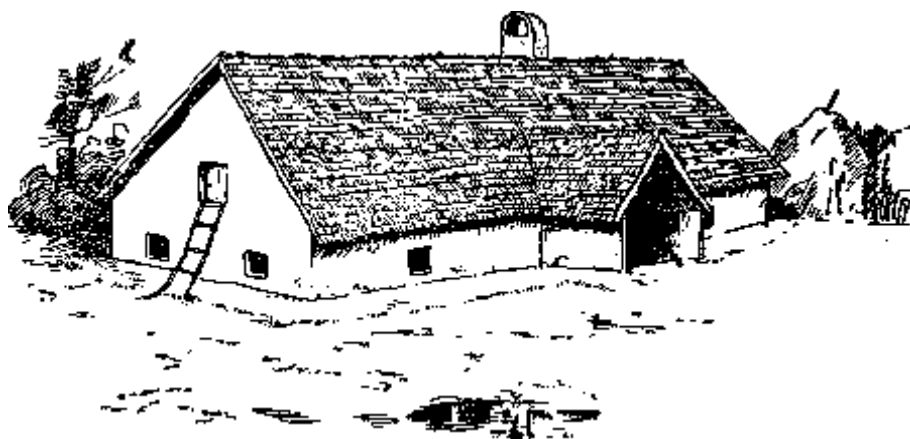
⁸³ Vár. lt. 1794/2.

⁸⁴ Vár. lt. 1804/34.

⁸⁵ Vár. lt. 1785/1.

a terményt sokszor kilopták belőle, vagy megdohosodott benne.⁸⁶ A komorében jobban megmaradt az élet és a lopás ellen is védettebb volt.

A határbeli szállásföldek birtoklásának megszabott feltételei voltak. Itt csak az vehetett földet, akinek a belsejében háza volt. Ezen a címen tagadták meg *Borbély István* nagykállói lakostól is a birtoklási engedélyt; egy kötélaljja földjét nem tarthatta meg, mert „*vidéki ember*” és így nem lehet „*határbéli földje*”. A gazdálkodó szék határozatára Borbély Istvánnak engedelmeskednie kellett.⁸⁷ Senkinek sem lehetett hat kötélalj (*zinka*) földnél több vagyona. Akinek több volt, attól a fölösleges mennyiséget elvették. E célból a határt igen gyakran felmérték és megvizsgálták. 1761-ben pl. a felmérés alkalmával 55 kötélalj fölös földet találtak, ezt újra kiosztották. („*Na vseckych*



10. ábra. Földből kiálló falú és zsindeles tetejű burgyé.

salasoch sme vizsgálóvali, [nasli sme zinok, ktere gazduw nemeli 55” = Megvizsgáltuk az összes szállásokat és 55 kötélalj gazdátlan földet találtunk.)⁸⁸ A hat kötélaljnyi mértéket csak akkor léphette valaki túl, ha örökség által jutott a többletkez és ezt szabályszerűen igazolni tudta. Egy kötélalj tíz magyar holdat tett ki. Ez volt a legkisebb birtokmennyiség, amit már nem lehetett kisebb részekre darabolni. Ha két testvér örökölte az egykötéljnyi földet, akkor osztatlanul együtt művelték tovább, vagy az egyik megváltotta a másik részét. Ha egyik sem tudta magához váltani, akkor közmegegyezéssel eladták és a pénzen megosztották.⁸⁹

⁸⁶ Vár. It. 1788/2.

⁸⁷ Vár. It. 1826/36. Gazd. szék protokollumai. II. No. 1118.

⁸⁸ Vár. It. 1761/5.

⁸⁹ Városi It. 1818. Nemesi jegyzőkönyvek.

A határ felosztása, mint már korábban is említettük, 1757-ben kezdődött és 1759-ben fejeződött be. *Lukács Ödön* szerint a mértéket *Czinkoczky György* ölelte ki, mely szerint egy kötél hossza harminc öles volt. „Egy ily 30 öles kötélnek (négyeseres) szélességre való mérését egy kötélalj földnek nevezték és 6 ilyen kötélalj föld nevezetett egy szállás-földnek.”⁹⁰ A földeket a falu szekerének a kerékével is mérték. A föld szélességét úgy állapították meg, hogy a keréknek tizenötször kellett fordulnia tengelye körül. Ez szintén egy kötélnyi széles földet tett ki. A kötélalj föld szélessége 120 öl, hossza 630 öl volt. Ez így 75.600 □-ölet tett ki. Egy köblös föld 1890 □-ölnyi földet foglalt magában. — A kerékkel való mérést a gazdák egyszerűbbnek tartották és jobban kedvelték. A falu szekerét bármikor könnyen elővehettek és mint mértékegység hitelesebbnek látszott, mint a megrövidíthető és ki nem húzott kötél. Minthogy a szállásföldek kiméréséhez a bírának is mindenkor ki kellett szállani, a kiszállásra mindig a falu szekerét használták.

A határban leelőször *Nemes Petrikovics Jánosnak* mérték ki a részét. Ő kapta a szállásföldek közül a legjobb darabot, mivel szabadon választhatott magának a földesúr földjéből. Gróf Károlyi Ferenc ezzel akarta meghálálni a benépesítés érdekében kifejtett szolgálatait. 1753. május 25-én Károlyban keltezett levelében írásban is biztosította őt: „*eő neki telket kimutatván s ahhoz tartozó földeket, szabad lakást engedek, minden adó és szolgálat nélkül holtáig, sőt ha vállalata sikerül, ha annak rendi szerint az helységet megülteti s gyarapítja, inscriptionálisa kiadásáról is assecuráltatik?*”⁹¹ Ezt a földet még ma is számontartja a tirpák néphagyomány. A Verbőci- és Sulyánbokor határán fekszik, közel a szentmihályi úthoz. (Jelenleg a sulyánbokori *Szmolár* család tulajdona.) A föld egy része völgyes és ezt a kis völgyet még ma is „*Petrikovicská*”-nak nevezik. (L. a 4. ábra.) A Petrikovics család leányági leszármazottai még ma is élnek a *Sulyánbokorban*. A *Petrikovics szállásnak* a helye egy régebbi meghatározás szerint: „*a Biri szállásának szomszédságában van.*”⁹²

Petrikovics földjének kimérése után következtek a többiek. *Lukács Ödön* bizonyára nem minden alap nélkül jegyzi meg, hogy „*akik előkelőbbek voltak, azoknak nem ritkán megnyújtották a kötelet, azért nagyobb némelyiknek a szállása.*”⁹³ A szállásföldek értékelése különböző volt. A belsősgbeli ház értéke mindig fölért egy kisebb nagyságú (mondjuk 2 kötélaljnyi) szállásfölddel. Annál inkább, mivel

⁹⁰ *Lukács Ö.* id. m. 213-4. 1.

⁹¹ *Lemér S.* id. m. 96. 1.

⁹² Vár. lt. 1806/23.

⁹³ *Lukács Ö.* id. m. 214. 1.

akinek a belsőre háza volt, ha nem folytatott semmiféle mester-séget, mindenkor igényelhetett magának szőlőkertet vagy szállásföldet.⁹⁴ A szállásföld értéke mindig attól függött, hogy milyen volt a felszerelése. 1806-ban Nagy Sámuel szállását hites becsüsök, mesteremberek megvizsgálták és 548 rénesforintra becsültek.⁹⁵ Ha a századeleji (1800-as évekbeli) adásvételi szerződéseket nézzük, ott is különböző értékeléssel találkozunk. Itt különösen szembeütnek a régi határbeli helynevek. Pl. *Ókért, Régi kert, Alsóvég, Orosi-út, Kistelek, Szentmihályi-útfélen, N. N. szomszédságában, Sima mellett, Alvégen, Homokdombon, Halmoknál, Hármashalom mellett, Sima felé, Bellas szállásán, Cserkésen, Benehálmán, Tzigányszállásán, Alsósima határában, Sóskutban, Manda felé, Császár szállásán, Epreskertben, Rozsréti kertben* stb.⁹⁶

Az 1810-es évekig bezárólag a szállásokat mindig 'szállás' néven jelezték, pl. *Sóskúti szállások, Liskánynak szállásán, Vrbovszki szállásokon, Bánszki szállások, Mokranszki szállásokon* stb.⁹⁷ 1829-ben találkozunk legelőször a *tanya* elnevezéssel. Az örökváltság megtörténtével a külterületi szállások már kizárólag a mezőgazdasági termelő munka színhelyévé váltak. Jelentésük tehát bővült, a régi *szállás* elnevezés már nem volt alkalmas megjelölésükre, mert az inkább az állattartással egybekapcsolt életformával függött össze. A *tanya* viszont mint új mezőgazdasági műszó alkalmas volt az új fogalom megrogzítására.

Az átalakult tanyai élet a szálláshatárok tekintetében is némi változást hozott. A mindjobban előtérbe lépő mezőgazdaság érdekei azt kívánták, hogy a szállásföldek barázdáit, a szálláshatárok mesgyeit pontosabban jelöljék ki. A tanyai lakosságnak egyenesebb vonalú dűlőkre volt szüksége.

E végre a város szerződést köt *Sexty András* hites mérnökei, hogy a „*város határában lévő szállásföldeket per 1600 Ω-öllel minden gazda szállását ezen mérték szerint köblös földenként felmérni (régi dűlőket egyenes ductusaira vivén), s Í0 köblös földet egy kötélalj földnek vévén a szállásnak kelleténél több vagy kevesebb voltát eszerint feljegyezni . . . arról hiteles elenchust . . . leadni, továbbá a földek mineműségéről három rendbéli classificaliót tegyen, tavakat, állóvizeket kijegyezze ...*” Szóval *Sexty András* egy katasztert készít, melyből világosan felismerhető legyen az egész nyiregyházi határ, minden szállásokkal egyetemben. E megbízatás értelmében

⁹⁴ Vár. It. 1774/7. Orph. protocollum.

⁹⁵ Ág. h. ev. egyh. It. T. II. 177. 1.

⁹⁶ Vár. It. 1811/6.

⁹⁷ Vár. It. 1822. Protocollumok.

Sexty 1823-ban „próbát tévén a nyíregyházi szállásokon, nevezetesen pedig az első szállásokon, amelyek a Paskum szomszédságába vágnak az simái úttól az mostani szentmihályi új útig” és a mérés a következő gazdák szállásán történt meg:

Spanyan György két köitéláljával	Varga György két köitéláljával
Hok Jakab „ „	Palotai János
Latzo Pál „ „	Kováts Mihály „
Smid Gergely két köitéláljával	

Ezenkívül a „*Cserkész Szállásokon is mérődtek*”, itt Hudák János és Beilus András szállását mérték fel két-két köitéláljával.⁹⁸ Sajnos *Sexty*-nek a további méréseiről csak hiányos feljegyzéseiből értesülünk. Valószínű, hogy az összes szállásokat felmérte, mert ahogy a nyíregyházi bírákhoz intézett egyik levelében olvassuk, a mérés közben egy csomó probléma adódott, s ezeknek elintézéséhez a bírák segítségét kérte. *Sexty Andrásról* semmi közelebbi adatot nem sikerült megszerezniünk. Kétségtelen, hogy nemesi származású volt, családja a Felvidékről eredt és egyik ága Békés megyébe is elszármazott. *Vietorisz István* szerint: „Régi törzsből eredett, predikátumos úr volt, de tudományszerető, lélekzete, élete: munka.”⁹⁹

Mint fentebb jeleztük, az egyes szállások kimérésében nehézségek merültek fel. Ilyenek adódtak pl. a következő helyeken: *Pozsony*-, *Fazekas*-, *Eklézsia*-, *Barta*-szállások, („melyek a kállai szállások és legelőhatár közt” fekszenek) továbbá a *Palitz* szállása, *Koska* szállása, *Garai* szállása stb. *Sexty* szerint e szállások egyike sem szabályozható rendesen. „Az egész regulázott formát nem kaphat és az egyenként *b o k o r - s z á l l á s o k a t* vévén, nemcsak hogy megmaradhatnak a mostani romlott egyenetlen állapotban, (mely okot ad a regulatióra) sőt még az ily düllők kiegyengetése némelyeknek... békétlenséget is okozhat.”¹⁰⁰

Sexty szerint a *regulatio* csak akkor volna baj nélkül végrehajtható, hogyha az egész határ „*komasálva volna, felvenném, hogy hogy így a bokorszállásoknak düllők határjait szabadon alkalmas helyheztetésekbe lehessen húzni.*” A próbamérések alapján szerzett tapasztalatok folytán *Sexty*-nek több javaslata van. Ezeket az előbb is felemlített levélben a bírának megküldi és előterjeszti. Javaslatai a következők:

1. „*Vagy ha minden bokor szállás osztódna fel proportionális regulatióval birtokosaik közt.*”

⁹⁸ Vár. It. 1823/1.

⁹⁹ *Vietorisz István dr.*: Tirpákok. Nyíregyháza, 1939. 18. 1.

¹⁰⁰ Vár. It. 1823/1. — Különben a „bokor” szónak, mint több szállás gyűjtőnevének, ez az első alkalmazása.

2. A szállások járásokra osztódhatnak. Az egytagban álló szállások osztódnának három járásba vagy több osztályba. Mert hogy az osztálynak foglaltja jövőre való nézve nem kis hasznót okozhatna, felvehetjük 1-ször: az egybefoglalt szállásokon marháiknak mindig szabad legelőt engedne. 2-szor: az ilyen elrendelés által a földet lehetne termékenyebbé használni, ha ennek időjártával engedőzne pihenés, marhajarat és jó időben megműveltetése. — A járás akár mely osztályban lévő dülők, úgy intéződnének kis akadály mellett is, hogy ez a szomszéd szállásoknak út gyanánt használhatnának. Ez sokra volna jó, mert az utak, melyek a földeken mennek keresztül, eltörölődnének, ezáltal a dülők mesgyéi is megőrződnének.”^{100a}

Sextynek, mint látjuk, életrevaló javaslatai voltak. Egyike-másika bokortanyánként meg is valósult. Ezt látjuk pl. a *Verbőci-bokor*-ban is. Az 1784. évi katonai térképek tanúsága szerint az idevezető utak közül csak egyet látunk, ez a *Markó-szállás* felől vezető bekötő-út. Ez a bekötő-út ma is megvan, azzal az eltéréssel, hogy csak a *Verbőci-bokorig* tart, de nem visz tovább a *Cigány-bokor* felé, ahogy az 1874.-Í térkép mutatja. Ma már két bekötő-út vezet a *Szentmihályi* út felől a bokortanyába. Az újabb északkeleti irányból visz be a szállások közé. Létrejöttét minden bizonnyal Sextynek köszönheti, mert az általa javasolt *jársókat* is kettéválasztja.

A *jársás* szerinti felosztás különben nem volt vadonatúj dolog, mert a Hajdú-kerületben is így osztották fel a határbeli földeket. *Tagányi* is említi.¹⁰¹ A középtót nyelvterületen is használt műszó volt, mert a *gyetvai tótoknál szintén járás-okra van osztva a határ.*¹⁰ⁱ

A szállások felmérését kb. az 1825-ös években fejezhatték be. Azonban a későbbi időben is találkozunk *szállás-regulációvai* 1826-ban a *Tomásovszky szállás* (ma: *Tamás-bokor*) gazdái kölcsönösen megegyeztek abban, hogy szállásföldjeiket, melyek sok apró darabból állnak, *reguláció* alá vetik. A *reguláció* eredményeképen több darabból álló szállásföldjét minden gazda egy tagban méreti ki.¹⁰³ — 1827-ben a *Mokránszky-szállásokon* (ma: *Sipos-bokor*) **kötötték** hasonló egyezséget az ottani gazdák.¹⁰⁴ Ugyanígy mérte fel *Sexty* a *Zelenjánszky-szállások* gazdáinak is a földjét, továbbá a *Szoroky-* és *Dvorszky-szállásokét* is.¹⁰⁵

E *regulációk* mutatják, hogy a tanyán lakó gazdák száma már

^{100a} Id. h.

¹⁰¹ *Tagányi K.*: A földközösség története Magyarországon. GazdTörtSzemle, 1894. 206. 1.

¹⁰² *Medvecky A. K.* id. m. 136. 1.

¹⁰³ Vár. It. 1826/35. Nyh. Prot. sess. Tom. IV. 419. 1.

¹⁰⁴ Vár. It. 1827/7.

¹⁰⁵ Vár. It. 1825/3-26

szinte teljes lett. A gazdák kiköltözése azonban sehogyan sem tett szert az előjáróságnak. Az állandó kinlakás tényével a szállásokon kinlakó gazdák sokszor kivonták magukat a közterhek viseléséből. Éppen ezért a kiköltözésnek különböző rendeletek kiadásával gátat igyekeztek vetni. Nyáron még kényszerből megtúrták a kinlakást, de télen igen szigorúan ellenőrizték a gazdákat, hogy valóban bennlakhak-e? Pedig már 1791-ben is előfordult, hogy „városi házzal és szállásfölddel bíró gazda” nem a városban, hanem a „szállásán lakott” (*in tugurio habitans*). Az 1801-es összeírás adatai közt is nagyon sok „na Sálási by va” (‘szálláson lakik’) beírással találkozunk. 1805-ben a tanács határozatként kimondja, hogy szállásfölddel rendelkező gazda városbéli házat nem adhatja el. „*Senkinek nem engedtetik hogy ház nélkül szállást tartson.*”¹⁰⁶ E szigorú szabályt mindenki betartatták. Amikor 1810-ben Kovács Pálné engedélyt kér a bírától, hogy városi házat eladhassa, annak ellenére, hogy szállásföldje van, az engedélyt nem kapta meg. Az előjáróságnak az volt az álláspontja, hogy aki a „szállást tovább is tartani kívánja” az városi házat is köteles megtartani. Csak akkor engedélyezték a ház eladását, amikor Kovács Pálné megígérte, hogy eladandó háza helyébe újat vesz, tehát „*mégis lesz háza a belsősegen*”.¹⁰⁷ Ez különben más alföldi városban is szabály volt, Debrecenben pl. akinek nem volt a belsősegen háza, „*tanyaföldet és cserekaszállót nem nyerhetett*”.¹⁰⁸

A szigorú rendszabályok tehát minden gazdát arra kényszerítették, hogy a belsősegen házat tartson és télére visszatérjen a községbe. Néha azonban ennek is akadályai voltak. Így többek közt 1812-ben annyi katona volt a belsősegeken, hogy a visszatérő gazdáknak már nem jutott hely. A nyíregyházi bírák panaszkodtak is miatta: „*Negyven különös szobák ezen feő és all tiszték meg strázsák számára lefoglaltattak a szegény lakosainktól, még eddig tűrhetőbb volt az ezen elfoglaltatás is, amíg kint voltak a szállásokon, de most téli időre a városba visszahúzódva kéntelenítetvén, nagy mesterség tsak beleférni, nem pedig együtt megegyesülni egy házban*”.¹⁰⁹ (A községben ellszállásolt katonákat a gazdáknak kellett kiszolgálni, enni és innivalóval ellátni.)

A szállásokra kihúzódó gazdák az ilyen gátló körülmények láttán kapva-kaptak az alkalmon, hogy kintmaradhassanak a szállá-

¹⁰⁶ Vár. It. 1805/21. Prot sess. 40. Fasc.

¹⁰⁷ Vár. It. 1810/Prot. opp. Nyíregyházáé.

¹⁰⁸ *Szűts Mihály*: Debrecen mezőgazdasági története. GazdTörtSzemle 1894.

¹⁰⁹ Vár. It. 1812/8. Instántiák.

saikon télen is. Az előjáróság alig győzte a kihágásokat büntetni. Aki nem lakott a belsősegen, annak az ajtaját levették, kemencéjét pedig bedöntötték. A büntetésnek eme fajtája az Alföldön másfelé is szokásban volt. Kecskeméten, Kiskunfélegyházán szintén ezen a módon jártak el azokkal szemben, akik engedély nélkül laktak kinn a tanyákon.¹¹⁰ De a Felvidéken sem volt különben. *Gyeván* is a szűk hely miatt sokan kiköltöztek a azokra. Ezeket a község előjárósága erőszakkal kényszerítette vissza a faluba. Aki nem engedelmeskedett, annak uradalmi hajdúkkal összeromboltatták a tűzhelyét és kemencéjét.¹¹¹ — A bennlakást naponként ellenőrizték. Esténként a bakterek végigjárták az utcákat, *palétákat* (kerületeket) és ahol nem találtak világosságot, ott bementek a házba, hogy meggyőződjenek a háziak otthonlétéről. Ez sok herce-hurcával járt, amit idővel maguk a bírák is meguntak. Mint gazdálkodó emberek maguk is belátták, hogy a gazdák állandó kinnlakásra való törekvését nem annyira a rosszindulatú szembehelyezkedés, mint inkább a gazdasági helyzet parancsoló szüksége szüli. Legfőképpen a vagyoni, azaz anyagi szükségszerűség kényszeríti őket a kinnlakásra! A XVIII. század végén *Thessedik Sámuel* is azt írja, — nyilván a szarvasi tanyák voltak szemei előtt, — hogy a gazdák azért mennek ki a tanyára, mert szükség van a jószág trágyájára.¹¹² A rendszabályok lassan erejüket veszítik Nyíregyházán is. 1813-ban *Lukácskó Mátyás* gazda az előjáróság engedelmét kéri, hogy a belsősegen álló házát eladhassa. Okul azt veti, hogy felesége féleszü, őmaga pedig igen szegény állapotba jutott. A városi előjáróság a következő álláspontra helyezkedett: „*Noha a város statútumai ellen van ez, mert Lukácskó Mátyásnak szállása van és a szállástartó gazdának a városban házat is kell tartani. Kötelezzük Lukácskó Mátyást, hogy egy kisebb házat vegyen, melyben idehaza is lakhatik.*”¹¹⁰ Hogy ez mégsem következett el, azt az 1821. évi általános összeírás bizonyítja, mert ott Lukácskó Mátyásról azt jegyzik meg: „*in tugurio habitans*.”¹¹¹ Ebből az esetből is látszik, hogy az előjáróság ahol látta, hogy oktalán dolog erőszakoskodnia, nem nagyon tiltotta a kiköltözést. Különösen az elszegényedett gazdák kiköltözését nézte el.

Az első örökvltság utáni esztendőben (1804) megkezdődött a

¹¹⁰ Kecskemét vár. It. 1780. tanácsjegyzk. III. 23. — Kiskunfélegyháza vár. It. 1876. tanácsjegyzk. XII. 31. 1.

¹¹¹ *Medvecký K. A* id. m. 68. 1.

¹¹² *Wenzel Gusztáv*: Magyarország mezőgazdaságának története. Bp. 1887. 142. 1.

¹¹³ Vár. It. 1813. Prot. opp. Nyh.

¹¹¹ Ág. h. ev. egy. It 1321. Consript.

szállásföldek szabad adás-vétele és cseréje.¹¹⁵ A tanyai kinnlakást ez is nagyban előmozdítja. Az örökváltság végleges lebonyolítása után már senkinél sem tilalmazták a kiköltözést. Mindössze azt követelték a gazdáktól, hogy gyermekeiket a városban tartsák és iskolába járassák. Ennek eredményeképpen a gyerekeket az öreg nagyszülők nevelték. Ez a szokás gyakorlatban maradt egészen a közeli múltig. Ezért írja *Kálnai László* is azt, hogy a nyíregyházi tanyai lakosságból csak az öregek laknak benn a városban, a fiatalok ellenben kinnmaradnak a jószággal a tanyán. Legföljebb csak azok a fiatalok költöznek télre a városba, akiktől nagyon távolesik a tanyai iskola, és így gyermekeiket nem tudják iskolába járatni.^m

A gyermekek iskolába járatása eleinte nem okozott komolyabb gondot. Az első években minden gazdának volt valamilyen rokona, testvére vagy más valakije, aki elvállalta a gyerek gondozását az iskolai idő tartamára. A későbbi esztendőkből, pl. 1860—65-ben azonban már nagyon sok olyan gazda volt, akinek már nem volt háza a városban és rokonsága is mind kinnlakó volt. Ezek a gazdák nem tudták gyermekeiket iskolába járatni. „*A lakosság nincs képesítve, különösen a városban házzal nem bíró s kinn lakó gazdák gyermekeinek a városi iskolákban beküldésére tehetetlenek.*”¹¹⁷ E nyomasztó helyzet enyhítése véget, a tanyai gazdák beadványban kérik az egyháztanácsot, hogy számukra tanyai iskolát állítson fel. E beadványt több bokortanya gazdája írja alá. Kérésük a következőképpen hangzik: . . . „*kegyeskedjék az igen tisztelt presbytérium nekünk ... a mi úgynevezett Zomhorszky-féle bokortanyáinkba a bekövetkező tanévben iskolát nyitni s azt egy értékes tanítóval ellátni. — A mi bokortanyáink az eddig fenn állott minden tanyai iskolától ezenfelett messzire esett s jövőre lehet még tovább eshetik!*” Aláírják: *Sztruhár Bokor Tanya, Kragec Bokor Tanya, Szmotan Bokor Tanya, Jánószki Bokor Tanya, Zomborszki Bokor Tanya lakósai.*ⁿ

A legelső tanyai iskolát tehát 1865-ben kérik a kinnlakó gazdák. Az előbbieket követően nyomban köveik a többi tanya kérése: pl. a *Hankószki-bokor, Sajben-bokor, Liskány-bokor, Gerkard-bokor, Benkó-bokoié*. Az iskolák felállításával a tanyai élet minden tekintetben elismertetik. A külterületi lakosok most már véglegesen tanyai életre rendezkednek be. 1864-ben már tekintélyes gazdapresbiterek is kinnlaknak a tanyán. »*Lelkész esperes úr véleményezi, hogy mivel a*

¹¹⁵ Vár. lt. 1804/34. Prot. opp. Nyh.

¹¹⁶ *Kálnay L. id. m.* 179—180. 1.

¹¹⁷ Ág. h. ev. egyh. lt. 1864. Egyh. jegyzőkönyv. 1864. XI. 5.

¹¹⁸ Ág. h. ev. egyh. lt. Egyh. jegyzk. 1865. V. 21.

presbyterium összes tagjai csupán városi egyháztagokból állanak, ezért is a méltányossággal nem ütköznék össze, ha az állandó tanyabeli lakók közül tizenkettőt tiszteletbeli presbyterekül neveznének ki."¹¹⁹

A szállás szó lassan kimegy a magyar nyelvhasználatból és helyébe végérvényesen a *tanya* lép. Levéltári adatok szerint a *szállás* szót legutoljára 1843-ban használták.¹²⁰ Egyedül a tirpák-tót nyelvjárásban maradt meg *sálas* alakban. Ezidőben az egyes tanyákat a következőképen jelölik: *Magyar féle bokorszállásokon, Racskó féle bokorszállásokon, Cigány féle bokorszállásokon.* — A Bachkorszakban már mindenütt a *bokortanya* elnevezéssel találkozunk. Pl. *Mokrány bokortanya, Polonszky bokortanya, Vrbovszki bokortanya.*¹²¹ A múlt század utolsó éveiben minden tót hangzású tanyanevet megmagyarosítottak és így ma az összes bokortanyák magya-



11. ábra. Fészekrabló tanyai cseléd-gyerek.

ros nevet viselnek. Ilyenformán a Vrbovszfei-ből *Verbőci, Stevanyik-ból Isván, Janószei-ből János, Fizely-ből Füzes, Belus-ból Belfi, Tomasovszki-ből Tamás-bokor* lett.

Ma minden bokortanya külön önálló közigazgatási egység. Régebben minden szállás abba a *palétába* (kerületbe) tartozott, amelyikbe a városbeli gazdái tartoztak. A város ugyanis *palétákba* volt osztva. Az egyes paléták élén *palétás* állott. Ilyen negyedekre osztott rendszer általános volt a felsőmagyarországi városokban is. Egy-egy negyed (fertály) élén pl. Egerben, — a *fertály mester* állott. A

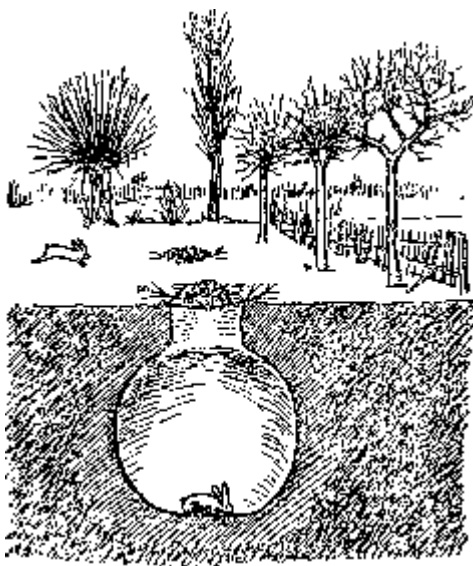
¹¹⁹ Ág. h. egyh. It. Egyh. jegyzk. 1864. II. 21.

¹²⁰ Vár. It. Tanácsjegyzőkönyvek. 1843/36.

¹²¹ Ág. h. ev. egyh. It. 1865. Egyh. jegyzk. 11. 23—36 l.

palétás szerepe azonos volt a fertály mesterével. A palétások ügyeltek a szállások rendjére, közvetítették az előjáróság intézkedéseit a tanyai lakosok számára. A palétási intézmény a múlt század második harmadában szűnt meg és helyébe a *tanyahíróság* lépett. A tanyabíróság szerepéről már a korábbi fejezetben szóltunk.

A mai *bokortanya* nevét onnan veszi, hogy nem *egyes tanyák* állanak magukban, ahogy ezt az Alföld számtalan helyén láthatjuk, hanem csoportosan, vagyis *bokor-szerűen*. A *bokor* szavunknak a Magyar Tájszótár szerint '*csapat, csoport, sereg*' jelentése is van. Pl. *bokor lúd, egy hókor arató-emher* stb. *Czuczor-Fogarasi* szerint a bokor '*együvé fűzött holmit*' is jelent, pl. *bokor-csizma*.. „Minden



12. ábra. Régi gabonásverem, ma nyúlfogásra használják.

érteményeiben több részekből álló, egymással összekötött s mintegy bogot, csomót képező valamit jelent.^{121a} A Tiszántúlon elég gyakori szóhasználat, pl. *bokor-gyerek* 'sok gyerek együtt', *bokor-ház* sok ház együtt'. A *bokor-szállás* elnevezést, mint már erre korábban is rámutattunk *Sexty András* mérnöktől olvassuk legelőször.

A mai bokortanyákon található házak száma igen különböző. Van, amelyiken csak 10—12 ház található, de van olyan is, amelyiken 60-80 is van egymás mellett. A nagyobb létszámú tanyák azonban már újabb fejlődés eredményei. A tanyákra igen jellemző, hogy nagyon sűrű akácfák védelmében húzódnak meg. (L. az I. táblát.) Ez a

¹²¹ *Czuczor G.—Fogarasi J.*: A magyar nyelv szótára. I. Pest 1862. 709. 1.

¹²² Vár. lt. 1823/1.

védekezés még a régi kötetlen homokra emlékeztet. Aki télen végigjárja a városhatár fő- és bekötő-útjait, láthatja, hogy a tanyaházak mint a kotlósnélküli csibék bújnak össze, egymásat melengetve és egymásra támaszkodva. Az idegennek úgy tűnik fel, mintha mindegyik bokortanya egy kis falucska volna. A bokrok földrajzi települési formája, — ahogy *Simkó Gyula* tanulságos dolgozata nyomán is ismerjük, — igen változatos.¹²³ Van köztük szabálytalan csoportos halmaz, van kétsoros, út melletti bokor, van tó körül elhelyezkedő faluforma, — ezek a legősibb bokortanyák, — van teret körülvevő körtelepülés és van párhuzamos utcákat alkotó faluforma. A másodlagosan telepített lakosság inkább a soros, útmenti elrendeződésű bokortanyában települt. Idetartoznak pl. a *János-, Zombori-, Salamon-, Szélső-bokortanyák*.

A szállásföldekből fejlődő mai bokortanya határára jellemző, hogy nem mindenütt azonos formájú és azonos beosztású. Valószínűleg azért, mivel itt nem ment végbe a *Sexty* által foganatosított „*reguláció*”. Vannak bokortanyák, ahol a tanyahatár három dűlőre osztott, (*Sexty* ezt *járás*-nak nevezi) és itt háromfordulós hagyományos gazdálkodás folyik még ma is. (L. *Verbőci-bokor*.) A három dűlő közül kettőbe őszi-tavaszi vetés kerül, a harmadikba pedig ma kapásnövényt vetnek. Régebben a kapásnövény helyett ugarnak hagyták, idejárt a szállási jószág legelni. Az ugarnak meghagyott föld egy évi pihentetés után, (miután a jószág is megrágyázta,) a következő évben felszántódott, vetés alá került. Ez a vetéskényszer az egykori földközösség emléke. Országszerte ismeretes; Szarvason is három nyomásos rendszerrel művelték a földet.¹²⁴ A Felvidéken is három nyomásos gazdálkodással éltek sokhelyütt.¹²⁵ Szántásra nem a nehéz alföldi vagy debreceni ekét használták, hanem egy sokkal könnyebb és kisebb *nyíri faekét*. Hogy ez milyen volt, nem tudjuk. Kedvelt voltát azonban *Szücs Mihály* is megemlíti.¹²⁶ A bokortanya határát úgy osztották fel, hogy minden gazdának volt minden dűlőben egy-két darab (egy tagban kimért) földje. A szállásiöldet kezdetben úgy hasították ki, hogy az egy darabban húzódott végig az egész tanyahatárban. Ezt a hosszú csíkot aztán három részre tagolták és valamilyen út, tó vagy kút köré rakták le a jószág állását, itt rakták le a szalmát, polyvát, töreket. Idekerültek a szállásépületek is. Kezdetben egy kis földház, istálló, karam vagy akol. Később ezeknek a nyomán épültek fel az egyes tanyaporták házai.

¹²³ *Simkó Gyula* id. m. 58. 1.

¹²⁴ *Mendöl Tibor*: Szarvas földrajza. Debrecen 1928. 51. 1.

¹²⁵ *Medüeczky A. K.* id. m. 155 1.

¹²⁶ *Szücs Mihály* id. munk. 301 1.

E házakra jellemző, hogy kivétel nélkül észak-déli irányban építettek, tornácuk mindig kelet vagy nyugat felé néz. Ezáltal sokkal kevésbé érte az északi szél. A tanyaköz-ből (tirpák-tót nyelven: *pomezi-sálase*) kivezető utak mentén újabb tanyaházak épülnek, az észak-déli irányban azonban ezek az új házak is megtartják.

A nyíregyházi bokortanyák településrajzi oldalait itt nem érintjük, mivel ezt már Simkó *Gyula* is elég kimerítően feldolgozta. Ismétlések elkerülése végett odautalunk. Harminc év távlatából ííezve, *Simkó* egynéhány tételét helyesbíthetnénk, — ez azonban a lényegét nem igen érintené. A csoportos tanyák alaprajzában sokhelyütt elrajzolást vehetünk észre, a telekrajzok és tanyahatár rajzai nem pontosak, a szerző jelölés tekintetében sem mindenütt következetes. Azonban dolgozatának nem volt más célja, mint tájékoztató ismertetés a bokortanyák világából. Munkájának előbb említett hibáit valószínűleg maga is észrevette, mivel az 1924-i rövidített átdolgozásban a tanyarajzokat elhagyta. Összegezve az eredményeket, Simkó tanulmánya a magyar tanyairodalom legelső munkája és kora földrajzi felfogásához mérten kitűnő munka. Kétségtelen, hogy kezdeményezése nyomán a magyar tanyairodalom tekintélyes adatanyag birtokába jutott s az újabb szempontok beállítása révén ez az anyag mindig bővül. Tanulmányunk megírásában ez a szándék vezetett bennünket. A bokortanyáknak újabb szempontú településföldrajzi feldolgozására azonban nem vállalkozhattunk, mert ez a mi munkánk kereteibe nehezen is volna beleilleszthető. Külön feladat ez. Véleményünk szerint a bokortanyák kialakulásával kapcsolatban sokkal fontosabb volna pl. még a kérdés gazdaságtörténeti részét is feldolgozni.

A tirpák népelet és hagyományai.

„A tirpák nép hagyományain meglátszik a származás, de szokásai már annyira elkeveredtek és egyezők Szabolcs megye magyar népének szokásaival, hogy nehéz volna azokat eredetük szerint különválasztani” — írja *Dienes István*.¹ E megállapításnak nagyon sok komoly alapja van. A tirpák népcsoport már kétszáz éve egy út tél a tiszántúli magyarsággal. Az együttélés hozza magával, hogy az azonos életkörülmények, egyazon táj és sors megnyitja az együttélő népek közti válaszfalakat. A jelen esetben a nagyobb tömegű magyarországi magához igazítja a kisebb létszámú tirpákságot. Az önkénytelén igazodás legszemléletesebb példáit a népeletben találjuk meg. Az igazodás mértéke és ideje azonban nem mindenkor egyforma.

A tirpák népcsoport kialakulásában kétféle irányú eligazodást folyamatot vehetünk észre. Az egyik egy belső, a másik egy kifelé irányuló folyamat. Időrendben először a belső eligazodás megy végbe és csak azután kerül sor a másokra. A belső eligazodás az újratelepüléstől kb. a XIX. század első harmadáig, a külső a múlt század második harmadától kezdődik és napjainkig tart. A belső eligazodás folyamata elég egyenetlen lefolyású. Egyes társadalmi csoportok, pl. a zsellérek, hamarabb keverednek össze, mint a gazdarenden lévők. Magától értetődő, hogy itt a hagyományanyag kicserélődése is más természetű, sokkal gyorsabb menetű. — A kifelé irányuló eligazodási folyamatban is igen érdekes jelenségeket tapasztalunk. A betelepített tirpák-tótokat a szabolcsi magyarság nem fogadja olyan rokonszenvvel, mint pl. a szomszédos hajdúság. Az igazodás ennek megfelelően előbb a kiváltságos jogokat élvező hajdúvárosok felé történt meg, csak azután került sor a szabolcs-megyeiekre. Az igazodás kezdeményezői és mindenkori legfőbb szereplői a nemesrendű gazdák voltak. Erre a szerepre helyzeti előnyvel rendelkeztek. Elsősorban származásuk, másodsorban pedig magyar nyelvtudásuk a legkülönb volt; a tirpák-magyar kapcsolatok ápolása csak a nemesrendűek közreműködésével történhetett meg.

¹ *Dienes I. id. m. 77. 1.*

A szabolcsmegyei magyarság, — ahogy az előbb is említettük, — nem szerette a nyíregyházi tírják-tótokat. Ahol csak lehetett, kellemetlenkedett nekik. Tírják gazdák közlése szerint az öregek mindig attól féltek, hogy a kemény kötésű szabolcsi béresgazdák egyszer csak kiszuppolják őket: a határból. Még ma is nagyon sokan emlékeznek arra az időre, amikor a tírják gazda szekérének — még teherrel is, — ki kellett térnie az üresen haladó magyar szekér elől. Ez a rend még a nyíregyházi határban is érvényesült. Aki nem tért ki, azt alaposan helybenhagyták. A tírják ember panaszaát meghallgatták, de nem orvosolták. Ez volt a rend az 1914—18.-i világháború kitöréséig. Azóta már kiegyenlítődött ez a különbség s ma már mindenkor az üresen haladó szekér tér ki a teherrel meg-
rakodottnak. Legjobban a *baktai* legények haragudtak a tírják *cűgosokra*, mert fuvarjukkal az ő kereseti lehetőségüket rontották. Nem is volt ajánlatos tírják embernek a baktai erdőbe ellátogatni. A szabolcsi magyarság ellenszenvre tehát nem a tótság ellen irányult,



13. ábra. Tanyai legények farkashajtása karikással.

hanem a megyébe betolakodott *j ö v e v é n y e k* ellen. Ezt látjuk különben az *oláh* környezetben élő *nagylaki* tótoknál is. Itt u. í. az oláhok haragudtak a jövevény tótokra. A tót jobbágnak itt is ki kellett térnie, ha egy oláh szekérrel találkozott az országúton. Az öreg nagylaki tótok vallomása szerint régebben, ha valamilyen hosszabb útra indultak, sohasem hagyták otthon a vasvillájukat és csép-hadarójukat, mert erre bizony nagyon gyakran szükség volt.

A szabolcsmegyei magyarság ellenszenvre nem érintette a nyíregyházi nemesgazdákat. A nyírségi magyarok szerint a nemesek nem voltak tírjákok. A nemesek ezt a szabadságot kihasználván, gyakran ellátogattak a szomszédos Kallóba, Szentmihályra, Tokajba. Kemecsére, Bogdányba, Bátorba, Dorogra, Böszörménybe, Polgárra. Dadára, Lökre stb. Természetesen legtöbbször hivatalos ügyekben jártak és ilyenkor velük ment a község egyik-másik bírāja, hitese is. A nemesek intézték a község ügyes-bajos dolgait a vármegye

² Max.: Popis Ned'lackych Slovákov v Rumunsku. „Nasi Zahranici” 1928. IX. 99. 1

székhelyén is. Idővel a velük járó jobbágygazdák beletanultak és beilleszkedtek a szabolcsi környezetbe. Megtanulták, hogy a beilleszkedés legelső feltétele a magyar nyelvtudás és a magyar viszonyok teljes ismerete. Észrevették, hogy aki jól beszél magyarul, könnyebben boldogul.

A hátrány kiigazítására lassan szokásba vették, hogy a jobbágygazdák elküldték legényfiaikat magyar szóra *szógálni*. Hogy ez a szokás mikor terjedt el, nem tudjuk pontosan meghatározni, de az 1780—90-es összeírások már elég gyakran feljegyzik egyik-másik gazdafőről, hogy oda van Polgáron, Dorogon, Lökön, Nánáson. A XIX. században általános volt Nyíregyházán, hogy a gazdafíúk elmentek magyar szóra a hajdú városokba.³ Ez azonban csak addig volt szokásban, amíg a tanyai iskolákban meg nem kezdték a magyar nyelvű tanítást. Az 1780-as évek után mindig ritkább volt, hogy valamelyik gazdafíú elmenjen magyar szóra a Hajdúságba. A *szógálat* nem volt keresetszerű, jóformán csak az ellátásért dolgoztak, Némelyik legény csak a téli hónapokra ment el, de volt olyan, aki egy egész esztendőt is eltöltött ilyen *szógálatban*. Különféle korban mentek; volt aki mint suhanc került el, volt akire csak a legénykorban került a sor. Általában a 16—18. éves legények mentek magyar szóra. A fiatalabbak könnyebben tanultak magyarul. A *szógálatban* mindenféle munkát végeztek. A kisebbek marhát őriztek, a házkörüli munkában segédkeztek; az idősebbek szántottak-vetettek, szénát kaszáltak, fát vágtak és a jószágot gondozták. Volt olyan gazdagyerek, aki amikor kikerült magyar szóra, nem értett egyetlen szót sem magyarul. Az ilyennel elég sok baj volt, mert nehezen lehetett vele szót érteni. Az ilyenre előbb jószágot bíztak. Ki kellett mennie a rétbe, tarlóra, nyomásra a többi gyerekekkel. A magyar gyerekek között azután hamar megtanulta a legszükségesebb szavakat. Ez a módszer valóban „játszva tanulás” volt. Amikor már annyira haladt a magyar nyelvtudásban, hogy mindent megértett, más munkára is befogták. Ha a magyar helyen szolgáló gazdafíú megunta a *szógálatot* vagy a magyar szót, senki sem tartotta vissza, — hazamehetett. Erre azonban csak ritkán került sor, mert odahaza az ilyen gazdalegény a szülők akaratával találkozott szembe. Nagyon jellemző, hogy a magyar szóra jött tírják gazdafíúkkal olyan munkát végeztettek, amit társaságban kellett végezni. Nagyon sokszor megtörtént, hogy a magyar szóra jött legényeket a hajdúsági nevelő szülők egymás közt cserélték, kölcsönadták, különösen ha valami sürgős munka akadt a határban. A szolgálatban

³ Ág. hitv. ev. egyh. lt. 1821. Conscript. Pal. III. L. 6.

álló legények résztvettek a falu minden életmegnyilvánulásában. Templomba jártak, s ha például a nevelő szülők lakodalomba mentek, magukkal vitték a tirpák gazdafiút is. Eljártak a fonóba, ólbeli iányázásokra. Ha valamelyik legény még rosszul beszélte a magyar nyelvet, nem nevettek ki. De ha valaminek a nevét elfelejtette, alaposan megszidták, amit jobb volt keresztyén fülnek nem hallani. Más különösebb baja nem történt. A magyar szóra menő legény szókinccse mindig attól függött, hogy mennyi ideig volt szógá/aiban és ott milyen munkakörben foglalkoztatták. Az értelmes és ügyes tirpák legényt az egész falu megkedvelte, összeházasodásra azonban sohasem került sor. Egy-két kivétel megesett, ez azonban nagyon ritkán fordult elő. Néha egészen szoros kapcsolat keletkezett a nevelő- és édesszülők között, úgyhogy évről-évre összejártak. Különösen a vásárok idején látogatták meg egymást, ilyenkor egy kis kóstolót is hoztak magukkal, legtöbbször kalácsot, pálinkát, bort stb.

A fiatal tirpák legények a magyar szó mellett azonban sok minden mást is megtanulhattak *szógálotuk* idején. Megfigyelhették a szabolcsi és hajdúmezei gazdálkodás módját, a földművelés és állattartás szokásait. Nemcsak megismerhették ezt az életei, hanem maguk is átélték a magyarsággal együtt. Legszívesebben *Nánásra, Böszörménybe* és *Polgárra* jártak szolgálatba.

A tirpákság szokásainak a szabolcsi és hajdúsági magyarok szokásaival való elkeveredése elsősorban ezen az úton indult meg. A környező magyarság hagyományvilága tehát először a nemesrendűek kezdeményezése nyomán kapcsolódik bele a tirpák népéletbe, — azután pedig a magyar szóra menő gazdafiúk kötik és mélyítik mindig jobban a kapcsolatot. A fentiek ismeretében igaza van *Dienes Istvánnak*, amikor a tirpák nép szokásaiban nagyon sok szabolcsmezei vonást fedez fel. A régi nyíregyházi népélet ma már teljesen megszűntnek mondható, de részleges folytatását megtalálhatjuk a bokortanyákon. Ez az élet azonban már korántsem azonosítható a régi nyíregyházi népélettel. Az alábbiakban mégis megkíséreljük a régi hagyományok és szokások összegyűjtését s ahol alkalom adódik, ott az összehasonlító munkát is elvégezzük.

Népi élet a városban és a bokortanyán.

Ha Nyíregyháza és határa népi életét ismerni akarjuk, meg kell különböztetnünk a városi és a tanyai életformát. A kettő ugyanis ma nem azonos egymással. Valamikor szoros kapcsolat volt a kettő között, ugyanazok éltek az egyikben, mint a másikban.

Ugyanúgy, ahogy ez a többi alföldi tanyás községben és városban is szokásban volt. Már a bokortanyás település kialakulásáról szólva rámutattunk, arra, hogy valamikor a tanyai gazdák is benn laktak a belsőségen. Ez az állapot azután fokozatosan továbbfejlődött olyanformán, hogy a tanyák gazdái a nyári munkaidényben kivonultak szállásaikra, télen meg visszatértek a belsőségen álló házukba. Es. az állapotot írja le *Kálnay László* is: „*Az öregebbje télen át a városban lakik. De még a fiatalabb ja is beköltözik télére a városba, ha a tanyai iskola nagyon messze van.*”⁴ Idővel azonban az ifjabb nemzedék annyira megszokta a tanyai életet, hogy nem kíváncsított be a városba télére sem és így állandó tanyalakóvá lett, legföljebb csak öregkorában költözködött be a belsőségre. A tanyai élelnek ez a formája a múlt század közepe óta állandósult és általános szokássá vált. Ezzel a fényel az eddigi közösségi élet a maga formáival kikerült a bokortanyák közé. A belsőségen folytatódó városi élet csak részleges formában élt tovább. Az öreg gazdák még megkísérelték továbbfolytatni a régi életformát, azonban igyekezetük nagyon sok akadályba ütközött, s a próbálkozók száma napról-napra fogyott. Pedig a *régi nyíregházi élet-nek* valamikor ők voltak a hősei. Amikor utánakérdezőnk, még ma is nagyon soknak felcsillan egy pillanatra a szeme, azután legyintenek egyet és azt mondják: „*Az égiszen más vóut, mint máma!*”

Egy emberöltővel azelőtt még általános szokás volt, hogy minden tanyai gazda, ha férjhezadta a leányait, megházasította a fiait, átadta a vagyonát gyermekeinek és beköltözött a belsőségen álló házába. Hátralévő napjait békességben töltötte el, sokat járt a templomba stb. Átlagban 55—60 éves gazdaemberek cselekedtek így. *Rell Lajos* szerint Békéscsabán is ugyanez volt a szokás. „*A csabai gazda fiatal éveit a tanyán szokta tölteni s csak szombaton jön be a városba. Van persze olyan is, akinek nincs a városban háza s így állandóan a tanyán lakoz.*”⁵ Ez az életforma különben az egész Alföldön ismert, ennél fogva nem tekinthetjük helyi jellegzetességnek. Keletkezéséről elmondhatjuk, hogy a tanyarendszer kialakulásával egyidejű.

A továbbiakban részletezni fogjuk a városba visszaköltöző öreg gazdák életmódját. Mint már előbb is jeleztük, ez az életforma ma már kihalóban van. Egyes megnyilatkozásaiban azonban máig fennmaradt. Nagyobb részt azonban már csak az emlékezet tartja számon: Ez esetben a közölt adatokat külön *emlékezet-szerinti* jé zéssel látjuk el.

⁴ *Kálnay L.* id. m. 179—180. J.

⁵ *Rett Lajos* id. m. 147. I.

A tanyáról visszaköltöző öreg gazda, — ha. egészsége és ereje megengedi, — a városban tovább tevékenykedik. Valami hasznos foglalatosságot keres magának. Ha vagyonosabb, akkor az egyházközségben vállal valami megbízatást vagy valami más közérdekű helyen, pl. a Gazdaszövetségben vagy a városházán tevékenykedik. Kisebb vagyonú gazda a várost körülvevő szőlők egyikében vesz egy nyilas *szőlőt és ott* foglalatoskodik. Amíg csak teheti, minden nap kijár és tesz-vesz benne. Munkáját szorgalmasan, de mégis *komótosan* végzi. Ha kevés a szőlő, akkor a *Jogokon* vagy az *Örökösföldeken* is szerez egy-két hold földet, A föld munkáját tanyán lakó gyermekei végzik, pl. a szántást, vetést, kapálást, aratást stb. A föld mellett természetesen jószágot is tart. Egy-két *tehénke*, két-három *malacka* [!]⁵ mindig szükséges egy háztartáshoz. 4 város alatti földön a tehénnek annyi *kukorica-csutka* terem, f.imennyi télére éppen szükséges. Trágyából is éppen annyi kerül, amennyi erre az egy-két holdra elegendő. A tehén tejéből nemcsak a gazda háztartásának lesz elég, hanem a szomszédnak is jut belőle, így a tehéntartás is csak haszonnal jár. A malacokat azért kell tartani, hogy a konyhán gyűlt moslékot felélessék. Így a városi élet valóban nem lehet pihenés, mert a jószág körül állandóan van valami tennivaló. A városi életforma további gazdálkodást jelent, — aind a múltban, mind a jelenben.

Egy évtizeddel azelőtt még a csorda leg elől is fenntartotta a város. Kora tavasztól késő őszig mindennap kihajtották a marhákat a legelőre. Az öregek közlése szerint valamikor két csordája volt a községnek. Az egyik az *Alvégre*, a másik a *Felvégre* járt. {Az *Alsó- és Felső-pázsit* neve is innen származik.} A város vagyontalan lakosságának szaporodásával arányosan fogyott a legelőterület nagysága. Lassan fel kellett osztani a *Pázsitok* területét. Legelőször csak a távolabbi legelőrészeket osztották fel, — így keletkezett a *Szélső-bokortanya* is, — majd később a város alatti részt. Természetesen a földosztással arányban csökkenteni kellett a városbeli állat tenyésztést. Ma már csöndesek a nyíregyházi utcák s ma a város lakóinak reggeli nyugalma nem veri fel a városi csordások kürtje. A népszerű csordás-kürtszó legutoljára a húszas évek közepén szólait meg, azután végleg búcsút vett a régi életformájú várostól. Pedig a nyíregyházi városi csordások igen ügyesek voltak a kürtfújásban; azt *Kiss Lajos*⁶ és *Dienes István*⁷ egyformán megállapítja. Hosszú dudájukkal szép *hívójeleket* fújtak. Az öregebb gazdák közül szá-

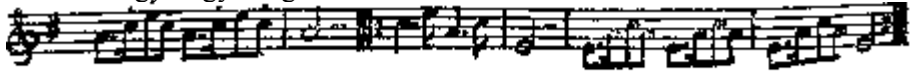
⁴ Lásd erre vonatkozólag az 54. oldalon írottakat.

⁵ *Kiss Lajos*: Néprajzi tárgyak a Jósa-Múzeumban. NéprLrt. 1937. lob.

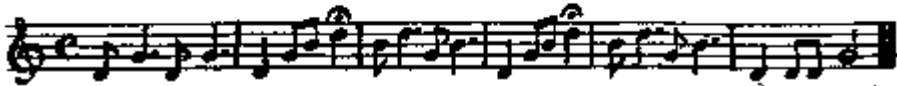
⁶ *Dipnes I.* id. m. ill.!

mosan ma is el tudják dúdolni a csordások által fújta *marha-marsot*. Különösen a gyerekek szerették hallgatni. Kétféle hívójelük is volt

Az egyik így hangzott:



A másik :



A csordás kürtöt régebben cseresznyefa héjából csavarták össze. Két rőf hosszú volt. Az öblös végén a szarv-tülök szélesebb darabját láthattuk, a fúvó-nyílásnál pedig közönséges fa-síp illeszkedett bele. A legutoljára használt csordaskürt, amit Nyíregyházán szívesen neveztek *dudának*, már bádogból készült. Fúvónyílásába réz-mustókat tettek, ezt erősen be is forrasztották a bádogkürtbe. A legutolsó csordás, aki még ezt fújta, az öreg *Rajna* volt. A marhahajtás útvonala a következő volt. A csordát két irányból kezdték terelni. Az egyik vége a Kállai-utca (ma Szt. István-út) végéről indult el. Befelé jött az Eötvös-utcaig, ott átvágott a Kereszt-utcába, és bejutott a Szarvas-utca elejére. Közben az állandóan szóló kürtszó egyre jobban szaporította a szomszéd utcákból is előhajtott jószágot. A Honvéd-, Kert-, Közép-, Orosi-, Rózsa-, Csillag-, Luther-utca mind erre az útvonalra nyílik és így a felhangzó kürtszóra könnyen kihajthatták a fejős teheneket. A Kereszt-utcát szintén több kisebb utca érinti, mint pl. a Virág-, Kürt-, Csipke-utca; innen megint nagyszámú jószág gyűlhetett egybe. A Szarvas-utcán azután már kifelé vette útját az egész csorda. A Kígyó-utcánál megállottak s megvárták a város másik pontjáról elinduló csoportot. Az Alvég felől elinduló csordás a Temető-sorról kezdte a jószágot egybeterelni. A Debreceni-utcán végig a Kígyó-utcába hajtottak és itt találkoztak a már korábban jelzett várakozó csoporttal, itt egyesült a két csorda s a Vécsey-utcán, a Vasút-, Vasgyár-utcán kikérik a Szentmihályi-országútra és onnan a csordalegelőre. Itt a *Bikanyomás* és a *Szarvasszigeti* határrészben legeltettek legszívesebben. Amikor még két csordája volt a városnak, a másik csorda az *Eletó* és a *Folyás* mentén legeltetett. Ezt azonban már csak na gyón kevesen tartják emlékezetben.

Az öregebb tirpák gazdák emlegetik, hogy valamikor disznókondája is volt a városnak. Közlésük szerint kevés olyan község

volt, amelynek olyan nagy disznókondája lett volna, mint Nyíregyháza. Persze akkor még Nyíregyháza igazi parasztváros volt, híre-hamva sem volt megyeszékhelyi mivoltának. A Csürhe-nyomás az Ér-folyó mentén terült el, ahol ma a Debreceni-út húzódik. De nemcsak ez az egy Csürhe-nyomás volt. Emlékeznek arra is, amelyik a mai Erzsébet-kórház mögött terült el, a mai laktanyák tájékán. Nagy *bányák* és *fertők* voltak a mai Barzó-téglagyár környékén és a *Himes-kert* mellett is. A kondás hatalmas tulökké? járta be a község utcáit és amíg a belsőségről ki nem ért, minden gazda köteles volt a hét egy napján a kihajtáshoz segítséget adni, mert különben nem bírtak volna a szilaj állatokkal.

Ma már *ez az* állattartás csupán *a múlt* emléke, mert a városban szinte lehetetlen jószágot tartani, amit különben a város hatósága is szigorúan tilalmaz. A város belső övezetében minden jószág tartás tilos. A külső övezetekben azonban még mindig elég sok tehenet, lovat tartanak.

A város vezetése valamikor az öreg gazdák kezében volt. A város első bírát, tanácsát mindig ezek közül választották. A közügyeket a *választott község tanács*, — *Electa Communitas*, — intézte. Mivel hatvan tagból állott *sexagintának* nevezték. A tanácsban résztvett a nemesek részéről a hadnagy, alhadnagy és a nemesek tizenkét tagú tanácsa is. A községi tisztségekre a tanácsbeliek az arra legméltóbbat választották. Legtöbbször gazdarendüeket választottak, de előfordult elég gyakran, hogy mesterembert is megválasztottak főbírónak. Az egykori tisztségek a következők voltak: *főbíró*, *törvénybíró*, *pusztabíró*, *erdő-, malom-, bor-, vásár-bíró*, *városgazda*, *majorgazda*, *utca kapitány* vagy *palétás*, végül az *esküdtek*. Rajtuk kívül fogadott tisztviselőként működött a *nótárius* (jegyző), *fiskális* (ügyész), *orvos* (doktor), *kancellista*, *komiszáros*, *kvártélymester*, *kisbíró*, *hajdú*, *tizedes*, *bakter*, *kocsis* és *béres* stb. A választott község tanács intézte valamikor az evangélikus egyház ügyei is, tehát ők voltak az egyház presbiterei. Ma már ennek az öreg gazdarétegnek nincs meg ez az irányító szerepe, legföljebb a Gazdakörben vagy az evangélikus egyház presbitériumában hallatják szavukat. A város képviselőtestületéből is lassan kikerültek, helyükre mások, inkább a város polgári osztályának tagjai kerültek.

A városban lakó öreg gazdák és gyermekeik között mindig harmonikus és patriarkális volt a kapcsolat. Több oka közül most csak a két legfőbbet említjük meg. A tírják családokban mindenkor bensőséges vallásos nevelés élt, ez magával hozta a szülők mély tiszteletét. Elősegítette ezt az is, hogy a gyermekek gazdaságilag függő viszonyban voltak szüleikkel. A vagyon tulajdonjogát a

szülők halálukig kezükben tartották, nem volt tehát ritka, hogy egy tanyai gazda csak 40—50 éves korában kapta öröktulajdonul azt a földet, amit évtizedek óta művelt. E jelenségben a nagycsaládi szervezet emlékét láthatjuk. A XVIII. században az alföldi városok népe mindenütt nagycsaládi szervezetben élt. Tehát a fiak házasodásukkal nem váltak ki apjuk családjából, hanem a közös birtokon és a közös házban továbbra is együttmaradtak, amíg csak apjuk meg nem halt. A családi szervezet, mint nagyobb gazdasági egység, nagyban megkönnyítette illetőleg lehetővé tette a nagy területen szétterülő termelés folytatását. A tanyarendszer kialakulásával azonban a nagycsalád rendszere is lassan felbomlott és csak itt-ott akadunk egykori nyomára.

A városban lakó öreg gazdák lakása egyáltalán nem volt kényelmesnek és tágak mondható, igénytelenségükben megelégedtek egy szobával, konyhával és kamarával. A ház többi részét városi lakóknak adták ki. A kiadott lakásrész régebben a fiatalok lakhelye volt. *Petik Ambrus* erről azt írja: „*Régi felföldi szokás szerén! a nagycselédű gazdák némely 3, 4, 5, 6 házas fiaikkal is hosszan épített tágas házaikban sok esztendőig megférnek és laknak*” Amióta azonban a fiatalok állandó tanyalakók lettek, nincs szükségük erre a lakásrészre, ezért kiadják. A bérlet jövedelme természetesen az öreg gazdáé. A bérlők az öreg házigazdát *házibácsi*, feleségél pedig *házinéni* néven nevezik.

A városban lakó öreg szülőktől jártak az iskolába a tanyai unokák. Még ma is gyakran előfordul ez. A tanyai gyerekek városban való iskoláztatása annak a világnak az emléke, amikor még nem voltak tanyai iskolák és a tanyán lakó szülőknek télére be kellett költözniük a városba. Ezt különböző városi *statutumok* is rendelték. A rendelkezésből később hagyományos szokás lett. Igen gyakori eset volt, hogy egy-egy öreg gazda házánál több tanyai szülő gyermeke tartózkodott s néha 4—5 tanyai gyerek egy házból járt iskolába. A gyermekek ellátásáról a nagyszülők gondoskodtak. Ez azonban olyképpen történt, hogy a tanyai szülők hetenként bejártak a városba és ellátták az öreg szülők konyháját mindenféle szükséges dologgal. Leginkább valamelyik hetivásári napon vagy vasárnap jártak be és ilyenkor tejet, vaját, túrót, tejfelt, gyümölcsöt, tojást, kis lisztet, mákot hoztak be az öreg szülők konyhájára. Amikor tehették, szalonnát, kolbászt, egy-egy pár csirkét is hoztak. Az iskolába járó gyerekek számára különösen a vasárnap jelentett sokat, mert ilyenkor minden tanyai gyerek a saját szüleivel mehetett

⁷ *Petik Ambrus*: Geographie. Gyula. 1784. (Kézirat a M. Nemz. Múzeumban.)

a templomba. Az öreg gazda házánál ilyenkor összejött az egész család. Már kora reggel felseperték az udvart, helyet készítettek a különböző szekereknek, taligáknak, amelyeken a tanyaiak bejártak a városba. A tanyaiak hétköznapi ruházatban jöttek be a városba, az ünneplőjüket benntartották az öregeknél. A templombamenés előtt itt öltötték fel az ünneplő ruhát Vasárnap a negyedkilences harangszóra mindenkinek készen kellett lennie. Dél előtt a nagymama kivételével mindenki a templomba ment. A vasárnapi ebédet mindig együtt költötte el az egész nagy-család, tehát nem volt ritkaság, hogy egy-egy öreg gazda házánál 15—20-an ebédeltek. Az ebéd ideje néha elég későre nyúlt ki, mert a férfiak a templom után nem mentek mindjárt haza, hanem a *templom-térre*. Valamikor itt tették közhírré az egykori községtanács intézkedéseit. Később már csak az egyházat illető hirdetéseket közölték; ezen kívül ez volt a fóruma az eladni és venni szándékozóknek. Ma már az elemi iskola udvarán folyik ez a hirdetés.

A hirdetések közben a tanyaiak megbeszélték közös dolgaikat. Ilyenkor jöttek össze az öregebb gazdák a tanyai fiatalabbak-kai. Megbeszélték az időjárástól kezdve a gazdálkodás minden részletét. Hogy ment végbe a szántás, vetés, kapálás, — vannak-e aratók, hogyan folyik a cséplés, mikor lesz a szüret? Kinek milyen kára történt, ki, hol veti vagy adott el valamit? — Amíg az öregebbek ezzel voltak elfoglalva, a fiatalság néhányszor körülsétálta a templom előtti teret. Ezenközben megbeszélték dolgaikat, többek között azt, hogy mikor indulnak délután a tanyára és a legények és leányok hol találkoznak.

Csak ezután került sor az ünnepi ebédre. Az asztalfőn mindenkor az öreg gazda foglalt helyet. Amíg a levest kanalazták, nem illett beszélni. Csak a hús- és a tésztaeműek fogyasztása közben melegedtek bele a beszélgetésbe. A nagyok beszélgetésébe a fiataloknak nem illett beleszólni, gyerekekről nem is szólva. A beszélgetés fonalát mindig az öreg gazda vezette. Ilyenkor mondta el értesüléseit, főleg azokat, amelyek közérdekűek voltakai. Az asszonyok azonban hamarosan sort kerítettek családi jellegű politikára. Ekkor már egy kis saját termésű nyíri *vinkó* is került az asztalra, az öreg gazda mindenkinek töltött egy pohárral. Ez azt is jelentette, hogy az ebédnek vége és gyerekek felkelhettek az asztaltól. Az ebéd végére rendszerint vendég is került, legtöbbször valamelyik szomszéd vetődött át egy kis tere-ferére. A vendéget mindjárt, megkínálják egy kevés kaláccsal, egy pohárka borral vagy pálinkával, ami a vasárnapi asztalon épen található. Természetes, hogy a vendég ilyenkor szabadkozott. Ilyenkor nem illett mindjárt utánanyúlani a

kínált holminak, mert akkor azt mondják, hogy „*ni mijén éhes, azér gyüt, hogy jólakjon.*” Ez egyébként országos szokás.

A vasárnap délutáni beszélgetést családi nagytanácsnak is nevezhetnénk. Az asszonyok megbeszélték, hogy kit láttak a templomban, ki mit mondott, hogyan volt öltözve. Szóba került a templomi prédikáció tartalma is. Ekkor beszélték meg a szülők az öregekkel a fiaik és leányaik házassági terveit. Legfőképpen azt, hogy melyik legény melyik leány *után jár*. Az *udvarlást* jelentő fogalmat nem ismerik a tírják paraszttársadalomban, legfőjebb csak a nagygazda legények használják. Azonban maguk között ezek is azt szokták mondani: „*Ez és ez a legény ez és ez után a jány után járogat.*” A házassági tervek szövése főként az asszonyok dolga és ebben a vezérszerep a nagymamáé. A vasárnap délutáni beszélgetés folyamán beszélték meg a többi családi természetű dolgot is, Az öreg gazda kiadta, hogy a jövő hét valamelyik napján mire van szüksége, melyik gyermek mit hozzon be. Parancsszavának mindenki engedelmeskedni tartozott, mert a vagyon az ő haláláig az ő kezében volt.

Ez az öreg gazdák részben régi, részben mostani városi élete, A városban élnek, már elszakadtak a földtől, azonban érdeklődésük és figyelmük gyermekeik révén még mindig szorosan a földhöz tapadt.

Hétköznapjuk régebben elevebb volt, manapság már igen egyhangú. Legfőbb munkájuk a jószág gondozása. Reggelenként ősi szokás szerint eljárnak a templomba, az úgynevezett *modlyidbám* ('imádkozásra'). A jobb erőben lévő öreg gazda sokat dolgozat a környékbeli szőlőjében. Aki már öreg a munkára, az otthonmarad és az unokák között tart valami rendet. Régebben elővették a rézveretes *Tranoszciaszt* ('evangélikus énekeskönyv') és az iskolába járó gyerekeket mind megtanították az ismertebb templomi énekekre. Régebben a családi éneklés mindennapi volt, különösen vasárnap reggel visszhangzott a nagyszülők háza az énekléstől. A tanítás sokszor úgy folyt, hogy addig nem kaptak a gyerekek enni, amíg el nem énekeltek két-három vallásos éneket. Ha most figyelembe vesszük, hogy némelyik ének 10—12 hosszú versszakból áll, elképzelhetjük, hogy mit jelentett ez az unokák számára, ilyenformán az iskolába járó unokák egy-két év alatt minden olyan éneket megtanultak, amit az öregek ismertek és énekeltek.

Az öreg gazda nyáron maga is gyakran kilátogatott a tanyára gyermekeihez. Különösen ha az aratás és cséplés vagy a tengeritörés ideje közeledett. Ilyenkor még a nagymama is ki ment. Télen csak akkor került erre sor, ha történetesen valami családi ese-

mény következett be, pl. születés, lakodalom vagy pedig disznótorra készültek,

A tanyai gyermekek mindenkor kikérték az öreg gazda tanácsát. Erre azért is szükség volt, mert az ingatlant csak haszonbérleték apjuktól. A föld megművelésébe az öreg gazdának mindig beleszólása volt.

A bennlakó öreg gazdák száma valamikor tekintélyes volt. Az 1914 —18-as világháború előtt még majdnem mindegyik tanyai kisgazda öregkorára bevonult a városba. Ekkor még a tanyai gazdák mindenikének volt saját háza a belsőségen. Ha nem is egészen sajátja, de legalább többedmagáé. Legtöbbször mint testvérek közösen használtak egy városi házat. Idejártak be, ha a hetipiacra vagy templomba bejöttek. Ma már azonban ez az állapot lassan a múlté. Egészen jelentéktelen azoknak a kisgazdának a száma, akiknek saját házuk van a város belterületén. Ennek következtében természetes, hogy a városbeli öreg gazdák száma is lepadt. Mai becslésünk szerint aligha lehetnek háromszáz-négyszáznál többen, inkább kevesebben.

Az általános elszegényedés következtében a városi házat az öreg gazda holta után több gyerek örökölte s az osztozkodás rendszerint úgy történt, hogy a házat eladták és a pénzen megosztottak, vagy pedig valamelyik gyerek magához váltotta a többi testvér részét. Ez utóbbiaknak nem volt módjukban új házat venni és így öreg korukban nem költözhetek a városba, hanem kinnmaradtak a tanyán. Természetesen ezzel a *hagyományos városi élet* is sok mindenben megváltozott. Valamikor a *Szarvas-utca*, *Bethlen-utca*, *Búza-utca*, *Pacsirta-utca*, *Mező-utca*, *Kótaji-utca*, *Rákóczi-utca*, *Selyem-utca*, *Luther-utca*, *Kállói-utca*, *Orosi-utca* házaiban mindenüti öreg gazdák laktak. Ma már a város szélére húzódtak, lassan azonban innen is kikopnak. Lassú eltűnésükkel a város parasztváros! mivolta is megváltozik.

Régebben a tanyás gazda csak időszakosan lakta tanyáját, csak addig tartózkodott kinn, amíg a termelés szüksége megkívánta. Még ha egész évben kinnmaradt is, igazi otthona mégsem a tanyán volt, hanem a városban.⁹ Öregségére is ide tért vissza. E ténnyel a bokortanya szervesen hozzátartozott a város belterületéhez és evvel együtt képezett egy települési-társadalmi egységei. Az öreg gazdák ritkulása a régi életforma sorvadását jelenti. Helyü-

⁹ Tirpák-tót nyelvjárásban az öregek a belsőségen álló házuakat „*ollhon* szóval jelölték, lia a tanyáról bementek és valaki azt kérdezte tőlük, hogy hova mentek? — azt felelték: „*Dómon*” 'háza'.

ket polgárosult elemek foglalják el, akik már csak felerészben tírják származásúak.

A tírják népélet a városi szakaszát azonban nemcsak az öreggazdák élik. Résztvesz elvben a tírják nép városlakó rétege is. Ez a réteg másodlagos érkezésű, tehát a későbbi, egyenként beszivárgó jövevényekből toborzódott. Többnyire a város szélén, vagy a külterületnek a városhoz közeleső részén lakik (*Pázsitok, Örökösföldek* stb). Legtöbbje vagyontalan vagy törpebirtokos, ez utóbbi esetben a várost körülövező szőlőkben van egy kis darabja.«
„Különböző foglalkozásúak, van aki kétkezi munkával keresi meg kenyerét, napszámba jár, van aki valami mesterséget űz.

A városlakó tírjakok legjellemzőbbike a *taligás-mesterséget* folytatók csoportja. Városunk országszerte híres ezekről a taligásokról és úgy látszik, hogy sohasem fogy ki belőlük. Életmódjuk jellegzetes. Mint törpebirtokosoknak nagyon kevés földjük van, ritkán haladja meg a 2—3 holdat. Ez a törpebirtok csak arra jó, hogy a kenyérnek való megteremjen rajta. A megélhetéshez még szüksége«
különbözetet a városban adódó teher- és személyszállítással szerzik meg. Csak a föld megművelésére lovat tartani fölösleges volna. Aki mégis lovat akar tartani, lovát más munkára is felkeli használnia. Erre csak a szállítás-vállalás alkalmas. Ez háromféle. Először iparengedélyt váltanak mindennemű teherszállításra; ezek a *paraszt-taligások*. A második mód az, hogy az iparengedélyt csak személyszállításra váltják. Az engedély *fiáker-taligára* szól. A harmadik esetben az iparengedélyt négykerekű hintóra, *konfli-ra* váltják. Az előbbi esetben az engedélyes törpebirtokost *talyigásnak* vagy *fiákerosnak*, az utóbbi esetben *konflisnak* nevezi a városi közönség.

A fiákerosok és konflisok együttesen bonyolítják le Nyíregyháza belső utasforgalmait. A konflis alakja és felszerelése országosan ismert forma, mindenben egyezik a szokásos múlt századbeli személyszállító kocsifajtaival. Nincs benne különösebb helyi jellegzetessége. A fiákeros kétkerekű talyigája már jobban felkelti figyelmünket. A féderes fiáker abban a formában, hogy Nyíregyházán személyszállításra használják, sajátosan helyi találmány. Kialakulásának körülményei egészen sajátosak és a népelettel szorosan kapcsolatosak, ezért megérdemli az ismertetést.

A nyíregyházi paraszttaligás taligája nem sokban különbözik a debreceni taligától, mely *Ecsedi István* szerint *debreceni specialitásnak* mondható.¹⁰ A két taligatípus közötti különbség csak annyi, hogy a debreceni taliga, kiállítása is nyersebb és durvább. Fája vaste-

¹⁰ *Ecsedi István: A debreceni fogatok Népelet. XII. 36.*

gabb. Ez a kemény debreceni talajjal lenne magyarázható. Ezzel szemben a tírják taliga sokkal karcsúbb, kiállításuk könnyebb; világosan érzékelteti, hogy inkább a homok talajra szabott. A homok talajon ugyanis a debreceni taliga nem mozogna azzal a könnyedséggel, mint nyíregyházi párja.

Típus tekintetében Nyíregyházán kétféle taliga használatos. Ez a két típus főleg kiállítás és használat szempontjából különbözik egymástól. Az egyik az említett *paraszt-taliga*: ezt használják a városi fuvarosok, csaknem azon mód, ahogy a debreceni „*fuvarosok*”. A másik típus az u. n. *féderez-taliga*, amelynek szintén két változata van. Az egyik változat a tanyai gazdák által használt *gazdaltaliga*, — a másik a városi személyszállítás eszköze, az u. n. *fiáker-taliga*, röviden: *fiáker*.

A két főtípus között a paraszt-taliga a régibb. Régebben csak ez a taligatípus volt használatos. Még ma is vannak öreg gazdák, akik emlékeznek arra, hogy valamikor ezeken járták a tanyákat. A városban lakó gazdák nélkülözhetetlen eszköze volt, ahogy erre a tanyai település kialakulásáról szólva már megemlékeztünk. Használatukon fűzveszűből font *kast* raktak a lajtorják közé. A fűzfa-kast a szomszédos ibrányi és más tiszamenti községben lakó magyarok fonták a tírják gazdák számára. Ilyen fűzfa-kast még ma is használnak a szegényebb gazdák. A kast hátul egy láncsal vagy kötéllel rögzítik meg, hogy menés közben le ne csússzon. A paraszt-taligának nincs saroglyája. Saroglyát csak akkor használnak, ha a fuvaros kímélni akarja a kast, mert olyasmit szállít, ami nagyon rongálja vagy piszkolja; pl. vályog- vagy téglahordáskor. Ekkor sem a taliga saroglyája kerül rá, hanem közönséges szekér-saroglya.

A tírják paraszt-taligás sohasem hajtotta lovát nyeregből, hanem csak a taligából. Ha üresen megy, akkor a taliga közepére állva hajt, az egyik lábát előre teszi, a másikkal hátrafelé támaszkodik. Ha lassan hajt, akkor néha meg is támaszkodik és a lajtorja oldalára ül. Ha azonban ügetni kezd a ló, fel kell állni, mert ügetés közben csak állva lehet hajtani. Ha a taligában nehéz teher van, a taligás nem ül fel a teher tetejébe, hanem a taliga mellett lépegetve hajt. Inkább maga is segít a lónak; ha elakadt, nem veri a lovat, hanem a taligát taszítja. A környékbeli hajdúságiak azt mondják, hogy a tírják fuvaros nagyon *lelkes* a lóhoz. Úgy bánik vele, mintha édes valakije volna. — A paraszt-taligát valamikor a jobb gazdák is használták, de ma már csak a város szélén lakó törpebirtokos lakosság kezén látható. Ezzel a taligával szállítanak. Elsősorban nagy hasznát veszik a paraszt-taligásoknak az építkezések. Téglát, vályogot, földet, meszet, homokot, épületfát és tűzifát

követ, zsákot, szemetet és mindenféle terhet szállítanak vele. Saját gazdasági termelvényeiket is ezen szállítják a piacra. A bokortanyai gazdáknál még ma is sokhelyen akad ilyen paraszt-taliga, de csak házi lomtárgyként kezelik. Jobb tanyai gazda szégyelli használni Legföljebb csak az udvaron élnek vele, pl. ha néhány zsák éleket kell a magtárból a vetőgéphez tolni. Az öregek közlése szerint valamikor a paraszt-taliga a személyszállítás egyedüli eszköze volt. A kötetlen homok korában egészen természetes volt ez. A homok megkötésével azonban megváltozott a táj képe. Ezzel együttjárt az életforma átalakulása is, ami magával hozta a szerszám módosulását is. A paraszt-taligából a megkötött nyíregyházi talajon díszesebb és kényelmesebb *féderrel* ('rugóval') ellátott *féderes-taliga* lett. Tirpák-tót nyelvjárásban *fiderkának* nevezték. A féderes taligát a lakosság egy része megkedvelte. A törpebirtokosság azonban megmaradt a paraszt-taliga mellett. A jobb módú gazdarétegnél a féderes-taliga a követelményekhez képest továbbalakult. Az átalakulás körülményeiről kevés adatunk van. Minden valószínűség szerint a múlt század második felének elején zajlik le. A *fédert* a városba vezényelt katonatisztek ismertetik meg a helybeli kovácsmesterekkel! és az itteni jobb módú parasztgazdákkal. A gazdák észrevették, hogy a kerekekre szerelt féder jelentékenyen csökkenti a rázást. Az első kísérlet nyomán a városi gazdaközönség tagjai egymásután szereltették fel paraszt-taligájukat féderrel. A féderes-taliga ezzel gyorsabb és kényelmesebb lett. Súlypontja is a rúdról a tengelyre tolódott át.

A féderes taligát a városban tehát a jómódú nagygazdák tették közkedvelté. A belsőségről ilyen taligán jártak ki szállásukra, ellenőrizni a kinnlakó cselédeket, fiatalokat. A nagygazdák példáját később a kiscgazdák is követték. Nekik azonban nem lévén annyi földjük, gondjuk, ráérő idejükben a féderes taligával személyszállítással kezdtek foglalkozni. A könnyen mozgó féderes taliga hamarosan népszerű lett és mindenki szívesen használta.

Amikor a városban már minden gazdának volt féderes taligája, a tanyai fiatalabb gazdák még mindig paraszt-taligán jártak. A tanyai gazdák kezdetben szégyelték használni a féderes taligát. „*Szégyeltünk reaülni, mer it kin a tanyán senkinek se vout*”. Az egyik öreg tirpák *nyanyika* maga mondja, hogy amikor először ült fel saját féderes taligájukra, szégyenletében a fejkendőjét egészen a szemére húzta. A városi gazdák lassú kiköltözésével azonban idővel a tanyákon is meghonosodott a féderes-taliga. Manapság már el sem lehet képzelni a tanyai gazdát féderes-taliga nélkül. Formája természetesen már sokkal díszesebb, mint korábbi elődjéé. A tanyákon használatos formát *gazda-taligának* nevezik. Valamikor

ezt a formát használták a városi személyszállításra is. A mai fiákeres taligának tehát a gazda-taliga az őse. A személyszállítás kialakulása idején a gazda-taligát kényelmesebbé alakították, oldalára rácsot szereltek. Ez volt az u. n. *rácsos-taliga*. A gazda-taligából átalakított rácsos-taliga csak 10 — 15 évig volt használatban. Ebből a típusból ma már csak egyetlen-egy példányt láthatunk Nyíregyházán. A környéken még itt-ott előfordul, de itt is nagyon ritka. A rácsos-taligát a mai napokban is használatos *kasznyi-taliga* váltotta fel. Ez a típus már tisztára csak személyszállításra szolgál. Másra nem használható. Legfőbb alkotórésze a *kasznyi*, ebben kitűnő bőrülés található. Ezt a formát csak a nyíregyházi fiákeresok használják. Előfordul néha, hogy a szomszéd községekbe is kikerül egy-két példány; leginkább uradalmi tisztartók, ispánok rendelik saját használatukra.

„Aki vonattal érkezik Nyíregyházára. . . gyanakodva nézi az állomás előtt sorakozó s ostort pattogató taligásokat. Idegeneknek nincs is bátorsága fellépni a vashágcsóra, versenytfutva imbolyogni, himbáltatva magát a különös alakú kerekés bárkán,” — írja a nyíregyházi taligával kapcsolatban *Szohor Pál*.¹ A nyíregyházi taligasoknak nagy hírnevük van, amire mindegyik büszke. Valamikor egységes szervezetben éltek. Ma már csak egyesületi életük van, A közelmúltban még képviselőjük is volt a városi képviselőtestületben. Az egyesületi tagdíjakból, amit minden taligástól beszedtek, rászorult tagtársaikat segélyezték. Leginkább olyankor, ha valamelyiknek elpusztult a lova és nem volt pénze másikat venni. A személyszállítást régi idők óta iparszerűen folytatják, keresetük után adót fizetnek. A taligájukat számozzák; ezt rendészeti okból tartják szükségesnek.

A fiákeresoknak a városban többfelé van *standjuk*, itt állnak és naphosszat várják az utast. Egymás közt rendet tartanak, éjjel és nappal váltják egymást. A taligások egymás között igen összetartanak. Külön társadalmi réteget képviselnek a város társadalmában.

„A taligás és taliga a város keletkezése óta van” — mondja a legöregebb nyíregyházi fiákeres. Kezdeteiről azonban csak nagyon keveset tudunk. Valószínű, hogy a középtót nyelvterületen lakó tótság már idetelepülése előtt is ismerte a kétkerekű paraszt-taligát, mert amint *Chotek* is említi, a középtót területen elég gyakori. A fédéres taliga kialakulása azonban már itteni fejlemény. A taligával való személyszállítás igen régi szokásnak látszik. Adataink

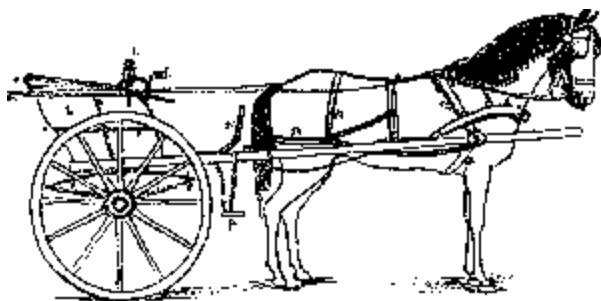
¹ *Szohor Pál*: Nyíregyházi taliga. Városkultura. 1938. XI. 7—8. sz. 61. 1.

² *Chotek K.*: Lidová kultura hmotná ceskoslovenská. Zamestnáni. Cslov. Vlastivěda. IL Rada. Národopis. Praha 1938. 255. 1.

azonban azt mutatják, hogy különösen a vasútvonal bekapcsolódása óta virágzott fel. A kasznyis-taliga használatba vétele is ezt mutatja. A vasúti megjelenése előtt csak paraszt-taligával fuvarozták a személyeket is.

A vasútforgalom mindjárt nagy központtá tette Nyíregyházát Hamarosan megyeszékhely lett és a vármegye ügyes-bajos dolgait intézni bejövő megyebeli urak is szívesen használták a gyors taligát. Ebből a vasútról-vasútra fuvarozásból alakulhatott ki a mai taligásrend. Eredetüket elszegényedett belsőségen lakó tirpák kiscigányokból kell keresni. A taligások szolgálatát nemcsak a polgárság vette szívesen, hanem a posta is. *Krúdy Gyula* egyik rajzában olvassuk, hogy a „posta mostanában vígén pergő két kereken hordta az agarászbál meghívóit.”¹³ A tanyai postát egészen a legutóbbi időkig a város *pandúrja* kétkerekű féderesen kézbesítette ki a tanyai lakosságnak.

Hivatásos taligások ily nagy számmal csak Nyíregyházán van-



14. ábra. Nyíregyházi fiáker-fogat oldalnézetből.

nak. Előfordul, hogy a szomszédos szabolcsi községekben is akad egy-két hivatásos taligás. Nagykállóban és Újfehértón már bennszülöttek folytatják ezt a mesterséget. A nyíregyházi taligások terjeszkedési erejére jellemző, hogy 1912-ben egynéhányan Sátoraljaújhelyre akartak áttelepedni. E végből az ottani hatóságtól ipar- és lakhatási engedélyt kértek, kérésüket azonban elutasították. A féderes taliga igen kedvelt közlekedési eszköz a büdszentmihályi kiscigányok körében is. Az itteni kiscigányok a nyíregyháziaktól vették át és mégma 18 itt szerzik be taliga szükségletüket, mert a jó féderes taliga készítéséhez, csak a nyíregyházi kovácsok értenek.

A taliga tüzetesebb tárgyi leírását ezúttal mellőzzük.¹⁴ Még csak azt kell megemlítenünk, hogy keménytalajú vidéken a gazda-taligá-

¹³ *Krúdy Gyula* id. m. 10. I.

¹⁴ A taliga részletesebb tárgyi leírását lásd „A nyíregyházi taliga” c. tanulmányomban. *NéprMúzÉrt.* 1938. 213—221. I.

III. tábla.



Felső kép: Az első fűderes taliga típusa az 1880-as évekből.
Alsó kép: Régebbi rácsos taliga.

IV. tábla

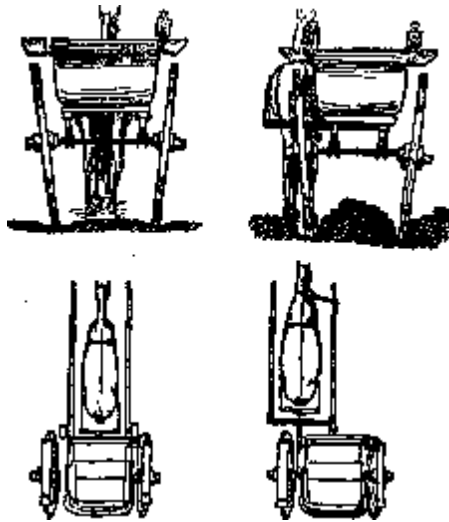
Felső ké



Alsó kép: \



nak van egy sajátos változata. Az eltérés főleg a taliga rúdélhelyezésében nyilvánul meg. — Amint tudvalévő, a homoki talajon a taligába befogott ló a két keréknyom között halad. A kemény talajon azonban már más a helyzet. Itt a szekérben járó lovak és ökrök annyira kitapossák az út keréknyomát, hogy a két nyom között valóságos röghegy keletkezik. Ebben az esetben a taligába befogott ló nem tud akadálytalanul haladni a két nyom között, folyton botlik, illetve lecsúszik a kétoldali keréknyomok valamelyikébe. Különösen sok a nehézség a fagyott országúton. Ezen úgy segítenek az ügyes kovácsok, hogy a taliga rúdjaikat átszerelik a baloldali keréknyom fölé. Ezáltal a ló közvetlenül a baloldali keréknyomban haladhat. Ez a taligatípus Nyíregyházán nem használatos, e helyen



15. ábra A homoki és keménytalaji taligák rúdjának elhelyezése.

csak azért közöltük, mert a nyíregyházi kovácsmesterek találmányának mondható.

A nyíregyházi taliga fejlődésében az a tanulság, hogy az élet-körülmények, a táj alakító hatása milyen jelentékenyen alakítja szerszámaink és tárgyaink alakját. A változás sokszor magát a társadalmi berendezkedést is érinti. Ezt látjuk például a taliga fejlődés-menetében is. A későbbi érkező város lakó parasztság már nem részesülhetett szállásföldben, legföljebb a város alatti homokos legelő-földeket, szőlőket igényelhetette magának. Ez a sovány föld megélhetésre kevés volt, ezért külön foglalkozás után kellett néznie. Minthogy a nagyobb gazdák jószágállománya nem tartózkodott a belsőre, hanem kinn volt a szállásokon, a belső személyi és teher-forgalom ellátását ezek a későbbi érkező kisgazdák vállalták magukra. Az örök-

váltság előtti időkben a község bizonyos mennyiségű fuvarral tartozott a vármegyének, földesúrnak. Ezt a szállástartó gazdák pénzzel váltották meg, a váltságdíjat a *cúgosok* kapták. (Innen van a *Cúgos-rész* nevezetű határrész is.) A személy- és teher-forgalmat kezdetben, — mint erre már a korábbiakban is rámutattunk, — paraszt-taligával bonyolították le. A paraszttaligások foglalkozásuk révén a szállástartó gazdáktól és mesteremberektől elkülönültek és egészen külön társadalmi csoporttá alakultak, Régebbi nevükön *cúgosoknak* hívták őket. Amikor a féderes-taliga átvette a személyszállítás szerepét, a cúgosok rendje is megoszlott és fiákerosokra és teherszállító taligásokra különültek el. A köztük jelentkező választóvonal egészen jelentéktelen, — főleg vagyoni természetű volt. A fiákeros valamivel módosabb, jobb anyagi viszonyok között élt. Ezt már járműve is elárulja. Foglalkozása is könnyebb, — mondhatnánk: úribb, — mint a teherszállító taligásé. Az elmondottakból világosan kitetszik, hogy a taliga és a taligás foglalkozás milyen szervesen illeszkedik bele a városi tírják népélet alakulásába. De nemcsak a városi, hanem a tanyai gazdákéba is. A nyíregyházi tanyai élet még ma sem választható el a várostól. „Bár ezek a tanyaiak hétköznapijaikban teljesen falusi életet élnek kinn,” mégsem lehet külön tárgyalni őket. *Erdei Ferenc* találó szavaival élve: „Úgy termelnek és úgy élnek hétköznapijaikat, mintha falusiak lennének és úgy járnak a piacra, úgy mennek a templomba és úgy élnek nyugalmi idejüket, mintha városiak lennének. Mindez azért lehetséges így, mert nem falusiak és nem városiak nyugati értelemben, hanem egy sajátos agrárvárosi szervezetnek, a tanyás városnak a polgárai.”¹⁵

¹⁵ *Erdei F.* id. m. 128. l.

A családi élet hagyományai.

Születés és keresztelés.

Közismert tény, hogy a családi élet legrejtélyesebb és legismeretlenebb hagyományrészese a fogantatás, terhesség és a születés köré csoportosul. Az alábbiakban felsorolt (különösen a születéssel kapcsolatos) hagyományanyag, elemek szerint nem választható külön magvarra és tótra. Már azért sem, mivel a tót és a szláv szokásanyag sok tekintetben azonos a szomszédos népekével, — ahogy ezt *Bystroh* és *Bednárik* is állítja.¹ A fogamzás és szülés a felső hatalmaktól függ. Ezekben a kérdésekben nyilatkozik meg az emberi lélek a legnehezebben. Még egymás között is alig beszélnek erről. Legfőljebb az öregasszonyok szoktak egyet-mást elmondogatni. Ezek is inkább saját élményeiken alapuló titkok, amikről csak nagyon bizalmas körben lehet beszélni. A társas életnek ezen a téren is szigorú szabályai vannak, amit nem lehet büntetlenül áthágni.

A terhes asszonyt mindenféle tisztelet övezi. Minden rossztól óvják és kímélik. Ha valamit megkíván, szívesen adják, még ha utolsó is, mert a kívánság teljesítése szerencsét hoz. Népünk különösen szereti, ha a terhes asszony gyümölcsféléit kér, mert — mondják, — a kérés teljesítésével jó termést lehet biztosítani. A fiatal asszonyt minden más nő vigyázó szemekkel szokta figyelni; lesik az arcát, szemét, kedvét, mozgását, hajlását, étvágyát, mert mindez mutatja, hogy fogant-e már. A terhes állapotot nem szabad tagadni, mert akkor a gyerek is hazudós lesz és nagyon nehezen tanul beszélni. A fiatal menyecske arcán jelentkező foltok, általában az arc bámulása, bőrhámlás mind a fogamzást mutatja. Nagyon foltos arcból azt jósolják, hogy fiúgyermek lesz, úgyszintén abból is, hogy ha

¹ *Bystroh S. J.*: Slowianskie obrzedy rodzinne. Krakko 1916. 46. 1. — *Dr. Bednárik Rudolf*: Duchovná a hmotná kultúra slovenského ľudu. Turciansky Svätý Martin 1943. 19. 1.

az asszony arca megszépül. Ellenkező esetben leánygyermeket várnak. Akkor is fiúra következtetnek, ha a menyecske sokszor jókedvű, játékos. Az olyan menyecskére, aki nem fogan idejére, szúrós szemekkel néznek a többiek, mint aki elmulasztja a kötelességét. Akinél ez nem fordul elő, azt ettől kezdve *igazi* asszonynak tekintik.

Ha lassan elkövetkezik a szülés ideje, a viselős asszony ellátogat ahhoz a bábaasszonyhoz, akit az anyja vagy valami rokon ajánlott. A látogatásnak már egy-két hónappal korábban kell megtörténnie. Különösen az első szülés előtt kötelező. Aki többször szült, csak a bábát hívja meg, vagy csak üzeni, hogy mint van és hogy mikorra jöjjön el. Az új menyecskének azonban személyesen illik ellátogatni a bábaasszonyhoz. Ekkor a bába megvizsgálja és néhány kérdést intéz hozzá, egészen személyes természetűeket, majd néhány megnyugtató szóval elbocsátja. A menyecske nem jár üres kézzel. Hoz egy kis vajat, tejfelt, lisztéi babot, diót, tojást, vagy ami épen kerül a háznál. A bába megköszönj és kiüríti a kosarat. Utána elbúcsúznak egymástól. A menyecske látogatását nem szokták véka alá rejteni. Nappal szokás elmenni. Nem ugyan egyenesen a bábához, mert úgy tesz a menyecske, mintha egyébért is járna azon a tájon, pl. a városból jövet érinti a bábaasszony házat, vagy valami más ürüggyel jár arra. Azonban mindenki tudja, hogy az illető menyecske most a bábánál járt. Ez a látogatás bemutatkozásnak számít.

A gyereket váró asszonyt kímélik a munkától. De nemcsak ettől, hanem sok egyébtől is féltik. Elhagynia magát azonban nem szabad. Nagyon sok tírpák parasztasszony a babázás percéig is dolgozik. A terhes asszonynak nem szabad valamit megcsodálnia, mert ennek a születendő gyereken is nyoma lesz. Ha a várandóst valami váratlan ütés éri, az ütés helye a születendő gyermekén is meglátszik. Számtalan ilyen esetet emlegetnek, ami a hit erős voltára vall. Az idevágó hiedelmek között nagyon sok mágikus tartalmú. A terhesség idején óvakodni kell a tűztől. Nem szabad belebámulni, mellette tartózkodni, mert rosszat jelent. Hogy miért jelent rosszat, senki sem akarta elárulni. Néhány férfi-ember közlése szerint az ilyet nem illik asszonyoktól megkérdezni. A tűztől való óvakodás általános tót szokás,^{1a} a nyugati szláv népek többfelé ismerik.

Ha már egészen közel levőnek érzik a babázás idejét, akkor már a bábaasszony látogat el a várandóshoz. Ismét megvizsgálja, kikérdezi s ha semmi panasza nincs, továbbmegy. Néha már be

^{1a} a *Chotek K. Rodinné zvyky* 270. 1.

sem megy a házba, csak úgy üzenget, hogy mit tegyenek, — vagy csak a kapuban érdeklődik a várandós állapota iránt. Különösen akkor szokták ezt gyakorolni, ha nem első szülésről van szó. Az első szülés esetében kíméletesebben jár el a bábaasszony is; gyakrabban látogat, barátkozik és elbeszélgetnek egymással. Erre azért van szükség, hogy a várandós menyecske megszokja a bábaasszonyt és tanácsait szívesen fogadja.

A szülésnél a bábának csak az anya vagy az anyós segíthet. Ilyenkor még a férjnek is ki kell mennie, mert nem is bírhatja ki a jajgatást. A férj legtöbbször az istállóba megy és ott a jászolba fekszik, gatyáját megoldja. Addig tartja megoldva, amíg a szülés tart. A szülés megtörténte után a fiúgyereket valamikor az apja ködmönébe göngyölték. Ma már nem szokás. Ha az anyakörüli teendőket elvégezték, akkor az újszülöttet tiszta pólyába teszik. Valamikor szokás volt, a kisgyerek kezére kis piros szalagot kötni, azért, hogy a rosszat távoltartsák tőle. Különösen akkor volt erre szükség, ha a szülés nehezen ment végbe, vagy ha a kisbaba koraszülött volt. A pólyázást megelőzte a fűrésztés. A gyerek első fűrésztéséhez elég sok hiedelem fűződik. Az első fürdővízbe ércpénzt tettek; ezt a bába kapta. Az első fürdővizet gyümölcsfa vagy rózsafa alá öntötték. E szimbolikus cselekedetnek az volt a célja, hogy a kisbaba úgy növekedjék és szép legyen, mint a rózsza.

Amikor a kisgyereket az apja először kezébe vette, a padlásgerendához érintette. Azzal a céllal, hogy akkorára nőj jön az újszülött. Nagyon jellemző és általános hit még ma is, hogy amit a kisbaba életében először megfog, erősen markol, az meghatározza későbbi tulajdonságát vagy foglalkozását. Aki pl. papnak akarta adni a fiát, az a Bibliát fogatta meg először. Azonban a Biblia kézbeadása más okból is szokásos volt. Az ilyen gyerek nem volt engedetlen, hanem istenfélő természetű. A tótoknál másfelé is eléggé közismert szokás, *Bednárík* is mint általános jelenségről emlékezik meg, *Sztancsek* a katolikus *Privigyéről* említi.² A tírják gazdák rendszerint ostort, kapát vagy más földműves szerszámot adtak a kisgyerek kezébe; *Békéscsabán* a leánynak fakanalat, könyvet és pénzt, a fiúnak baltát, ceruzát.⁸ — A kisbabának, ha tüsszent, mindig jóegészségére kell kívánni a tüsszentést. Különösen a legelső tüsszentését szokták várakozással lesni.

A szüléssel kapcsolatos fölös részt, az anya „*poklát*” a nagymamának kötelessége eltakarítani. Ha a nagymama már nem él,

² *Bednárík* RrjDuchovna a hmotná kultura... 22. 1. — *Sztancsek József*: Privigye vidékén gyűjtött babonák ... Ethn. 1908. 102. 1.

³ *Rell l.* id. m. 169. 1,

vagy nincs jelen, akkor valamelyik szomszédasszony végzi el. A *matériát* a kertbe szokás kivinni. Ott olyan helyen ássák el, ahol kevesen járnak, rendszerint a kerítés alá, vagy valami bokor tövébe. Az elásásnak este vagy korán reggel kell megtörténnie, amikor senki sem látja; ha valaki látná, rosszat jelentene az anyára. A jó szomszédok kölcsönösen egymás mesgyéjére szokták elásni az ilyesmit, mert állítólag elmélyíti a jószomszédságot és a barátságot.

A születés után a gyereket lehetőleg a következő napok egyikén keresztelőre viszik, de lehetőleg vasárnap. Ha még messze volt a vasárnap, hétköznap is megkereszteltették. A gyereket a bábaasszony és a gyerek keresztanyja vitte a templomba. Odamenet a komaasszony vitte, haza a bábaasszony hozta. Ez általános tót szokás,⁴ a Felvidék több községében hasonló adatokat kaptam. Még ma is gyakori szokás, régebben pedig egészen általános volt, hogy a keresztelőre a papnak valami ajándékot vittek. Rendszerint tyúkot, kakast, a szerint, hogy fiú vagy leánygyeremet vittek-e keresztelni. A keletitótoknál és a ruszinoknál az Ung-völgyében szintén általános ez a szokás.⁵ Keresztelőre a pólyás-dunyhat díszes szalaggal kötik át, a babát is ünnepi ruháskába öltöztetik. A keresztelendő gyerek nevét már előre megállapítják. Rendszerint a szülők választanak nevet, azonban a jó komák kikérik egymás véleményét is a névadás dolgában. A kívánt nevet az apa vagy a keresztszülők egyike mondja meg a keresztelő lelkésznek. Az első fiúgyermek rendszerint az apa nevét viseli. Új keresztnév csak nagyon ritkán kerül a családba, legfőljebb akkor, ha már akkora a gyerekek száma, hogy minden számbavehető keresztnevet kimerítettek a rokonságból. — Ha összehasonlítjuk a régi anyakönyvek keresztnéveit a ma használatos keresztnevekkel, azt látjuk, hogy a régiek egy része már nem használatos, kiment a divatból. A régi keresztnévek közül nagyon gyakori volt: *Mátyás, Ádám, Gergely, Balázs, Miklós*, — *Judit, Kata, Éva, Zsófia, Anna* stb. A mai keresztnévek közül a leggyakoribbak: *János, András, József, István, Pál, Mihály* és *György*. Ez utóbbi kettő már ritkább. A nőnevek közül: *Zsuzsanna, Erzsébet, Mária, Julianna, Ilona* a leggyakoribb.

A keresztelés után sietve szoktak hazamenni. Ilyenkor nem tanácsos a kicsi babával hosszan kinttartózkodni, mert a levegőbeli rosszak árthatnak neki. Amikor hazaérnek, elmondják azt az ország-

⁴ *Pechány A.*: A tótokról. Nemzetiségi ism. könyvtér. Szerk. Szabó O. Bp. 1913. 104. 1.

⁵ Saját gyűjtéséből.

⁶ E két név a csabai tótoknál még ma is divatos, kedvelt keresztnév, a tírjákoknál már nem.

szerte ismert szólást, ami tírják-tótul így hangzik: „*Odhiesli zme pohana, doniesli zme krestana!*” (‘Elvittük mint pogányt,’ visszahoztuk mint keresztyént!’).

Régen az volt a szokás, hogy a házba belépve az apa vette kezébe a babát s ő vitte oda az anyjához, jelezve, hogy amíg oda jártak, — ő is vele volt az újszülöttel, — nem történt semmi baja, vigyáztak rá, épen és egészségesen hozták vissza az anyjához. Ez az átvétel mintegy jelképes megnyilatkozása az apa gondoskodásának. Az anya erre rendszerint megszoptatta kicsinyét, mutatván, hogy elfogadja, magáénak ismeri el a hosszú útról visszatérő gyermeket.

A keresztszülők megválasztása már elég korán megtörténik. Már a lakodalom utáni időkben szokás megtárgyalni, hogy kit választanak a fiatalok kerestkomának és *komaasszonynak*. A keresztszülők rendszerint az apa vagy anya testvérei közül kerülnek ki. Tehát a keresztapa vagy keresztanya nagyon sokszor a gyerek nagybátyja vagy nagynénje is egyúttal. De nem kell okvetlen rokonnak lennie. Lehet valamelyik jó szomszéd, távolabbi jó ismerős, gyerekkori jó pajtás, legénykori jóbarát stb. A keresztanyaságot és keresztapaságot valamikor nagyon komolyan vették. A keresztszülői meghívás a legnagyobb tisztelet jele, nem lehet visszautasítani. Az egyházi levéltár régi feljegyzéseiből tudjuk, hogy a konfirmációi vizsgálatok alkalmával a keresztszülők mennyire szívükön viselték keresztgyermekük ügyét. Ellenőrizték konfirmálását, templombajárását, résztvettek velük a konfirmációi úrvacsorában stb. Ma már nem él olyan elevenen a keresztszülői kötelességtudat. A keresztkomaság ma mindössze arra szorítkozik, hogy a két család között szorosabb kapcsolat jön létre, egyik a másikat kiségeti, résztvesznek egymás bújában és bánatában, örömeiben stb. Ha valami nagyobb munka elvégzésére van szükség, a gazdaember elsősorban keresztkomáját hívja segítségül. Egy-egy bokortanyában a keresztkomák közösen vásárolnak egy nagyobb mezőgazdasági gépet, szerszámot, pl. vetőgépet, kapálógépet, permetező készüléket, kaparógépet stb. — Valamikor szokásban volt a keresztelő alkalmából a *komatál* hordozása is. Ma már nem szokás. A komatál szokását főleg olyan helyen lehet megőrizni, ahol a közösség együtt lakik egy faluban, vagy városban. A bokortanyákon azonban más a helyzet. A kiköltözött családok néha 20-25 kilométerre is elkerültek egymástól. Ilyen helyen nem igen lehetett tehát a komatál intézményét sem fenntartani.

A régi komatál-hordásának a szokása az volt, hogy amíg az anya betegágyban feküdt, a komaasszony látta el étellel. Ilyenkor csirkelevest, csirkehúst, friss fánkot, csőregét, piskótátésztát vittek a

betegnek. Az ételt cserépszilkében hordották s a szilkét *szervétába* (*szerviankába*) kötötték. A *szervétet* (nevezték: komakendőnek is) nagyon díszesen volt szöve. Amíg a betegágyas asszony étkezett, a komaasszonynak az ágynál kellett ülnie. Ő tette tisztába a kisbabát, néha még a piszkos pelenkát is kimosta. A nagy távolságok miatt ma már a komatál-hordást nem lehet fenntartani. Ehelyett a komatái-hordás szokásának megvan az a módosult változata, hogy a kereszt-szülők a keresztelő utáni vasárnap vagy magára a keresztelő vasárnapjára elmennek a keresztkomáékhoz látogatóba. Ez természetesen szekerén vagy fédéres taligán történik. Néha csak a koma-asszony megy el, néha azonban a férje is. Az ilyen látogatáskor húsféléket és piskótatésztákat hoznak a betegágyasnak. Újabban tortát. Egyéb ételt ma már nem szokás hordani. Legföljebb gyöngé galambhúst vagy gyenge kirántott csirkét. Ezt a látogatást *opácska* néven nevezik.

A keresztkomát és feleségét tírják-tótul és magyarul komának nevezik, a komaasszony neve tírják-tótul: *kmotra*. (Ez a latin *comparer* és *commater*ből származik.) A keresztgyerekek keresztzülei-eket: *keresztapa*, *keresz(t)mama*, — *krsní apouka*, *krsná* mami'ka-nak nevezik. Ha a keresztelőről hazajöttek, valamikor nagyon régen, — emlegetik az öreg tírják gazdák, — *örömkalácsot*, tírják-tótul: *radoshik-oi* ettek. A radosriúk ünnepi alkalmatosságra készített kalács volt. Utána szilva- vagy gabonapálinkát ittak. A férfiak külön ültek és iddögáltak. Az asszonyok megint külön gondoskodtak magukról. Azt mondják, ennek azért kellett így lennie, mert a férfiak ilyenkor olyanokat beszéltek, amit az asszonyok nem szívesen hallgattak és viszont. A békéscsabai tótoknál is külön mulattak a férfiak és külön a nők.⁷ A gömöri tótokról *Dobsinsky* azt írja, hogy ott a keresztelővasárnapon csak az asszonyok szoktak összejönni.⁸ A keresztelői lakoma szintén raczosnik-kal kezdődik és bőséges pálinkaivással végződik. Természetesen az ilyen keresztelőn mindig emelkedett hangulat szokott uralkodni.

Az első szülés után a gyerekágyas asszonynak két hétig pihennie kell. Három hétig nem hagyhatja el a házat, mert könnyen megtörténik, hogy a kisbabát kicserélik. Ez a tilalom *Húsek* szerint az összes szlávoknál ismeretes.⁹ A felkelő gyerekágyasnak csak a harmadik vagy negyedik héten szabad tiszta ünneplőbe öltözni és elmenni a templomba. Ezt a vasárnapot *avatási ünnepnek*-nak ne-

⁷ *Rell L.* id. m. 171. 1.

⁸ *Dobsinsky P.* id. m. 3—4. 1.

⁹ *Húsek J.*: Národopisné hranice mezi Slováký a Karpatorusy. Bratislava, 1925, 264. 1.

vezték. Ilyenkor a templomba menés előtt sok vizet és tejet itattak az anyával, mert azt tartották, hogy aki sokat iszik, sok teje lesz. Ismeretes ez a hit Nógrádban és Zólyomban is.¹⁰ Az avatási vásárnapon az anya hálát ad Istennek, hogy gyermekét szerencsésen világra hozhatta. Ettől kezdve az anya minden más helyre elmehet, s minden olyan munkát is végezhet, ami eddig tiltott volt. Régi szokás szerint eddig ugyanis nem volt szabad kenyeret dagasztani, kalácsot sütni, semmiféle tésztához hozzányúlni, jószágot itatni és etetni. Ha mint tisztátalan megtette volna ezeket, könnyen bajt hozhatott volna magára és házanépére.

Számtalan dolog van még, ami a babonás hiedelmek világából idetartozó. Aki pl. meg akarja tudni a születendő gyermeke nemét, figyelje meg, hogy melyik oldalra könnyebb hajolnia, — jobbra vagy balra. Ha jobbra könnyebb, akkor fia lesz, ha balra, akkor leánya lesz. Az is idetartozik, hogy melyik kézzel emeli fel a várandós asszony a leejtett holmit. Ha ballal, akkor lánya, ha jobbal, akkor fia lesz.

A terhes asszonynak nem szabad lopni, mert akkor a gyermeke is lopós természetű lesz. A foggal született gyermekre azt mondják, hogy annak rendkívüli ereje van, észreveszi a földben rejlő kincset. Ha azt akarják, hogy az újszülöttnek göndör haja legyen, ködmönbe fektetik és abban altatják el.^{10a} Nem szabad a gyereket akármikor elválasztani, különösen vetés idején nem. Aki szántás vagy vetés idején választotta el a gyereket, annak a vetése elfonnyadt. Az elválasztást legajánlatosabb virágvasárnap elkezdni. Üres bölcst nem szabad ringatni, se más gyereket beletenni a bölcsőbe, mert akkor a magunk álmát és békéjét rövidítjük meg. Ha első ízben néznek meg egy gyereket, többször — de csak vékonyan — megköpködik és ezt mondogatják: *Phü, phü! jaj de csúnya vagy!* Akármilyen szép a gyerek, mindig tagadni kell a szépségét, mert különben a rossz megtalálja. A kisgyerek körmét sem szabad ollóval vágni, csak lerágni. Ezt is csak a gyerek édesanyja teheti. Amelyik gyerek álmában sokat mosolyog, arra azt mondják, hogy angyalokat lát s velük játszik. Ilyenkor nem szabad felkölteni. Ha a gyerek nehezen tanul meg beszélni, koldustól kapott kenyérral etetik meg. Országosan ismert szokás. A kisgyereket nem szabad lisztes kézzel megfogni, mert könnyen elsorvad. Feje felől sem szabad ránézni, mert kancsal lesz. Ezek a tírják hiedelmek az egész tót nyelvterületen ismeretesek.¹¹ Egyik-másik országosan elterjedt.¹²

¹⁰ *Medvecký A. K.* id. m. 187. 1.

^{10a} *Bednárik* szerint ez általános tót szokás.

¹¹ *Medvecký A. K.* id. m. 190. 1.

¹² *Dobsinsky P.* id. m. Ç—7. 1.

Ha valamelyik kisgyerek nem akar elaludni, kulcsot tesznek a feje alá. Ha nagyon sírós az újszülött, akkor olyan jármon bujtatják keresztül, amelyikből éppen most fogták ki az ökröt és még meleg a járom fája az ökör nyakától. Azt mondják, az ilyen járom megnyugtatja az álmatlan és sírós természetű kisbabát. Az álmatlanság ellen valamikor mákot főztek és cukorral keverve itatták a mákvizet. A sírós gyerek szájába a mai cucli őseként cukros kendődarabot dugtak. Gyakori volt az is, hogy egy zsebkendő sarkába közönséges kristálycukrot kötöttek és azt tették a kicsi szájába. Ha kiszopta a cukrot, újra megtöltötték. Az ilyen cukros és mézes kendőt éjszakára az ablakba akasztották, ez távoltartotta az éjszakai *sztrigákat*. A *sztriga* ugyanis nagy kedvvel látogatta a kisgyerekeket és kiszívta vérüket. Ma a síró gyerek szájába gumicuclit dugnak. Általános tót szokásnak látszik még az is, hogy a kisgyereknek egy éves koráig nem adnak piros színű ruhát, mert ettől könnyen lázas betegségbe esik, a betegséget tehát így gondolják megelőzhetőnek.

Gyermekkor, serdülőkor és ifjúkor.

A tírják asszonyoknak nagyon sok a dolga, kisgyermekével nem ér rá sokat foglalkozni. Megeteti, tisztába teszi, utána befekteti a bölcsőbe vagy rábízza egy *pesztonkára*, aki a kicsit *elpeztrálja*. A pesztonka mindig olyan nagyobb gyerek, aki komolyabb munkára még nem alkalmas. Lehet akár fiú, akár leány. Ha fogadott pesztra, akkor csak leány. Pesztrálásra legtöbbször zselléraszonyok kislányát fogadják fel. Többnyire ölben szokták pezstrálni a kisbabát. Ma már azonban egészen általános a gyerekkocsi használata. Egy emberöltővel ezelőtt még mindenütt talpas bölcsőt használtak. Ez ma már csak szegényebb házaknál szokás. Régebben még a talpas bölcsőt sem ismerték, hanem lepedőbölcsőben ringatták a babát. Öregebb emberek emlegetik, hogy amikor még a városban laktak a gazdák, (később a tanyákon is gyakori volt,) egy-egy családban két-három fiatal pár lakott az öregekkel s minden párnak volt egy-néhány kisgyereke, babája, ezeket a gerendára erősített lepedőkben tartották, ringatták. Az ilyen lepedőbölcsőnek *hajdóka* volt a neve; a talpas bölcsőit *belcov*-nak nevezték. Tele volt a ház lepedőbölcsővel és gyereksírással. Régebben a megházasodott legények nem költöztek külön az öregektől, hanem továbbra is egykenyéren maradtak szüleikkel és alávették magukat az öreggazda uralmának. Ma már ennek a lepedőbölcsőnek nyom sincs, csak az emlékezet tartja számon. A felvidéki tótságnál azonban még ma is szélteben használatos, különösen a keletitőt

vidéken. A ruszinok között egészen általános. (Bereg és Ungme gyében, a Latorca és Ung völgyében.)¹³ A lepedőbölcsőben úgy ringatták a gyereket, hogy a felkötött madzagnál fogva meghúzták a lepedőt, ettől ringani kezdett. A lepedőbe bőségesen szalmát tettek, s ezt a gyakori nedvesség miatt cserélgették.

Ha valamelyik síró gyerek sokáig nem akart elhallgatni, anyja nagyanyja felkapta és ölben ringatva dúdolgatta: *Hajóké, bajóke, hajóké, hajóké* stb. Vagy: *Csicsíjja-habája, csicsíjja-habája!* — *Csucsuj baba, csucsuj!* ('aludj baba aludj'.) Egyszer tírják-tótul, egyszer magyarul csitítgatták, mikor hogy jutott eszükbe. Tírják-tótul a következő mondások voltak a leggyakoribbak; *Cusaj ze mi cusaj!* ('Hallgass nekem, hallgass!') — *Búvaj ze mi búvaj, l'en sa úenadúvaj!* ('Szundíts nekem, szundíts, csak fel ne íuvódj!') Ez utóbbi babusgatok ismeretese az egész tót nyelvtetületen, *Mjartan* Nyitra megyéből közli,¹⁴ magam pedig megtaláltam a nógrádi és gömöri «tótságnál is.

Ha a sírógyerek így sem akart elcsöndesedni, akkor a ringató nagyszülő vagy anya, pesztra erélyesebb: *sss^ss!* — *sss-ss!* — *ssssss!* csitítgatással próbálta elhallgattatni a rívó apróságot. (Az erélyes *ssssss!*, a spirantikus levegő erőssége a ringatás ütemének megfelelően közepén erősebb, a végefelé elhalkuló.) — Vanak, akik altató dalokat is énekelnek a gyerekeknek; ilyenkor az „*Alugy édes, alugyál angyalokal álmogyál*” a legszokottabb altató ének.

Éjszaka az anya mindig olyan helyre fekszik, hogy kicsinyét könnyen kézbevehesse és elringathassa. A régi tírják házban valamikor csak egyetlenegy széles nagy ágy volt. Azon aludtak közepén az öregek, kétoldal a gyerekek. Egyik oldalon a fiúgyerekek, másikon a leányok. Nagyon régi és általános tót szokás. Ismerjük többeléről is, legutóbb *Mjartan* közli nyitramegyei *Szebedrázs* községből,¹⁵ Amikor azonban az anyának kisbabája volt, nem az ágyon, hanem a lócán aludt, hogy mindig közel legyen kicsinyéhez.

A pici gyerekekkel csak télen szoktak többet foglalkozni. — A szoptatás ideje igen különböző. Más a gazdarendüeknél, más a takasoknál. Mindig a helyzetadta körülményektől függ. Azt is emlegetik, hogy volt olyan gyerek, aki még öt éves korában is szopott. Ezt azért engedte meg az anya, mert addig nem fogant, amíg szoptatott. Ez a szokás más tót vidéken is elég gyakori volt. Így tartották pl.

¹³ Saját gyűjtéséből. — A tót házi és mezei bölcsők különböző típusait *Polonec* A. dolgozta fel. *Detské kolisky*. NárodopSborn. Sv. 2. 89—104. 1.

¹⁴ *Mjartan J.*: *Sebedrazie*. Národopisná monográfia. SbornMatSlov. 1924.36.1.

¹⁵ *Mjartan J.* id. m. 39. 1.

Losonc környékén, továbbá Trencsénben is.¹⁶ Általában az volt a szokás, hogy a gyermekszojtatás egy esztendeig tartott. Az elválasztást úgy kezdték, hogy közvetlenül a választás előtt rászoktatták a kicsit az ételekre. Az anya maga mutogatta a kicsinek, hogy miképpen kell enni, — milyen finom a papa. Egészen általános volt, hogy az anya előre megrágtta a kicsinek az ennivalót, — ezt *zsúválás-nak* nevezték, — s úgy adta a kisgyerek szájába. Még ma is elég gyakorta előfordul, szalonnát és kenyeret is etetnek ezen a módon. Ha az anya választani akar, akkor néhány napra elmegy a háztól vagy olyan munkába jár, hogy reggel korábban megy, este pedig későn jár haza, amikor a gyerek már alszik. Így nem látja őt és hamarabb elfelejti a szopást. Az anyának ilyenkor megdagad a melle, fájdalmai vannak, a felgyülemlett tej sokszor kifakad. Hideg és szappanos vízzel szokták borogatni, a mellbimbóra diófa- vagy meggylevelet raknak.

A szopás leszoktatása után a gyerek megtanul ülni, járni, beszélni. Se szeri, se száma annak a sok apró örömmek, szokásnak, ami a gyermekneveléssel jár. A cseperedő gyerek körül egészen különleges világ alakul ki. — Legelőször is kialakul egy külön *gyereknyelv*. Ez majdnem családonként más és más. Vannak azonban olyan általános gyereknyelvi kifejezések, amelyek az egész tírpákságban általános használatúak. ilyen pl. *tpr* (bilabiális tremuláns hanggal képzett kifejezés) ami a gyereknyelvben 'viz'-et jelent. Ezzel a szóval kéri a beszélni nem tudó gyerek a vizet, ha szomjas. Ugyanilyen a *bobo*, — ami valami 'ijesztő férget, bogar'-at jelent. A szülők ezzel riasztják az engedetlen gyereket. *Elvisz a bobo, ne sirj!* — Minden kisgyereknek az a legnagyobb öröme, ha azt mondják neki: *tata*. *Jöss tata? Gyere tata*. Ez azt jelelenti, hogy a kisgyereket kiviszik, sétálni mennek vele. Általában 'helyváltoztatás'-t jelent. A *bibi* 'fájdalm'-at jelent. Ha valami fáj, rámondják; *bibi, azaz 'fáj'*. *Bibi kezecsköd, lábikád? Hol bibi?* stb. A *zsizsi* a 'tűz'-et jelenti ha a gyerek a forró kályhához közeledik, rákiáltanak; *Ne menj oda, mer or zsizsi!* A forró ételre is mondják: *Ne egyél, mer még zsizsi!* Ha a kisgyerek a *bici* szót hallja, mindjárt tudja, hogy verést kap. A *bici*: 'verés'-t jelent. *Mekbicilak!* — *Bici-bici!* — Mindarra, ami 'piszkos, sáros', azt mondják: *kaka!* Ahhoz nem szabad hozzányúlni! Ha valami szépet mutogatnak a gyerekeknek, azt mondják: *csecse* vagy *ccty!* — *ccty!* (Ez utóbbi, a csodálkozás kifejezésével ejtett befelé szipogtatással történik.)¹⁷ De se szeri, se száma annak, ami

¹⁶ *Stránska Drahomíra*: Dölná Poruba. Príspevky k národopisné morrográfii slovenské vsi. SbornMatSlov. 1927. 63. 1.

¹⁷ A középtót nyelvterületen is ismeretes gyereknyelvi szavak. L. *Czantbel S.*: Z recCslovensko-lupcianskej. SlovPohl'. 1904. 606.1.

csak egyes családokban válik gyereknyelvvé. Ezeket nem is áll módunkban teljességükben közölni. Részben nem általánosak, részben csak pillanatnyi játszi szóképzés eredményei. Néhánya országosan elterjedt és mindenfelé ismeretes, pl. a szopást kérő *cici*, *kácsi* 'kalács', *kó* Ckenyérke, kenyérkó') *papa* ('étel'), *pá-pá*, ('intés'), *pis-pis*, *e-e!* (Cszükségvégzés') stb.

Amíg a gyerek nem beszél, nehezen érteti meg magát vele az ember. Amikor azonban már érti az anyja szavát, könnyebb az anya dolga. Még alig 4-5 éves a kisgyerek, már hasznát veszik a házkörül munkában. Vizet visz a baromfivályúba, kiviszi a házból a szemetet, vigyáz a kis-libákra, őrzi a kis-csibéket, eteti, itatja, nem engedi hozzájuk a tyúkokat, segít a jószágetetésben, kinyitja a kiskaput, istállóajtót, a konyhán kézbeadja a szükséges dolgokat, pl. székét, kanalat, seprőt stb. A legtöbb hasznát azonban a kisebb gyerekek elringatása által veszik. Ha közel van a hat éves korhoz, már a kertbe is kiküldik a tehennel. A tehénőrzés az ilyen kisgyerek legnehezebb munkája. A hatalmas jószág sokszor kárba szalad és a kislánykának vagy fiúnak ugyancsak résen kell lennie, hogy a rábízott feladatának híven megfeleljen.

Hat éves korban iskolába kerül a gyerek. Ezzel a ténnyel kilép az eddig szorosan vett családi kötelékből és megkezdí a maga közösségi életét. Már sokban igazodnia kell a többi gyerekhez, az iskolában új környezet veszi körül. Egy emberöltővel ezelőtt a tír-pák gyerek úgy került az iskolába, hogy egy szót sem tudott magyarul csak tír-pák-tótul. A családban a bokortanyákon csak tír-pák-tótul beszéltek. Természetesen az iskolában is csak tótul tudott megszólalni. Az iskola tanította meg magyarul beszélni. Régebben, amikor még az iskolákban tótul tanítottak, a magyar nyelvet *szógalatban* tanulták meg. Amióta azonban az iskola nyelve magyar, szükségtelen a magyar szóra menő szolgálat. A ma élő öreg gazdák és zsellérek közül még sokan vannak, akik emlékezetből fújják azokat szavakat, természetesen versbe szedve, amivel akkoriban a magyar szóra tanították őket. Először az iskolában található tárgyak nevét tanulták meg. Mutogatni kellett, hogy hol a tábla, szivacs, írka, palatábla palavessző, asztal, szék, ablak, ajtó stb. A könnyű gyerekfej nagyon hamar fogott, — nem kellett hozzá egy félesztendő, s már az egész iskola tőrhetően beszélt, legalább is megértette a tanító magyarázatát. Ez volt a múlt század képe, amikor a tanyásodás megindult, kialakult. Ma már természetesen minden megváltozott, mert minden tanyai gyerek iskolába kerülése idején jól beszél magyarul, sőt jobban mint tír-pák-tótul. Vannak bokortanyák, ahol a gyerekek már alig értik szüleik tír-pák-tót beszédjét. Ez a nemzedék

már túljutott a nyelvcsereén. Ezt elősegíti az iskola mellett az iskolán kívüli leveletélet, a város közelsége stb.

A bokortanyákon lakó tirpák gyerek játéka az iskola révén közvetített játékok. Alig van egynéhány játék, amit nem az iskolából hoztak volna magukkal a gyerekek. Különösen a kisleányok játéka látszik meg az iskola hatása. A régi hagyományos játékokat inkább a fiúknál találjuk meg. Igen tanulságosak a kiolvasó és hívogató versikék, amelyeket főleg a legkisebbek szoktak mondogatni. Ilyen pl. a csigahívogató: *Csiga-biga gyere ki, Ég a házad ideki, Nyújtsd ki szarvacskádat* stb. — Ennek tót megfelelőjét is elmondták az öregek; valamikor még ezzel csalogatták a csigát. Ma már azonban csak magyarul szokás. A tirpák-tót csalogató szöveg azonos a magyaréval. *Ciga-biga vitrc roski, Adz heitrcís von, Podpál'in i'i dorn!* ('Csigabiga nyújtsd ki szarvaiddat, Ha nem nyújtod ki, meggyújtom a házadat!') A mai gyerekjátékok hívogatójában, csúfolódó versikéjében nagyon sok értelmetlen szó van, ami a tirpák-tót nyelvből származik. De fordítva is áll az eset. Tirpák-tót példákba sok magyar szó illeszkedik bele, aszerint, ahogy a ritmus vagy a rím megkívánja. Pl. *Kominár, kominár! kedi sí sa umwau? Fcera vecer sobotu, Ket' son hemau robotu.* ('Kéménykoíró, kéménykotró, mikor mosakodtál? Tegnap este szombaton, Mikor nem volt dolgom!') Tréfás kiszámolók: *Edonko, dvonko, tronko, stronko, pága, lága, suma, luma, kalapos, lapos.* — *Edonci, dvonci, tronci, stronci, páter, mater, suchmaj, duchmaj, dilére, dik.* Ezek a kiszámolók a tízes számrendszer alapján következnek egymás után és a helyi közlés szerint a cigányoktól átvett számolási módnak az emlékei. A felvidéki tótoknál másfelé is ismerik; Nógrádban pl. a következő kiszámolót jegyeztem fel: *Edonko, dvonko, trinko, strinko, págo, lágo, suma, luma, divola, dikola.* Ugyanezt közli *Klimo* is és szerinte ez a kiolvasó mondóka a tót nyelvterületen mindenfelé ismeretes.¹⁸ Egyik-másik kiolvasó versike elég vastag tartalmú. Pl. *Cibul'a bopka tíz, A ti hóno húz! — Edon, dva, tri, kominári, Kéri posrau medzinámi?* ('Hagyma, juhszar tíz, És te edd a szart! — Egy, kettő, három, ki szarta magát össze közöttünk?') A kiszámoló versikék között igen sokféléet találunk. Az újabb és ma is közkedvelt kiszámolókat csoportokra oszthatnánk, azonban részletesebb ismertetésükre itt nem kerülhet sor. Ehelyett csak a legjellemzőbbeket soroljuk fel. Rendszerint a játék megkezdése előtt szokták elmondani. Pl.

¹⁸ *Klimo A.*: Nase deth CasopMuzSlovSp. 1904. 54. L

*Egyedem begyedem csobolyó,
Kecskerágó mogyoró,
Tíz szál szalmaszál
Debernáci Jankó.
Szőlő liba labantyú,
Nem vagyok én félnyakú.
Szent palával patkolom,
Rézbaltával gangatom,
Gan-gan, Péter bácsi,
Szed ki, ved ki
Te meg menj inén aludni}⁹*

Egy másik változatban:

*Egyedem begyedem sarkantyú,
Nem vagyok én félnyakú.
Szem-palóval patkolom,
Rézbaltával pengetem,
Cseng-bong nagyapám,
Ugat az én kiskutyám.*

Harmadik változatban:

*Egyedem begyedem tükröcske
Hová való, menyecske?
Szántóföldre bujdosik,
Egérlyukba bukdosik
Egy-ki, begy-ki eregy-ki,
Te menj inén aludni.*

Ma is élő és legkedveltebb változat:

*Egyedem begyedem tengertánc.
Hajdú sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Csak egy pocos verebet,
Inc, tine, fine
Te vagy kint!*

A kiolvasás vagy kiszámolás után megkezdődik a játék. A kisleányok játéka — mint említettük — az iskola révén közvetített játékok. Egynéhányát ismerték már az öregek is. A mai gyereksereg azonban már nem ismeri az öregek egykori játékeit. Már maguk az öregek sem emlékeznek ezekre a játékokra. A legkedveltebb játékok egyike volt a *Zasiala son ruzu*, amit két nyelven is játszottak, egyszer magyarul és egyszer tótul. A dallama és a szöveg tartalma

¹⁹ A kettős mássalhangzók ejtése nem szokásos. L. erre vonatkozólag az

azonos volt, csak a nyelve volt különböző. Ma már csak a magyar változatot ismerik és éneklik. Szövege a következő:

*Beültettem kis kertemet a tavaszai,
Rózsa szekfű liliom és rezedával.
Ki is nyíltak egyenkint.
El szeretném, adni mind,
De most mindjárt.
(vagy: Ha megvennéd.)*

*Megveszem én, szép rózsádat, ha eladod.
Ha az árát, ha az árát lejeb tartod.
(vagy: Ha az árát fent nem tartod.)*

*Versenyfutás az ára
Aki előb találja
Elviheti.*

Kedvelt énekes játék volt még a *Fehérvári kapitány*, és a *Kiskacsa fürdik* c. is. Ennek a szövege a következő volt:

<i>Fehérvári kapitány</i>	<i>Az én lányom nem eladó,</i>
<i>Üzenetet küldött,</i>	<i>Csak egy házba maradható,</i>
<i>Kéreti lányát,</i>	<i>Ki sem merem bocsátani,</i>
<i>Szebiket, jobikat,</i>	<i>Száz arany gyűrűért,</i>
<i>Karcsú magasabikat.</i>	<i>Hintós kocsi nélkül.</i>

*A hintóban hat ló legyen.
Mind a hatnak szőre legyen,
Apátoknak, anyátoknak,
Térdig érő szoknyátoknak.
Klity-kloty koszorú.
Akár nyerem, akár veszem,
Gyere ki!*

A *Kiskacsa fürdik-féle* énekes játékot főleg leányok játszották. Kifordulós játéknak nevezhetjük. A következő szöveggel énekeltek:

*Kis kacsa fürdik, fekete tóban,
Anyjához készül, Lengyelországba.
Síkos a talpa,
Aranyos a sarka.
Fordulj ki, fordulj,
Szép aranyos alma!*

*Most jöttem Bécsbűl, Lengyelországból,
Lovakat hoztam, nyereg alá fogtam.
Síkos a talpa, aranyos a sarka,
Kedves kis leánykám,*

Dallama azonos volt a *Herényi György* által közzétett formával;¹⁰ Kedvelt énekesjátéknak mondták a *Szita-szita péntek* kezdetűt is. Ennek is volt egy tírják-tót változata, azonban ma már senkitem tudta elmondani. Magyar változatának a szövege a következő volt:

Szita-szita péntek
Szilágyi csütörtök,
Dob szerda.
Nem ügyelek a táncra,
Dirib-darab dob-szerda,
Tót ágas, tót ágas,
Tót gerlicécske.
Pérez volnék perdülnék,
Rózsa volnék terülnék.
Mégis kifordulnék.

A legrégebbi játéknak a *Hója D'und'a-féle* énekesjátékot nevezhetjük. Páros felelgető játék volt, énekelve kellett játszani. Emlékezet szerint csak leányok játszották. Az öregebb gazdák közlése szerint nem ismerte mindenki, csak azok a felvidékiek, akik Zólyomból vagy Gömörből származtak Nyíregyházára. Különösen az arató lányok (*zhicák*) szerették játszani vasárnap délután. A *Hója D'und'a* játékot már 1798-ban *Bartholomeides* is leírja Gömör megyéből.²¹ A játék tót és magyar kapcsolatait, eredetét *Melich János* kutatta ki.²²

A fiúk játékában már több volt az eredetiség. Ezek között igen sok olyan játékot találhatunk, amely a szomszédos magyarságnál is népi eredetű játéknak tekinthető. E játékok minden bizonynyal az egykor magyar szóra menő tírják fiúk útján kerülnek át magyar vidékről a tírjákok közé. Ilyen játék a *kétsoros, csirkésbába* (a méta egy változata), a *kondás-, kapós-játék*. Idetartozik még az országosan ismert *zsvány-pandur-* (vagy *rabló-)* *játék, bigézés, gomboszás, golyózás, különböző kergető-játék*. Ezek a mai játékok. A régebbi fiús játékok közül az öregek a *nyúzott kecske* játékot (*koza odratá*) emlegették legszívesebben. Pontos lejegyzést nem sikerült elérni, mert adatközlőim különféle képpen mondták el, nagyon sokan mesének vagy trufának minősítették és nem játéknak. Emlékezetes volt a *kotlós játék* is (*ikra na kloku*). Ezt fiúk és

²⁰ *Kerényi György*: Száz népi jétékdal. Bp. 1938. 16. 1.

²¹ *Bartholomeides L.*: Memorabilia provinciáé Csetnek. Neusolii. 1898. 52.1. és Notitia com. Gömöriensis. Leutschoviae, 1806—1808. 446. 1.

²² *Melich János*: Adalék a magyarországi hídjátékokhoz. Ethn. 1939.90—111-1. — Pótlás az „Adalék a magyarországi hídjátékokhoz” c. értekezésemhez. Ethn. 1940. 84. 1. — Újabb pótlás az „Adalék a magyarországi hídjátékokhoz” c. értekezésemhez. Ethn. 1940, 249. k

leányok vegyesen játszották. A játékok színhelye különböző volt, legtöbbet az udvarokon és *tanyaközben (tpomezi-sálase)* játszottak. Kedvelt játékok voltak a *körtáncos* játékok is, amelyeket főleg a leányok szerettek játszani, de a fiúk jelenlétében. Szomorú játéknak mondták a *cicence* nevű játékot, szövegére már senki sem emlékezett. *Medvecky* szerint Zólyomban is ismerték és körben forgás közben a leányok valami balladát énekeltek, míg a kör közepén egy leány táncolt valamit.²³ A szállásokon lakó cselédek közkedvelt játéka volt a *t'ureckí mars* vagyis *török mars*. Csak felnőtt legények játszották. A játék menetét már senki sem tudta elmondani. A középtőt nyelvterületről szintén van egy adatunk rá, de onnan sem tudjuk megállapítani a játék menetét.²⁴ E mellett se szeri, se száma a különféle gyerek-foglalkozásoknak. A legnevezetesebbek közé tartozott a fészek szedés. (Képét lásd a 140. oldalon.)

A bokortanyai gyerekek 1865 óta tanyai iskolába járnak. Ekkor még tót-nyelvű az oktatás. A század végén azonban közkívánatra magyarrá alakítják az iskolákat. A tanyai iskolákban is magyar nyelvű oktatás folyik már évtizedek óta. A tanyai iskolák egy-tanítósak, egy teremben van az egész hat osztály. Télen egész nap az iskolában vannak, nyáron az ebédszünetben hazajárnak. Jövet, menetet mindig nagy a rend. Egyenkénti iskolába járás nincs megengedve. Éppen ezért az egy-bokorból való gyereksereg jövet-menetet megvárja egymást. A csoportban a rendet a *vigyázó* tartja fenn. Aki nem tartja be a rendet, azt a *vigyázó beadja* a tanítónak. A *vigyázó* rendszerint felsőbb osztályok legjobb tanulói közül kerül ki. Nem ritka azonban az sem, hogy a tanító a legerősebb gyereket bízza meg ezzel a tisztséggel. A *beadást* nem lehet elhallgatni, mert aki rendetlenkedik és a *vigyázó* nem jelenti, azt a többi gyerek számontartja és jelenti a tanítónak. Így a *vigyázónak* különösen példás rendet kell tartania. Az iskolába indulásnál a *vigyázónak* kell vezetni, úgyszintén hazamenet is. Ha valaki hiányzik, jelenteni tartozik a tanítónak. A gyülekezés rendszerint a tanyaközben történik. Ha valamelyik gyerek sokat késik, a *vigyázó* hosszan elnyújtott hívással kiabálja a hiányzó nevet. Pl. *Pí-ísta!* — *Jó-ó-zsi!* — *Zsú-ú-zsi!* stb.

Az iskola néha egy-két, sőt olykor három kilométerre fekszik a lakhelytől. Útközben a gyerekek sokszor találkoznak felnőttekkel, ismerősökkel. Ezeknek, ahogy szabály, kórusban köszönnek. Pl. *Jó-ó-napot kívánok!* — *Jó-ó-estét kívánok!* az időtáj szerint. Régebben tótul is köszöntek. Az iskolába járó gyerekeknek az idegent is kö-

²³ *Medvecky A. K.* id. m. 125. 1.

²⁴ *Chotek K.:* Cerovo. NárodopisnyVestnCslov. I, 234. 1. Az adat a hontmegeyi Cseri-ből való.

szöntenit kellett, különösen az idősebbet. Ha valamelyik tanyacsoport elhanyagolta a köszönést, mindjárt megsúgták a tanítónak. Az illetlen viselkedésért elsősorban a vigyázó volt a felelős. A köszöntés fenti módja az utóbbi esztendőkbén megváltozott. Felsőbb utasításra megszűnt a *Jó-napot kívánok* köszöntés, helyette a rövidebb, pattogóbb *Erős várunk az Úristen!* köszöntés járja. Azért ez, mert a tanyai iskolák legnagyobb része felekezeti jellegű iskola, a tanító és a tanítványok evangélikusok. A köszöntés módját minden gyereknek az iskolában kell megtanulni. Általában a napszakok szerinti a *Jó-napot*, *Jó-reggelt* és *Jó-estét* köszöntés a leggyakoribb. Estéli eltávozáskor *Jó-éjszakát* kívánnak. Tirpák-tótul ugyanezt mondják: *Dobri d'en! Dobruo ráno! Dobri vecer!* Estéli eltávozásnál pedig: *Dobru noc!* A búcsúzásra van még a tirpákoknak egy sajtáságos jókívánságuk, amit a palócok (magyar és tót-palócok egyformán) és a felvidéki tótok is igen gyakran használnak. Ez a *Dobruo zdravia — Jó egészséget!* köszöntése. Tiszántúlon nem nagyon használják, az Alföldön sem olyan gyakori, mint Palócföldön. — Nyíregyházán tirpák-tót formában igen kedvelt üdvözlésmód.

A Dicsértesség-kel való köszöntés nem szokás, még a katolikusoknál sem. Legföljebb csak a katolikus papot köszöntik így, mást nem. Ebben a tekintetben a katolikusok a protestánsokhoz igazodnak.

Hagyományos szokás, az egyház megszabja, hogy tizenkét éves korban minden evangélikus gyereknek *konfirmálnia* kell. A konfirmációt ezelőtt, — 1863-ban pl. — még *katekizációnak* nevezték. Pünkösöd előtt néhány héttel a parókus lelkész kihirdeti a konfirmációs oktatás megkezdését. Itt a gyerekek kérdés és felelet formájában megismerkednek az evangélikus egyház alapvető tanaival. A konfirmációs oktatás naponkénti és kb. egy órát vesz igénybe. Egyhónapos oktatás után nyilvános vizsga következik, ezen a szülők és keresztszülők is megjelennek. A szorgalmas konfirmálók az egyháztól ajándékot kapnak. Rendszerint valami könyvet, vallásos tárgyú képet vagy más e félet. Ez közvetlenül a pünkösdi ünnepek előtt folyik le. Pünkösdkor a konfirmálók elsősorban járulnak az Úr szent asztalához. Ettől az időponttól kezdve minden gyerek átlép a gyerekkorból a serdülőkorba. Az úrvacsorát vett gyerek többé nem gyerek; felnőttnek számít. Eddig tart a keresztszülő felügyelete a keresztgyermek felett. A konfirmált gyerek már kilép a mindennapos elemi iskolából is, — ismétlőbe jár. Amikor *az ismétlőt is elvégezte, végleg* átlép a serdülőkorból az ifjúkorba. Ekkor már a legények és lányok is beveszik a társaságukba. Addig hiába tolaakszik, az idősebbek mindjárt szóvátesszik, hogy mit keres olyan helyen, ahol nincs semmi keresnivalója. Szinte kiverik maguk közül. Főleg a fi-

úkra érvényes ez a szabály. A leányok már enyhébben ítélik meg a helyzetet és megtűrik maguk között a fiatalabbat is. — A konfirmált gyerekek *felnöttes szabású* ruhát varratnak. A lányoknak megengedik, hogy nagylányoskodjanak, elfogadják a legények kíséretét stb.

A gyerek és szülő viszonyában sok tanulságos dolog van. A gyerekek a szülőket mindenkor *magázzák*, — a *tegezés* ismeretlen. A magázásnak a magyarban csak egy, — a tírják-tótban kétféle formája van: az egyik a *vi*, másik az *oni*. Az előbbi (*vi*) a közelebbi kapcsolatban álló személynek szól, pl. a szülőnek, nagyszülőnek, keresztszülőnek, nagybácsinak stb. Az utóbbi (*oni*) már távolabb álló tiszteletreméltó személynek szól, pl. a tanyabírónak, valamilyen idős öregembernek vagy papnak stb. Nagyjában megfelelne a magyar *ön* és *maga* használatának.

Amikor a fiatal suhanc vagy südőleány legénnyé, illetőleg nagyleánnyá válik, viselkedése is megváltozik. Érdeklődése a másik nem felé fordul. A legények és leányok találkozására régtől fogva leginkább a templom, bál, vasárnap délután volt alkalmas. Régebben, amíg a bokortanyák lakossága városlakó volt, hétköznap is volt alkalom a találkozásra, ennél fogva valamikor *legényes estéket* is tartottak. Ma már ennek híre nyoma sincs, hacsak a szombat estét nem tekintjük annak. A tanyai élet kialakulásával a legényestéket a *bwsza* váltotta fel. Hogy mi a *bursza*? Az *Etymológiai Szótár* szerint '*házi mulatság.*' Eredetét a szótár szerkesztői ismeretlennek mondják.²⁵ *Kálnay László* szerint '*hangos, lármás tánc* a jelentése.²⁶ Részletesebb leírására később térünk rá, most csak azt jegyezzük meg róla, hogy a *bursza* 'zenés, vasárnap délutáni összejövetel', ahol a legény- és leányifjúságnak táncra is alkalma nyílt.

A fiatalok találkozására kiváló alkalmat nyújtottak a téli *fonóesték* (tírják-tótul: *priatke*), *tollfosztók* (*páracke*), *kenderdörzsölők* (*mjacke*), *tengerifosztók* (*bjelacke*), *szüretetek* (*oberacke*) és legfőképpen a *lakodalmak* (*svadba*), tehát azok az alkalmak, amelyek a társaséletben szokásosak.

Nem volnánk hüek a tanyai élet leírásában, ha elhallgatnánk a fiatalok *vasárnap délutáni sétáját* a tanyára, Ez a szokás akkor keletkezett, amikor a tanyai kitelepülés állandósult. Azelőtt a városban voltak a legény- és leányséták, ahogy ezt még vasárnap délben a templomozás után tapasztaljuk. A tanyai kitelepülés állandósulása után a tanyai lakosság templomba járása aként módosult, hogy az egyik vasárnap a szülők, másik vasárnap a gyermekek, legények és

²⁵ *Gombocz Zoltán—Melich János*: Magyar Etymológiai Szolár. Bp. 1914.578.1.

²⁶ *Kálnay I.* id m. 182. 1.

leányok mentek a templomba. Ez a szokás később állandósult és a tanyai ifjúság úgy igazította vasárnapját, hogy az mindig egybeessék a többi fiatalok templomozó vasárnapjával, ilyen módon a fiatalok minden második vasárnap találkozhattak. Délelőtt mindenki a templomba ment, a templom után pedig mindenki sietett a maga párja után és megbeszélte a délutáni séta idejét. A fiatalok gyalog jártak a templomba és gyalog mentek vissza a tanyára. Vasárnap délután minden legény elkísérte azt a leányt, akit kedvelt, aki *után járt* [!]. A leányok kezében elmaradhatatlan volt a kis kézi *kaska*. Ebbe virágot, kendőt, valami élelmiszert, legtöbbször saját sütésű *bogácsát* és énekeskönyvet raktak. Ha nehéz volt, akkor az egyik fülét a legény fogta. A legény a leányt a város szélén várta. Itt szegődött hozzá és elment vele a leány tanyájáig, néha 10—14 kilométerre. Csak ha hazakísérte, — fordult a maga útjára. Megtörtént, hogy néha egy leányt több legény is kísérgetett. Az is gyakori volt, hogy a leányok összebeszéltek és együtt mentek. Akkor ehhez a csoporthoz több legény is csatlakozott, kiki a maga választott párjához. Ezekben a délutáni sétákon szövődtek az érzelmi szálak a fiatalok között. Legszívesebben a *Szentmihályi* és a *Löki úton* sétáltak a párok. Ha elfáradtak s leültek pihenni, a leányok megkínálták a legényeket a *kaska* tartalmából. Ha egy legény és leány között már meghittebb volt a viszony, akkor a *kaskát* a legény vitte. Kettesben menve egymás kezét is megfogták, de kartkarba öltve sohasem jártak; ez nem volt tanyai szokás.

A vasárnap délutáni sétákon a legény és leány között nem volt rangkülönbség. A gazdalegény és taksásleány egymás mellett ment, de az udvarlásban már megtartották a különbséget. Ha az országúton nagyobb csoportokban mentek, a gazdalegények inkább a gazdaleányokkal, szolgállegények pedig a taksásleányokkal foglalkoztak. Amelyik leánynak nem volt legénye, azt megszólták. Még nótát is faragtak róla:

*Smútná je tá hóra, co je bez jávora,
Smútnejsá tá d'iouka, co nemá hajéra.*

(‘Szomorú az olyan erdő, melyben jávor nincsen, Még szomorúbb az olyan lány, akinek nincs szeretője’.) Akinek már volt választottja, azt *frajerfed-nak* nevezték. A legényt *frajer-nek*. (Német *Freier-ből*) Akinek sok *frajerkája* vagy *bajéra* volt, azt nem sokra becsülték. — Az alföldi tótoknál sehol sem maradt fenn az eladó leánynak a *kamarában* való látogatása, — ahogy a felvidéki tótoknál ez általános szokás volt, — de ott is csak a magasabb hegyvidékeken. A déli részeken lassan itt is kiment a szokásból, ahogy *Sztancsek* is írja.²⁷

²⁷ *Sztancsek József: Tót lakodalmi szokások.* Ethn. 1902. 413 l.

A bokortanyák legényei rangkülönbség nélkül szorososan összetartottak. Ilyenkor eltűnt a szolgálai és a gazdalegényi mivolt. Ha azonban egy csinos és módos gazdalánynak más bokorbéli akart udvarolni, akkor a tanyabeli legények először csak csendesen tudomására juttatták, hogy jó lesz erre nem járkálni. Ha az illető nem értett szót, nyíltan megfenyegették, hogy nem tűrik tolakodását. Az ilyen ügyekből nagyon sokszor komoly verekedések támadtak. A tírják legények különben nem voltak nagy bicskázó természetűek, de ha ilyen leány-ügyben kellett helytállani, nem értették a tréfát. Ilyen esetben a szolgál- és gazdalegények teljesen szolidárisak voltak egymással. Ha így sem értette a tola-kodó legény a figyelmeztetést, — ha nem akart félni, — akkor a bokor-tanyai legények egy este meglesték s elpüfölték az illetőt. Az ilyen legény hetekig mutathatta a kéket, ha nem restelte. Ennek azután az volt a folytatása, hogy a megvert legény összeszedte barátait, akik viszont vele voltak szolidárisak, s valahol visszaadták a kölcsönt. Erre a megverték megint bosszút forraltak. Újabb barátokat szereztek, csupa jó markos legényt és megkezdődött a bokortanyák-ban a *legény-háború*. Ennek már komoly folytatása akadt, mert a verekedők kezében itt-ott megvillant a kés is. Ilyenkor az a fél, aki legutoljára elverte a másikat, nem mert saját tanyájáról vagy határából kimozdulni, mert tudta, hogy ellenfelei könnyen elkapathatják és úgy elverik, hogy holta napjáig megemlegetheti. Védelmül kést szoktak maguknál hordani. Ha a bokortanya legénysége valahova mu-latni ment, kés nélkül nem tett egy lépést sem. Természetesen az összeütközés így is elkerülhetetlen volt és a késes párharcnak mindig a csendőrök vetettek véget. Az ilyen harc néha évekig is eltartott és megesett, hogy azok a legények, akik elkezdték, már régen kiállottak a legénysorból. Ilyen *legény-háborúk* ma is elég gyakoriak.

Az idegen bokorbéli leánylátogatásnak azonban volt más, bé-kéőbb elintézési módja is. Az idegen legénynek meg kellett kérdeznie az idevaló legényeket, hogy szabad-e ennek vagy annak a tanya-beli leánynak udvarolni? Ha a legényeknek nem volt ellenvetésük, szabad volt az út. Ilyen esetet közöl *Fekésházy József* is, amikor egy tírják szolgállegény vallomása alapján azt mondja, hogy legény-korában úgy udvarolt egy leánynak, hogy az illető bokortanya legé-nyeitől engedelmet kért az itten lakó leányhoz való járásra.²⁸

A mai tanyai ifjúságnak saját egyesülete van, ez a *Gazdaiifjak Köre*. Mint szervezett intézmény egészen jelentéktelen szerepet ját-szik ahhoz a tömeghez képest, mely a bokortanyákon lakik. Tag-létszáma viszonylag nagyon kicsi. Néhány műkedvelő előadás és bál rendezésén kívül figyelemreméltó tevékenységéről nincs tudomásunk.

²⁸ *Fekésházy József*: Hogyan házasodik a tírják? Ethn. 1925. 171. 1.

Lakodalom és házasság.

Azt mondják, hogy a lakodalom a tirpákok legnagyobb szabású társas összejövele. Népünknek valóban ez a lelegevenebb és legkedveltebb mulatsága. A tirpák legény házasságáról több helyről vannak adataink. A legrészletesebb és leghívebb leírás *Mátis Bélától* származik.²⁹ Az ő nyomán közli a lakodalmi anyagot *Dienes István* is.³⁰ Mátis Béla adatanyagához csak kevés hozzátenni valónk van, dolgozatunkban tehát inkább az összehasonlítás munkáját fogjuk elvégezni. *Fekésházy Józsefnek* az adatai bármennyire érdekesek, nem fogadhatók el, mert adatait csak egy szolgállegény vallomása alapján közli és így azok nem általános érvényűek.³¹

A tirpák lakodalomban nincs olyan széles jókedv, hangos vigalom, heje-huja, ami volt és van az Alföldön vagy a Felvidék népénél. A lakodalom hangulata azonban a hétköznapi eseményeknél mégis sokkal emelkedettebb. Egészen csöndes, szinte feltűnés nélküli lakodalmat csak az özvegyek szoktak tartani.

A leánykiválasztást a régebbi időben nem a legény gyakorolta. A választás a szülők, de leginkább a nagyszülők akarata szerint történt, ujabban a legény úgy intézi, hogy összhangba hozza a szülők akaratát a magáéval.³¹ Az már egészen új dolog, hogy a szülők nem szólnak bele a legény választásába. Azt azonban így is lelkére kötik, hogy a leánynak legalább annyi *zsinkája* legyen, amennyi a legénynek van. De nem is kell ezt a tirpák legénynek mondani. Hiszen már gyerek korában belenevelődött abba, hogy milyen boldog az, akinek sok *keblyókája* ('köblös föld'-je) van. A tirpák felfogás szerint a boldog és gondtalan családi élet a *keblyókák* számától függ. Ezt hallja a gyerek folyton, ezért dolgozik egész életében az apa és anya. A vagyonszeretet általános tulajdonság minden földművelő népnél. A hegyvidékről az Alföldre telepedett tótoknál azonban még fokozottabb mértékben mutatkozik ez a vagyonszerettség. A zólyom-megyei tót gazdáknál is a leányválasztást mindenkor a vagyoni helyzet mérlegelése előzi meg.⁸² Erről külön nótát is faragtak. Ebben a legény felsorolja, hogy miért nem vehet el szegény lányt.

²⁹ *Mátis Béla*: Tirpák lakodalom. Szabolcsi Tanító. 1929. 138. 148. 162. 1.

³⁰ *Dienes I.* id. m. 83. J.

³¹ *Fekésházy József* id. m. 169—171. 1.

^{3a} Mondanivalóinkat úgy szabjuk meg, hogy azok nagyobbrészt a múltira vonatkoznak; ez azonban nem jelenti azt, hogy a közölt szokások ma már nincsenek gyakorlatban. — Amikor régen kihalt szokásról történik említés, — azt külön jelezzük.

³⁸ *Medvecký A, K.* id. m. 186. 1.

*Chudobnú si hehčen vziat'i, (Szegényt nem akarok elvenni,
Bo s-chudobnou bieda zit'i. Mert a szegénnyel szenvedés élni.
Chudobnej vzdi somre, dudre, A szegény mindig morog, duzzog,
de fiemd nie v skrihi, v truhl'e. Hogy nincs semmi a szekrényben,*

[ládában.

*A bohatá privet'ivá, A gazdag, az kedves,
Ta bohatstvo vzdi spomina. Mindig a vagyont emlegeti,
Takú si misim l'en vziat'i, így csak ilyent veszek nőül
Co mi z radost'i cheu dafi.. Aki örömmel ad mindent'. ..)*

A felvidéki tótoknál — *Sztancsek* szerint, — a párok egymáshoz kerülését elsősorban a vagyoni állapot szabja meg. A szerelem mellékes dolog. A szülők kizárólag az anyagi érdek szemmel tartásával hozzák össze a párokat. „A szülők arra tekintenek, hogy a földbirtok és az egész gazdaság a fiatalok egybekelése által gyarapodjék”. — „A házasságkötésnél az ügy anyagi oldalát tartják szem előtt.”⁸⁸ A bácskai tótok- és ruszinoknál is az anyagi vagy valami családi érdek hozza össze a párokat.³⁴ A tirpák családokban is ez érvényesül. Egy tirpák-tót nyelvű krónikában erre vonatkozóan a következő sorokat találjuk: „*Trpák ked'sazehi, hlavnájeke blovka. Otec synovi takú radu dá: Hoc konskú hlavu má, l'en nak je bohatát* ('Amikor a tirpák nőül, legfőbb a köblösföld. Az apa a fiának ilyen tanácsot ad: Hogyha lófeje is van (a lánynak), csak gazdag legyen!)”³⁵

A gazdalegények közt valamikor szokásban volt, hogy olyan helyre is elmentek kérébe, ahol nem ismerték a leányt hanem csak ajánlásra mentek el. Ez a szokás a szegényebb taksásoknál és szolgálégényeknél még ma is előfordul. A legény minden különösebb bejelentés nélkül beállít a leányos házhoz. Meghallgatják és egyelőre válasz nélkül hagyják. A kérés után tudakozódnak a legény kilétéről, családjáról. Ha jó híreket kapnak, akkor megtörténik az elígérés. Ha az értesülés nem kielégítő, akkor nemleges választ üzennek a legénynek. A kérésnek tirpák-tót nyelvben *pitacka* a neve. Ezt rendez megelőzi a *nahovárahia*, azaz 'rábeszélés'. Ez az a cselekedet, amikor az öregek két fiatalat össze akarnak boronálni. A nógrádi tótok közt a *nahovárahia*. szintén szokásos. Azonban ezt megelőzi a tájékozódás. A legény előbb tudakozódik, hogy a leány hozzámenne-e, ha kérébe állítana be. Ha a válasz nem elutasító, akkor

³³ *Sztancsek J.* id. m. 415. 1.

³⁴ *Munkácsi Mihály*: Tótnyelvű rusznokok Bács és Szerémmegyében. Bp 1913. 8. 1.

³⁵ Piesen o Trpákoch. [Ének a tirpákokról.] Cabiansky Kalender na rok 1939. Békéscsaba. 1938. 87. 1.

megtörténik a kérés. Zólyomban is így van, csak itt a közvetítő fél mindig a legény keresztapja.⁸⁶

Ha a legény megkapta az ígéretet, hamarosan megtartják a *kézfogót*. (Tirpák-tót nyelven: rufeouini.) Ha a válasz elutasító, a legény nem esik kétségbe. A kosár nem jelent semmi szégyent. Megtörténik, hogy a kosarat kapott legény még azon a napon, amikor a kosarat kapta, egy másik házba látogat el kérés céljából. Néha vár egy-két hónapot s csak azután próbálkozik másfelé. Minden dolgos és jó családból való legény könnyen kap feleséget, ha csak nem akar túlságosan gazdagon házasodni. A legénynek házasodása előtt több leányt is ajánlanak. A kérés kétféle. A régebbi kérés követek útján történt. Rendszerint a legény keresztapja vagy szülője végezte. A szolgállegény a gazdáját kéri fel erre a célra. Az újabb kérés már személyesen történik.

A gazdasoron lévőknél a kérést a *háztűz-nézés* szokta megelőzni. Erre a legényt egyedül küldik el; nem tart hosszú ideig. Valóban széjjelnézés szokott lenni. A háztűz-nézés után a szülők állítanak be a legénnyel. Valami ürügyet mondanak, nem árulják el, hogy mi járatban vannak. A legény legtöbbször valami csikó-kérés ürügyével jár vagy vétele iránt érdeklődik; disznót akar venni stb. Ez jó ürügy arra, hogy bár nincs eladó jószág a háznál, mégis elvezessék a *háztűz-nézőket* az istállóba is. Ott a vendégek alaposan szemügyre veszik az istálló rendjét, a jószág rendbentartását stb. Közben mindenről folyik a szó, a háztűz-nézők pedig jól kinyitják a szemüket, megnéznék mindent. Benn a házban a szoba rendjét, a meszelést, *pingálást*, az ágyak bevetését, a ház tisztaságát stb. — A háziak tudják ezt, azért igyekeznek a legjobb oldalukról megmutatkozni. Ha a háztűz-nézők véleménye kedvezően alakul, akkor rögtön elmondják jövetelük célját. Megkérdik a háziakat, hogy nem adnák-e férjhez leányukat. A háztűz-nézésre azért is szükség van, mert a bokortanyák világában a gazdacsaládok igen messze laknak egymástól és ezért nincsenek kellően egymás felől tájékozódva. Ha a legény olyan leány *után jár*, aki a szülőknek nem tetszik, akkor hamar tudomására hozzák, hogy ne járjon utána. A legény a leányt rendszerint szombat esténként látogatja meg. Rendesen a kertek alatt szoktak találkozni, másutt is, ki hol teheti. A fiatalok egymással való beszélgetését *diskurálás*-nak nevezik. A zavartalan beszélgetés végett az elmúlt esztendő alatt az a gyakorlat alakult ki a fiatalok között, hogy szombat esténként bejöttek a városba és a városi háznál vagy valahol az utcán beszélgettek. Az udvarlás e neméből —

⁸⁶ *Sztancsek J.* id. m. 415. 1.

ha ugyan ennek nevezhetjük, — házasság is következhetett, de csak akkor, ha a szülőknek nem volt ellenvetésük a fiatalok választása ellen. A kézfogó megtartása után hamarosan megtartották a lakódalmát is. A tirpák párok jegyessége csak rövid ideig tartott.

A *kézfogó*, az eljegyzés ünnepe. Nagyon egyszerű szertartással történik, nem látványos összejövétel, csak a legszűkebb családi kör ünnepe. A két család tagjai, a kiszemelt násznagy és legfőlőbb a keresztszülők, szomszédok, nagyszülők szoktak rajta résztvenni. Valamelyik hétköznap tartják, rendszerint azonban szombaton este. Valamikor a kéziogót *egzámen* előzte meg, amint az még *Békéscsábán* nemrégén szokásban volt, A fiatal pár megjelent a papnál, ott néhány kérdést kapott, mely főleg a hitbéli tájékozottságra vonatkozott.

A vőlegényes házból érkezőket, akik egyszerre szoktak elindulni, a menyasszonyos háznál nagy örömmel fogadják. A vőlegény násznagya a házba való belépés alkalmával elmondja jövetele célját. Általában az egész est főrendezője a *násznagy*. Ez nem könnyű hivatal, mert aki vállalkozik rá, jó szónoknak, furfangos, józan és ötletes gazdának kell lennie. A megérkezés után helyet foglalnak és ha úgy hozza a szükség, mindjárt el is intézik a formáságokat. Bekérik a menyasszonyt, aki nagy pirulva és szégyenkezve jön. A vőlegény feláll és a násznagy megkérdi a vőlegénytől, majd a menyasszonytól, — akik közben valóban *kezet fogtak* egymással, — hogy csakugyan egymás iránti szeretettel akarnak-e a házasság kötelékébe lépni? Amikor az igenlő válasz elhangzik, a násznagy imádkozik (rendszerint betanult násznagyi imát), Isten áldását kívánja a fiatal párra. Az ima végén egy rövid dikciót vág ki, tanácsokat ad a fiataloknak, bibliai idézeteket citál, a pátriárkák életére hivatkozik és sűrűn emlegeti Izsákot, Ábrahámot, Jákobot meg a többi bibliai személyiséget. Utána átadja a menyasszonynak a vőlegény ajándékát, a jegypénzt, esetleg a jegykendőt, ez azonban csak ritka helyen volt szokásban. Újabban az általánossá vált karikagyűrűt húzza fel a fiatalok ujjára, Ez a kézfogó mai menete. Régebben a násznagy beszédét előre betanulta, aki azonban ügyes volt, az rögtönzött is. Két emberöltővel ezelőtt a násznagyi funkciókat még tótul végezték. A XX. század fordulóján már vegyes állapottal találkoztunk, de mindig gyakoribb lett a magyar nyelvű rigmusok száma. Az egykori tót nyelvű násznagyi szövegeket az öregek még *Szarvasról* hozták magukkal. Ma már csak kéziratos másolásokból ismerjük őket. A szarvasi eredetű lakodalmi verseket és beszédeket *Boczkó Dániel* állította össze.³⁷ — A jegyajándék átadása

³⁷ *Boczkó Dániel* - Swadobné winse. pro obey ev. Dolnozemské. Sarwas, 1750.

után a vőlegény anyja is megajándékozta a fia menyasszonyát és kendőt vagy pénzt adott leendő menyének. Utána megkezdődött a kézfogói vacsora. Voltak helyek, ahol ez a szertartás a vacsora alatt zajlott le és egészen ülve tartották; az előbbi esetben ünnepesebb formában, állva történt. A kézfogó utáni vasárnap reggel a fiataloknak együtt illett a templomba menni. A kézfogó utáni hetek valamelyikén *iratkozni* mentek a fiatalok. Szokás szerint egy násznagy és két szülő kísérte a jegyespárt, akik tanúképen mentek az anyakönyvvezetőhöz. Az iratkozás után a lelkészi hivatalba mentek, ahol a szokásos *kihirdetés (ohlásky)* végett jelentkeztek. E cselekmény ma csak pusztá egyházi aktus. Régebben, mint ezt a békéscsabai példára hivatkozva már említettük is, az iratkozással a *t e k i z á c i ó* is velejárt. A lelkésznél megjelent jegyespárnak jól kellett tudnia a Kiskáté főbb tételeit. *Mekis Ádám* is megjegyzi, hogy „egész lapokat lehetne írni (az alföldi) evangélikus tót gyülekezeteink szép, nemes, konzervatív, biblikus keresztyénységéről tanúskodó szokásairól, melyek a reformáció óta néhol a legújabb időkig megmaradtak és termékenyítőleg hatottak gyülekezeteinkben”.³⁸ A templomi kihirdetés vasárnap délelőtt mindig a prédikáció után történt. A lelkész ilyenkor szokta „jelteni a keresztyén gyülekezetnek a házasulandókat”. A hirdetett nevekhez mindenkor hozzáteszik a „*tisztes*” jelzőt. Pl. *Tisztes Nagy János ifjú, Tisztes Kovács Zsuzsanna hajadon* stb. Ha a kihirdetett nemesrendű volt, akkor a *nemes* jelzőt tették a neve elé. Tirpák-tótul urodzeni-nek nevezték a nemesrendűt. A *tisztes* jelző csak hajadon leányt illetett.

A kézfogó után, ha elég közeli időpontra tűzték ki az esküvőt, megkezdték a hívogatást. Ezt régen a vőfélyek intézték el. Szekérral vagy lóháton járták a rokonokat és ismerősöket. A vőfélyeknek a hívogatáskor szalagos botjuk volt. A pántlikát a menyasszonynak kellett beszerezni, az ő kötelessége volt a vőfélyeket felkendőzni, díszesen faragott botjukat színes szalagokkal feldíszíteni. A hívogató vőfélynek néha két méternél hosszabb botja is volt. Kalapjuk mellett kócsagtoll lebegett, oldalukon kardot hordtak, ilyenfajta hívogató volt szokásban a szabolcsmegyei magyarság közt is. Felszerelésük is azonos volt a nyíregyháziakéval.³⁹

Ma már elmúlt a vőfélyes hívogatás divatja. Csak a szülők és a vőlegény vagy a menyasszony járja a rokonokat. Pontosán bejelentik a lakodalom időpontját. Erre azért van szükség, hogy a vendégek megfelelően előkészülhessenek rá. Legalább egy hónappal

³⁸ *Mekis Ádám*: Alföldi tót evangélikus gyülekezeteink. Kertgazság. 1940, 127. 1.

³⁹ *Kálnay L. i. m.* 163. 1.

korábban illik szólani. A meghívott gazdasszonynak egy kacsát vagy libát kell *dugnia* ('tömnie'), baromfit, tojást kell tartalékolnia erre a napra. Az ajándék vásárlásra is kell egynéhány hét. A vőfélyeknek és koszorúsleányoknak is készülődniük kell. Részben ruhával, részben mókával, tréfával stb. A hívást úgy kell intézni, hogy a hívogatónak a meghívottak házába el kell látogatnia s ott kell bejelentenie a hivatalos eseményt. Aki nem tartatja be ezt a formát, annak a lakodalmára nem mennek el. A rokonságba tartozó legényeket és leányokat vőfélynek és koszorúsleánynak kérik fel. Tirpák-tótul: druzsád-nak és *druzsicá*-nak. Erre a vőlegénynek és a menyasszonynak személyesen kell kérnie az illetőket. Csak így vállalják a megbízatást.

A hívogatás néha egy-két hétig is eltartott. Különösen akkor, ha a vőlegény rokonsága terjedelmes volt és nem lakott egy csomóban. Ilyenkor mindenkit számba kellett venni, nehogy valaki illetékes kimaradjon a sorból, mert az ilyesminek nagy harag lett a következménye. Ha a rokonságban lévőket nem hívták mind meg, az a legnagyobb sértés-számba ment. Az e félét másodiziglen is megemlegették. A rokonságon kívül hivatalos a lakodalomra a vőlegényes ház két tőzsomszédja, jobb és balfelől, továbbá a szemben lévő szomszéd. Szokás volt ilyenkor meghívni az iskolai tanítót és a városi ház bérlőit: a *lakókat*. A lakodalmat a menyasszonyos háznál is meg szokták ülni, — a menyasszony nélkül.

A vőfélyek vezetője ma is és régen is az *első vőfély*, — *prvi druzba*, párja az *első koszorúsleány*, — *prvá druzica*. Utána következnek a többiek, olyan sorrendben, amilyen a rokonsági kapcsolat közöttük. A második vőfély és koszorúsleány rendszerint a vőlegény és a menyasszony fivére vagy húga. A vőfélyek száma mindenkor a meghívott vendégek számától függött. Ötven-hatvan vendégre legalább öt-hat párra volt szükség. A nagygazdánál a vendégek száma sokkal több, persze a vőfélyek és koszorúsleányok száma is nagyobb volt. A vőfélyek és koszorúsleányok párosításában szándékos terv rejtőzött. A kiszemelt párok összeboronálását a jegyespár végezte. A párba állított vőfélynek és koszorúsleánynak a lakodalom tartama alatt bőséges alkalma nyílt a *diskurzusra*, jól kiismerhették egymást. A lakodalom résztvevői az asztalok mellől figyelték a fiatalokat, hogy megértik-e egymást, összeillenek-e. Ha a fiú ügyesen mozgott és a leány is fürge volt, — kész volt a közvélemény: összeillenek.

A vőfélyek és koszorúsleányok a lakodalom napján viaszból készített fehér művirágot tűztek ki a gomblyukba. Ez a tisztségüknek a jelvénye. A leányok zsebkendővel ajándékozták meg a párju-

kat. Régente a násznagy is kapott ilyen viaszból készített mirtuszvirágot, ezt azonban nem a mellén, hanem a kalapja mellett viselte. A mirtuszt minden koszorúleány személyesen tűzte fel a párja gomblyukába. Ma a nagygazdák vőfélyei városi hatásra virágot vesznek a koszorúleány-párjuknak. A lakodalom alatt viselt mirtuszvirágot mindegyik vőfély emléktárgyként becsülte. Legtöbbször valami dobozba tette el, de előfordult az is, hogy az *első házban* a falra akasztották. Ugyanígy megbecsülték a kapott dísz-zsebkendőket is. A lakodalom napját a bokortanyákon a mezőgazdasági munkák végére szokták kitűzni. Legtöbb lakodalom október és november hónapban van. A lakodalom napján már korán reggel érkeznek a lakodalmas vendégek és meghívottak. Mai szokás szerint a lakodalom napja mindig csütörtök. Régen más volt a szokás. 1798 előtt vasárnap kezdődött, ezt azonban az egyháztanács eltiltotta. „*Swadba posawat a predijm gesie wyceg w den Nedelny wykonywani obyceg predkowe nassj melé... ne dowoluge se na zadny spusob swadbu drzetj.*” (‘Öseink szokása eddig az volt, hogy a lakodalmat vasárnap tartották... most azonban semmiesetre sem engedhetjük meg a lakodalom tartását.’)⁴⁰ Az egyháztanács kimondotta, hogy a lakodalmakat kedden és szerdán kell tartani. Azt is kimondták, hogy a lakodalmat két napnál tovább nem szabad nyújtani. Korlátozták a lakodalmi muzsikálást is. A szabályok értelmében a lakodalom » most már nem kezdődhetett vasárnap, hanem hétfő este. „*Swadebne wesselj w pondelek wecer zacinati se muze, potom pak we Sredu wecer Statecnjm spusobem dokonati se musy, to gest kdys Staregsj wedle sweg powinosti we Sredu po wecery wsem Swadebnjm Hostum w gmene Swadebného Otce statecne zadekuge.*” (A lakodalmi ünnepség hétfőn este kezdődhetik és azután szerda este tisztességes módon be kell fejeződnie, amikor a násznagy kötelessége szerint szerdán a vacsora után a násznépnek az örömapa nevében tisztességesen köszönetet mond.)⁴¹ A hétfő esti kezdés a felvidéki tótok között is általános volt és legalább ötnapos lakodalmazást csaptak.⁴² A többnapos lakodalmi ünnepséggel a két örömszülő kölcsönösen megtisztelte egymást. Természetesen ilyenkor sok kihágás is történt, ezért szigorítani kellett az elnyújtott lakodalmi ünnepséget. „*Nezli pak Swadobnj Otec nowotne prytelstwo ze strany newesty uctiti chce, w cas Swadby se ne dowoluge, aie po Swadbe kterykolwek den se mu Ijbi, swobodne muze.*” (‘Ha az örömapa

⁴⁰ Ág. h. ev. egyház lt. T. II. 76. Eclésiiai határozatok.

⁴¹ Ág. h. ev. egyh. lt. T. II. 27.

⁴² *Bobek Wladislaw*: Lud slowacki. I—II. Zarys etnograiczny. Krakko 1937.

menyének új rokonságát meg akarja tisztelni, a lakodalom idején nem engedtetik meg, de a lakodalom után amelyik napon tetszik, szabadon teheti.)⁴³ A szabályt úgy látszik nem tartották be, mert húsz év múlva újra kimondják és még jobban megszorítják a lakodalmak tartását. „*Esketések és avatások engedelem szerint kedden és csütörtökön vitessenek végbe ... Amidőn is a város előljárói arra fognak figyelmezni, hogy a tehetősebb házasulandókra nézve keddre; az szegényebbekre nézve pedig csütörtökre határozzák engedelmeiket.*”⁴⁴ A lakodalmak dolgában a szarvasi tótoknál is erős rendszabályokat kellett alkalmazni.⁴⁵

A vendégeket, akik rendszeren szekeren vagy fédéres taligán érkeztek, a násznagy és az örömszülők fogadták. Betessékelték a házba és reggelivel kínálták meg. Reggelire kávét, *simakalácsot*, az u. n. *mrványt*, palóc vidéken *morványt* szokás adni.⁴⁶ A *morványkalácsoi* a középtót nyelvterületen mindenütt ismerik.⁴⁷ A lakodalmas nép gyülekezése kb. délig tartott. Az időt beszélgetéssel töltötték el. Megtekintették az örömszülők jószágát, kertjét, gazdasági felszerelését stb. Mire eljött a dél, a lakodalmas násznép is egybe gyűlt. A násznagy ebédhez hívott mindenkit. Evés előtt énekeltek. Rendszerint a Transzciusz énekeskönyv 1012. sz. énekét kezdték. Ezt az éneket a nógrádmegyei tót evangélikus gyülekezetekben is nagyon szerették. Amíg a vendégek ebédeltek, a vőlegény is készülődni kezdett. Megmosdott, elővette a vőlegényi ruháját, csizmáját, s felöltözött. Lassan előkerültek a szekerek, a násznagy felszólította a násznépet, hogy aki a menyasszonyért akar jönni, készüljön. A szekerekbe fogott lovak szerszámát ielszalagozták, csengőt kötöttek a ló nyakába, a kocsisoknak pedig zsebkendőt ajándékoztak. A menet előállott. Ezalatt a *násznagy (starejsi)* az első vőfélyvel együtt rigmus keretében elbúcsúzott az ittmaradóktól és elindultak a *nagy munkára*.

A búcsúztató szövege *Dienes István* közlése nyomán így hangzik:

*Ismét előbb elmegek próbára,
Míg el nem jutok dolgaim céljára.
Kész vagyok mindenkor, bátran menni harcra,
Minden jót kívánok e királyi házra.
Nem céлом az nekem, hogy én ittmaradjak,*

⁴³ Ág. h. ev. egyh. It. T. II. 27.

⁴⁴ Ág. h. ev. egyh. It. Egyh. jegyzőkönyvek. 1820. I. 14.

⁴⁵ *Tessedik S.* id műnk. 86. 1.

⁴⁶ *Ebner Sándor*: Véltokek és váltókalács a palóc lakodalomban. Ethn. 1933. 70. 1.

⁴⁷ *Goldpergerotia E.*: Svad'ba v Luboreci. (Nógrád). SlovPohl'. 1899. 303. I.

*Mint Noé hollója eledelt hol kapjak.
 Hanem gyorsasággal, hogy visszaforduljak,
 Az Úr oltalmába, jó szülők itthagytak.
 Mert nyertünk egy szüzet, hosszas beszédünkre,
 Csak menjünk már érte, egész készülettel,
 Viseljék magokat illő becsülettel,
 Hogy a nagy Isten szent dicsőségéért élhessenek.
 Szívemből kívánom, éljen!”⁴⁸*

E lakodalmi rigmusok egész Szabolcs megyében általánosak. *Ortutay Gyulával* elmondhatjuk, hogy a népi kultúrában a legjelentéktelenebb rangjuk van.⁴⁸ Ünnepi szerepük és funkciójuk nem hétköznapi, s csak az alkalom teszi őket a mindennapi élet dolgai fölé. A rigmusok legtöbbször *vásári vőfély könyvből* származik. Messziről észrevenni rajtuk, hogy félművelt városi szerző iparkodásának a terméke. Éppen ezért a lakodalmi rigmusok közlését mellőzzük. Egy emberöltővel ezelőtt a rigmusok is tótul szóltak. Ma már csak magyarul szavalnak, bár a társalgás nyelve a lakodalomban igen gyakran még ma is tirpák-tót.

A búcsúzó elhangzása után a vőlegény csókkal elbúcsúzott a szüleitől és az egész társaság szekerekre ülve elindult a menyasszonyos ház felé, ahol szintén folyt a lakodalom. A vőlegény kosija leghátul ment. A szekereken ülő násznép az úton víg kurjongatással haladt, a férfiak borosüveget lóbáltak a kezükben, közben nagyokat ittak belőle. Mondják, — most már nem szokás, — hogy valamikor a koszorúseányok és asszonyok erre az útra nagy kerek fonott kalácsot vittek magukkal. Ezt aztán a karjukra fűzték vagy pedig egy hosszú rúdra erősítették, majd az egészet felszalagozták. *Radoshik-nak*, azaz 'örömkalács'-nak nevezték. Az örömkalács eltűnését felsőbb utasítással magyarázhatjuk. Az 1780-as évek végén az egyházi jegyzőkönyvekben ezt olvassuk: „*Skusage sa y to ze tak recene Radostnjkuw posilanj pecenj se ne malou skodu Hospodaruw se dege, kdyzto tak weliky Pecen nebo newedj, nebo nemagj gak upecty tu neyprwe Cesto hubj. Misto Radostnjka, ponewadz wsudy y newystawa, aby geg upecti meli, aneb dobre upekli, mohau se potrebowati gakowekoli podle moznosti dobre wypecene Kolace. Na potomne tedy slobodny budu Swadobne Matky od takowych welikych Radostnjkuw, anebo aby ge museli sobe wespolek posjlat*”. (Tapasztaltatik, hogy az úgynevezett radostnik sütése a gazdálkodás kárára történik, mert ezt a nagy süteményt vagy nem

⁴⁸ *Dienes I.* id. m. 84 1.

⁴⁹ *Ortutay Gyula:* Szabolcs vármegye népi kultúrája. 258. 1.

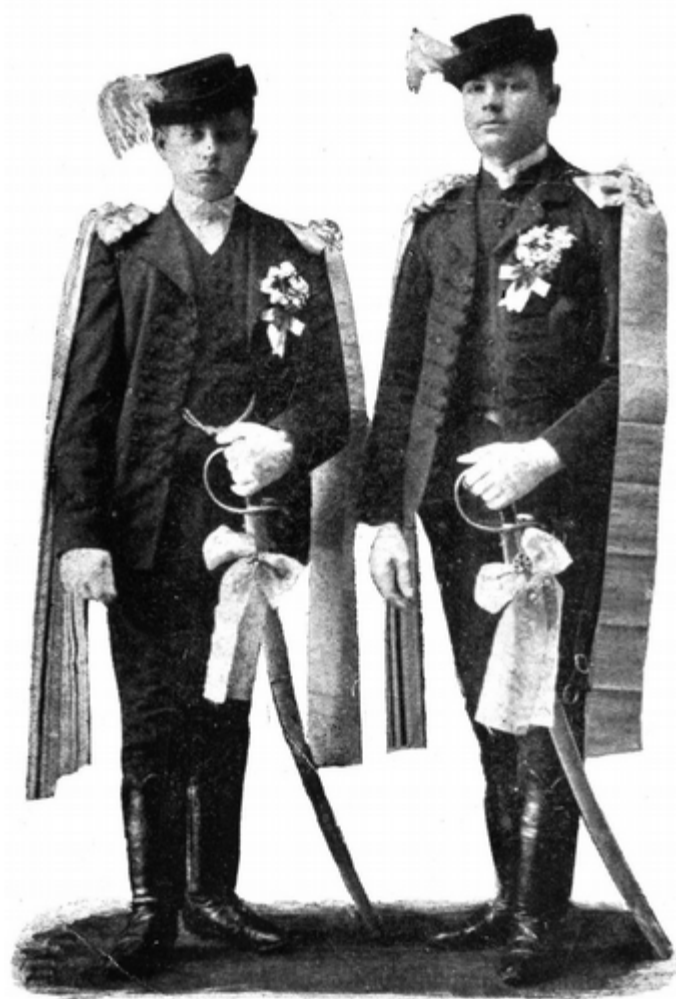
tudják, vagy nem képesek megsütni és a tésztát csak elrontják. A radostnik helyett, minthogy nem telik mindenkinek erre, mindenféle más kalácsot is fel lehet használni. Ebből kifolyólag az örömanyak mentesülnek az ilyen nagy radostnik készítésétől és egymásnak való küldözgetésétől.)⁵⁰ A *radosnikot* különben az új menyecske felkötölésakor szelték fel.

A vőlegényes násznép útja néha elég sokáig tartott. Különösen ha a menyasszony 10—15 kilométerre lakott. Éppen ezért a lakodalmas menet mindig ügetésben szokott hajtani. Amikor a gazdák még városlakók voltak, nem volt szükség szekerekre. A násznép csak gyalogosan ment át a menyasszonyos házhoz. Ma már ez szinte lehetetlenségnek látszik. Még a legutolsó szolgálégnének is kijár a szekér. Szekeret úgy szerez, hogy kölcsönkéri volt gazdáinak a szekerét. Ezt a vizontszolgálatot egy gazdának sem illik megtagadni.

A menyasszonyos háznál már várták a vőlegényes násznépet. Az érkezés nagy zene-bonával történt. A vendégek fogadását az örömszülők és a menyasszony násznagya intézte. Mindenkit betessékeltek a házba és harapni valóval kínálták meg. A vőlegény helye most a saját násznagya mellett volt. Ez alatt öltöztették a menyasszonyt. Amikor készen volt, a násznagy, nászasszony, első vőfély és koszorúsieány kíséretében a vőlegény meglátogatta a menyasszonyt, itt az öltöztető asszonyok és a jelenlévők előtt egynéhányszor csókot kellett váltaniok, annak jeléül, hogy szeretik egymást. Utána az első vőfély átvezette a menyasszonyt a lakodalmas nép elé. Megkezdődött a menyasszony-búcsúztatás. Régebben ez a násznagy kötelessége volt, ma az első vőfély intézi. A menyasszonyt előbb kikérik a szüleitől. A násznagyi kikérést a sokszor ittas násznép a múltban gyakran vastag tréfával kísérte. Az egyháztanács helytelenítette ezt a modortalanságot és kimondotta, hogy ilyenkor csak a násznagynak van joga szólani.⁶¹ A búcsúzó vers sorra vette az egész családot. Először az édesanyától, majd apától, testvérektől, barátnéktól, keresztszülőktől, szomszédoktól és végül az egész násznéptől búcsúzott. A menyasszony a meghatottságtól sírni szokott. A szülők és testvérek is elérékenyedtek a búcsúszavak hallatára. Néhány adatközlőm szerint régen a menyasszony a búcsúztató alatt letérdelt a szülei elé. Vele együtt letérdelt a vőlegény is. Ez azonban nem lehetett általános. A búcsúztató szövegében nagyon sok bibliai példázatot illesztettek bele. Elmaradhatatlan volt pl. az özönvíz és zöldágat hozó galamb példája. Amikor ezt a részt mondotta

⁵⁰ Ásr. h. ev. egyh. It. T. II. 76. 1.

⁶¹ Egyház. It. T. II. 76, 1.



Darútollas tőrök legények vőfélyi jelvényekkel
a múlt századból.

VI. tábla



Fiatal tirpák pár esküvői öltözetben.

a násznagy vagy vőfély, a menyasszony egy rozmaring ágat és egy kendőt nyújtott át a vőfélynek, amit a vőfély a vőlegénynek adott át. Amikor az öt árpakenyér példázata következett, előhozták a radosnikot, letették a fiatal pár elé. Ezek a szokások sok tekintetben egyeznek a palócokéval.⁵² A búcsúztató elhangzása után a menyasszony végigcsókolta szüleit, testvéreit, rokonságát és az első vőfély karján kiment a ház előtt várakozó díszes és virágos szekérre. Az elhelyezkedés közben a menyasszony anyja egy kis kendőcskét nyújtott át a menyasszonynak. Ebben só, kenyér, vöröshagyma, fokhagyma és néhány fillér volt. A menyasszony magával vitte, jól elrejtette és egész életén át őrizte, mert azt tartotta, hogy amíg ez a kiskendője megvan, minden egyebe is meglesz. — A vőlegény az első szekérre ült. A menyasszony szekere a legutolsó volt. A vőlegényes ház szekereihez most a menyasszonyos ház néhány szekere is csatlakozott. Elindultak az esküvőre, amit tirpák-tót nyelvjárásban így jeleztek: *idu na sobás*. A *sobás* szó alatt a szó szoros értelmében csak az 'esküvőt', az 'esküvőre-menetelt' kellett érteni. Ma már azonban a szónak tágabb jelentése képződött és általában a 'lakodalmat' is jelentheti.

A tanyaudvarról szintén derűs hangulatban indultak az esküvőre. Az úton azonban akadályok gátolták az előrehaladást. A tanya legényei szalmaköteleket feszítettek keresztbe, úgy hogy előbb el kellett vagdosni. Ha sikerült az akadály elhárítása, a menet továbbszáguldott célja felé. A menyasszony elvitelének színlelt akadályozása országosan ismert szokás.^{53a}

Az esküvőre a menyasszonyt két nyoszolyóasszony (*svatka*) is elkísérte. A templom közelében elcsendesedett az egész menet. Abbahagyták a dalolást, italozást, kurjongatást. A szekerek sorban a templomajtó elé álltak és a násznép leszállt. A szekér továbbállott és a templom oldalán várakozott. A násznép bevonult a templomba. A bevonulás a legnagyobb rendben folyt, a násznagy volt a rendező. A templomajtóig az első vőfély vezette a menyasszonyt, ott azonban átadta a vőlegénynek és ő pedig átvette a vőlegénytől az első koszorúleányt, aki eddig a vőlegény karján volt. Az első vőfély párjával a fiatal pár mögé állt és a többiek utána sorban. Megindult a menet az oltár felé. A vőfélyek és koszorúleányok mögött jött a két násznagy. Amikor az oltár elé értek, a vőfélyek koszorúsaikkal félkört alkottak. Az ifjúpár mögött a két násznagy állott. A násznép részben a padokba ült, részben állt. Megkezdődött a szertartás. Evangélikus többségről lévén szó, — a leírás erre vo-

⁵² Br. Nyáry Alberti Palóc lakodalom. NéprÉrt. 1906. 224. 1.

⁵³ A tótságon belül különösen a keletitótoknál kedvelt szokás.

natkozik. A szokásos papi prédikáció után eskütétel következett, utána pedig a pap áldása. A szertartásnak vége. A pap eltávozott a sekrestyébe, a fiatalok a násznagyokkal követték. Régen szokásban volt az oltár megkerülése is, perselyezés. Utána kijöttek a templomból. A tanyai népnél nem volt szerencsekivárat. Ezt a násznagy az elinduláskor, amikor a menyasszonyt búcsúztatták, már elintézte. E helyett mindenki azt figyelte, hogy a templomból kijövet milyen az idő? Ez ugyanis sokkal többet mondott a házasság jövődjére vonatkozólag.

Mire a fiatal pár kilépett a templomajtón, a szekérsor már odasorakozott a bejárathoz, hogy újra felvegye a násznépet. A kocsikon való elhelyezkedés némi időt kívánt. Ez az idő igen alkalmas volt arra, hogy a nézőközönség, főleg a városi ismerősök, jól *megnézzék* a menyasszonyt. Mikor már mindenki elhelyezkedett, legutoljára előállott a menyasszony virágos szekere. A két nyoszolyóasszony és az ifjú férj segítségével ő is fölszállt, a férje is melléült, mert hazafelé most már együtt mentek egy szekeren.

Amikor az egész menet készen volt, a násznép kocsisora a főutcára kanyarodott. Amióta fényképész van a városban, azóta hagyományos szokássá vált, hogy a fiatalok az esküvő napján elmentek a fényképészhez *vétetközni*. Tirpák-tótul: *zmal'ovat' sa*. A *vétetközésnek* a múlt század végén és a jelen század elején volt egy nagyon érdekes figurája (póza). A menyasszony a vőlegény gomblyukában lévő viaszvirágra mutatott. Az 1914—18-as világháborúig majdnem minden pár így fényképezte magát.

A *vétetközés* után az egész társaság hazaindult. A menyasszonyos ház szekerei még a templom előtt elbúcsúztak a vőlegényes ház násznépétől és visszatértek¹ a menyasszony szüleinek a házába, ott tovább folyt a lakodalom. A templomból kijövő násznépnek ez a kétfelé válása az egész középtől nyelvterületen általános szokásnak látszik.⁶³ Az alföldi tótoknál, Békésmegyében is ez a szokás. Sőt a levéltári adatok még azt is bizonyítják, hogy régebben a menyasszony az esküvő után visszatért szülei házába. A mai gyakorlat, amely szerint a menyasszonyt a templomból kijövet a vőlegényes házba vezetik, az egyházi megszabás eredményének látszik. „*Aby mlada neivesta se swymi Suatkami a druzickami hnedky od Sobasu. do prybitku mladozenicha odprowadena byla a ne do Domu Otce swého se nawracala.* (Hogy a menyasszony nyoszolyó-asszonyaival és koszorúleányaival az esküvőről a férjének a hajlékába vezettessék és ne az apja

⁵⁸ Sztancsek J. id. m. 48—49. 1. — Bednárík R.: Duchovné hmotná kultúra ... 40. 1.

házába térjen vissza.)⁵⁴ — A fényképésztől kijövet hosszú rázás után megérkeztek a vőlegényes házba. Itt már nagyon várták őket. Időközben egy íogat meghozta a városból a muzsikus cigányokat is. Az ágyat, ládát, a menyasszony holmiját csak a lakodalom utáni napokban hozták át. Régen azonban az volt a szokás, hogy az esküvővel egyidejűleg egy szekérre felpakkolták a tulipános ládát, ágyat, ruhákat, dunyhákat és párnákat. Az átvitelnek az esküvő alatt kellett megtörténnie. Voltak, akik nem tartották meg ezt a szabályt, hanem éjszaka vagy este duhajkodással, csendháborítással vitték át a menyasszony holmiját, Ezek ellen szigorú eljárást indítottak.⁵⁶

Mikor már mindenki leszállt a szekerekről, az egész násznép az ajtóba gyülekezett. Az első vőfély a násznaggal előállott s egyikük elmondta a menyasszony beköszöntőjét. Utána üdvözölték a menyasszonyt. Legelőször a vőlegény apja ölelte meg, majd az anyja következett és így sorban a testvérei. Mikor az üdvözlésnek vége, odabenn már annyira emelkedetté vált a násznép hangulata, hogy az egész ház táncra kerekedett. A tánc nem volt hosszú, mert az emberek éhesek és nincs kedvük éhgyomorra vigadni. Csak egy rövidet táncoltak tehát, legtöbbször csárdást.

Utána nyomban megkezdődött a vacsorára való előkészület. A vőfélyek és koszorúslányok fehér kötényt kerítettek, a lányok átöltöztek. A vendégek elhelyezését a fővőfély intézte. A főhelyre a menyasszony és a vőlegény került. Az ajtóval szemben kellett ülniök, hogy mindenki lássa őket. Az elhelyezkedés általában a következő volt:

Rv.	Na.	Na.	Ma.	V.	Nn.	Na.	Rv.	Ma. = Menyasszony																							
Rv.	<table border="1"> <tr> <td>Rv.</td> <td>Ksz.</td> <td>Ksz.</td> <td>P.</td> <td>T.</td> <td>Rv.</td> </tr> <tr> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> <td></td> <td></td> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> </tr> <tr> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> <td></td> <td></td> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> </tr> <tr> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> <td></td> <td></td> <td>Rv.</td> <td>Rv.</td> </tr> </table>					Rv.	Ksz.	Ksz.	P.	T.	Rv.	Rv.	Rv.			Rv.	Rv.	Rv.	Rv.			Rv.	Rv.	Rv.	Rv.			Rv.	Rv.	Rv.	V. = Vőlegény
Rv.						Ksz.	Ksz.	P.	T.	Rv.																					
Rv.						Rv.			Rv.	Rv.																					
Rv.						Rv.			Rv.	Rv.																					
Rv.	Rv.			Rv.	Rv.																										
Rv.						Rv.	Nn. = Násznagy																								
Rv.						Rv.	Na. = Nászasszonyok																								
Rv.						Rv.	Ksz. = Keresztszülők																								
Rv.						Rv.	P. = Pap																								
Rv.						Rv.	T. = Tanító																								
Rv.						Rv.	Rv. = Rokonvendég																								

A fővőfély úgy ültette a násznépet, hogy családonként együtt-maradjanak. Szülők tehát a gyermekeikkel, rokonok szintén egymás mellett. A rangsor mindig a rokonság foka szerinti volt. Közelebb

⁵⁴ Ág. h. ev. egyh. lt. T. II. 27. 1. A tótoknál különben erre nem volt pontosan meghatározott időpont. Az erre vonatkozó adatok és saját gyűjtéseim alapján a keletitől vidékeken este, vagy a következő nap reggelén ment át menyasszony a vőlegényes házba.

⁵⁵ Á. h. v. egyh. lt. T. II. 195. 1.

ültek a közeli vérrokonok és távolabb a távolabbiak. A fiatal párral szemben mindig a keresztszülőket ültették, vagy valami előkelő vendéget. Pl. a tanítót vagy az eskető lelkészt, feleségével. Az esküvőről érkezett menyasszony addig nem ült le, amíg le nem tehetette valahova az öt ujját. Utána ráült. Ezt azért tette, mert akkor annyi évig nem volt gyereke.

Az ételeket a vőfélyek és koszorúslányok szolgálják fel. Minden egyes fogást a fővőfély tréfás tartalmú rigmussal kísért. De nemcsak az ételek felsorolásakor ügyeskedett ötletes szavalattal, hanem közben is. Az első fogás bőséges tyúkhús-leves volt. A tírpák nagy levesevő. Leves nélkül semmiféle lakodalom és *hosztyina* ('vendég-ség') nem ért semmit. A levesből mindenki annyit szedhetett, amennyit akart. A régi lakodalmakban nemcsak a fővőfély hanem a násznagy is verselt. Azt a násznagyot és vőfélyt szerették legjobban, aki különösen ügyes volt ilyesmben.

Az étkezés előtt régi szokás szerint imádkoztak. Az imát a násznagnak hangosan kellett elmondani és a szükséges részeket a násznép csendesen utánamondta. A vőfélyek és koszorúslányok minden vendéget számontartottak. Az egész násznépet felosztották maguk között, így mindenkinek megvolt a maga asztala, amelyről neki illett gondoskodni. Az első vőfély rendszerint úgy intézte, hogy a vőfélyek és koszorúslányok saját rokonságukat szolgálták ki. — A tírpák ember kínáltatja magát. A kínáltatásról viszont tudjuk, hogy általános paraszttillem. *Luby Margit* is azt írja, hogy Szatmárban az első kínálást nem kell komolyan venni.⁵⁶ A tírpák azonban összehasonlíthatatlanul szemérmes. A vőfélyeknek és koszorúslányoknak minden erejüket latba kellett vetni és úgy kínálni: Pista bácsi! Tessék! — Zsuzsi néni! vegyen még! csak tessék! — Míg a vacsora tartott, a násznagy is kivágott egy-két dikciót. Persze közben, hogy a szónoklat jobban sikerüljön, erősen öblögette a garatot. Mindez az ifjú pár egészségére történt. Közben daloltak is. A régi dalok közül, amiket a lakodalmakon daloltak, már a mai öregek is csak kevésre emlékeztek vissza. Mint a legkedveltebb lakodalmi dalt, az „*Ej kodi ze ten jacmeh zíd'e*” c-t emlegették. Többféleképen is dalolták. *Medvecký* szerint ez *Gyeván* is közismert szöveg és dallam,⁵⁷ de többféle változatban, Szerinte ennek a dallamnak és szövegnek a „*Kedy ze to zitko zidé?*” változata az elterjedtebb.⁵⁸ A jó hangulatot elmés találós kérdések feltevésével is élénkítették. A találós kérdéseket a násznagy adta fel. Pl. Miért vesz az ember új kalapot? —

⁵⁶ *Luby Margit*: A parasztélet rendje. Bp. 1935. 97. I.

⁵⁷ *Medvecký A. K.* id. m. 301. 1.

⁵⁸ V. ö. Slovenské Spevy. I. c. 478.

Miért viszi a deák a könyvet az iskolába? — Melyik királynak van a legnagyobb kalapja? — Mikor (ált Jézus Krisztus egy lábón?) (Kodi Pán Kristus na ednej nohi stáu?) — Hol nem volt még az Úristen? (D'e Buh est' hebou?) stb.⁵⁹

A sokfogásos vacsora alatt mindenki jóllakhatott. A vacsora — mondtuk — tyúklevessel kezdődött. Utána tyúkhúst ettek, különféle mártásokkal, libasültet, pulykasültet befőttel, pecsenyét káposztával, friss disznókolbászt, hurkát kásával. Régebben egyszerűbb ételek járták. Töltött káposzta, disznóhús, köleskása és baromfihús. Utána kalács következett, előbb mákos, diós, túrós, majd piskótaféle édes tészta. Újabban a torta is gyakori. Italul először bort, később pálinkát szolgáltak fel. A vacsora eltart 11—12 óráig. Amikor már mindenki jóllakott, a násznép felállt és helyetadott a *második asztalnak*. Ekkor vacsoráztak a vőfélyek és koszorúsleányok, akik eddig felszolgáltak. Ezalatt persze az ablak alatt nagy tömeg verődött össze, főleg fiatal tanyai legények és leányok. Kíváncsian lesték a lakodalom menetét. A második asztal résztvevői gyakran kiadtak egy tányér kalácsot az ablakon s a lesők mohón kapkodtak a morszák után. Az ablak alatt állók gyakran kárt is okoztak a házbelieknek. Ezt tilalmazza az egyháztanács. „*Toto se rozumj y o takowych lidech, ktery pod obloky domu Swadobného prychazegj, obloky rozrazegj a s pjpami a Fajcenjm dohanu hostom Swadebnjm prekážku cinj*”. (Ez olyan emberekre vonatkozik, akik a lakodalmas ház ablaka alá mennek és az ablakot beverik, pipával és dohányfüsttel a lakodalmas népnek kellemetlenkednek.)⁶⁰

Mire a második asztal is jóllakott, elkövetkezett az éjfél vagy még annál is több. Ekkor a fölösleges asztalokat kihordták és helyet csináltak, mert következett a tánc, erre pedig szabad hely kell. A koszorúsleányok átöltöztek és megkezdődött a táncos multság. A cigányok, akik időközben szintén jóllaktak, megkezdték húzni a talp alá valót. Az emelkedett jókedvben táncrigmusokat is lehetett hallani. Pl. *Ég a gyertya, ha meggyújtják*

Mikor ezt a táncot járták.

Járad, járad öreg hajdú,

Hadd csörögjön a sarkantyú.

Ezeket a magyarnyelvű rigmusokat a legények a magyar szóra küldött *szógalat* idején tanulták meg.

A víg multság közben újabb vendégek állítottak be. Ameny-

⁵⁹ A találós kérdések megfejtése: 1. Mert ingyen nem adják. 2. Mert a könyv maga nem tud elmenni. 3. Amelyiknek a legnagyobb a feje. 4. Mikor a számár háttára akart felülni. 5. Az utolsó ítéleten.

⁷⁰ Ág- h. egyh. lt. T. II, 27, 1.

asszonyos ház násznépe közül a fiatalabbja jött át mulatni. Valamelyik értelmesebb legény illedelmes, de tréfával fűszerezett verssel bebocsátatást kért. Ez szintén régi szokásnak mondható. A két násznép vacsora utáni találkozására levéltári adataink is vannak. Az egyháztanács szigorúan tilalmazta a nagy zajjal és csendháborítással, lövöldözéssel, muzsikaszóval történő átvonulást, mert ilyenkor nagyon sokan italosak voltak és kárt, közbotrányt okoztak.⁶¹ Éjfélután történt a menyasszony felkontyolása.

Eddig ugyanis a menyasszony leeresztett hajjal járt. Most azonban kontyba kötötték a haját. Ezt a műveletet a nyoszolyóasszonyok (*svatkák*) végezték. A felkontyolás egy oldalt eső kisszobában történt. Nem volt nyilvános, de azért mindenki megnézhetett, aki kíváncsi volt rá. A fehér menyasszonyi ruhát is felcserélték egyszerű hétköznappival. A régebbi időkben a felkontyolást énekszóval csinálták. Az Öltöztető nők, és az egész násznép a következőket dalolta:

*Strat'ila son partu, aj zeVení veniec,
Nasou mi ho družba svární mlád'ehec.
Ja t'a drahi družba veimi t'a poprosín,
Navrát' mi tú partu, rada jú nosín.*

*Elvesztettem a pártámat és zöld koszorúmat
Megtalálta a vőfély, csinos legény,
Drága vőfélyem szépen megkérlek
Add vissza a pártám, szívesen viselem'.)*

Ezt a kontyoló dalt a középtótságnál mindenütt ismerik.⁶² Amikor a vers végére jutottak, a vőfély két égő gyertyával a kezében bekísérte a fiatal bekontyolt menyecskét. Három lépést előre lépett, megint hármat hátra és megkezdődött a menyasszony-tánc. A vőfély oldalán régen kard volt és amíg a menyasszony-tánc folyt, a menyasszonyi koszorút kardjára tűzte és úgy tartotta. Ma már csak ritka helyen szokás a menyasszony-tánc megtartása. A menyasszony-tánc abból állott, hogy a menyasszony minden jelenlevő férfit felkért egy fordulóra, persze megfelelő pénzösszegért, amit le kellett tenni a tányérjára. E táncsal a menyasszony valamikor 40—50 forintot is összegyűjtött. Ezzel a pénzzel a fiatal pár vehetett valami süldőt vagy borjút. — A menyasszonynak régen a következő bútor-kelengyeje volt: tulipános láda, tele fehéreneművel, amit már maga font és szőtt; ágy, asztal, néhány szék, lóca, *fiókos-stok* 'karos pad', dunyha és párna, végül egy rokka. A nógrádmegyei *Kálnon* ugyan-
ezt kapta minden gazdaleány.

⁶¹ Ág. h. ev. egyh. lt. T. II. 76. 1.

⁶² Saját gyűléseimből. — L. még SlovPohl'. 1899. 650. i.

A lakodalmas tánc reggelig tartott és ha sok volt fiatalság, akkor különös hévvel folyt a mulatság. A felvidéki tótok közt általános *hajnalozás-ra* már senki sem emlékezik a bokortanyákon. Levéltári adatok szerint egykor itt is szokás volt, de hihetőleg csak addig, amíg a lakodalom több napon át tartott. „*Ten pak neslusny a neradny Obyceg, ktery Obzwlaste Hoste pry Swadbach zachowali, totiz se w druhu den sem y tarn hudcmj tulali s h a j n a l o m chodjce prytom anebo husne, anebo po gednom po dwa zgedne swadby na druhu chodjc prekazku cinili, — takowy na skrze zbranuge, pod takowau pokutu, ze kterykoli postizen bude, takowy za ten cas dokudz swadba trwati bude, w areste pry chlebe a wode zetrwati musy.*” ('Az az illetlen és helytelen szokás, melyet a lakodalmas népek gyakorolnak, nevezetesen másodnapon muzsikával ide és oda csavarognak és *hajnalt* járnak, amellet csoportosan vagy egyes-kettesével egyik lakodalomból a másikba járnak és zavart idéznek elő, — szigorúan tiltatik, azon büntetés terhe mellett, hogy akit tettenérnek, az a lakodalom tartama alatt áristomba kerül és ott kenyéren és vízen tartatik'.)⁶³ A hajnalozás szokása a gömöri és nógrádi tót-ságnál, valamint a magyarságnál általános volt. *Melich János* adatai szerint a hajnalozásban eredetileg magyar szokással van dolgunk, innen került át a szomszédságban élő tótokhoz.⁶⁴

A lakodalom napját követő reggelen azonban mindenki hazakészülődött, miközben még egyszer Isten áldását kívánták a fiatal párra. A gondos háziasszony távozó vendégeinek némi útravalót adott. Minden vendég kosarába tett valami lakodalmi maradékot, hogy az^v otthon maradottaknak is jusson egy kis kóstoló. Akármilyen jól sikerült is a lakodalom, végül is mindig ez adta meg a csattanót. Ha a háziasszony elfeledkezett az úticsomag készítéséről vagy szűkmarkúan osztogatott, a távozó vendégek kedvezőtlen emlékekkel hagyták el a lakodalmas házat. A távozó vendégeket tehát ajánlatos volt jól ellátni bőséges útravalóval, lakodalmas *madárlátta* ennivalóval. Ha még így is sok holmi maradt a lakodalmas házban, a maradékból a lakodalomra következő vasárnap *morzsavendégséget* rendeztek. Erre azonban csak a menyasszony rokonsága volt hivatalos. Ennek főleg az volt a célja, hogy a fiatal férj és feleség rokonsága megismerkedjék egymással, közelebb kerüljön egymáshoz.

A lakodalmat valamikor a városban tartották, hiszen a városi ház volt minden tanyai gazdának az otthona. Amióta azonban tanyaiaké lett a tír pákság, azóta a lakodalmat tanyán rendezik. Sokkal olcsóbb és kényelmesebb. A nagygazdák egészen újkeletű szokása, hogy a Gazdakörben rendezik meg gyermekük lakodalmát,

⁷³ Ág. h. ev. egyh. lt. T. II. 27. 1.

⁷⁴ *Melich János*; A hajnal-lal való járás. Ethn. 1896. 440. 1.

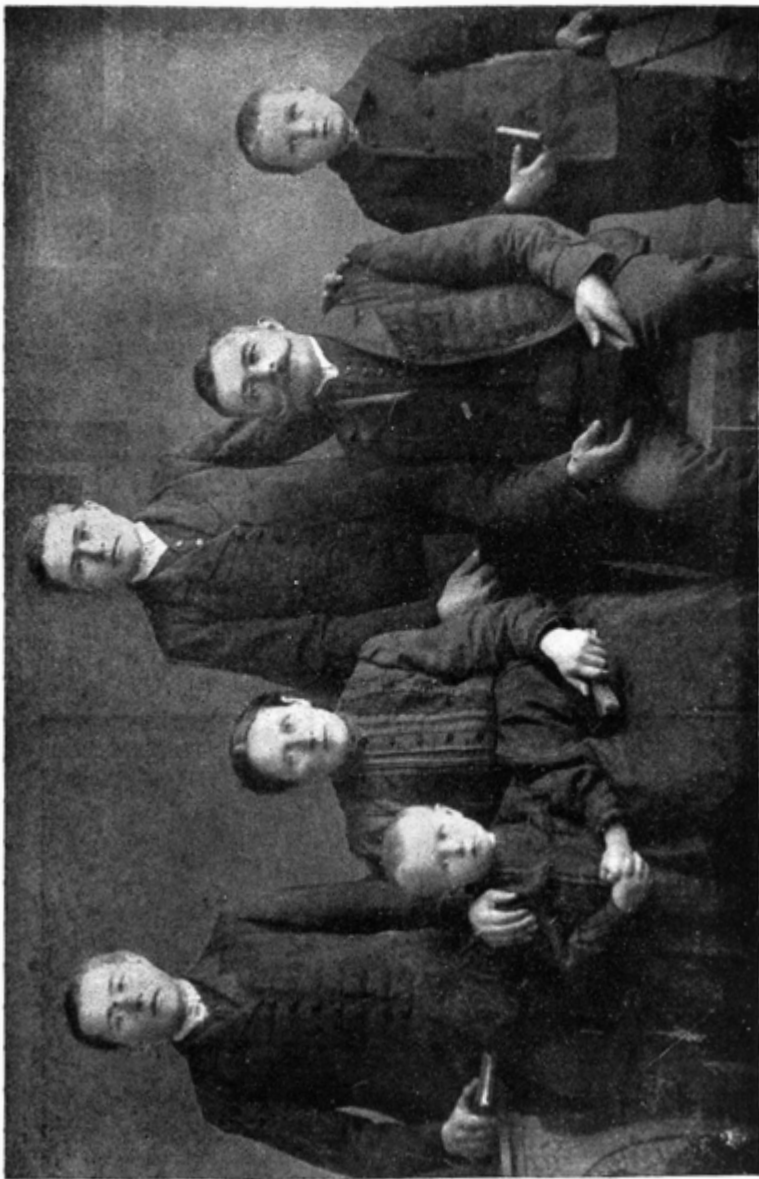
mégpedig a régi hagyományok félretételével. A felszolgálat nem a vőfélyek és koszorúsleányok, hanem a pincérek végzik. A fogyasztott ételek is *úriasak*, nem parasztosak. Az ilyen nagygazda-lakodalomra nemcsak a rokonság hivatalos, hanem a város előljárósága is, pl. a város polgármestere, főbb tisztviselői, papok, tanítók stb.

Házaselet és családi élet.

A fiatal pár, összekerülése után, az első hónapokat rendszerint a szülők hajlékában tölti. Kivétel csak akkor történik, ha a tanyai ház üresen áll, az öregek már beköltöztek a városi házukba. Ebben az esetben a fiatalok még az első héten különmennek saját fészükbe. Általában azonban a régi szokás az volt, hogy a fiatalok az öregekkel *egykenyéren* éltek. Néha két-három ilyen fiatal pár is együttélt az öregekkel. Az *egykenyéren élés* gyakori jelenség volt a felvidékiek között is; Nógrád vármegye tót és magyar népénél még ma is sokhelyütt megvan ez a régi hagyomány. Az öreg gazda, amíg csak bírja, nem adja ki kezéből a vagyont. A vagyonsbirtoklásnak ez a módja részben a családközösség hagyományából, részben a gyermekek iránti bizonyos bizalmatlanságból ered. A családközösség emlékeit számtalan más példa is igazolja. Gyakran megtörtént, hogy az öreg gazda halála után sem bomlott fel a családközösség, az utódok később is együtt művelték a szállásföldet, mintha egy kézben lett volna. A bokortanyákon elbokrosodott családokat is ezzel magyarázhatjuk meg.

Ha az öregek a városba költöztek, az a szokás alakult ki, hogy a földet a gyermekek haszonbérben művelték. A haszonbért az öregeknek mindenkor meg kellett adni. Ezen kívül még egyéb apró szolgáltatással is tartoztak a szülőknek. Ez a szolgálat akkor is kijárt, ha történetesen csak az egyik szülő élt. Az öreg szülő, különösen ha az öreggazda még jó erőben volt, állandóan maga irányította a gyermekek tanyai gazdálkodását. A városi öreggazda gyakran kijárt a tanyára és ellenőrizte a gazdasági munkát. Sokszor úgy lepte meg a tanyaiakat reggel, hogy még aludtak. Ezért megpirongatta őket. Volt olyan hely, ahol a tanyai cselédek jobban félték a városi öreggazdától, mint a fiatal kenyéradójuktól. Az öreggazda, ha a tanyára ment, nem dolgozott, csak parancsokat osztogatott. Ilyenkor gyakran mondogatta a tanyaiaknak; „Naucin vás robif!” 'Megtanítlak benneteket dolgozni'.

A bokortanyán a mezei munkát főleg a férfiak látják el. Elsősorban a gazda, fiai, cselédjei, taksásai és a napszámosok. A munkában a gazda maga is előljár, de ha sok munkása van, akkor csak



Tirpák család, jellegzetes századeleji öltözetben.

VIII. tábla.



Egy törzsökös tirpák kispazda
magyar szűrben.

s munka irányítását végzi. A tanya körüli munkában már megoszlik a munkakör az asszonyokéval. A ház körüli dolgok kizárólag az asszony hatáskörébe tartoznak. Ha a gazdasszonynak leánya van, ez a ház körüli munkát végzi, míg az anya benn a házban tevékenykedik. Ha nincs leánya, akkor pesztrát vagy taksásasszonyt fogad maga mellé segédnek. A gazdasszony feladata a konyhai munka, a főzés, a tehének fejese, disznó-etetés, baromfi-nevelés és az egész család belső ügyeinek vezetése, a gyermeknevelés stb. Dolga tehát van elég.

A gazdasszonynak külön *pénzelő* gazdálkodása is van. A kisebb kiadásokat ennek a hasznából fedezi. Tejből, tojásból, vajból túróból, gyümölcs-féléből pénzel; a felnevelt baromfit, tollát, pihét, más apróságot értékesít. A tirpák asszony minden elképzelhető apróságból hasznot tud csinálni. A virágos kertjében termő virágot, virágmagot piacra viszi; ha a veteményes kertjében sok a zöldség-féle, sok a hullott alma, vagy jó ára van az új krumplinak, salátának, — felcsap bulgárkertésznek s az *újságot* a piacon eladja. Közben saját konyhájáról sem feledkezik meg, ámbár igénytelensége minden képzeletet felülmúl. A piacon kuporgatott pénzből teremti elő magának és gyermekeinek a ruhára, cipőre, konyhára valót. Valamikor még igénytelenebbek voltak. Ma már megnőttek a paraszt-ság igényei is, ami természetes, hiszen az *élet-* és műveltség-színvonal is emelkedett.

Ha tanyai gazdálkodásból az egyik fél kidől, — mondjuk a gazda, — akkor az asszony maga veszi kezébe a gazdaság vezetését. A külső mezei munkát cselédekkel végezteti, a belső munkát pedig továbbfolytatja.

A gyermekeknek igen korán hasznát veszik. Ahogy nő a gyermek, olyan arányban nő a gazdaságbeli értéke és olyan arányban hallgatják meg a szavát. Kívánságai is a munkateljesítményéhez viszonyítva találnak méltánylásra. A családban mindig a fiúgyermeknek volt elsőbbségi joga a leánygyermekkel szemben. Az asztal körüli helyfoglalásnál is az apa körüli főhelyen a fiúk ülnek és csak azután a leányok. A gazdálkodás kérdéseiben a fiúknak mindig több szavuk van. A feleség a férjét négy szemközt keresztnevének nevezi, vagy apd-nak szólítja. Mások előtt *muoj*, *muz* enyém, férjem'-nek hívja. A férj a feleségét bizalmasan szintén keresztnevének, vagy *zenei*, *mama* asszony, mama'-nak szólítja.

A cseléd helyzete egyáltalán nem mondható rossznak. A *cseléd*, ha ügyes, dolgos, akkor valóban *családtag*. Rendszerint a borkortanyabeli taksások gyermekei szoktak a gazdák szolgálatába állani. Régebben, — ahogy erre már utaltunk, — a cselédek kizárólag a felvidéki megyékből toborzódtak. A taksás gyerek még suhanc

korában éli be valahova és ott van egészen addig, amíg házassalándó korba nem lép. Ha házasodik, gazdája, mintha saját fia volna, anyagilag és erkölcsileg támogatja. A fiú nevében megkéri a leány kezét, a lakodalom idején szekeret ad, házépítéskor fogatot, szerzeszámot stb. Ha pénzre van szüksége, tőle telhető hitelben részesíti. Ha nagyobb kölcsönre van szüksége, — és cselédje becsületességéről meggyőződött, — akkor akármelyik pénzintézetben személyes kezességet vállal érette. Régebben nem viseltettek ennyi bizalommal a cselédség iránt, ami természetes, hiszen a különféle származású szolganépség sokkal megbízhatatlanabb volt. A gazda sokszor megbeszéli cselédjével a gazdálkodás dolgait. Özvegyen gazdálkodó asszony sokszor rábízta magát cselédjére. A gazdát rendszerint *Józsi-bácsi! Andri-bácsi!* stb. módjára keresztnév szerint szólítják, a gazdasszonyt szintén. (Tirpák-tótul: *Bácsi-Jozo!, Bácsi-Ondro!*) A gazda együtt eszik és iszik a cselédjével, tehát nem szoktak külön asztalnál étkezni. Az idősebb cseléd a gazda gyerekeinek is parancsolhat, ha azok fiatalabbak nála. A cseléd meghitt szerepét a családban általánosnak mondják más tót vidékeken is. *Mjartan* hasonló adatokat közöl a nyitramegyei *Szebedrázsról*⁶⁶ Ugyanezt tapasztaltam az ipolymenti tót falukban Nógrád megyében (*Kálnó, Ozdin, Zelené*) is.

A tirpák családokban a rokoni kapcsolatot legfőljebb az unokatestvérség tartják számon. Az unokatestvér gyermekei már olyan nehezen határozhatók meg, hogy oldaláginak minősítik őket és nem igen tartják velük a rokonságot. Az öregek idejében jobban tartották a rokonságot a távolabbiakkal is, mint manapság. Ez abból érthető, — hogy jobban nyilvántarhatták egymás származását, — mert kevesebben voltak. Ez az oka annak, hogy az öregekben sokkal jobban élt a *rangtudat*, mint a fiatalokban. Általában a nagyszülőkhöz megy vissza az emlékezet. Minden hagyományt a nagyszülőktől származtatnak. Pl. „A *nagyapám is így mondta, — a nagyapám is így csinálta ...*” stb. A nagyapa apját és ennek nagyapját csak a jobb gazdák tartották számon. Főleg a *nemesi* származású gazdák. A nemesi eredetű tirpák gazda még azt is tudja, hogy dédszülei révén kivel van rokonságban. A jobbágyorsból származó tirpák gazdák közt nincs meg ez az érdeklődés és származástudat. — Vannak ugyan családok, amelyek nagyon jól tudják, hogy ősök honnan, merről jöttek a telepítés idején Nyíregyházára, de hogy ezek íölmenőleg kik voltak, nem igen tudják. Így pl. a *Pápai* család Szarvasról származtatja magát, a *Greksza* család a Csorba-tó mellől költözött ide. A *Bánszkiek* Besztercebányáról települtek át, amit különben a nevük is mutat. A *Gutyánok Gutáról, Zelennyaszki-*

⁶⁶ *Mjartan J.* id. m. ShornMatSlov. 1924. 36 l.

ak a nógrádmegyei *Zelené* községből, *Skolnyikék* Válykóról, *Spisákék* Szepesből stb. Békéscsabáról a következő családok származnak; *Bobály, Fizely, Henzsely, Hogyan, Hudák, Hronyec, Kralovszki, Krupa, Pokoracki, Pásztor, Rausz, Ruman, Siefanidesz, Szirehovszki* és *Zrak*. Jellemző, hogy ezek a családok Békéscsaba 1717-ben történt telepítésekor ott mint első telepesek szerepeltek, időközben azonban ott vagy kihaltak vagy elköltöztek Nyíregyházára.⁶⁶ A gyakori nevek miatt sokszor szükség volt származás szerinti megkülönböztetésre. A XIX. század elején történő összeírásokban gyakran találunk ilyenféle kettős neveket: *Morauszki-szarvasi, Palic-szarvasi, Markó-szarvasi*, vagy *Garaj János szarvasi, Garaj János hrusovszki, Gyuris Pál szarvasi, Gyuris Pál lomjanszki, Kovács János zelenjanszki, Nagy András kiskerecki* (Kiskörös), *Tomasószki János homocki* stb. E kettősnevek egyike a származáshelyet jelöli. A kettős nevek használata a tírpiak között elég gyakori volt. Teljes névsorral nem szolgálhatok, csak ízeletül közlöm a következőket: *Skolnyik-Válykó* (a származáshelyre mutat), *Turcsán-Hronyec* (szintén származáshelyet jelölő kettősnev), *Adami-Ruzsjak* (szárm. h.), *Koudcs-Bednár* (foglalkozással kapcsolatos kettősnev), *Szikora-Kuchár* (fogl.), *Tamás-Meszjar, Faba-Kovács, Smid-Pályenkás, Pristyák-Gombos, Kovács-Bachter* szintén foglalkozást jelölő kettősnev. Igen sok családnak úgy keletkezett a kettősneve, hogy a férj nevéhez hozzátették a felesége nevét. Pl. *Greksza-Holecskó, Hibjan-Gregor, Lőjek-Karabin, Krajec-Pizor, Skolnyik-Zsufa, Paulusz-Laco, Horváth-Fakló, Szikora-Stevanik, Gázsó-Siska, Lóci-Marmun* stb. Néha a nemesek és jobbágygazdák között is volt hasonló nevű, ezt a nemesi származás feltüntetésével jelölték. Pl. *Kovács-Zemen*. További kettősnevek; *Nagy András Orosz* (tényleg orosz vallású), *Varga János Dóbiász, Laco György Danko, Gabulya János Betkó, Jantsovits alias Török János, Alexái alias Soltisz András, Kovács György csatlós* (obsitos katona), *Profe (alias et melius) Gurányi András, Sztuhly Mihály Simo, Krajec András trasják Molnár György hruszta, Ferenc József kosik, Kovács György Kesó, Molnár Márton poljak* (lengyel származású fonó-cseléd), *Orosz Mihály Kakas, Megyesi András kopasz, Dankó János öreg, Kovács János Zemplinszki, Dankó János Teleki, Cselovszki Gregor vulgo Szirák, Kovács Pál Gazda, Kovács György studeny, Markus István presbiter, Csernik József Zajac, Szuhánszki György Kesó, Bukovinszki-Barbjer, Benkei-Sváb* stb.⁶⁷ A névadásban sokszor nem volt semmi következetesség. Egy-egy nevet kétféle formában is használták. Ha az összeírás magyar volt, akkor a neveket is magyarosan írták, ha tót volt, akkor

⁶⁶ *Bella J. Pr.-. Slováci v Békésskej stolici. 1718-1790. SlovPohl'. 1902.2961.*

⁶⁷ A felsorolt nevek legnagyobb része az összeírásokból való. Vár. lt. 1821/16,

tótosították. Ilyen pl. a *Vásárhelyiek* neve; egyszer *Vásárhelyszki*-nek, másszor pedig *Vásárhelyi*-nek írják. A nevek különféle használata sokszor zavart okozott, ezért a város előljárósága rendeletet adott ki: „*Megtiltatik a vezetéknevek önkényes felcserélése egyik nyelvről a másikra átfordítani, akár egy betűt vagy szótagot megváltoztatni, hangzót nyújtani vagy rövidíteni.*”⁶⁸ A ma elég kiterjedt *Pápai* család nevét még a XVIII. században magyarosította. Korábban *Zrak* néven szerepeltek (1781-ben: *Zrafe neh Papaj György*).⁶⁹ A nevek magyarosítása azonban tovább folyt. 1868-ban a *Sztruhár* család *Báthy-ra*, a Belyus-család *Belfy-re*, a nemes *Trsztjanszky* család *Aládassy-ra* magyarosította nevét.⁷⁰ A *Juhászok* 1826-ban használják először új nevüket, addig *Nalivankó* néven szerepeltek.

A különféle származású családok között fennálló rangtudatot az idő elkoptatja. E kopási folyamatot igen siettetí a szegénység. A nagygazdák vagyonuk révén távol tartják magukat az elkeveredéstől. Az egymás közti házasodás (endogámia) nincs javukra. Sok az egykés és gyermektelen család.

Az egykorú tírják gazdák tegezik egymást. Az idősebbeknek azonban mindig kijárt a kortisztelet. A kortiszteletet megtaláljuk magában a családban is. A testvérek között egészen általános, hogy a kisebbik testvér a bátyját, ha az 10—12 évvel idősebb és megnősült, megházasodás után: bácsi-nak nevezi. Pl. *Andri-bácsi*, *Józsi-bácsi*. Ezt már *Kálnay László* is észrevette: „*a fiatalabb testvér a több évvel idősebbet magázni tartozik*”.⁷¹

Gyermek a szüleit: *apa*, *mama*, — tírják-tótul: *apouka*, *mamika* néven nevezi. Az úri eredetű *apuka*, *anyuka*, vagy *mamuka* megszólítás még nagyon ritka. Csak újabb családoknál fordul elő, de rosszalják, szokatlanak, nem tanyai világba valónak tartják. — A nagyszülők neve: *nagyapa*, *nagymama*, — *starí apouka*, *stará mamika*, vagy *starí ot'ec*, *stará mat*. A dédszülők neve: a *nagyapa apja*, *nagyapa anyja*, — *starin ocou ot'ec* stb. A leszármazóknak a következő az elnevezésük: *fiú (sin)*, *leány (d'iouka)*. A *dcéra* nem használatos. A fiútestvér és leánytestvér neve a tírják-tótban: *brat*, *sestra*. A *hug* és *nővér* szavak csak nagyon ritkán használatosak. A *bátya* név már sokkal gyakoribb. Az *unoka* névre a kétnemnek megfelelően a tírják-tótban *vnúk* és *vnúca* használatos. A fiatalon férjhez ment nőnek menyecske, — *mladá*, *mladá hevesta* a neve. Férjét, ha a felesége családjában lakik: *mladí*, *mladí zat'nak* hívják. Különbö a felesége szülei őt csak uó'-nek, —

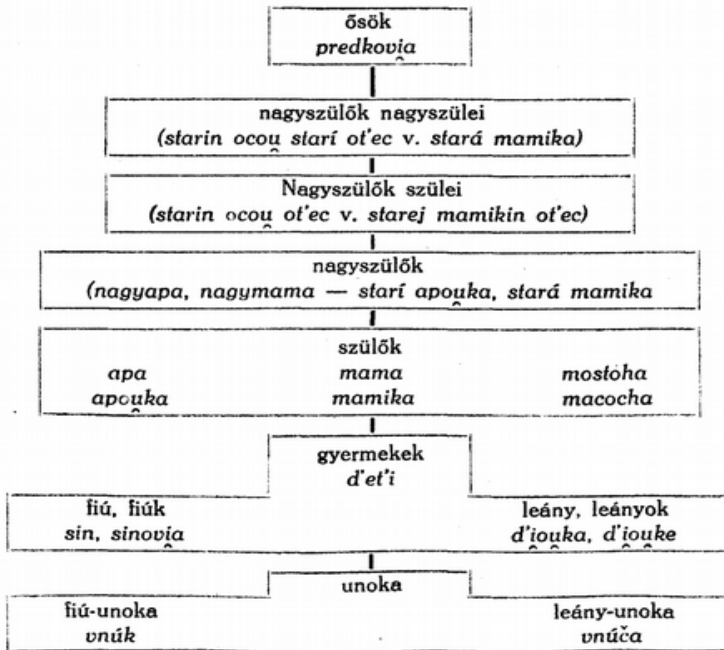
⁶⁸ Vár. It. 1815/9.

⁶⁹ Vár. U. 1781/5.

⁷⁰ Ág. h. «v. egyh. It. Egyh. jegyzőkönyvek. 1869. január 6.

⁷¹ *Kálnay L.* id. m. 179. 1.

zafko-nak nevezik. Az *após* és *anyós* elnevezése közönséges, tirpák-tótban: *apouska*, *mamouska* a megfelelője. A férj vagy feleség testvérei *sógorok*, — *svagor* és nőnemben: *svagrina*. A tirpákok nem ismerik a tótban általános *dever*, *test*, *zolvica*, *svat*, *svak*, *svokor*, *svokra*, *tetka*, *ujjo*, *ujcok*. *stryk*, *strynka* rokonsági elnevezéseket. A *nagybácsi* jelölésére csak egyszerűen a -bácsi név használatos. Pl. *Andri-bácsi*, ~» *Baci Jozo* stb. Hont megyében ugyanígy nevezik az anya férfitestvérét. (*Baci* = *matkin brat*).⁷² Gömör megyében pedig a *bácsi* nemcsak az anya, hanem az apa férfitestvéreit is jelenti, továbbá minden idősebb férfit.⁷³ A *nagynéni* jelölésére a bácsihoz hasonlóan a -*néni* szokásos, tirpák-tótul *nahika*. Ez azonban nemcsak az apa és a mama nőtestvérét jelenti, hanem minden idősebb asszonyt, aki a rokonságba tartozik. Gömörben a *nahika* helyett *nénika* a gyakoribb. Az *unokatestvér* jelölésére a magyarban csak egy, a tirpák-tótban a két nemnek megfelelően: a *brat'inák* és a *sesternica* alakot használják. — A rokonsági fogalmak viszonyát a következő táblázatban láthatjuk szemléletesebben:



⁷² *Vázny V.*: Príspevok k slovenskému dialektickému slovníku. SbornMat Slov. II. 1924. 104-105. 1.

⁷³ A *baci* név használata inkább keletitót gyakorlatra mutat. Abaujban pl. az ottani tótok közt a *baci* mind«n idősebb férfit megillet.

A család szülőkre és a nagyszülőkre épül. Ez a szűkebben értelmezett rokonság. Ha összehasonlítjuk a tirpákok család- és rokonság terminológiáját a tótok erre vonatkozó adataival, azt látjuk, hogy a tirpákok családi és rokonsági viszonyt jelölő terminológiája igen szegény a túrói, liptói, zólyomihoz képest. Meglepő azonban az, hogy a nógrádi tótság e tekintetben szintén szegényesnek mondható s a nógrádi tótság terminológiája azonos a tirpákkal.⁷⁴ A nógrádmegyei *Lónyabányán*, — ahol az úgynevezett *trpák* nyelvjárást beszélő községek vannak, — a következő szavak használatosak a családi és rokonsági fogalomkörre: — a nagyszülőkre: *starí apko*, *stará mamka*, szülőkre: *apa*, *apko*, *mama*, *mamo*, *mamko*, — nagybácsira: *hát'a*, — nagynénére: *nana*, sógorra és sógornőre: *svagor*, *svagrina*; vőre, menyecskére: *zat nevesta* stb. Az alföldi tótok terminológiája szintén azonos a tirpákokéval. *Tótkomlóson* a következő névadással találkozunk; nagyszülőkre: *starí apa*, *stará mat'*, — szülőkre: *apa*, *apouka*, *ot'ec*, *mat'*, *mamouka*, — a szülők férfitestvére: *bátra*, újabban azonban sokkal gyakoribb a *baci*, — nőtestvérekre: *nana*, *hanicka*, — az unokatestvérek közül a fiúra: *bratanec*, leányra: *sesterhica*, mostohatestvére: *pastorok*, *pastorkina* járja. *Vázny* tanulságos cikkéből világosan láthatjuk, hogy a tirpák-tót *apouka* Zólyom, Hont, Gömör és Nógrád megyében használatos leginkább. A *mamika* Hontban legáltalánosabb, míg a *d'iouka* Hontban és Gömörben szokásos.⁷⁵ Az *ágyom* és *ágyika* elnevezést, — bár Békés megyében általános, — a bokortanyákon nem ismerik.

A házastársak tegeznek egymást. Az öregek azonban emlékeznek arra, hogy valamikor az asszony — magyar szokás szerint, — *kendezte* az urát. A bokortanyák népénél az *úr* címzés vagy megszólítás nem szokásos. Egyedül a tanyabírónak szokták mondani, akkor ha idegen is jelen van a beszélgetésnél. A hivatalos közegek is a *tanyabíró* úr-nak szokták címezni az utasításokat. A házaló zsidók, miskárolók, csendőrök is így szólítják. A cigány szereti a bokortanya gazdait úr-nak titulálni. A jobbágy eredetű gazdát és feleségét *tekintetes úr*, *tekintetes asszony-nak*, a vagyonosabb nemesgazdát és nejét *nemzetes úr-* és *nemzetes asszony-nak* hívja.

Az idősebb taksás férfi és asszony a fiatalabb gazdát tegezni szokta, még akkor is, ha nagygazda. Viszont a nagygazda mindig magázni tartozik az idősebb embert, még ha taksása is. A taksás akkor is tegezheti a gazdáját, ha egykorúak. Magázni csak akkor illik, s

⁷⁴ *Vázny V.* id. h. 106. 1.

⁷⁸ *Vázny V.* id. h. 184. 1.

akkor kell, amikor a korkülönbség nyilvánvaló. — A bokortanyák népét szoros szomszédi kapcsolatok fűzik egymáshoz. A szomszéd-sági viszony sokszor többre kötelezi őket, mint a rokonsági. Havala-ki bajba kerül és segítségre szorul, a szomszédjára és kereszt-komájára vár a legtöbb kötelezettség. Ez az oka annak, hogy egy-egy család örömeiben elsősorban a szomszédok és a keresztkomák osztoznak. A szomszéd-sági viszony eleven mivoltát történeti folya-matok is magyarázzák. Valamikor egy-egy bokortanya lakói közeli vérrokonságban állottak egymással. Ez kétségtelenül nagyban hozzá-járult a jó szomszédi viszony-nak a bokorbéli közösségben való ki-alakításához. A szomszédi funkció-nak közösségalkotó szerepe és ereje világosan felismerhető. „A szomszéd-tól semmiféle segítséget sem szabad megtagadni!” mondják mindenütt. Még akkor is köte-lesség segíteni, ha károsodásunkkal járna. Ha rossz a szomszéd-ság, hát valóban „*török átok*”, mert napról-napra árthat és bosszúságot okozhat.

Betegség, gyógyítás, halál, temetés.

A mindennapi életben akármely pillanatban szerencsétlenség érheti az embert. Nem elég a magunk óvatossága, szükségünk van isteni Gondviselésre, aki megóv és megoltalmaz minden rossztól, bajtól. Egyik legnagyobb baj, ha az embernek nincs egészsége. A tirpák közhit szerint a betegség a legveszedelmesebb mindenek felett. A betegséget nem lehet elhatalmasodni engedni, mert akkor erőt vesz rajtunk. Aki valami kis fájdalmat érez, nem szabad mind-járt ágnak dőlnie, mert ha elhagyja magát, erőt vesz rajta a kór (*choroba*). Ez a hit az oka annak, hogy a tirpák ember csak akkor dül ágnak, fordul az orvoshoz, ha már valóban kibírhatatlan fájdalmak vannak. Úgy látszik, általános paraszt szokás; ugyanezt írja *Rell Lajos* is Békéscsabáról.⁷⁶

Száma sincs a sok betegségnek, ami a bokortanyák népe kö-zött ismeretes. Azonban majdnem minden betegségnek megvan a maga gyógymódja. A leggyakoribb betegségek a következők: *hideg-lelés* — *zimhica*, *láz* — *horúcka*, *tüdőbaj* — *heftika*, *tüdőgyulladás* — *prúca-zapál'ehia*, *himlő* — *drobhica*, *rágás* — *zrahia*, *görcs* — *hrcka*, *vérmergezés* — *brant*, *asztma* -- *záduch*, *nyilalás* — *koie-hia*, *kelés* — *med*, *nátha* — *nátka*, *kólíka*, *kolera*, *csömör* — *cemer*, *bélgilizta* — *hl'ust'ia*, *szájkípállás* — *kút'ik*, *bőrfolt* — *l'isaj*, *hó-*

⁷⁷ *Rell Lajos* id. m. 136. 1.

lyag — *mozoi*, *árpa* — *jacmen*, *daganat* — *opachnut'ia*, *kûsz*, *βh_f* — *praswina*, *rák* — *rak*, *hólyagrekedés* — *rezák*, *szárazbetegség* — *suchota*, *pokolvar*; ha valakinek megerőltetésből eredő belső fájdalma, azaz: „*belső szakadása*” van, akkor azt mondják: „*mátka sa mu pohla*”.

A beteg embernek bármely betegségére legjobbként két gyógy-módot szokás ajánlani: nyáron a nap melegét, — télen a tűzhely lángját vagy a meleg kemencét. — Nincsen betegség, ami ellen ne volna orvosság. Először minden beteg maga válik saját maga orvosává. Kiki tapasztalatból tudja, hogy mi segíthet rajta. Ha ez nem használ, akkor a család, szomszédasszony tanácsát kell követni. Ha ez sem volna eredményes, akkor felkeresnek valami tudósasszonyt vagy embert, hogy ez ajánljon valami jobbat. A javas meghallgatta a panaszt, majd rendelt valami füvet, kenőcsöt, — már amilyent a betegség megkíván. Csak ha ez sem használ, keresik fel az orvost. De ez nem egyetlen sorrend. Előfordul a fordítottja is. Először keresik fel az orvost és ha az orvos rendelte orvosság nem használ, akkor üzennek a kenőasszonynak, aki aztán szintén rendel valami gyógy-szert. Nagyon sokat emlegetik a bokortanyákon nemrég elhalálozott *Valaská-i*, (Valach-né) aki hírneves gyógyító asszony volt. Csodákat tudnak erről az asszonyról beszélni. Ha már valamelyik orvos lemondott egy betegről, *Valaska* mindig tudott valami olyat, amitől a beteg megenyhült. Ha nem is gyógyult meg, de fájdalmi mindig engedtek és nem egyszer gyógyított ki olyan embereket, — mondják — akiről az orvostudomány lemondott. Olyan emberről is tudnak, akit maga Jósa András, Szabolcs vármegye csodáshírű főorvosa is gyógyít-gatott, de eredmény nélkül. Valaska segített a betegen. Az eredmé-nyen Jósa András is csodálkozott s kikérdezte a gyógyító módot. Többet azonban nem tudtak róla. Valaska nem kért semmit a gyógyításért; sohasem szabta meg a gyógyítás árát, azt adták a meggyógyítottak, amit akartak. Ebből tartotta fenn magát.

Beteget látogatni keresztyén kötelesség. Ha valakiről megtudják, hogy nehéz beteg, a legelső alkalmat megragadják, hogy meglátogassák és keservében részt vegyenek. A látogatás ritkán esik hétköznapra, mert sok a dolog, tehát leginkább vasárnapra. Rendszerint délutánra, amikor már nem kell a templomba se menni. Az ágybanfekvő nehéz betegért a templomban imádkoztatni szoktak. Üzennek a lelkésznek, aki azután a szószéken elmondott imájába beleszövi a beteg nevét. Sokszor csak ezen az úton értesülnek a bokortanya lakói egyik-másik ember betegségéről. A meglátogatott betegnek mindig hoznak valami apróságot. Ha a betegség nagyon súlyos, elhívatják a lelkészt, aki kiszolgáltatja neki az Úr szent vacsoráját és elő-

készíti a halálra. Ez természetesen a városban történik. Tanyára nem igen viszik ki a lelkészt. A gazda ilyenkor többek jelenlétében végakarátát is nyilvánítja, majd elbúcsúzik mindenkitől. Az öreg emberek legtöbbször tavaszon hal meg. Ezt az alábbi versike is jellemzi:

<i>Kodi id'e marec</i>	<i>(Ha közeledik a március</i>
<i>Poberaj sa starec!</i>	<i>Készülődjél öreg!</i>
<i>Ked uz pride máj,</i>	<i>De ha itt a május,</i>
<i>Todi uz hibaj!</i>	<i>Akkor már gyere!')</i>

A gyógyítás számtalan változata közül csak a legjellemzőbb dolgokat sorolhatjuk fel. Se szeri, se száma a különféle gyógymódoknak, gyógyszereknek. „*Fűben-fában az orvosság*” — tartja a néphit, s e szerint is cselekszik.

A régi idők legnagyobb veszedelme a *kolera* ellen a legjobb ellenszernek az erős pipázást tartották. Kolerajárvány idején nem harangoztak. 1831-ben majdnem egy félévig néma volt az evangélikus templom tornya. Aki kolerában halt meg, azt hasra fekvé temették el, mely országosan elterjedt szokás volt annakidején.

A tüdőbetegségnek többféle gyógymódja volt. Legjobbnek tartották a *hársfa virágát* (*l'ipovi kvet*, Flor, *tiliae grand.* E.). Jó orvosságnak mondták a fokhagymát is pirított kenyérral.

A köhögés ellen a hársfa virágán kívül nagy gonddal szedgették a *székfűvirágot* is (*marmancok*, *Matricaria chamonilla* L.). A székfűvirág minden betegségnek orvossága még ma is. Alig van gazdaház, ahol ne találkoznánk vele. Különösen a kisgyerekek betegségére volt kiválóan alkalmas, de szükség esetén az idősebbek is éltek vele. A mai szűkös időkben nagyon sokan teaként isszák. Az ótvaras gyerek fejét is ezzel mosták. A köhögés elleni gyógynövények sorába tartozik a *gyalog- vagy földi-bodza* is (*d'ivá beza*, *habzd'ia*, *Sambucus ebulus* L.). Minden árkon bokrostól találni. Sokan mágikus erőt is tulajdonítanak ennek a növénynek. Termését lekvárnak főzték és a köhögéssel nyalták. Gyökerét is szedték, vízben felfőzve borogatásra használták. Ugyancsak a köhögést gyógyította vagy legalább is csillapította a *kerti viola* (*fialka*, *Viola odorata* L.). Magját hideglelés ellen is használták.

Akinek szárazbetegsége volt, az *egérfarkot* (*miéi chvost'ík*, *Achilea millefolium* L.) és *pemetefüvet* (*jablohík*, *Marrubium vulgare* L.) teának főzve itta. Zsírral kevert egérfarok sebre is hasznos volt. A száraz betegség ellen nagyon ajánlották a kecsketejet.

Belső fájdalokra is volt orvosság. Hasfájásra a már említett székfűvirág és az orvosi *füstike* vagy *epefü* szolgált (*osika*, *Fumaria officinalis* L.). Az epefünek főleg a levelét, leveles szárát gyűjtötték és teának főzték.

A *nagylevelű útilapu*, (*kolocier*, *Plantago maior* Amedia L.) s a *közönséges útilapu* (*lopuch*, *Plantago lanceolata* L.) mindenféle sebet gyógyított. Azt tartották, hogy az útilapu levelében valamilyen sebösszehúzó nedv van, ami feltétlen gyógyulást eredményez. Még ma is előszeretettel gyűjtik az öregasszonyok.

Különféle kelésre, daganatra, törésre *ezerféle fű* való. *Aszenamurva*, amelyben valóban „ezerféle” fütörmelék és mag található, lábtörésre és csonthasadásra jó. A sűrű murva-törmelék fájós fogra téve csillapítja a fájdalmat. A szénamurva vize mindenféle daganatot lohasztott.

A *szelíd csilánt* vagy *csalán* (*mrtvá prhl'ava*, *Urtica urens* L.) levelét megfőzve nyavalyatorőssel itatták. Szegény asszonyok szükség-eledelt készítettek belőle. Ha kevés volt a gyp, a malacokat is ezzel etették.

A *száritott mák* (*suchá makovica*, *Papaver somniferum* L.) kisgyerek altatására szolgált. Zöld levelét (*makovie l'isti*) nagy éhségek idején levesbe főzték, vagy mártást csináltak belőle, — állítólag az éhség kínos érzetét jelentékenyen csökkentette.

A *liliomos szeszt* majdnem minden házban megtaláljuk. Készítése egyszerű volt, liliomszirmokat szeszbe raktak és állni hagyták. Akinek vágott sebe, vagy valami ütődése volt, szeszben liliomot rakott rá. Még ma is igen kedvelt gyógyszer, fáradt testrészt masszíroznak vele. Azt tartják, hogy a szeszben liliom minden betegséget gyógyít és minden fájdalmat *kihúz*.^{TM*}

Akinek nehezen gyógyuló sebje volt, *farkasalmát* (*vicie jablko*, *Aristolochia clematidis* L.) kötött a fájós testrésze. A farkasalma levele ágyba téve távoltartotta a bolhát. Gyümölcsét szárítva és zölden használták. Minden háznál előfordul.

Székszoruláskor *konyha-köménymagot* főzetnek (*rost'ia*, *Carum carvi* L.) és melegen fogyasztják. A köménymag a beleket *rendben* tartja.

Hasmenés és más belső zavarok esetében *szarkalábból* készített teát isznak (*stracinoska*, *Delphinium Consolida* L.). Azt tartják még ma is róla, hogy a szarkaláb a vért és belső részeket tisztítja. Gyerekágyas asszonynak is szüksége van rá.

Vizeletzavarok alkalmával *zeller* főzetét kell inni (*zel'iar* *Apium graveolus* L.). Ha a borjas téhen nehezen ellik, szintén zellerrel etetik.

Gyomorfájdalmak esetén a *vérehulló fecskefüvet* (*krvavfik*, *Chelidonium maius* L.) kötnek a beteg gyomra tájékára. Levelét és

^{76a} A szeszben liliom „*minden sebre való ír*” Hajdúdorogon is. Készítési módját Greszné CzimmerAnna írja le az Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához c. tanulmányos dolgozatában. Megj; DebrSz. 1943. 11. számában.

virágát szokás gyűjteni. Akinek csúnya szemölcssei vannak, (tyúksegg) annak fecskéfűvel kell bekennie a kezét és elmúlnak a szemölcsök. A vérehulló fecskéfűvet az összes szláv népek ismerik és gyógyítanak vele.⁷⁷

Ugyancsak a gyomorfájdalmak csillapítására szolgál a *kerek repkény* vagy *folyófü* (*kisná pol'iouka*, *Glechoma hederacea* L.). Főzelék hiányában a szegény asszonyok levesbe főzik, ebből ered a tírják-tót *kisná pol'iouka 'savanyú leves* elnevezés is. A disznó is igen szereti, s a gazdasszony sokszor belefőzi a moslékba. Azt tartják, hogy ettől étkeesebb lesz.

Meghülés ellen a *bodzavirágot* szokták megfőzni (*beza*, *Sambucus nigra*). Ezenkívül a fájós szeműek szemüket borogatják a bodzavirág teavizével. A nyugati és déli szlávok kedvelt gyógyfüve.

Nyilalás ellen a *keserű lopót* (*horki lopuch*, *Arctium*) szokták használni. Fejfájás ellen kafeukfűvet főznek (*mat'eriná dúska*, *Thymus Serpyllum* L.) teáját megisszák és borogatnak vele. A leányok kakukfűves vízben szeretnek mosakodni, mert ettől jó illatuk van; fehérneműjüket is ilyen vízbe áztatják bele. A *mezei katángnak* a tírják-tótban *cakanka* a neve (*Cychorium intybus* L.). Virágját fájós szem öblögetésére használják. A gyökerét az asszonyok nagy gonddal gyűjtögetik s szükség szerint megisszák. Állítólag a menstruációs vérzést szabályozzák vele. A katángvirág gyökerét különféle varázscselekményekhez is felhasználják.

A viszketegséget *diófa* levelével (*orechovie l'isti*, *Juglans regia* L.) gyógyítják. Kiütés és bolha ellen is kiválóan alkalmas. Csecselválasztásból eredő melldaganatra is a diófa levele a legjobb, mert azt tartják, hogy elapasztja a tejet.

Csúnya sebek fertőtlenítésére a *tisztesfüvet* használták az öregek (*cistok*, *Stachys recta* L.). Különféle kiütések, gyógyíthatatlannak látszó mérges kelések öblögetésére is kiválóan alkalmas.

Gyerekágyas asszony fájdalmait a *tarlófü* enyhítette (*ihl'ic*, *Quonis spinosa* L.). Megfőzve fanyar-édes íze van. Gyökerét régebben ínség-eledelként fogyasztották.

A kosbornak nagyon sok fajtája van (*behánka*, *Orchis latifolia* L.). Éppen ezért csak az szedhette, aki értett a növények gyűjtéséhez. Nagyon sokan azt tartják, hogy a kosbornak varázslatos ereje van. Akinek elment a nemi ereje, kosborral főzött *teát ivott*, s minden ereje visszatért.

A *vad-majoránna* az oroszok (gör. kat. lakosok') legkedveltebb gyógyfüve (*diva majoranka*, *Origanum vulgare* L.). Virágját megfőzve

⁷⁷ Moszinsky K. Kultúra ludowa slowian. Krakkó, 1934. — 11. 220. 1.

még ma is mindenféle seb gyógyítására használják. A város-környéki szőlőkben lakó szegényebb lakosság gyógyfüve.

Az asztmás betegnek csipkerózságból főzött lekvárt készítettek (*sipke*, *Rosa canina* L.). Összefőzték árpadarával és úgy nyalatták a beteggel. Köhögés ellen is kiváló szernek bizonyult. Akinek sok csipkebogyója volt, ecetet csinált és az ételt ezzel ízesítette. A csipkebogyónak is sok szerepe volt a varázslatos cselekményekben.

Torokfájdalmak esetén *kökényt* szopogattak (*trh*, *Prunus spinosa* L.). Régebben majdnem minden háznál tartottak szárított kökényt, mert a fonóestéken ezzel kínálták a lányokat. A kökénynek nyálkázó ereje van.

Erős bélfájdalmak ellen közönséges *csilántot* főztek (*prhl'ava*, *Urtica dioica* L.). A csilántnak apotropikus ereje is van, aki fogyasztja, annak nem árthat semmi rossz. A kis-pulykának aludttejével minden nap háromszor is adnak belőle. Valamikor zsírban sültve ínségeledként is fogyasztották.

Nehéz lélekzés ellen az öregek *mezei zsurló* főzetében gőzölöggették magukat (*prasl'icka*, *Equisetum arvense* L.).

A fogfájás ellen többféle gyógyfüvet használtak. Leghatásosabb a *beléndek magja* volt (*bel'jan*, *Hyoscyamus niger* L.). Pipába tömték és a szopóka végét a fájós fogra igazították. A többi egészséges fogat azonban kenyérbéllel letakarták, hogy ezeknek ne ártson a beléndek-mag füstje. Jó volt a fogfájás ellen a *rozs-virág* is. Elzsibbasztotta a fájdalmat. A hideglelést is ezzel gyógyították; ugyanerre való volt a szeszes puskapor.

Ha valaki leforrázta magát, édes tejfelt, vaját vagy olajat rakta rá. A horzsolásos testrészt meleg hamuba dugták. Akinek a vére nehezen aludt meg, vér-elállításra szúport és pókhálót használt.

A nehezen gyógyuló sebet kiskutyával nyalatták ki. Azt tartották, hogy a kutya nyálában hegesztő erő van.

A bőrbeli rühességet tyúkkanéj füstjével pároltatták. Ezt a gyógyító eljárást Nógrád megyében még ma is ismerik és gyakorolják.⁷⁸

Csenevész gyerekek fürösztésére a diólevélből készített fürdő a legjobb. A dióbélnek is sok haszna van, főleg ficamodás ellen jó. Ezt már 1792-ben is javasolja egy orvosságos könyv.⁷⁹

Az anyaméh petyhüdségét a *birsalma-fa főzött levelével* gyógyították (*dula*, *Cydonia vulgaris* Pers.). A birsalmát sültve köhögés ellen is fogyasztották. Hasmenés ellen is jó orvosságnak tartják még ma is.

A régiek gyakori betegségét: a vízi-betegséget a *tengeri hagyma*

⁷⁸ *Uhricová Elena*: Liecena svrabu západlych kútoch Novohradu. SlovJedn. 1943. I. 22. 1.

⁷⁹ *Nedeliczi Vali Mihály*: Házi orvos szótártska. Győrött, 1792. 7. 1.

és *fenyőmag* vegyes főzetével gyógyították. Ez az eljárás általános elterjedésű lehetett, mert mint *Luby Margit* írja, Eperjeskén is ezzel gyógyították meg valakit, akiről már az orvosok is lemondtak.

A sárgaság ellen nyírivizet itattak.

Az egészség megóvása végett a gabonapálinkába *konkoly-magot* kevertek (*kúkol'*, *Agrostemma* .Githago L.). A konkolyos pálinka érdekes ízű volt, azt tartották róla, hogy aki sokat issza, sohasem lesz beteg.

A felsorolt gyógynövényeken kívül olyan is akadt, amelynek bizony nem gyógyító, de rontó hatást tulajdonítottak, ilyen volt pl. az *őszi kikirics* (*jesehka*, *Colchicum autumnale* L.). Magját és gumóját megőrölték, leginkább patkánymérget készítettek belőle. A rossz szomszéd ezzel mérgezte meg a haragosának a baromfiállományát. — A *tót* sáfránynak is varázserőt tulajdonítottak (*slovenski safran*, *Carthamus tinctorius* L.). Felvidéki házalók árulták. — Ehhez hasonló volt a *fekete gyökér* (*cierní kor eh*, *Helleborus dumetorum*). A *bazsalyikomot* a leányok és asszonyok még ma is kedvelik (*bazal'icka*, *Oapnum basilicum* L.). Azt tartják, hogy aki állandóan magánál hordja, jó szaga van és a legények szívesen tartózkodnak közelében. Az asszonyok szerint, aki *bazsalyikomot* tart magánál, az nagyon sokáig termékeny és egészséges lesz. Férfi azonban nem hordhatta, mert rá betegséget hozott.

Az alábbiakban egy gyógyító asszony hagyatékából származó gyógyszerjegyzéket sorolunk fel.

Zsírfélék:

<i>kutyazsír</i>	—	<i>psacá</i>	<i>mast'</i>
<i>sárgazsír</i>	—	<i>zltá</i>	<i>mast'</i>
<i>sündisznózsír</i>	—	<i>jezová</i>	<i>masf</i>
<i>békazsír</i>	—	<i>zabacá</i>	<i>mast'</i>
<i>görényzsír</i>	—	<i>tchoracá</i>	<i>mast'</i>
<i>szőlőzsír</i>	—	<i>hroznová</i>	<i>masí</i>
<i>libazsír</i>	—	<i>husacá</i>	<i>mast'</i>
<i>kacsazsír</i>	—	<i>kacacá</i>	<i>masf</i>
<i>nyúlzsír</i>	—	<i>zajacá</i>	<i>masf</i>
<i>szamárzsír — somárská mast</i>			

Olajfélék:

rózaolaj — ruzoví ol'ej
ricinusolaj — ricinus ol'ej
lenolaj — l'anoví ol'ej
repceolaj — repicom ol'ej
olajfa olaja — olivoví ol'ej

Különféle porok:

keserűpor — horkí prások
édespor — slatki prások
szelespor — vetroví prások
kámforpor — kámforom prások
mzespor — vodoví prások

Ezenkívül még a következő elkészített gyógyszerek sorakoztak példás rendben: *tömjén (t'emjan), balzsam, méz, ostya (oplátke)*. ~ Szárító polcon a következő gyógynövények: *egérfark, lopó, csipkebogyó, liliomszirom, bors, hagyma, akácvirág (bestrehovi kvet), hársfavirág, székfűvirág, konkolyvirág, sáfrány* stb.

Amint látjuk, a felsorolt gyógyszerek igen különfélék. Egyik részüket helyes megfigyelésen és eltanuláson alapuló hagyományos tapasztalati gyógymód eszközeinek minősíthetjük, — másik részüket pedig a mágikus tartalmú varázsló műveletek világába sorolhatjuk.

A halál azonban nem veszi tekintetbe az egyik gyógymódot sem. Amikor eljön a végső óra, kinyitják a ház minden ajtaját vagy ablakát. Az ablaknyitás szokását *Róheim* általános szláv szokásnak minősíti.⁸⁰ A halál percében csöndesen imádkozni szokás. Amikor a beteg szíve megszűnik dobogni, a házban lévő tükröt fekete kendővel letakarják. Szemhéját lefogják, s rá egy kétfillérest tesznek, hogy újra ki ne nyíljen. Ezt a kétfillérest beleteszik a halottal a koporsóba. A halott mellé tett kétfilléres palóc adatok szerint arra való, hogy a halottnak legyen pénze, ha világosságot akar venni a másvilágon.⁸¹ A felvidéki tót adatok is azt tartják, hogy ezen a pénzen a halott gyertyát vásárol. A palóc és tót adatok azonosságát már *Róheim* is észrevette.

A halál bekövetkeztét sok előjel is bizonyítja. Leginkább a kutyavonításból következtetnek arra, hogy a kaszás már az ablak alatt jár, de a bagoly kuvikolása is halált jelent.

A halál beálltakor a halottat leveszik az ágyról és egy lócára vagy a földre fektetik. Néha még a beteget is a földre fektetik, ha tudják, hogy haldoklik. Olykor maga a beteg is lekíváncozik a földre. Az ilyenre azt mondják, hogy a beteg teste már a földbe kíváncozik. („*Choruo t'elo sa do zemi ziada*”) *Bartholomaeides* is azt írja, hogy a gömri tótok régi szokás szerint a haldoklót le szokták tenni a földre. „*Ut inter trabes domum sustinentes iaceat médius*”,⁸² *Csaplovics* szerint is a haldokló a földön könnyebben szokott meghalni.⁸³ A halott földre helyezését *Chotek* is a Felvidéken általánosan elterjedt szokásnak mondja. A haldoklónak közvetlen érintkezésbe kell kerülnie az anyafölddel. Csak így lesz nyugta halála után.⁸⁴ Ha a halál nappal

⁸⁰ *Róheim G.*: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. 158. I.

⁸¹ *Isteúffy Gy.*: Felvidéki tót babonák. Ethn. 1894. 347. I.

⁸² *Bartholomaeides L.*: Notitia com. Gömör. id. m. 453. I.

⁸³ *Csaplovics J.*: Gemälde von Ungarn. Pesth, II. 307. 1. Ugyenezt állapítja meg *Bednárik* is és ezt a szokást, jobban mondva néphitet a tótok közt általánosnak tartja. Id. m. 64. 1.

⁸⁴ *Chotek K.*: Zvykoslovi 275. 1.

történt, estére felravatalozzák a *halottat* és este a *halott* rokonsága, tisztelői, ismerősei, barátai *virrasztásra* jönnek össze. Kezdetben csak beszélgetnek, de később előveszik a magukkal hozott énekeskönyvet (Tranoszciuszt) és énekelnek. Virrasztáskor mindig a Transzciuszból szoktak énekelni, még akkor is, ha az illető családban már senki sem tud tótul. Ha ismeretlenebb éneket énekelnek, akkor a jelenlevők legidősebbje előre mondja, *diktálja* az énekszöveget.

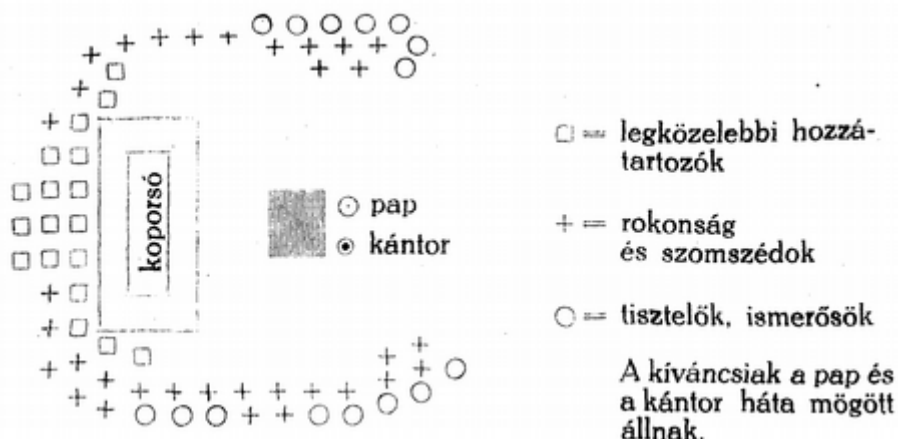
A virrasztás jól belenyúlik az éjszakába. Néha reggelig is eltart. A következő napon (ha a beteg a tanyán halt meg) szekérre teszik a koporsót és beviszik a városba. Régebben a városi házhoz vitték, újabban azonban nincs mindegyik gazdának háza, ilyenkor a temető halottas házába viszik. A családtagok hírül adják a rokonságnak a halálesetet, s közlik a temetés idejét, helyét. „A rossz hír szárnyon jár” mondja a közmondás, a halálhír még ennél is gyorsabban. Az ismerősök szájról-szájra adják a szomorú hírt és így egy nap a félváros megtudja. A temetésre minden valamirevaló ember el *szokott* menni, ha ismerte a megholtat vagy valami köze volt hozzá. Utolsó kötelesség ez, amit mindenki megtesz szomorú, de jó szívvel. A részvétel a halott megtisztelése.

A halottat minél előbb el kell temetni. A temetés napján felravatalozzák a holtat. A koporsó elhelyezése mindig úgy történik, hogy a halott lába közelebb essék az ajtóhoz, mint a feje. Ezen a módon a halott sokkal könnyebben ki tud találni. Amikor kifelé viszik a koporsót, régi szokás szerint előbb a földhöz érintik keletitôt vidéken háromszor is. Az alföldi evangélikus tótok hite szerint erre azért van szükség, hogy a halott vagyona ne menjen utána.⁸⁵ A cselekmény arra mutat, hogy a halott porhüvelyét ezen a módon akarják szétválasztani a ház porától, a ház tűzhelyétől, hogy véglegesen elejét vegyék a halott hazajárásának. A halott koporsójának kivitel előtti küszöbhez *verése* általános *tót* szokásnak látszik.⁸⁶

A temetési szertartás alatt a gyászolók egyrésze ül, másik része áll. Főleg az öregek ülnek, továbbá azok, aki közelebbi hozzátartozók. A pap egy kis fekete terítővel takart asztal mellett mondja el a gyászbeszédet. E mögött az asztal mögött ül a kántor is, aki a halotti gyászeneket énekli. A koporsó és a gyászoló család elhelyezkedése nagyjában a következő:

⁸⁵ Chorudt K.: Smrt' a pohreb. SlovPohl. 1895. 16. 1. - *Bednárik* R: id. m. 56, 69. 1. — Saját gyűjtéséből is.

⁸⁶ *Pechány A.*: A tótokról. Bp. 1913. 11 Sí. 1. A koporsónak a küszöbhez való érintése azonban a magyarságnál is ismeretes szokás.



A gyászolók tiszta feketében vannak. A halottat, ha idősebb, szintén feketébe öltöztetik. Ha fiatal leány vagy legény a halott, leányok vagy legények kísérik. Ezért a kíséretért a gyászmenetben résztvevő leányok vagy legények egy kendőt kapnak ajándékba. Leányok fejkendőt, legények zsebkendőt. A fiatal leányhalottat fehér ruhába öltöztetik. Gyászokcsija is fehér színű. Ugyanígy temetnek a bácskai tótok is, akik tudvalévően ugyanazon település hájtásai, mint a nyíregyházi tírjákok.⁸⁷ A gyászbeszéd alatt mindenki figyel. A pap megemlékezik a halott érdemeiről, jótulajdonságairól. Már a temetés előtt megkapja a halott életrajzának és családi körülményeinek pontos adatait. Közli a hozzátartozók, szomszédok, barátok névsorát. Mindezekről a pap a halott nevében elbúcsúzik. A búcsúztatónak szépen kellett lennie, ez adja a temetés lényegét. A gyászbeszéd után felteszik a koporsót a gyászokcsira és elindítják a menetet a temető felé. A pap előlmegegy fogaton, utána következik a gyászokcsi a gyászoló menettel. A temetőben még egyszer imádkozik a pap, megáldja és átadja a halottat az anyaföldnek. Legyen porrá, ami porból vétetett. Hantolásakor egy marék földet szokás rádobni a koporsóra. Ezt mind az evangélikusok, mind a katolikusok egyformán gyakorolják. A hant vagy rög rádobása közben csöndben sóhajtják: „*Pihenj békével*” vagy „*Isten veled*”. Az öregek még tótul búcsúztak: „*Pária Boha t'a porucdn, feras st'ebou sa rozlúcán* Γ ('istennek ajánlíak, most *tőled* elvállak.') Ez a *húcsúiorma* különben *majdnem az egész tót nyelvterületen* ezzel a szöveggel szokásos. A rög sírba dobása az elválás jelképes megnyilvánulása a tótoknál.^{87a}

A sír körüljárása valamikor inkább csak a katolikusoknál volt

⁸⁷ Chorvat K. id. m. 16. 1.

⁸⁸ a *Bednárík R.*. Duchovná a hmotná kultúra 69. 1.

szokásban. Ritka esetben az evangélikusok is gyakorolták. *Békéscsabai* adatok szerint a sír körüljárása régi evangélikus szokás. *Orosháza*n a magyar evangélikusok is tartották ezt a szokást *Rell Lajos* szerint a sír körüljárására azért volt szükség, hogy az élők ne álmódjanak a halottal.⁸⁸ Lefolyása a következő volt. Miután a pap megáldotta a halottat és eltávozott, a koporsót részben elföldelték. A körüljárást akkor kezdték, ha a föld már egy szintbe került és a sírgödör eltűnt. A sírkerülést a halott lábánál kezdték és jobbról balra haladtak, háromszor kerülték meg, közben amikor a halott fejéhez értek, mindig egy marék földet vetettek a sírra. A menetet a halott hozzátartozói vezették, nyomukban következtek a többi rokonok, ismerősök. Ezeket *megtisztelők*-nek nevezték. *Tirpák* közhit szerint a sír körüljárására azért volt szükség, hogy a halottnak nyugodt pihenése legyen; sokan azt tartották, hogy így az ördögök nem lophatták el a halott lelkét. A körüljárást ima fejezte be.⁸⁹

Az elhantolás után a gyászoló gyülekezet hazatért. A gyászháznál valamikor szokásban volt a halotti for (*kar*) rendezése. Ma már teljesen idejét múlta, legfőljebb annyi nyoma maradt, hogy a férfiakat a temetőből való visszatérés után pálinkával szokás megkínálni. A régi időkben a legkedveltebb tor-eledel a *paprikáshús* volt. Az alföldi tótok Békésben még most is szokásban tartják. Italként nem bor, hanem csak pálinka járja. A *toron* mindig külön ettek a férfiak és külön a nők. A fiatal leányok, fiatal legények megint külön. Ha az ital révén a nyomott hangulat emelkedett, sokat emlegették a megboldogultat. A bácskai tótok ilyenkor külön elbúcsúztatták a családtagoktól az elhunytat. A temetési toron valamikor az énekes mendikánsok is résztvettek, meghívták a harangozót és a sírásót is.

A halottal kapcsolatos szokásoknak se vége, se hossza. Ezeknek egy része egészen észszerű. Mindazt, ami a halottal kapcsolatban volt, nem volt szabad eltulajdonítani, hanem a halott akarata szerint kellett vele bánni. Elsősorban azért, mert az illető holmi fölött még mindig a halott rendelkezik, ereje van fölötte. Jó mindent megsemmisíteni, ami a halotté volt. Pl. a halott ruháját, mosóvizét, a szalmát, amelyen beteg korában feküdt stb. A szalma elégetését már *Bartholomaeides* is megemlíti.⁹⁰ *Dobsinsky* ugyanezt az adatot

⁸⁸ *Rell Lajos* id. m. 171. I.

⁸⁹ A békéscsabai adatok *Breznay Z.* gyűjtéséből valók. *Ethnológiai Adattár* 218. sz. (Néprajzi Múzeum.)

⁹⁰ *Bartholomaeides L.* id. m. 1. IV. cap. 18—31. 1.

Gömörből közli. A kidobott szalma másra súlyos bajt hozhat.⁹¹ A kifésült haját a halott koporsójába tették a fésűjével együtt. Ha a halott ruháját sajnálták megsemmisíteni, akkor el kellett őket ajándékozni a szegényeknek. Az ajándékozás által a halott elvesztette a hatalmát az illető holmi fölött. Ugyanezt tartják a nógrádi és bácskai tótok is.”

A halottnak mindent meg kell adni, amire nyugalmában szükség van. Elsősorban azért, hogy a másvilágon ne szenvedjen semmi-
ben se hiányt. E célból régebben általános szokás volt, hogy a halottal italt és ételt is tettek a koporsóba. Ez Nógrádban és Bácskában még ma is szokás. Ugyanide tartozik az a szokás is, hogy a halottal egy-két marék gabonát is eltemettek. Természetesen csak a gazda-halottal. A gabonaféléknek a halottal való eltemetéséről már *Bartholomaeides*-nél is találunk adatokat,⁹⁸ A halottal eltemették mindazt, amit életében különösképen szeretett. Még ma is gyakori szokás, hogy az öreg emberek kezébe sokat forgatott bibliát vagy énekeskönyvet tesznek. A gömöri és nógrádi evangélikus gyülekezetekben is egy-egy Tranosziust temettek el a halottal.

Voltak azonban dolgok, amiket nem volt szabad a halott mellé tenni, ilyen volt pl. a tollas párna. A halott párnájába forgácsot raktak, különben elvitte volna a házbeliek szerencsését a baromfiakkal kapcsolatban. *Ozdin, Kokava, Csehbrezó, Poltár* nógrádmegyei községek népe is óvakodott attól, hogy a halottal valamilyen tollat temessenek el.^{93a} Különböztetés általános tót néphitnek látszik, hogy a tyúktollas párnán minden halott nehezen haldoklik. — A halottért harangozni szokás. Ez ugyan katolikus szokásnak látszik, de az evangélikusok is harangoztatnak halottaiknak. Ez a szokás még ma is általános. Amíg a halott nincs eltemetve, csak röviden szól a harang, amikor azonban a megindul a temető felé, hosszan szól. A katolikus néphit szerint ha nem harangoznának, a lélek nem találna fel a menyországba. A harangok szava ugyanis elősegíti a lélek útját felfelé. Akiknek nem harangoznak, azoknak a lelke sokáig bolyong. A temetés pompája mindenkor a vagyoni helyzettől függött, részben ma is attól függ. A jómódúak díszesebb temetést rendeztek halottaiknak. Ez már a koporsó anyagából is kivilágzott. A nyíregyházi koporsók formáját és díszítését már *Kiss Lajos* ismertette.

Az ő közlése nyomán tudjuk, hogy Nyíregyházán a fiatalon elhaltakat színes, virágos koporsóba tették. A koporsó alját nem vi-

⁹¹ *Dobsinsky* P. id. m. 107. 1.

⁹² *Chorvát* K. id. m. 721. 1.

⁹³ *Bartholomaeides* L-. Memorabilia provinciáé Csetnek. 59. 1.

^{93a} Saját gyűjtéséből.

ragozták ki, mert úgyis eltakarta a szemfedél. A koporsókon rózsá, tulipán, gyöngyvirág, levelek és koszorúk voltak láthatók. A színes koporsók divatja kb. 1860–70-es években ment ki a használatból. Ekkor politúros és bársonnyal behúzott koporsók lettek közkeletűek, szépfejú szeggel kiverve. Ilyen koporsót a *Jósa-Múzeumban* is láthatunk. A koporsók készítőit *koporsó-kovácsoknak* gúnyolták. Az öregek koporsóját *kindrusz* festékekkel feketére, a fiatalokét világos- és sötétkékre, zöldre, fehérre festették. A szemfödelet régebben aszszonyok maguk varrták. Később a rőfös boltból vásárolták. A sírok fejfáját, a sírkeresztet asztalosok csinálták. Valamikor *vívőfán* vitték ki a koporsót, a gyászkocsi újabb keletű. A *vívőfa* két rúdból állott, s ahogy *Kiss Lajos* soraiból tudjuk, még a nóta is számon tartotta. Sokan dalolták: „*aki soha nem iszik, mégis két fán kiviszi*”. A *vívőfát* a temetéskor bedobták a koporsó mellé, mert azt tartotta a közhit, hogy a halott nem tud nyugodni, ha a *vívőfát* visszahozzák.⁹¹

A nyíregyházi temetőben nagyon gyakran gyereksírásról vélnek hallani. Ilyenkor azt mondják, kereszteletlen gyerek sír. Ezen úgy szoktak segíteni, hogy elhívják az *oros papot* (evangélikusok is!), aki megszenteli a gyerek sírját; ettől elmúlik a sírás.

A temetői sírt állandóan gondozni illik. Így volt ez régen és így van ma is. A városban lakó öreg gazdasszony legfontosabb szombat délutáni kötelessége a temetőbeli sírok gondozása. Közben beszélgetnek, emlegetik az elhaltakat stb., — szombat délután ugyanis tele van a temető ilyen gazdasszonyokkal. A sír gondozása több szempontból szükséges. Azt tartják, hogy akinek a sírja ápolatlan, annak a nyugalma is hiányzik. Gyakran visszajár. A halott visszajárása ellen régebben *szentelt sóval* védekeztek. A megszentelt sónak gonoszűző jellege van (*gustatio salis*). Ezt már az 1707-i Rózsahegyen megtartott evangélikus szinódus is megtárgyalta és hosszú vita után használatát megtiltotta. Azonban a *szentelt só* az evangélikus néphitben, amint látjuk, továbbra is megmaradt a maga gonoszűző szerepe.

A vagyoni öröklés rendje.

A családi hagyományok sorában nagyon jelentős helyet foglal el a családi vagyon öröklési rendje. Régebben, — talán csak egy nemzedékkel korábban is, — egészen más volt, mint manapság. Ak-

⁹⁴ *Kiss Lajos*: Színes és virágos koporsók Nyíregyházáról. NéprÉrt. XVIII. 27-28. 1.

⁹⁵ *Csecsetka I.*: Egyházjogtan. Budapest. 1896. 661. 1.

koriban a fiúk öröklték a vagyon nagyobbik részét, — ott is az elsőszülöttnek volt a legtöbb joga, — a többiek pedig, különösen a leányok, csak pénzben részesültek. A mai öröklésrend szerint mindegyik gyermek egyformán jussol az öröklött vagyonból. A továbbiak megértése végett szükséges tudnunk, hogy az *örökség* és a *juss* szónak egymástól eltérő értelmezése van. Az *örökség-en* inkább az 'apai vagyon-t, a *juss-on* pedig az 'anyai vagyon' -ből öröklött részt értik.

A régebbi öröklésrendi szokásokat a végrendeletek világából ismerhetjük meg. A végrendelezés ősrégi szokás; különösen a jobbágy világ idején volt nagy szükség reá. Azóta ma is szokásban van. A szülő saját akarata szerint osztja szét gyermekei között a vagyonát. Szokás ez, — de nem mondható általánosnak. Különösen az írásos végrendelezés ritka. Elég, ha az apa vagy anya szóban mondja meg végakarátát. A régebbi végrendelezés kétféle volt. Írásba tett és tanúk előtt nyilvánított végakarát. Mindkét esetben az *árvák tutora* vagy *kurátora* gondoskodott a végakarát végrehajtásáról. Abban az esetben, ha az elhalálozott végakarát nélkül halt meg, az igazságos osztályt a község bírái és esküdtjei hajtották végre. Ezt az osztályt a feleknek el kellett fogadni, fellebbezésnek nem volt helye.

A régi öröklés-rendre a legjobb bizonyítékot *nemes Jeszenszky Ádám* nyújtja, amikor a városi elöljáróságához intézett panaszában a következőket mondja: „*Nyíregyháza városában az a szokás vala, hogy kinek 2—3 fia lévén, azokból ha valamelyiket az édes Attya mesterségre kiadja, annak osztán az Atyai jószághoz semmi jussa nem lehet, — ... ezen szokás engemet is szerencsétlené teszi.*”¹ Addig, amíg a gazdák városiak voltak, nem is volt nagyobb baj. A mesterségre tanított gyermek sokszor jobban járt, mintha részt kapott volna a szállásföldből. Amikor azonban a szállásföldekre kiköltözött gazdák teljesen elszakadtak a városi élettől, az öröklésrendet is meg kellett változtatni. A tanyai gyermekek egyformán örökltek és jussoltak a vagyonból.

A régebbi végrendeletek tanúsága szerint a *vagyon* tárgya régebben a *jószág* volt. De ez csak a település első évtizedeiben volt így. Amint később a szemtermelésre tértek át, a vagyonérték is változott és a földnek az értéke is jelentékenyen felemelkedett. Az összvagyon értékét azonban még nagyon sokáig, csaknem a XIX. század feléig a jószágban kifejezett vagyon jelentette.²

¹ Városi lt. 1812/18.

² - Adatainkat a város levéltárában lévő végrendelet-gyűjteményből vettük. Ebből nagyon sok gazdaságtörténeti és néprajzi adat olvasható ki. Kettős címe van. az egyik magyar, a másik tót „Testamentumok, végrendeletek 1787.-ik esztendőről

Varga János gazda végrendelete is azt mutatja, hogy 1787-ben a gazdák vagyonállományának gerince a jószág volt. Értékét hivatalos becsüsök 400 forintban állapították meg. Ezzel szemben gazdasági felszerelését és összes gabonaműjét (12 köből árpa, 6 köből búza, 3 köből zab, 1 köből köles) mindössze 86 forintra becsülték. (A végrendelet 1787 telén kelt.)⁸

A XVIII. században csak jelentéktelen mennyiségű búzát termeltek. Ez a termelési arány megmaradt kb. egészen az 1914—18-as világháborúig. Azóta ez megváltozott; minden gazda búzát termel és csak egészen jelentéktelen a rozsmennyiség. A régi állapotot szemléltetően mutatja be a *Harmanouszki-féle* végrendelet. A szálásföldön 19 köből rozs, négy köből zab van elvetve. A gabonásveremben lévő termésállomány a következő: 14 köből rozs, 14 köből árpa, 14 köből köles, 10 köből zab és végül 4 véka búza. (A végrendelet kelte 1788. dec. 5.)

A jobbágyvilág idején sokszor megtörtént, hogy a jobbágygazda hirtelen meghalt és vagyonát rendezetlenül hagyta. Ilyenkor a hátramaradt árvaik érdekében a község bírója és az árvaik *tutora* intézkedett. Legelső teendőjük az volt, hogy összeírták az elhalt jobbágygazda adósságát és künnlévő követelését. Ha a gyermekek még kicsinyek voltak, a vagyon egy részét (mely főleg ingóságból állott), pénzzé tették és az egybegyűlt összeget az árvaik *tutora* vette saját kezelésébe, természetesen a felelőség terhével. Hogy a pénz ne álljon gyümölcöszetlen, kiadták „interes”-re, de csak írásba foglalt „contractus” ellenében. A kiadott összeget sokszor éppen annak a

fogva 1791. ik esztend.” — „Protokol Syrotsky od Roku 1787-ho dne 1-ho 9-ra se zacinagicy” Részletesebb címe: „Kterizto Protokoll — Roskazem Obogijho Slawneho Panstwa zemskeho Namestnjkuw a Officyruw prydrzane Panske Stolicy skrze Muzuw zdegjsjch Njredházkych gmenovite Reguli Sándora a Kacka Miklósa, k tomu ýli spórádénjch a Wywolenjch podle cam, a prypadnost wnem se treiuגיעjch pro Pamatku, a obzwlaste pro zachowani Penez Syrotskych ginjch prytom od Rodicu gjm zanechanjch Wecy nasledugjcyjm spusobem psan a do Porádku uweden gest.” (Árvaik jegyzőkönyve, 1787. évi szeptember 1-től kezdődően. — Mely jegyzőkönyv a Méltóságos Uraság földi tisztartói és hivatalnokainak a rendeletére Reguli S. és Kacska Miklós által vezetettet és erre a célra rendeltettekkel rendeztetett, hogy megőrzés végett nyilvántartassanak az árvaik pénzei és minden olyan ingóság, amik a szüleiktől hátramaradtak, ezek beírtak és rendbehozattak’.)

A végrendeletek száma 92. Az egész anyag könnyen kezelhető és áttekinthető, mivel ábécés sorrendben összeállított névsor kíséri.

A nyíregyházi végrendeletekkel kapcsolatos kérdéseket részletesebben lásd: *Márkus Mihály: Szabolcsi kérdések: régi nyíregyházi végrendeletek* c. tanulmányomban írottakat. Szabolcsi Szemle. 1939. 1—4. sz.

³ A végrendelet időpontja azért fontos, mivel az őszi és tavaszi magállományban jelentékeny különbség lehetett.

gazdának vagy mesterembernek adták oda használatra, aki az árvákat nevelés végett magához vette. Ilyenkor a pénz kölcsönvevője (pl. Launer András) azt ígéri az előjáróságnak, hogy a használat fejében az árvákat úgy „írásbéli mint (varga) mesterségre kitaníttatja”. Az ígéretet írásban kellett adni. Az írást minenkor a főbíró vagy az árvák tutora őrizte. Ha az árvák időközben felnőttek és nagykorúak lettek, a szüleiktől öröklött tőkét kézbevehették. Ezt látjuk pl. a Keckó János árváinál. (A végrendelet kelte 1787. XII. 19.)

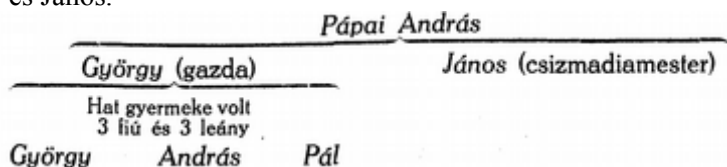
Az árvákra maradt szállásföldet nem adták el minden esetben, hanem valamelyik rokongazda gondozására bízták. Az ingóságból sem adtak el mindent, hanem ha az árváknak jó rokonságuk volt, akkor ezek vették át és mindaddig őrizték, amíg maguk az árvák vették kézbe az örökséget. Az ilyen dolgokról szintén írásbéli elismervényt adtak az árvtutornak. (A *Keckó árváknál* a rokonok négy vánkost, Bibliát, Transzciuszt vettek át.) Ha az özvegyen maradt asszony másodszor is férjhezment, az árvák vagyonát a mostohaapa is használhatta, de csak kötelezvényvel. A kiskorú árvák földjét azonban csak a kiskorúság végéig használhatta, ha azok már a maguk kezébe vehették az örökségüket, kikérhették a gyámjuktól, s ez köteles volt részüket kiadni. Ilyen eset többször is előfordult; legjobb példa rá a *Hudacik Márton* végrendelete 1788-ból.

A nemes származású gazdák végrendeletét nem a község bírája hajtotta végre, hanem valamelyik nemes atyafi, vagy a nemesek hadnagya. Ezt látjuk pl. *Ns. Markus János* esetében, aki bátyját, *Ns. Markus Balázst* kéri fel végrendeletének végrehajtására. *Ns. Markus Balázs* öccsének minden ingóságát pénzzé tette és az egybegyűlt összegből az adósságot kifizette, a többit pedig az árvák és az özvegy rendelkezésére bocsátotta. (A végrendelet kelte 1788. III. 23.)

A jobbágy vagyomból csak a fiú örökölhette. Kivétel volt az az eset, amikor nem volt fiúörökös, továbbá ha csak két gyerek volt és az egyik leány volt. Ilyenkor megtörtént, hogy kétfelé osztották a földvagyont is. Kis jobbágytelek esetén a végrendelező gyakran úgy intézkedett, hogy halála után a vagyont nem volt szabad felosztani, sem eladni, hanem osztatlanul tovább együtt kellett tartani. Ilyenkor csak az anya halála után osztozkodhattak a gyermekek az örökségen. Ez az osztatlanság elég gyakori volt. Néha két-három fiútestvér is így élt, nem szakították szét a szállásföldet, hanem közösen művelték, s a jövedelemből közösen részesedtek. 1788-ban *Szikom* (másképpen: *Stevanik*) *János* is ilyen rendelést tesz. „*Bár eddig testvéremmel egy kenyeren éltem, megtörténhet, hogy ez az egyesség halálom után*

felbomlik". Végrendeletében azt kívánja, hogy ha az utódok a jövőben nem tudnának egymással megegyezni, az egész vagyont kétfelé osszák. Aki a két fél közül a szállást tartja meg, köteles a másiknak az új szállás felépítésében segítséget nyújtani.

Abban az esetben, ha végrendelet nem volt és a felek nem tudtak megosztani, az elöljáróságot hívták segítségül. Ilyenkor az osztozkodásból nagy örökösödési perek keletkeztek. Egy ilyen nagyobb örökösödési peranyag 1812-ből a *Pápai-család* hagyatéki ügye. A szembenálló két fél *Pápai Andrásné* és *Pápai György*. Az előzmények értéséhez tudnunk kell, hogy Pápai Andrásnak két fia volt: György és János.



Pápai György és Pápai János úgy osztozkodott a vagyonon, hogy az egész vagyont, — ami négy kötélalja szállásföldet tett ki, 8 ökörrrel és más jószággal, házzal, — mind a legidősebb fiú, György kapta. János csizmadiamesterséget tanult és azt a mesterséget folytatta is. Vagyoni kárptólásul Pápai Györgytől egy újonnan épült házat kapott a belsősegen. Akkoriban ez volt az általános öröklérend. — A további peranyag során megtudtuk, hogy az előbb említett Pápai Györgynek három fia és három leánya volt. A három ” fiú úgy osztozkodott meg a vagyonon, hogy a szállásföld a középső, András kezén maradt, aki időközben Mátészalkán meghalt. A három fiúgyerek közül a legidősebb: György szintén mesterember volt. György, mint mesterséget folytató örökös nem kapott semmit a szállásföldből, csak egy ócska házat a belsősegen. Ezt is azzal a kikötéssel, hogy apjának ezért 130 forintot köteles megtéríteni. Ezt ifj. Pápai György nem találta méltányosnak és megtagadta a 130 frt. kifizetését., E cselekedetéért az apja, id. Pápai György csúnyán megverte, majd az ócska ház kerítését és az otllévő ólakat a maga házához hordatta. Ifj. Pápai György panasszal fordult az elöljárósághoz, bevádolta apját mostohaságáért, azt mondvá, hogy őt „*a városban lakni nem engedte. Míg az ő házában laktam, legényestől és inasostól engemet kihajtotta, annyira, hogy egész nyarakat a szállásán tölteni kinteleníttem és ezért egy szem kenyérnek való életet sem adott, sőt néki magának, gyermekeinek, cselédjének, egyszóval egész házá népének mesterséggemmel untig szolgáltam*”. Kéri az elöljáróságot,

hogy sérelmét orvosolja, olyképen, hogy a szállásföldről némi kárpótlást kapjon. Kérelmét azzal is indokolja, hogy Pápai András, Pál öccsét úgy elégítette ki, hogy a városban új házat építtetett számára. A három leányt szőlőskerttel elégítették ki. Pápai György panaszával az úriszék is foglalkozott és panaszát, — ahogy ezt korábban is megemlégtettük, — jogosnak találta és 300 forint kártérítést ítelt meg.⁴ E perből nagyjában következtethetünk a XIX. századi öröklésrendre, Ez a rend kb. a század vége felé lassan megváltozott. A leányok ezután se voltak egyenrangúak a fiúgyerekekkel. Az egyenrangúság csak a XX. század folyamán következett be. Körülbelül egy emberöltőnyi ideje, hogy minden, gyermek, tekintet nélkül a korra és nemre, egyformán részesedik a szülői vagyonból.

A XVIII. századi végrendeletek igen fontos források lehetnek a további kutatások számára. A szövegrészből nagyon sok olyan felvilágosítást kapunk, amely nemcsak az öröklésrend szempontjából kelti fel figyelmünket, hanem gazdaságtörténeti tekintetben is. Megismerhetjük az egykori jobbágygazdaság vagyoni felszerelését, termésálladékát, szerszámain, jószágállományát stb. Minthogy ez jelenleg nem feladatunk, a részletesebb ismertetésétől elállunk. Tájékoztatásul azonban közlünk egy 1763-ból keltezett végrendeletet:

„Tellyes Szent Háromság Attya Fiu és Szent Lélek Istennek nevében. Én utolsó beteg ágyamon lévő, mindazonáltal még jó eszemem, hogy még az életemben alább irt becsülletes Személyek előtt, jó és rendes rendet tsinállyak, kivált azon voltam, ha az Úr Isten ezen én nyavallyámban halál által az öröki valóságban ki szállítana jövendő bal kérdéseknek (mely igen könnyen megtörténhetik), eltávoztatásaért és Subscriptiómat megerősítettem.

L-mo. Isten kegyelmébül ámi találtatik az mezőn kívül, abból minden adósságot ki kell fizetni, akár minemű lészen az, vagy neveztetik. Mely adósságtul ámi marad, három részre osztódgyon, úgy mint egyik rész Mari feleségemnek, másik rész János örebbik fiamnak és á harmadik Mihály kisebbik fiamnak.

2.-do. Mari feleségemnek Rebeka leányomnak két 3fü Tinót és két tehenet, úgymint iffiu Szemőköt és Kukorát, Item Mihály édes fiamnak két középsü ökröt és két Lovat, úgymint egyik melly vaknak neveztetik és kisebbik fakó, János örebbik fiamnak 3 két öreg ökröt két, úgymint S. V.^{4a} egy kancza és örebbik fakó.

3.-tio. Feleségemnek öreg Szemük tehén. Jánosnak barna tehén.

4.-to. Feleségemnek Kukorától való idei bornyu, Mihálynak barna 3fü üsző, Jánosnak szőke 3fü üsző.

⁴ Városi lt. 1802/21.

^{4a} Olvashatatlan megjegyzés.

5.-to. Poltáron lévő Maris leányomnak Barnáiuul egy idei bornyú Rebeka kisebb leányomnak rőt tehénnek idei bornya.

6.-to. Jánosnak Csordás Mihályiuul egy tinó, Mihálynak ithon nevelt egy tinó.

7.-mo. Feleségemnek 4 öreg és két fiatal S V* sertés, Ugyananyi Jánosnak és Miskának.

8.-10. Jánosnak ökörszekér, Mihálynak lószekér ekével együtt.

9rno. Háznak felét és Szállásnak felét hasonlóképpen Mihálynak.

10,-mo. Poltáron lévő Maris leányomnak az életből melly el fog adatni egy rása szoknyát testálok.

11.-to. Amely gazdasághoz való szerszám . találtatik három részre osztógyon, úgymint feleségem és két fiamnak.

12.-0. Atyámrul maradt ruhámat János fiamnak hagyom. Sig. Nyiregyháza die 25. Augusti 1763.

Stephanus Sági.

In psentia: Alexandri Reguly, Loci Jud. Notar. Coram: Samuele Jesztrabinyi Loci Rectore.

(Függelék a végrendelethez.)

Anno 1774. die 16 Aug. Több ügyes bajos dolgaink végben vitelére együtt lévén, az-holl idvezült Sági Istvánnak felesége (most Fabri Mátlyásné) fent Testamentomban neveztetett Mihály fiával kérvén bennünket hogy Testamentom szeréni őket eligazttanánk, melly következőképpen végeztetett egyességekbül

Sági Mihálynak az két ökörért az édes Anya tartozik két tinót és amivel többet éri a két ökör, lakodalom költségben imputáltatik. Két lovat, egy tehenet, S V* egy öreg sertést és egy fiatal, avagy három fiatalat válasszon magának. Lószekeret ekével. Eletet együtt dolgozzák fel és szemül kétfelé mérjék. Az egy tinó Testamentom tétele után csakhamar megdőglött. Az egy 3fü üsző helyébe lakodalomra egy marha vágódott le. Mihály mivel reá állott önként az Anyának engedi az házat és szállást azon az áron amint János eladta a magáét és a földet is.

János mindjárt halála után az Atyának maga jussát is ki vette.

Fő Biró Pál Márton és Esküitek.

*

* *

Anno 1775 die 15 May. Bent irt Sági Mihály die 29 Apr. ezen folyó Esztendőben meghalván ki után maradt két ló, egy tehen tavalyi fiával, árpa 6 köből egy véka héjjá, két sák ros, három véka tavasz-búza, egy S V esztendős sertés, ezen jószágot Sági Mihály napája Závacky Andrásné maga takarmányaival telelte, sőt maga is éhségén és zsirozóján élt feleségével együtt, Napájának

haldia óráján Irsanszky Jánosné maga lévén az házban Sági Mihálylyal, kérdeztvén tőle hogy a mi kevés mobiléje vagyon kinek hagyja és micsoda rendelést téstzen, melyre felelt, hogy feleségéi Isten gondviselése alá ajánlja és ami kérése vagyon mind nékie és az Anyának sémit sem, mivel iffiuságát ottan rontotta el (mellyel fide mediante Irsanszkyné meg vallotta). Azért egészben Testamentom szerint feleségének Ítéltetett, ugy törvényesen két vékárul vetett tavasz búzát is, de az felesége Fabri Mátyásnénak egy lovat, ugy szállásán maradt szénáját és szalmáját önként akart adni, de nem acceptálta, hanem, appelai inter Dominium. — Fő Biró Trsztyánszky Márton és Eskütlek. — Ispány Oláh Lukács Pál, Reguly Sándor Uraimék jelenléiben.

N. B. Szállásbéliek referállyák, hogy Závackynének takarmány meg éri volna 50 htot.

*

* * *

A°. 1775. 20 Junii Sub Sede Dominait in Possesione Nyíregyháza celebrata, praesenti causa relata et revisa. Deliberatum est. Sententiam quodicum Loci approbav ... Incolytae Sedis Dmnalis Praeses Josephus Zawathy.”

* * *

A bokortanyákon ma már egészen más a világ. Ma már a gazdák állandó tanyalakók, csak öregkorukra térnek vissza városi házukba, — ha egyáltalán van rá módjuk. A gyermekek közül a legfiatalabb szokta örökölni az apai házat. Ez a szokás a tanyai kinnlakás alatt jött gyakorlatba. Az idősebbek részére az apa új tanyát szokott építeni. Tirpák közvélemény szerint ez tirpák találmány; e vélekedés azonban nem állja meg a helyét, mert a békéscsabai tótoknál is ez a gyakorlat alakult ki; de az Alföldön másfelé is találkozunk vele.

A társas élet alkalmai.

Ma már a társas életnek is más a megnyilatkozási formája. A tanyák világa megváltoztatta a régi közösségi élet rendjét, arculatát.

A legközségesebb alkalmak a következők: *fonóeste (prietka), kukoricafosztó (biel'acka), kenderáztatás, kenderdörzsölő (miacka), tollfosztó (páracka), disznótor (zabijacka), káposzta-gyalulás és taposás (hobl'ovacka), estezés (vecierka), bál bursza, majális stb.*

Fonóeste.

Ma már nagyon ritka. Valamikor több volt a kender, nem volt gyolcsvászon, mindenkinek sok dolga volt a kenderrel. Minden vászon- és szöttesfélét maguk az asszonyok állítottak elő. Ma már csak a zsáknak-valót, pokrócot szokták házilag csinálni. Fonalát ennek sem a gazdasszony fonja, hanem a megdolgozott kendert megfonásra kiadja szegényebb asszonyoknak. Régebben minden gazdasszony foglalkozott télen fonással, sőt erre a munkára még fonó munkásokat is fogadtak. Ezeknek nem volt más dolguk, csak a fonás. Nagyobb-részt férfiak voltak. Főleg a Felvidékről, Kárpátaljáról és Galíciából származtak. A város előljáróságának nem tetszett, hogy minden jöttment ezen a módon letelepedhetett a városban. Elrendelte, hogy „passus nélkül kóborló lengyel-poljásokat tilos a fonásba felfogadni”¹ Nagyon sok taksás családnak az őse ezen az úton került a bokortanyákra. A fonó emberek eleinte kinn dolgoztak a szállásokon és a cselédekkel együtt fontak. Legtöbbje úgy megszokta az itteni életet, hogy sohasem tért vissza szülőföldjére. Amikor a fonók vándorlása megszűnt, maguk a gazdák családtagjai is hozzáfogtak a fonáshoz. Hogy a munka vígabban menjen, esténként mindig más háznál gyűltek össze. Voltak fiatalok, akik külön fonóházat béreltek, ezek mindig idejártak. A leghíresebb fonóházak a *Szentmihályi-úton* voltak. (Ma Bethlen-utca.) Ide még a messzebbfekvő szállásokról is bejártak a legények és szállásbeli cselédek. A fonóestére minden leány kiöltözött, jobb ruhát vett magára. Később a tanyákon is tartottak fonóestét, itt azonban már nem volt szükség külön fonóházra.

A fonóestéken fiatal legények és fiatal házasemberek is résztvettek. Tréfa is volt bőven. Télen, ráérő idejükben, volt erre bőven alkalom. Társasjátékokra nem igen emlékeznek, inkább megtréfálgatták egymást. Ezért nem volt szabad megharagudni, mégha vastag is volt a tréfa. Az öregebbek mondják, hogy a fonóesték legkedveltebb szórakozása a *fonólakodalom* tartása volt. Karácsonytájt a legények női, a leányok pedig férfiruhába öltöztek. Muzsikaszó mellett táncoltak és tréfálgoztak. Vállalkozóbb kedvűek maskarát öltöttek magukra és úgy ijesztgették a félősebb leányokat. Amikor már éjfél felé járt az idő, minden legény ijesztő meséket sugdosott a leányok fülébe. Ettől a leányok nagyon megijedtek és nem mertek egyedül hazamenni. A fonóban mindkét nemből csak a már konfirmáltak vehettek részt; a vezetés mindig a legszájasabb legényé és leányé volt. A süldőleányoknak és legénykéknak még nem volt sok szavuk. Általában sokat dalolgattak. Ilyenkor tanulták el a fiúk és a

¹ Vér. It, 1785/1. E helyen a fonó polyákok névsorát is megtaláljuk.

leányok egymástól az újabb dalokat. Régebben a nótatanulás egyedüli helye a fonó volt. Mindig voltak új szolgálóleányok, cselédlegények akik új nótát hoztak és vittek. A múlt század közepén a fonóban dalolt nóták legtöbbje még tót volt. A magyar nótákat inkább csak a magyar szóra küldött gazdalegények ismerték. A fonás benn a városban csak 11 óráig tarthatott. Ezzel szemben a tanyákon addig, ameddig kedvük tartotta; gyakran csak hajnalban ért véget. Fonóestét csak a hét bizonyos napján tartottak. A fonás ideje december elejétől kb. a farsang végéig tartott. Utána következett a szövés, ez azonban már nem társas, hanem családi munka volt.

Kukoricafosztó.

A régi társas élet alkalmai közül ma is egyik legkedveltebb összejövetel. Ez már a vidámabb társas munkák közé tartozott. Fialat és öreg egyformán résztvett rajta. Mindennemű szájhagyományozásnak ez volt a legalkalmasabb színhelye. A fiatal legények szájkodását az öregek egykori élményeik, tapasztalataik elmondásával ellensúlyozták. Emlegetni kezdték, hogy s mint is volt, amikor ők, az öregek is fiatalok voltak. Az ifjúság egy része érdeklődéssel hallgatta az öregek beszédét, másik része tovább hancúrozott. Az öregek kedvelt beszédtemája volt az első világháború. De szobakerült a gyermekkor, ifjúkor minden más élménye is; megtárgyalták azt is, amit az öregek valamikor az ő nagyszüleiktől — talán éppen egy kukoricafosztó alkalmával — hallottak. Ez az alkalom volt tehát a szóbeli hagyományozás legegyszerűsebb útja. Ma is szokásos. A munka végeztével, amely legtöbbször csak éjfélkor ért véget, a gazda megvendégelte a segítséget. Ilyenkor a megszokásosabb étel a *mákos tengeri*. Módosabb helyen a cukrozott mákos tengerihez mást is adnak, pl. szalonnát, szőlőt, almát, szilvát, végül egy féldeci pálinkát. A kukoricafosztót mindig úgy rendezik a gazdák, hogy egyik nap az egyik, másik nap a másik gazdánál segítenek. Ez a segítség hagyományos szokás. Aki nem megy a másiknak a fosztójára vagy nem küld maga helyett valakit, az maga is segítség nélkül marad, ezzel maga zárja ki magát a bokortanya közösségéből. A kukoricafosztásnak sok apró tréfás szabálya van. Aki munka közben piros csőre talál, arra azt mondják, hogy elmehet aludni, — de természetesen vacsora nélkül. Aki tarkát és pirosat talál egyszerre, annak két vacsora jár stb. A lehántott kukorica-héjat a tírjákok sustyának nevezik. Kítűnő téli tehén-takarmánynak tartják. A fosztóban is sokat dalolnak. A kukoricafosztónak a bokortanyákon és egész Tiszántúlon *hántóka* a neve. A kukoricát is *hántani* szokták. Kedvelt játék a *kormozás*, amit

a kukorica-üszöggel (*Ustilago Maydis*) csinálnak. Aki üszkös csövet talál, félreteszi és alkalmas pillanatban a szomszédja arcára keni. Főleg legények a leányokéra.

Kenderdörzsölő.

Legények és leányok kedvelt társasmunkája. Késő ősszel szokták rendezni, amikor már minden mezei munkának vége, viszont még annyira meleg van, hogy a dörzsölést meztláb a szabad ég alatt meg lehet tartani. Természetesen erre az alkalomra a kendert már előkészítették, megtörték, megtilolták, megfésülték, *kitkába* kötötték stb. A dörzsölés egy hosszú deszkán történik. Felállítanak két bakot, ráfektetnek egy hosszú létrát, tirpák-magyar nyelvjárásban *láp-tót* (tulajdonképen .lábitó') és a létra két oldala alatti földre helyezett két deszkára ráállítják a dörzsölő ifjúságot. Legények és leányok sorjában ráállanak a deszkára egymással szemben, lábuk alá vesznek egy *kita* kendert, s megkezdik a munkát. A létrába fogódnak. Ráállnak a kenderre, lábbal megforgatják, — ha kicsúszik, — lábfejjel ismét összegombolyítják és újra forgatják. Közben teljes testsúlyukkal ránehezedenek, nyomkodják, tiporják. Így megy ez mindaddig, amíg a kender teljesen puha nem lesz, Munka közben a legényeknek bőséges idejük van a leányokkal társalogni, *diskurálni*. A létrához állított sorrend általában ez szokott lenni: egy legény, egy leány, egy legény és újra egy leány stb. Magától értetődő, hogy a dörzsölés közben pajkosságok is történnek és a csintalan legények sokszor kapnak egy-egy csattanós pofont a leányoktól. A csintalanság azonban csak a pajkosság határáig megy el. Néha még ez is elmarad, mert gyakran szerelmes párok dolgoznak egymás mellett és azok inkább beszélgetésbe merülnek el. A bokortanyán rendezett kenderdörzsölőnek mindig nagy híre szokott lenni. Ha valahol neszét veszik, még a tizedik bokortanyából, tehát 10—15 kilométerről is szívesen ellátogatnak a legények. A kenderdörzsölőt mindig este, holdvilág mellett tartják. Rendszerint az udvaron állítják fel a bakot. Ha már minden kendert feldörzsöltek, bő vacsorán látják vendégül a fiatalokat. Ma már elég ritka ez a közös munka, pedig valamikor majdnem minden háznál rendeztek évenként egy dörzsölőt. Különösen a leányos háznál volt szükség rá. Hiszen a leányok kelengyéje valamikor tisztán házivászonféléből került ki. Ma és régebben is, kenderdörzsölő tartása azt jelentette a világnak, hogy háznál eladásra készülő leány van, tehát a szülők már készítik a kelengyét. Az ilyen leánynak bátran lehetett udvarolni, vagyis „*utána járni*”,

Tollfosztó.

A tollfosztó szintén az eleven fiatalágnak való társas munka volt. Igaz, — ebben már a fiatal házasok is résztvehettek. Télen rendezték, amikor úgyszólván sok ráérő ideje volt a tanyai népnek. Ma is megrendezik, hiszen a tollat nem lehet gyárilag előállítani, minden gazdasszonynak magának kell összegyűjtenie. Az összegyűjtött tollat szárítani szokták. Néha két nyárról való toll gyűl össze, amit aztán egyszerre fosztatnak meg. A fosztást akkor szokták rendezni, ha már a háznál férjhez menendő leány van. Amelyik leány már dunyháival is készül, az már valóban az utolsó *dolgát* végzi kelengyéje összeállításában. Az előbb tárgyalt kenderdörzsölő csak jelképes készülődést jelent, a tollfosztó már egyenesen figyelmeztetés arra, hogy az illető leány kelengyéje már készen is van, ha a fosztó lezajlik.

A tollfosztóra is sok legény szokott összegyülekezni. Főleg a rnesszebbfekvő tanyák ifjúsága szeret eljárogatni, mert ezzel az alkalommal széjjel nézhet a leány házában, magában a családban stb. Röviden szólva a tollfosztónak ismerkedő és tájékoztató szerepe is van. A fosztót mindenkor a *házban* tartják. Erre az alkalomra gyakran kiürítik a ház belsejét, a fölösleges bútorokat kiviszik, hogy legyen hely a vendégek számára. Jól fűtik a kemencét is, hogy elég meleg legyen, de egyidejűleg jó puha kalácsot is sütnék benne. A fosztó végén ugyanis nincs vacsora, csak kaláccsal kínálják meg a legényeket és leányokat.

Estézés.

Az estézésnek a bokortanyákon *vecsierka* a neve. Így nevezik magyarul is.^{1a} Ez különféle jellegű, ha csak öregasszonyok jönnek össze, akkor *asszony-vecsierka* a neve, — ha idősebb férfiak a résztvevői, akkor férfi-uecsierfednek hívják. Ezen itóka is előkerül. De van a fiatal legényeknek is vecsierkájuk, ezt nagyobb részt az istállóban tartják. Az asszony-vecsierkán varrnak, fonnak és pletykálnak az asszonyok. A férfi-vecsierkán beszélgetnek, iddognak. A legény-vecsierkán tréfálnak, birkóznak, kártyáznak, faragnak, ügyességüket fitogtatják. Van aki karikás-ostort fon, hámot díszít, tamburát farag, harmonikázik. Általában éjfélig szokott tartani. Leginkább ott szoktak összejönni, ahol több legény is van egy istállóban és az istálló is elég tágas.

Volt azonban a vecsierkának a bokortanyákon egy negyedik faj-

^{1a} A *vecsierka* tirpák-tót szó, jelentése: 'estécske', 'estézéske', átvitt értelemben: 'esti időtöltés'.

tája is, ez azonban nem volt általános. Jelentősége azonban elég nagy volt. A tanyásodás kialakulásával a bokortanyák népe messze elkerült a templomtól. Legfőljebb csak minden második vasárnap férhetett hozzá a lelki táplálékhoz. Ennek a hiánynak pótlására a férfi és női vecsierkáknak azon résztvevői, akik lelki szükségét érezték, vallásos jellegű, *énekes vecsierkákra* gyűltek össze. Az ilyen vecsierkán Bibliát olvastak, Tranosciuszból imádkoztak és énekeltek. Az e fajta vecsierkák kezdetétől tehát az állandó tanyai kinnlakást tekinthetjük. Általánossá kb. a múlt század végén vált. A Biblia-olvasó és Tranoszcusz-énekző vecsierkázó gazda-társaságok tagjaiból toborozódtak a bokortanyákon ismert (szekták) *hívók* is. Elszaporodásukat ilyen úton természetesen vesszük. A vallásos ősoktól származó tirpák népréteg a tanyai világba kerülve, elszakadt a templomtól és lelkipásztorától. A századvégi és századeleji lelki hiányokat, ráérő téli estéken maga volt kénytelen betölteni. Hogy okai közt milyen egyházi vonatkozások is voltak, most nem vizsgálhatjuk.

Disznótor.

A társas munkákat nézve az előbbieknél sokkal szűkebb körű a *disznótor*, a *káposzta-gyaluló* és *káposzta-taposó* alkalma. Elsősorban azért, mert a disznótor már inkább családi jellegű társas munka-alkalom, — tehát nem nagyobb közösségnek rendezett munka. Igaz, hogy régebben a disznótor sokkal népesebb volt, mint manapság, résztvett rajta a rokonság közelebbi és távolabbi tagja egyaránt. A régi disznótor ugyanis nagyon hosszadalmas volt. A sok húst, amikor még nem ismerték a húsdarálót, mind kézzel kellett összeaprítani. A munkához tehát sok kézre volt szükség. Egyszerre pedig nem egy, hanem több disznót vágtak; hiszen ebből kellett élelmezni a szállásbeli cselédséget is. A kolbászhus töltése, a hurka készítése mind nagyon sok munkát jelentett. Ezért nem is egy, de nyolc-tíz férfiemberre volt szükség. A disznótornak nagy szerepe volt a családi hagyományok közvetítésében. Ilyenkor összejött az egész család és a családfő vezetésével megemlékeztek a régmúlt időkről, régi szokásokról stb. A zsíros hús mellé a nyíri szőlő nedvét is sűrűn kóstolgatták, ez pedig megoldotta a résztvevők nyelvét. — A hús besózása és paprikázása mindig az öreggazda felügyeletével történt. Neki volt ebben a legnagyobb tapasztalata és gyakorlata. A disznótor legkellemesebb része a vacsora volt. Erre már külső emberek is eljöttek. A vacsora néha késő éjfélt utánig is elhúzódott. A meghívást mindig viszonzni kellett hasonló meghívással. Ez a szabály még ma is. A disznótor végeztével a gazdasszony minden résztvevőnek ad egy kis kóstolót. Ez kb. egy 20 cm hosszú kolbászdarabból; néhány

hájás pogácsából, tepertőből és kisebb darab hurkából szokott állani. Ez a *kóstoló*. Ezt is viszonzni kell, így parancsolja a szokás. Kóstolót olyannak is küldeni kell, akivel barátságban, jószomszédságban vagyunk.

A káposztagyálulásnak és taposásnak valamikor sokkal nagyobb jelentősége volt. Amíg csak cselédek laktak kinn a tanyán, nagyon sok káposztát savanyítottak. Ez volt a legfőbb ételmezési cikk a sok szalonna és kolbász mellett. A káposzta eltételéhez nem értett akárki. Ezért nagyon keresettek voltak a mesterei. Beszélik, hogy valamikor nyershúst is raktak a savanyítandó káposzta közé, főleg besózott és füstölt húst. Volt aki egy félbárányt is besavanyított. Ma már ezek idejüket múlták.

Kisebbfajta társas munkák.

A régi társas munkák közé kell sorolnunk még a következőket: *nyomtatás (tlacenia)*, *cséppel való cséplés (mlát'enia)*, *vadhajtás, kútásás, falverés*; újabban idetartozik a gőzgéppel való *bércséplés* és *tanyai közmunka*, amit itt porjatted-nak neveznek.

A nyomtatás módja nagyjában megegyezett az alföldi nyomtatás módjával. Ezt a munkát a tírják gazda a Hajdúságban tanulta meg az ottani kiscgazdától. De megismerhették már békésmegyei tartózkodásuk alatt is.

A cséppel való cséplést főleg a felvidéki idénymunkások végezték. Szérűn csépeltek. Csapatokban fogadták fel őket; a munkát terményért vállalták. A cséplők ellátásáról a gazdának kellett gondoskodni. Csépet és hadarót kiki hozott magával. Ezt aztán sohasem vitték vissza, hanem a gazdának hagyták. A nyíregyházi gazdák csépjai ilyen formán mind felvidéki eredetűek. Ma már nem szokás cséppel csépelni, csak akkor, ha a gazdának zsuppszalmára van szüksége. A zsuppszalmát házfedésre szokták félretenni. Ma már csak itt-ott, Szent István napja táján hallani a csépek ütemes kopogását. Valamikor azonban minden udvarban verték a földet hétszámra.

Az egykori nyomtatást és a cséppel való cséplést ma már a bércséplőgép végzi. A cséplőgépnél bérmunkások dolgoznak, akiket jellegzetes nyíregyházi néven percentes-nek neveznek, mert bizonyos percentért dolgoznak. Körülbelül egy emberöltőnyi idejű szokás a bandába összeálló percentesekkel való cséplés. Azelőtt magának a gazdának kellett gondoskodni a munkásokról. A cséplési munkára meghívta az egész rokonságát, ismerőseit, szomszédait. Minthogy ebben a segítségben sokszor egyenlenség keletkezett, a gazdák hasznosabbnak látták a percentes munkások igénybe vételét. Ilyenkor a cséplőgép tulajdonosa egy csapatgazdával állapodik meg, aki

saját felelősségére munkásokat szerződtet a géphez. A csapatgazda tartja fenn a rendet az egész bandában. Ha a gép elvégezte a cséplést, a gazda elszállítja a gép- és percentes-részt a bandagazda házához; az osztozkodás ott történik.

A *falverés* is nagy esemény a bokortanya életében. Egy új házzal, új családdal szaporodik a bokortanya. Ezen mindenki igyekszik otllenni. Olyankor szokták tartani, amikor nincsenek nagyobb mezei munkák, amikor mindenki ráér. Nemcsak a rokonok, hanem egészen idegenek is szívesen segédkeznek benne. Egyik része ássa és szedi a földet, hordja a fálhoz, a másik tömi és döngöli, emeli a deszkákat, cöveket ver, szalmát kever a föld közé stb. A falveréshez sok munkásra van szükség. Ide főleg fiatalokat hívnak, akik jól bírják a munkát. Leányok és fiúk szívesen mennek, mert a falverés kiváló alkalom a két nem munkaképességének a megismerésére.

Idetartozik a valamikor nagy kedvvel megrendezett *vadhajtás* is. Ma már csak elképzelni tudjuk az emlékek nyomán. Régen sokkal szaporább volt a kártékony vad, jobban kellett irtani. Különösen a róka és a farkas tett nagy kárt a szállásokon tartott jószágban. A vadhajtást a szomszédos községekkel együttesen rendezték meg. A nyíregyházi erdő meghajtására nemcsak a városi és tanyabeli lakosságot rendelték ki, hanem résztvett benne a szomszédos Oros, Pazony, Kemece, Székely, Keresztút község lakossága is. Ugyanígy eljártak a nyíregyháziak is a szomszédos határrészek meghajtására. Különösen sokat emlegették a berkeszi és székelyi hajtóvadászokat. A szállásokon lakó cselédség sokszor a maga szakállára is rendezett hajtóvadászatot. Ki lóháton, ki gyalog indult neki a hajtásnak. Mindenki kezében hatalmas bunkó, füttykös volt. A lovas hajtók kezében karikás-ostor pattogott, aminek a végére egy ólomgolyót szereltek, ha farkas került terítékre. Lóháton ülve üldözni kezdték a nádasokba menekülő csikaszkodat, s ha közelébe értek, az ólmos karikás-ostor végét a farkas nyakába penderítették. (Lásd a 13. sz. ábrát a 145. oldalon.

*

* *

A társas munkálatok legutolsó helyén említjük meg azt a *köz-munkát*, amit minden bokortanya a tanyabíró parancsára köteles elvégezni. Ha az utat befújta a hó, vagy elmosta a záporosó, minden házból egy lapátos férfit rendelnek ki az út rendbehozatalára. Az utak gondozása és épségben tartása minden tanyai lakos elsőrendű érdeke. De nemcsak az utakat kell közmunkával rendbehozni, hanem a tanyáközi kutat, mezei kutat stb. A tanyai közmunkát — *poriatkát* — mindenkor a bíró vagy helyettese vezeti,

A társas összejövetelek között nem mellőzhetjük a szórakozás alkalmainak felsorolását sem. Ezek között első hely illeti a *gazdabálai*. Ezt mindenkor a városi gazdakör helyiségében tartják. A tanyaiak bálján minden épkézláb ember résztvesz. A leggyakrabban táncolt tánc a csárdás. Ezt nem a tánciskolában tanulják meg, hanem a *burszákon*. Valamikor nagyon féktelenre engedték a gazdabál hangulatát, újabban azonban a résztvevő rendőrségi közegek jelenléte halkítja a legények fesztelenségét. Ha valamelyik legény jókedvében kurjongatni kezd, — ebben a tírják legények nagy mesterek, — a kivezényelt rendőr mindjárt kivezeti a hangoskodó legényt. Bált minden időben szoktak tartani, még a legszorgosabb dologidőben is. Leglátogatottabbak a farsangtájt rendezettek. Újabban a tanyai iskolákban is rendeztek egy-két gazdabálát, sikere attól függött, hogy milyen volt a részvétel.

A bokortanyák ifjúságának legkedveltebb mulatsága volt valamikor a *bursza*. Főképen nyáron, vasárnap délután rendezték valamelyik bokortanya közepén vagy valamelyik gazda tágas udvarán, kertjében. Rendezők a tanya legényei. Hírét a szomszédos tanyákba is elvitték, — ezek népe is átjött egy kis házi mulatságra, — feltéve, ha nem voltak egymással hadiállapotban. Régebben közönséges paraszttilinkó, újabban citera vagy tambura sőt legújában harmonika hangja mellett vigadtak és táncoltak. Borozás nem volt, csak jókedv. Minthogy a jókedvből gyakran féktelenség, ebből pedig verekedés keletkezett, újabban megtiltották a burszákat. Körülbelül a világháború utáni idők óta tilos minden zenés és táncos bursza tartása a tanyákon.

A bursza szó eredete a tót nyelvből fejthető meg. A gyetvai tótok is ismerik és a nép táncos szórakozását értik rajta. Közelebbi meghatározás szerint A farsangkor tartott táncos mulató alkalom. Zólyom megyében házagnál tartották. Farsang szombatján összegyűltek a legények, s bírót, kocsmárost és nótáriust választottak maguk közül. Összeadtak egy kevés pénzt, ebből fizették a zenészeket. Ha házagnál rendezték a burszát, akkor a ház gazdasszonyának is adtak valami pénzt *mészre*, hogy legyen mivel bemeszelnie a falat, ha tánc közben valaki leverte volna. A burszán résztvevők szintén fizettek vagy természetben hoztak valamit, pl. egy kevés szalonnát.²

ismerik a burszát Liptó megyében és a nyugatitót nyelvterületen is.³ A húshagyó napkor tartott mulatságot nevezik *6urszdnak*. Liptó megyében már 1677-ben szigorú büntetés terhével tiltották a bursza

² Medvecký A. K. id. m. 125, 182. 1.

³ Hula E.: Bursa (fasiangová zábava v krcme) v západnom Slovensku. CeskyLid. 1924. XXIV. 164. 1.

tartását. Azonban a tilalom dacára a nép mégis gyakorolta. 1708-ban újra megismétlik a tilalmat és a mulatozás helyett „az istenfélő viselkedést, bűjtöt, imádkozást ajánlják”. A bursza-tartás ideje a farsang utolsó hetére esik. A tulajdonképeni bursza az utolsó farsangvasárnapon, mindjárt a templomi istentisztelet befejezése után kezdődik. A bursza-rendező ifjak a már előre megbeszélt helyen találkoznak, rendszerint valamelyik kocsmában. Mindegyik legény ünnepi öltözetben van, fényes csizmában, virágos kalapban stb. A legények nyomán hamarosan megérkeznek a leányok és az öregebb asszonyok is. Az asszonyok a falkörűli lócákra ülnek és onnan nézik a fiatalokat. A cigánybanda muzsikájára megkezdődik a tánc, amely másnap reggelig tart. A következő napon csak annyi szünetet tartanak, amíg odahaza megetetik, megitatják a jószágot, s azután újra visszatérnek. A legények maskarában végigjárják a falut, utána megint a *kocsmába* térnek s folytatódik az előző napi tánc, — ki meddig bírja. Ez a bursza Liptó megyében, — amelyből világosan kitetszik, hogy valamikor határozottan farsangi multság volt. Nyíregyházán már nem emlékeznek farsangi jellegére, s leginkább nyáron rendezték. A burszán különféle táncokat táncoltak. Volt olyan tánc is, amelyben csak férfiak táncoltak, ez volt a gácséros-tánc. Ma már senki sem tudja eljárni. Ismerni ismerték, bizonyítja a következő közismert dalocska is, amit a gácséros tánc közben daloltak:

<i>id'e kacor po sorine,</i>	<i>('Megy a gácsér a soron,</i>
<i>Sije boti Katarihe, ... stb.</i>	<i>Botost varr Katalinnak'...)</i>

A burszán táncolt régi táncok közül meg kell még említeni a *kendős* (*ruchikovi*), *nyulas* (*zajackovi-tahec*), *verbunkos* és *botos* táncot. Ez utóbbi kettőt a hajdúsági magyaroktól tanulták el, azonban ma már senki sem tudja hibátlanul eljárni. A felvidéki szolgalegények kedvelt tánca volt a *kolomejka* és a *lapátos* tánc (*lopatkovi tahec*). A kolomejkát az idénymunkára lejáró aratók is táncolták. A világháború előtti időben már csak a *csárdást* táncolták; ennek többféle változata volt, leginkább a *friss csárdást* szerették.

A „*helyi specialitásnak*” nevezett bursza eredete tehát a Felvidéken keresendő. Valószínű, hogy a zólyomi származású gazdareteg honosította meg Nyíregyházán. Feltevésünket az a körülmény támogatja, hogy a *bursza* név — Nyíregyházán kívül — ismeretlen az alföldi tótok körében.^{3a}

A tanyai és városi nép életében valamikor nevezetes esemény

^{3a} A Réz-hegységben lakó tótok a burszát *muziká-nak* nevezik. Saját gyűjtésemből.

volt az évenként megrendezett *majális*. Gyerekek számára tartogatták, de résztvett benne majdnem mindenki. *Dienes István* megállapítása szerint a majális tartásának kezdete körülbelül a múlt század hatvanas” éveiből keltezhető.⁴ Annak idején a beszállásolt *vasas németek* szokása volt, hogy valamelyik májusi vasárnap rezesbanda szavával kivonultak a bujtosi ligetbe. Minthogy itt jó zene szólt, ennek kedvéért később a ráérő városi legények és leányok is kikísérték a majálist tartó vasas németeket. A városi mintára később a tanyai gazdák is rendeztek ilyen majálist gyermekeik számára. Ezt a szokást aztán az iskolák is meghonosították és rendszeresítették. Azóta hagyományosan megtartják. A majálison körhinta, cirkusz és sokféle verseny, látványosság várja a gyerekeket. Ma minden iskola, — még az ev. fiúgimnázium is, — külön majálist szokott tartani, melynek a színhelye Sóstón van.

Ebbe a csoportba tartozik az *országos vásár* is, ami a népeletben igen fontos esemény. Régebben a nyíregyházi vásároknak sokkal nagyobb híre volt. A nyíregyházi vásárokat számontartotta az egész Felvidék iparos társadalma. Liptó, Szepes, Zemplén, Zólyom, Gömör, Sáros, Abauj, Ung, Bereg, Borsod, Nógrád és Heves megye közönsége látogatta. A felvidékiek azért látogatták szívesen, mert a tiszántúli magyar környezetben ezen a helyen a *tót nyelvvel* is boldogulhattak. A felvidékiek olyan árút hoztak, amit csak a felvidéki vásároknak lehetett kapni. Leginkább fazekas, tímár, kádár, bognár, mézeskalácsos, könyvkötő, képárús, kosaras, fafaragó, esztergályos, gubás, csizmadia és mindenféle gyolcsos kereste fel a vásárokat. A fazekasok főleg Gömör megyéből jöttek. A gömöri fazekasok alföldi, szorosabban véve nyíregyházi kapcsolatait *Vrbovcan M.* foglalta össze.⁵ Közlése szerint a süvetei fazekasok úgy jártak Nyíregyházára, „*mintha hazajártak volna*”. A kádárok és bognárok Nógrádból és Gömörből jöttek. Nagyon hasznos faárut hoztak a zólyomi *furmányosok* is, legfőképen zsendelyt. A tímárok Jolsvárról jöttek, mézeskalácsosok Pestről és Debrecenből, könyvkötők és képárúsok Abaujából, a kosarasok Zemplénből, Ungból és Beregből. Gubások Gömörből és Debrecenből, csizmadiák Miskolcra, a gyolcsosok Liptó, Szepes és Árva megyéből. Egyes felvidéki mesterek, látván, hogy Nyíregyházán sok gazda lakik s a városnak jó piaca van, letelepedési engedélyt kértek, s így állandó polgárai lettek a *városnak*. Nyíregyháza egykori céhéletét, régi iparát ezek a mesterek lendítették fel. A vásár mindenkor eleven volt, ilyenkor a lacipecsenyés sátrak hosszú

⁴ *Dienes I.* id. m. 82. I.

⁵ *Vrbovcan M.*: L'udové hrciarstvo v Siveticiach. SlovJedn. 1942. X. 17. 4. 1.

sora állott a Szentmihályi-út mentén, korábban a régi Vásártéren, a mai Honvéd-utca végében.

Vallásos élet.

Az eddigi vallási néprajzi vizsgálatok már megkísérelték megrajzolni egyik vagy másik magyar terület katolikus vagy református lakosságának vallási néprajzi képét.¹ A magyar, helyesebben a magyar-tót evangélikusság ilyen irányú megfigyelésével eddig senki sem foglalkozott.² A nép felekezetek szerinti vallási hagyományait is össze kell gyűjtenünk, mert csak így juthatunk el a hagyományvilág teljességéhez. A részleteknek az ismerete itt is van olyan fontos, mint bármely más tárgycsoportban. A vallási vonatkozású néprajzi anyag fontosságát *Schwartz Elemér* hangoztatja.³ leginkább. A továbbiak során eldöntendő volna, hogy mi tartozik ide? A vallási néprajz célkitűzései még nem egészen világosak előttünk. *Naumann* szerint: „Az egyházi (vagy vallásos) néprajz felöleli mindazt a néphagyományt, mely az egyházzal kapcsolatos, vele valamiképpen összefüggésben van, így elsősorban idetartozik mindaz a műveltség-adomány, amelyet a nép egyenesen az egyháztól kapott és amelyet a saját módja szerint tett magáévá. De idetartozik mindaz a más néphagyomány is, amelynek a gyökere nem az egyházban él, de amelyet a nép az egyház légkörébe hozott és így adott neki egyházas jelleget.”⁵ — *Schwartz Elemér* szerint a vallási néprajz területéhez tartozik a néphit, néperkölc, népliturgia, „és pedig tekintet nélkül arra, hogy milyen vallás keretébe tartozik a nép”. A vallási néprajz a vallási néphagyományok eredetét történeti oknyomozó módszerrel oly célból kutatja, hogy kimutassa, mi a vallásos emberben az eredeti, azaz ősnépi és mi a magasabb műveltségből származó hatás.⁶

¹ *L. Illyés Endre*: A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel a vallásos világra. Szeged. 1931. — *Bálint Sándor*: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bpest. 1938. — Nem szorosan vett néprajzi, de a néprajz területét közelről érintő dolgozat *Illyés f.*: A magyar református földművelő ifjúság lelki gondozásának története. Debrecen. 1936. c. munkája. — Értékes tanulmányai vannak a katolikus vallási néprajz köréből *Karsai Géza*nak is.

² Erre vonatkozóan csak a magam kezdeményezésére hivatkozhatom. *Márkus Mihály*: Evangélikus néphagyományok. Keresztyén Igazság. 1941. 6. sz.

³ *Schwartz Elemér*: Vallási néprajz. *Ethn.* 1928. 165. 1. — Néprajz és új útjai, — katolikus néprajz. *KatSzeml.* 1934. 408—416.

⁴ *Naumann Hans*: Christentum und deutscher Volks Glaube. *Zeitschrift f. Dkunde.* 1928. 54. 1;

⁶ *Schwartz Elemér*: Néprajz és új útjai... 412. h

A felekezet szerinti néphagyományok Összegyűjtése és vizsgálata azért is fontos, mert e munka nyomán világosabban láthatnók, hogy az egyes egyházak, így az evangélikusság is, miképpen vett részt egyfelől az egyetemes keresztyén, aztán a magyarhoni néphagyományok őrzésében, — másfelől pedig a lutheri tanoktól formált lelki tulajdonságai miképpen befolyásolták néprajzi képének alakulását.

A vallási néprajzzal foglalkozó német szakirodalom saját területén különös gonddal végzi ezt a munkát. Figyelmét kiterjeszti a német szórvány-evangélikusság szerepére is. Főleg azt kutatják, hogy milyen hatások érik idegenben a hagyományos evangélikus vallási népeletet.⁶ A fenti kérdéseket és szempontokat magunkra alkalmazva, vizsgálnunk kell a nyíregyházi tót eredetű evangélikusság vallási néphagyományait.

Nem szorul bizonyításra, hogy népszokásaink alakulásába nagyon sokszor beleszóltak az egyház részéről is. Természetesen az evangélikus egyház sem kivétel ez alól, éppen Nyíregyházán. A családi hagyományok leírása során láthattuk, hogy a lakodalmak tartását az egyház mindig szűkebb korlátok közé szorította. De nemcsak Nyíregyházán, másutt is hasonló volt a törekvése. *Szenicei Bárány János* felpéci evangélikus lelkész szintén kárhoztatja az akkor uralkodó népszokásokat. 1756-ban írott Instrukciójában ezeket írta: „*Tiltjuk a más és harmadnap lakodalmazást, úgynevezett Tyúkverőbe való járást, házról-házra való farsangolást. Tiltunk a lakodalom felett minden otsmány trágyár beszédekei, otsmány versmondásokat, úgy a sok hiábavaló beszédekkel és abból folyó bűnnel járó nász előjárást.*” Ugyancsak tiltja a gyerekek Balázs- és Gergely-napi járását, mondván, hogy „*otsmány énekeket mondanak, bohócos ugrádozásokat tesznek*”. Mindezek helyett Bárány János egyházi énekek éneklését ajánlja. Szerinte a szalonnás nyárs körüli Balázs-napi ugrálás a „*mi magyaraink közt tót mester uraimék által behozott bolond dolog.*”⁷

A továbbiakban a vezető szempont leghelyesebb módja az volna, hogy csak a sajátosan evangélikus vonásokat emelnénk ki. Kiinduló pontul is a lutheri egyháztanok érvényesülését vizsgálánk a bokortanyák 'népének' életében, s a Biblia ígéinek szerepét, azaz a bibliai erkölcs és a gyakorlati élet viszonyát kutatnánk. Ezt azonban külön feladatnak tartjuk.

A bokortanyák népe alapján véve nagyon vallásos természetű.

⁶ *Schreiber. Georg*: Kirchliche Volkskunde. Berlin 1928. Deutsche Forschung 6. I.

⁷ *Harsányt István*: Adalékok a magyar népszokások történetéhez. Ethn. 1915. 129—130. Ez az adat a magyar népszokások eredetére, elterjedésére nézve figyelemre méltó.

Ünnepe annyi, mint a többi protestánsé. Igaz, hogy az öregebb gazdák azt mondják, hogy volt idő, amikor a katolikus ünnepeket is megtartották. De nem benső meggyőződésből, hanem tiszteletből. A jobbágyvilág idején a földesúr katolikus vallású volt és iránta érzett' tiszteletből megtartották a földesúr ünnepeit is, bár nem szorította rá őket senki. Talán ennek a szokásnak maradványa, hogy az Úrnapját és Kisasszonynapját ma is félünnepként megünneplik. Nem öltenek ünnepi ruhát, de nem is dolgoznak.

Az egyházi ünnepeket szigorúan illik megtartani. Vasárnap nem szabad dolgozni. Ilyenkor csak az olyan munka megengedett, amely a jószágetetéssel és itatással kapcsolatos, a mezei munkát szigorúan elítélik. A naptári év, az ünnepek szerint szakaszokra oszlik. A szakaszokat nagy ünnepek választják el. Az evangélikus egyházi rendtartás szerint az egyházi év advent első vasárnapjával kezdődik. Ezzel kezdődik a karácsonyi ünnepekör, mely mint minden keresztyén egyházban, zárt ünnepekörként (tempus clausum) szerepel.⁸ Nagy ünnepnek számítanak a következők;- két karácsony, újév (néhol az óév utolsó estéje is), vízkereszt (néhol febr. 2., mint Krisztus bemutatásának ünnepe), nagypéntek (a legnagyobb evangélikus ünnep!), húsvét két napja, áldozócsütörtök, pünkösöd két napja (néhol Péter-Pál napja).⁹ A kettős nagyünnepek második napja is olyan ünnep, mint pl. a vasárnap, tehát minden munka tiltott. Mint az előbbieken említettük, a bokortanyák népének vannak télünnepei is, — ilyen pl. az Úrnapja, gyertyaszentelő, Boldogasszony-napja és halottak napja. A házimunkák egy részét a nagy ünnepek sorrendje és ideje szabja meg. A jeles napokhoz számos gazdasági munka kezdete vagy vége kapcsolódik.

Az adventi vasárnapot szám szerint is számontartják. A templomban is más-más énekek kerülnek sorra, — a pap is más-más adventi igét választ. Vannak, akik a katolikusokkal együtt adventi böjtöt is tartanak. Adventban nem szokás lakodalmazni; ezt más alföldi evangélikus vidéken is így tartják.¹⁰ Az öregek szerint előfordult, hogy a taksások advent idején ostyát sütöttek, ez azonban nem volt általános szokás. Kb. 1930 óta városi hatásra néhány nagygazda mikuláscsomagot ajándékoz gyermekeinek. A tanyaiak közt szokatlan, nem ismerik, idegenkednek tőle.

A karácsonyi ünnepekör legkiemelkedőbb pontja a karácsony estéje, amit a bokortanyákon magyarul és tírják-tótul egyformán

⁸ *Jobst Albrecht*: Sammlung kirchlicher Sitte. Leipzig, 1938. 13. 1.

⁹ *Hörk József*: Cura pastoralis. Utasítások a lelkipásztori gondozás miként való gyakorlására. Pozsony, 1903. 25; 1.

¹⁰ *Rell L.* id. m. 179. 1.

vilijának neveznek. A vilija-este megünneplésére már napokkal előre készülnek, sütnek, főznek, egész nap nem esznek. Mindent kitararítanak, hogy a földre lejött isteni Gyermekek tiszta hajlékot találjon. Vilija estéjén a jószágot is jobban megetetik, hadd érezze az is, hogy rendkívüli nap van. A jószág, ha nem kapna elegendő takarmányt, elpanaszolná Jézusnak. A vilija-esti vacsora lakodalmi méreteket szokott ölteni. Az asztalt hófehér háziszóttos abrosszal terítik le és körülbelül negyven év óta kicsiny, de csinos karácsonyfát állítanak az ablak alá. A karácsonyfa állítását csak akkor mellőzik, ha az árát nem bírják megfizetni. A vilija-esti vacsora az ősi napforduló tiszteletére, a jövő évi termékenység biztosítására vonatkozó céltakat tartalmaz. Megfigyelésünk szerint a vilija-estének áhítatos és lakomával egybekötött jellege és megtartása Kelet-Magyarország felé sokkal intenzívebb, mint nyugat felé. Az est elnevezésében is ezt találjuk, mert amint tudvalévő, a karácsonyestét egész Tiszántúl, (különösen az északkeleti felén) *villának* nevezi a magyar nép. A kárpátaljai ruszinok a karácsony-estében a legnagyobb ünnepet látják és ezt ennek megfelelően ülik meg. A *vilija* szó náluk is sokféle ismeretes, különösen a magyarsággal szomszédos területeken. Hasonló a helyzet a tót népterület felé is. *Bobek* szerint a *vilia* elnevezés a tót nyelvterület északi és keleti fejen általános.¹¹ Magyaroknál és tótoknál általános szokás, hogy vilija-estén az egész házat szalmával hintik tele. A szalmahintésről *Manga János* azt tartja, hogy régebben az egész ország területén általános lehetett.¹² Feltevését mi is valószínűnek tartjuk, mivel 1663-ban még a református Debrecenben is szokás volt a háznak karácsonyesti szalmával való behintése.¹⁸ *Klinger* kutatásai szerint a lakomával egybekötött szláv karácsonyesti szertartásokat görög és római saturnáliákkal lehet összehasonlítani. E szerint a keresztényiség előtti kultusz maradványai.¹⁴

A háznak szalmával való behintése a néphit szerint annak emlékeztetere történik, hogy a kis Jézus is szalmán született. Ezen a szalmán hancúroznak a gyerekek. A szalmának rosszat távoltartó ereje van. Karácsony után az összetaposott szalmát összegyűjtik és elteszik. Ha beteg a jószág, ezzel almozna alá, — ha férgetes a gyümölcsfa, ezzel a szalmával kötik körül a törzsét. Békéscsabán ebbe a szalmába ültetik a kotlót, mert így jobban kelnek a kis-csirkék.¹⁵

¹¹ *Bobek* W. id. m. 235. 1. — L. még *Bednárík R.*: Duchovná a hmotná kultúra... 84. 1.

¹² *Manga János*; Ünnepi szokások a nyitramegyei Menyhén. Bp. 1942. Népr. Füz. 9. 22. 1.

¹³ *Csefkó Gyula*: Régi feljegyzések a méltatlan ünneplésről. Ethn. 1931. 152.1.

¹⁴ *Klinger Witold*: Obrzedowosc ludowa Bozego narodenia. Poznan. 1926.26.1.

A vacsora idejére régebben az asztal alá mindenféle mezőgazdasági szerszámot raktak, pl. ásót,, kapát, ekevasat, fejszét stb. Ma már nem szokás. A vilija vacsorájának hagyományosan megszabott ételei voltak. Ma már csak nagyon kevesen igazodnak ehhez. Az evangélikusoknál elmaradhatatlan volt a frissen sült kolbász. *Pechány* szerint ez a felvidéki tótoknál másutt is általános volt, de ott is csak az evangélikus vallásúaknál.¹⁶ A sok jó húsféle mellett okvetlenül fogyasztandó eledel volt a *mákos bobályka*, vagy mákos guba. Tirpák-tót elnevezése: *opekance*. Felső-Tiszántúl és Kárpátalja leg-sajátosabb karácsonyesti étke; *Húsek*” és *Bogatyrev*¹⁸ is úgy emlékezik meg róla, mint elmaradhatatlan karácsonyi ételről. Ismerik a gömöri tótok is.¹⁹ A vacsora legutolsó mozzanata a diótörés volt. Közvetlen a padlásról lehozott dióból válogatás nélkül mindenki vett egyet és feltörte. Akinek a diója hibás volt, az el lehetett készülvén minden rosszra abban az esztendőben.

A vacsoráról maradó kenyér-, kalács- és ételmorzsát karácsony reggelén még ma is a tyúkoknak szórják. A szórást mindenkor a gazda végzi, mégpedig oly módon, hogy a morzsalékot a lába között hátrafelé szórja, közben ezeket , mormolja magában: *Tutu z vajci, — aj ja z vajci!*” (Tyúk is tojásból, én is tojásból.) Ez a tirpák szokás azonos azzal a lipitói tóttal, ahogy a férfi ott is a gatyáján szórja a sárga kását a baromfinak. Közben *ugyanazokat* mondja.²⁰

A vacsora után általános családi szokás volt, hogy a családfő vezetésével a Transzsciuszból karácsonyi énekeket énekeltek. Az éneklés néha éjfélig is eltartott. A legfőbb vilija-esti evangélikus szokás volt a *kántálás*, *énekelni-járás* szokása. Valamikor a *rektor* járt a házakat, vele jártak a *mendikánsok* is (apátlan, anyátlan árva-gyerekek), főleg akiknek jó hangjuk volt.²¹ A tanyák világában a rektor szerepét a fiatalok vették át. Kivált szolgálégyenyek jártak nagy kedvvel. Nógrád megyében a pásztorok szokása volt az egyházi énekek éneklése²² Az éneklés *előtt* illedelmesen megkérdezték a háziakat, hogy szabad-e Istent dicsérni? Ha engedelmet kaptak, akkor elénekeltek a megfelelő karácsonyi éneket (Narodil se Kristus Pán = A Krisztus megszületett). Aztán kellemes karácsonyi ünnepet kívántak a ház gazdájának, s egész házanépének. Az ének után a háziak

¹⁶ *Pechány A.*: A tótokról. Bp. 1913.101.1.

¹⁷ *Hasek J.* id. m. 282. 1.

¹⁸ *Bogatyreo P.*: Der Weihnachtsbaum in der Ost-Slowakei. Germano-slavica. M. 255 1.

¹¹ *Nemzet Jankó*: Vianoce na dedine. SlovJedn. 1942. XII. 23.

²⁰ *Chotek K.*: Zvykoslovi id. h. 279. 1.

²¹ Ág. h. ev. egyh. lt. T. I. 86. 1.

²² *Lucansky A.*: Poverý a zvyky v novohradskom kraji. SlovJedn. 1942. X. 13.

behívták a kántálókat és megkínálták valami harapnivalóval, majd egy kis itallal. Búcsúzás közben a gazda pénzzel is megjutalmazta az éneklőket. A kántálással azonban sokszor visszaéltek a legények. Italtól indultak el; ez ellen a szigorú papok erélyesen kikeltek, így volt ez pl. Szarvason is, ahol 1792-ben Tessedik Sámuelnek kellett tilalmazni e szép szokás profan izálását.²³

De nemcsak vilija estéjén jártak kántálni, hanem karácsony reggelén is. Ekkor azonban már csak kisleányok és kisfiúk jártak a családokat. A kisleány a következő versikét szavalta ilyenkor:

<i>Ja mal'ická, he vell'ická,</i>	<i>('Én kicsike, nem nagyocska,</i>
<i>Pítan sebe do kosícka,</i>	<i>Kérek szépen kaskámba,</i>
<i>Panej matki kolácik,</i>	<i>Gazdasszonytól kalácsot,</i>
<i>Ol pán oca durácik,</i>	<i>Gazduramtól durákat, (pénzt)</i>
<i>Pán Boh daj vám dobrí d'en l</i>	<i>Adjon Isten jónapot.</i>
<i>Aj budácne k vám prid'en.</i>	<i>Jövőre is eljövök.)</i>

Ha a kántáló kisfiú volt, akkor ezt szavalta:

<i>Ja mal'ickí zjacok,</i>	<i>('Kicsi diák vagyok ám.</i>
<i>Mán ostrí bicacok. .</i>	<i>Van egy éles kisbicskám.</i>
<i>Zabili st'e svinku,</i>	<i>Ha öltetek disznócskát,</i>
<i>Dajt'e mi slahinku!</i>	<i>Adjatok kis szalonkát!</i>
<i>Prosín pekne, hehehe!</i>	<i>Szépen kérek hehehe!</i>
<i>Dajt'e mi aj orehe!</i>	<i>Diót is a zsebembe!</i>
<i>Pán Boh daj vám dobrí d'en!</i>	<i>Adjon Isten jónapot!</i>
<i>Aj budácne k vám prid'en.</i>	<i>Jövőre is eljövök.)</i>

Ezek a kántáló versek általánosoknak látszanak; a tót néprajzi irodalom többielől is közli. Az egyes változatok között nincs semmi lényeges vagyó eltérés.²⁴

Ugyancsak karácsony reggelén jártak a fehér ruhájú betlehemesek. Ezek *katolikus* gyerekek voltak, de minden evangélikus család szívesen fogadta őket. Kétféle módon házaltak, az egyik csoport csak énekelt és díszesen felszerelt betlehemmel járt. A másik csoport már betanult jelenetet adott elő. A tanyai evangélikus családokhoz a *simapuztai* betlehemesek jártak, de volt olyan csoport is, amelyik Hajdúdorogról jött a nyíregyházi tanyákra. Az elmondott szöveg részint komoly, részint tréfás tartalmú. Az eleje egyházi eredetű kánonszövegre emlékeztet, a vége azonban tréfás pásztorjátékká

²³ Tessedik S. id. m. 75. 1.

²⁴ Hreblay G.: Brezno. SbornMuzSlovSp. V. 70. 1. — Krajcovic S.: L'udové zvyky a obycaje. CasopMSlovSp. 1902. 7. 1. — Klimo A.: L'udové zvyky a obycaje. CasMuzSISp. 1899. — Chotek K.: Cerovo. NárodopVestnČsl. I. 232. 1.

alakul, ahogy ezt máshelyről ismerjük.²⁵ Az egyházi eredetű karácsonyi játéknak a pásztorjátékká válása megvan a keletitótokná! és a ruszinoknál is.²⁶

A simái betlehemjárók öten vannak. Két angyal, két pásztor és egy öreg. Ha valamelyik házhoz érnek vagy benn járnak valamelyik bokortanyában, akkor a betlehemet az angyalok viszik. Ha valahol kinn járnak az úton, mezőn vagy a kertek alatt, akkor a pásztorok fogják kézbe. Az angyalok és a pásztorok egyformán vannak öltözve: fehér, bő gatyva, lobogós ing, vállukon keresztben piros, derekukon kék szalag. Fejükbe pántlikás csákót vágnak. Kezükből pléhcsörgős *oláh-bot* ('pásztorbot') van. Az öreg bundába burkolózva, bundabőrből készített álszakállal és bajusszal, tollseprős téli sapkával lépdel, de járása gangos, rátarti. (Az elmondott szöveget nem közöljük. A gyűjtött anyag hozzáférhető helyen, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában megtalálható: No. 691. sz. alatt.) Az egészről még csak annyit tartunk szükségesnek megemlíteni, hogy a szereplők éneke, imádsága és párbeszéde nagyjában azonos az *Ortutay Gyula* által közölt bátorligeti betlehemes játék megfelelő részeivel.²⁷

Szilveszter napján késő délután vagy este minden gazda elmegy a templomba. Éjfélkor harangzúgással üdvözlük az új esztendő, újabban könyörgő istentiszteletet is tartanak, ez azonban újkeletű dolog.

Újév napja a vasárnapal egyenrangú ünnep. Legáltalánosabb szokás, — országszerte gyakorolják — a boldog újesztendő kívánása. Régebben idős gazda-emberek már kora reggel végiglátogatták egymást ebből a célból; a jókívánat mindig valami rigmus formájában történt. A leggyakoribb versbe szedett jókívánat így hangzott:

<i>Vinsujen na tento novi rok,</i>	<i>('Kívánom néktek az újévre,</i>
<i>Abi ván vipadou s peci bok.</i>	<i>Hogy essen ki a kemence oldala.</i>
<i>A zo safi'a ucho,</i>	<i>Daljön ki a dézsa füle,</i>
<i>A ζ gazd'inej brucho.</i>	<i>És a gazdasszony hasa.</i>
<i>Pán Boch daj dobri d'en l</i>	<i>Adjon Isten jónapot!</i>
<i>Aj na rok ván prtd'en.</i>	<i>Jövő évben is eljövök.)</i>

E verses jókívánatok az egész tót nyelvterületen közismertek. Ugyanolyan szöveggel ismerik Hontban és Nógrádban is. *Dienes István* a fenti újévi rigmust kisleány szájára adja, ez nyilván elírás, hiszen tudvalévő, hogy újév napján a nőnek nem szabad, — még

²⁵ *Viski Károly*: Drámái hagyományok. A magyarság néprajza. III.¹ 335. 1.

²⁶ *Húšek J.*: Národopisné hranice mezi Slovákya Karpatorusy. id. h. 282. 1.

²⁷ *Ortutay Gyula*: Szabolcs vármegye népi kultúrája, id. h. 256—258. 1.

²⁸ *Krajcooic S.*: L'udové zvyky a obycaje. CasopMSISp. 1902. 8. 1.

kisleánynak sem — a házból kilépnie, mert ez mindig rosszat jelentett. Újév napján nőnemű személyt még csak látni se szerettek.²⁸ Az elmondott verseknek kultikus eredetű a tartalma. Az évkezdet mint tudjuk, minden népnél valami jelképes elvászto, szerencse-varázslá és gonoszűző cselekvéssel járt.³⁰

Az újév napja más szokás miatt is nevezetes nap volt. Ezen a napon járt házról-házra valamikor a pap és a *rektor* is. Házalásukat *koledálásnak* nevezték. Régi közlések szerint ezen a napon szentelték meg a házakat. A koledáló pap minden családot meglátogatott és megáldott. A koledálás nagyon régi egyházi szokás-intézmény. Még a középkorban terjedt el. Mint a szó alakja mutatja, a latin *calendae*-ből származik, s átvétele a keresztyénség átvételével egyidejű. A rómaiak koledálása barátok, ismerősök látogatását jelentette, akik ilyenkor jókívánatok végett járták a házakat. Kelet felé haladva sokkal eredetibb formában szokásos. Az egyházi koledálás már csak továbbfejlett formája az eredeti szokásnak. A tótoknál egészen a közelmúltig fennmaradt, s csak a legújabb időben hagytak fel vele.³¹ Először a papok hagyták abba, — a rektor még egy ideig továbbfolytatta. Evangélikus és katolikus tótok egyformán gyakorolták.³² Az újév napján a pap már a szószéken kihirdette a híveknek, hogy merre fog jární. A háznép előre készült a fogadására.³³ A koledálás lényege a következő volt: a pap, a rektor, esetleg a kántor vagy organista és az egyházfi, mendikánsok kíséretében minden családot meglátogatott. Velük járt még 2—3 erős férfi, aki a zsákokat kezelte. A pap erre az alkalomra teljes díszbe öltözött. Amikor valamelyik házba beléptek, a rektor egy újévi énekét énekelt a Tranoszcziusból,³⁴ — úgyszintén a kimenetelkor. A koledálókat megérkezésük után leültették, a pap minden egyes családnál a házba való belépéskor valami áldás- és jókívánat-félét mondott a Bibliából. Utána kikérdezte a családtagokat, s ahol panaszok merültek fel, meghallgatta; vigasztalt és tanácsokat osztogatott. A gyerekeket megegzaminálta, egy-két kérdést adott fel nekik a kátéból stb. Amíg a pap a családdal foglalatoskodott, a zsákos férfiak az asztalra kikészített ajándékot, legtöbbször terményt, zsákjukba takarították. — A XVI. Szá-

²⁹ *Dienes István* id. m. 91. 1.

³⁰ *Chotek K.* id. m. Zvykosbvi 280. 1.

³¹ *Bogatyrev P.*: Polaznik u juznih Slowjan, Madjar, Slowaków i Ukrajinców. LudSlow. III. — *Famera V.*: Vianoce v spisskej dedine Letanovciach. CeskyLid. 1924. 129. 1.

³² *Kollár J.* Národnie zpiewanky. Buda. 1834. I. 409.

³³ *Husek J.*: Hranice mezi zemi Moravskoslezskou a Slovenskem. Prága. 1932. 259. 1.

³⁴ A szokásos újévi ének: Rok nowy zase k nám prisel ('Újra itt: az újév') — volt

zadban a felső magyarországi vármegyékben mindenféle erősen tiltották a koledálást. A tilalom eredményeképpen egy időre meg is szűnt. Később azonban, — valószínűleg gazdasági okok kényszerűsége következtében, — újra általános lett. A XVIII. századi felvidéki evangélikus gyülekezetekben mint általános szokással találkozunk vele. A XIX. században is sok helyütt gyakorlatban maradt.⁸⁵ Néhol; ha a pap felhagyott is vele, a rektor tovább folytatta, gyakorolta. A rektori koledálás azonban már más természetű volt. Nem egyedül járt ő sem, hanem a mendikánsokkal. Néha két csoportra osztotta őket és egyszerre két helyen is koledáltatott magának. A koledáló mendikánsok minden háznál énekeltek egy újévi éneket és valame-lyik értelmesebb gyerek elmondott egy alkalmi verset.^{35a}

A rektori koledálás és a mendikánság intézményének megszüntével nem szűnt meg az újévi felköszöntés, — amennyiben fiatal suhancok, gyerekek ezután is végigházalták a családokat. Az intézményes házalás megszűnt, de mint szokás fennmaradt. Az énekléssel felhagytak, de a versmondást továbbgyakorolták. A kapott ajándékot, legtöbbször néhány fillért, kalácsot, megtartották maguknak (u. i. amíg a rektor utasítására koledáltak, az ajándék a rektort illette). Az újévi versek közül mutatóban közlünk egyet:

*Vinsujen ván f tonto novom roku,
Chlapci ziju ako pri jarmoku.
Medzi trhi vrabec cirikuje,
Pána Boha pekhe oslavuje.
Síkora ka vraví: cin-cin-cin.
Narod'iu sa Boží sin.
Sova vraví: hu-hu-hu!
Bud' chvála Hospod'inu!
Kebi son ja bou do skoli chodievau,*

³⁵ Holuby L: Obrázky zo Slovenska. SlovPohl'. 1897. 42. 1.

^{35a} Mályusz Elemér szerint a koledálás aligha származik a latin *calendae-ból*, hanem inkább a *collecta-ból*. A kollektá, mint tudvalevő, a XVIII. században a protestáns kollégiumok togátus diákjai által összegyűjtött adományösszeg volt. Ez egyrészt a kollégium anyagi erejét növelte, másrészt sok szegény diák megélhetését tette lehetővé. Mint ebből is látható, ez a kollektázás más természetű cselekmény volt, nem olyan, mint a lent említett koledálás. Nyíregyházán mind a két intézményt ismerték. Mint arról máshelyütt is szó van, a nyíregyházi gyülekezetben az eperjesi kollégium diákjai kollektáztak. A koledálást azonban a papok és a rektor gyakorolták. A *collecta koleda* származtatása nyelvészetiileg is nehézségbe ütközik, míg a *calendae koleda* íjldődés egészen szabályos. L. ugyanezt a véleményt a Nyr. 1909. 473—4. lapján is.

A kollektázásra vonatkozólag I. Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. Jó-zsef és a magyar protestantizmus. Bp. 1939. 543. 712. 1.

Bou bi son van inaksi vers povedau.

Tento je Ven takí domácní,

Ni je vera dost' statoche vidatní.

Pán Boch daj dobrí d'en!

Aj buduche zas pria" en.

(Köszöntlek titeket az újévben,

Kisfiúknak most áll a vásár.

Tövis közt a veréb csiripel,

Dicséri az Úristen nevét.

Cinege mondja: cin-cin-cin I

Megszületett az Istenfia.

Bagoly mondja hu-hu-hu!

Hála legyen az Istennek í

Hogyha én iskolába jártam volna,

. Különb verset mondtam volna.

Ez csak amolyan itthoni,

Nem elég csinos kiállítású.

Adjon Isten jónapot!

Jövöre is eljövök')

A múlt században magyar köszöntőkkel is találkozunk/Még nem elég gördülékenyek, de jellemző rájuk, hogy változataikat a szabolcsmegyei magyarságnál is megtaláltuk. Mutatóban álljon itt ez a két példa:

Ez újév reggelén

Minden jót kívánok.

Amerre én járok,

Nyílnak a virágok.

Még a hó felett is

Rózsa nyiladozzon,

Dalos madár zengjen

Minden rózsabokron.

Eljött az újév,

Ragyogó fényével,

Vágtassa az eget

Arany keresztjével.

Fűk, fák hullanak,

Madarak szálának,

Én is azért szólok:

Boldog újévei kívánok!

A vízkereszt vagy a háromkirályok napja szintén egyenrangú ünnepnek számít a vasárnapal. Legfőbb jelentősége abban van, hogy ezzel záródik a karácsonyi ünnepkör. Vízkereszt után újra előveszik a pihentetett rokkát, guzsalyt és továbbfonnak. Ezen a napon állottak be a cselédek is szolgálatba.

Az újévi koledálás vízkeresztkor fejeződött be. Az összegyűjtött ajándékon a pap és a rektor megosztozott. A nyíregyházi koledálás mindenben azonos volt a zólyomi és gömői evangélikusok és katolikusok hasonló szokásával.³⁶ A pap távozása után iskolás leány

³⁶ Buday A.: Poverý a obycaie zo Zvolenskei stolice. SlovPohl'. 1894. 131. l.

kák jártak házról-házra, kezükben egy kis bölcsőcskét tartottak. A kisleányok közül az egyik angyalnak öltözött, a másik Máriának, — ennek kezében volt a bölcső, — a harmadik pedig József ruháját vette magára. Kezében nagy bot volt, állán hatalmas álszakáil. Minden háznál énekeltek valamit. Az éneklésért a házbeliek jól megtöltötték a Mária kaskáját mindenféle jóval, ennivalóval. Ma már csak az emlékezet tartja számon ezt a szokást, pedig valamikor evangélikusok is gyakorolták. A háromkirály-járásnak ez a módja ismeretes volt Zólyom megyében is.³⁷

Eredetét tekintve idetartozik a katolikus gyerekek *csillaghordozásának* szokása is. A tanyákon simapusztai gyerekek jártak vele. Kétféle csillag volt: egy forgó és egy futó csillag. A forgó csillagot szita kávájából csinálták, a futó csillagot rugón járó szerkezettel látták el. A csillaghordozók ruhája köznapias volt, csak a süvegük volt alkalmi szalagokkal feldíszítve. Három gyerek járt egy csoportban; egyikük forgatta a gyertyával megvilágított csillagot, a másik kettő énekel. Amikor valamelyik házba bementek, a csillagos forgatni kezdte a csillagot és mindjárt rákezdték az éneklést.

*Napkeleti bölcsék ó nézzétek!
Mi fényes csillaga lett az égnek.
Örvendjünk, vigadjunk Máriával,
A szent angyalok és pásztorával.
Pásztorok, pásztorok, keljünk fel!
Hamar induljunk el,
Betlehemnek pusztájába,
Pásztorok vigyázására.
Kisded Jézus született,
Nagy örömmel hirdettetett.*

Mikor elénekeltek a fenti éneket, a csillagforgató a következőket mondta:

*Örömet mondok e ház lakosának!
Mint Krisztus vérével megvullottjának.
Valamint gyémánt tündöklő sugara,
Úgy hulljon rájuk az Istennek áldása,
Mint égből a harmat a búzakaralászra;
Ezt tiszta szívemből kívánom.*

E vers után még egyszer megpörgette a forgó csillagot és mindaddig vártak, amíg a forgó csillag magától megállott; erre elindultak. Ezalatt a háziak megajándékozták őket néhány fillérrel. A csillag-

³⁷ *Buday A.*: Chodenia s Troma král'mi. (Zvolen.) SlovPohl'. 1896.

hordozásban az evangélikusok nem vettek részt, de szívesen fogadták, ha betértek hozzájuk.

A farsangi időszaknak nincs különösebb jelentősége; valószínű, hogy korábban több lehetett. Ezt a bursza-tartással kapcsolatban állíthatjuk. A farsang után a böjti időszak következik. A böjtöt csak azok az evangélikusok tartották, akik későbbi érkezésűek voltak a bokortanyákon. A szabolcsi kálvinisták közé ékelt evangélikusság ebben a tekintetben a környezetéhez igazodott. Az itteni református magyarság lenézte a böjtlőt. A húsvéti ünnepkör a fekete vasárnapkal kezdődött (*smútná ned'el'a*). Ezen a napon minden templombjáró nő feketébe öltözött. Ezzel szemben virágvasárnap, ha az idő is megengedte, mindenki világos — lehetőleg virágos — ruhát öltött. Általános tót néphit szerint azért, hogy ezen a napon ők is virágozzanak.³⁸ Virágvasárnap (*kvetná ned'el'a*) a katolikus leányok Mária-leányoknak öltözve házanként rövid kis passiót szavaltak. Ezen a vasárnapon a katolikusok bat kát szenteltek. Az evangélikus családok gyakran kaptak ilyen szentelt barkát katolikus ismerőseiktől, amit azután az *első ház* komótyjára vagy a tükör mögé helyeztek. A szentelt barkának rosszat távoltartó erőt tulajdonítottak, s ezt tartják még ma is.

Nagycsütörtök estéjén a szolgál- és gazdalegények karikással, csengővel és kolomppal szerelték fel magukat. Minden házat felkerestek és éktelen lármát, zajt csaptak. Akinek már nem jutott valami csengő vagy kolomp, az egy ekevasat szerzett és azt verte valami vasdarabbal. Egy *Eperjes-környéki* származású tirpák taksás szerint ez ősrégi tót szokás. Az egész cselekménynek féregűző jellege volt. Patkányt, egeret és mindenféle kártékony férget űztek el vele. A zajcsapást a legősibb és legrimitívebb szokáselemnek kell minősítenünk.³⁹ A féreg eltávolításának egy más módját is ismerték. A gazdasszonynak meztelenül kellett körülszaladni az egész házat, s közben gyorsan a következőket mormolni: *Misi, potkani! Chojt'e ta, d'e svetlo hori!* ('Egerek, patkányok! menjetek oda, ahol fényt láttok!) Éppen ezért nagycsütörtökön sehol se gyújtottak világot, hanem kiki sötétben végezte dolgát.

A nagy péntek (*veliki piatok*) a bokortanyák evangélikus népének legnagyobb ünnepe. Ezen a napon nagyon sokan teljes böjtöt tartanak még ma is. Régi szokás szerint, ilyenkor mindenki felkeresi az Úr szent asztalát. Régebben ha a tanyáról jöttek a templomba, ezen a napon gyalogszerrel jártak, mert nem tartották helyén valónak

³⁸ Halasa A.: Poverý l'udu. CasopMSlovSp. 1898.41.1.

³⁹ Szendrey Zs.: Magyar népszokások ősi elemei. Ethn. 1940. 353. I.

ezen a napon a jószágot fásztani. A templomot ilyenkor fekete ruhában látogatták. Az oltár térítője ezen a napon szintén fekete volt. Nem illett — ma sem illik — ezen a napon hangosan nevetgélni, beszélgetni. Valamikor egész nap *passiót* hallgattak az öregek. Ezen a napon sokat imádkoztak, volt aki a Transzciuszban lévő nagyheti imákat katolikus módra többször elimádkozta. Az asszonyok — a Gecsemáné-kert emlékezetére — a virágos kertben imádkoztak, míg a férfiak valami rejtettebb helyet kerestek fel. Az imádkozás után frissen mert vízben mosakodtak. Nagypénteken mindenki korán mosakodott, különösen a leányok. Ajánlatos volt a jószágot ie megöntözni. Azt tartották, hogy a nagypénteken véghezvitt mosakodás az egész esztendőre vonatkozott és megvédelmezte az illetőt minden rossztól. Nagypénteken még az is elment a templomba, aki különben egész évben nem látogatta az Isten házát. A templomban a pap és az egész templomi gyülekezet *passiót* olvasott. Nagypénteken délután festették a leányos házaknál a piros tojást. A hímestojást nem díszítették, csak festették. Legközönségesebb festékszer a hagymahéj volt. Ujabbán már bolti festékekkel festik, a színezés is gazdagabb; elég gyakran látni sárga, zöld, kék és lilaszínű hímestojást is.

Nagyszombat délután a városban a katolikus templomban feláradási ünnepséget szoktak tartani. Erre kíváncsiságból az evangélikusok is eljárnak. — Húsvét vasárnapján minden valamirevaló evangélikus gazdának, — ha még nem tette meg nagypénteken, — az Úr asztalához kell járulnia. Ősrégi szokás, amit mindenkinek meg kell tartania. A gazdák még cselédjeiket is beküldték ezen a napon a templomba. Az országosan szokásos húsvéti sonka fogyasztása húsvét-vasárnap délből kezdődik, — tehát nem nagyszombat este, ahogy ez másfelé általános. Ünnepe másodnapján a közismert húsvéti öntözködés járja. A lányokat a kúton szokás megöntözni. A szagos vízzel való öntözés csak a nagygazda legények szokása, a kisgazda legények nem tartják magukhoz méltónak. Úri szokásnak mondják.

A húsvéti ünnepek után a pünkösdi következik. Pünkösdi ünnepét valamikor *májusfával* ünnepelték. Azt mondják, hogy a meszterlegények voltak a leghúségesebb májusfa-állítók. A májusfa állítása országosan elterjedt szokás. A felvidéki tótoknak is kedvelt szokása volt. Nyíregyházán a múlt század közepén állították az utolsót. A májusfa állítása pünkösdkor történt — a templomban. Legutoljára 1846-ban az egyház presbitériuma megtiltja a májusfa állítását, mert a „*beállított májfák főfáját okoznak*”. A tilalom azonban csak részleges, mert az oltár és orgona körül mégis szabad volt két-két májusfát felállítani, ugyanúgy a templomajtó előtt is.⁴⁰ A templomban feállított

⁴⁰ *Ág. h. ev. egyh. It. Egyházi jegyzk. 1846. ápr. 7.*

májusfa szokása megvolt Szarvason is. Érdekes, hogy ott már 1770-ben megszüntetik a májusi-, illetve pünkösdi-fák felállítását. „A tanítók tanítványaik segítségével ősidők óta fákat szoktak kivágni a pünkösöd előtti napon a kertekben s szőlőkben, s azokat nagy zenebonával a templomba vitték, hogy a sok ember számára amúgyis egészségtelen templomlevegőt még jobban elrontsák” — írja Tessedik Sámuel.⁴¹ A nyíregyházi és szarvasi pünkösdi májusfa-állítás nem volt azonos a bácsmezei tótok májuszájával. Bár itt is a templom előtti téren állítják fel, s készítéséhez még szombaton hozzáfognak. A májusfa hétfő délutánig érintetlen, akkor azonban nagy vigalom között ledöntik és megszedik a felvirágozott, szalagokkal díszített fát. A májuszának ebben az esetben az a szerepe, hogy a szerelem bevallásához alkalmas adjon. Ez úgy történik, hogy a tót legény kendőt kér a leánytól és a vigalom alkalmával megtáncoltatja. Ha a leány elfogadja a legény szerelmét, odaadja a kendőt.⁴² A felvidéki tótok közt még színesebb szimbolikája van a májuszának. A leánynak állított májusién különféle szalagok lógnak. A szalagok jelképek. Ha sok a piros szalag: szerelmet, a zöld szalag a legény reményét, a kék szalag a bizalmát, a sárga pedig azt jelenti, hogy a legény nem akar vetélytársat látni maga mellett.

Nem tartozik az egyik ünnepkörhöz sem a templom alapkövetétele évfordulójának az ünnepe (1784. márc. 25.). Valamikor sokkal nagyobb tiszteletben tartották, mint ma. Addig volt nagyobb tiszteletben, amíg a gazdák maguk is bennlakók voltak. Az évforduló napján vendégeskedtek, meghívták egymást lakomára. Kissé búcsújellege volt, — hajó, körhinta, s egyéb szórakoztató alkalmasosság is volt ezen a napon a városban. Ma már nincs. A templom alapkövetételevel kapcsolatos vendégség (*host'ina*) rendezése a gömörmezei evangélikusoknál is általános szokás volt. Ezen a napon zenével és tánccal egybekötött mulatságot rendeztek. Alsóbb-vidéki rokonok látogatták meg a magasabb hegyek között élő rokonaikat. A vendégségnek itt is *hosztyina* a neve.⁴³ A honti, nógrádi és gömöri palócok is ismerik.⁴⁴ Nyíregyházán a hosztyina-tartás alkalmi ideie feledésbe ment. Ma akármikor rendeznek hosztyinát, nem fontos, hogy valami ok váltsa ki. Leginkább a jó termés, jó szüret alkalmából szokták megrendezni. A hosztyina-tartásnak ez a módja megvan az árvamezei tótoknál is. Rendesen ősszel szokták rendezni, amikor már minden mezei munkát befejeztek.⁴⁶

⁴¹ Tessedik Sámuel id. m. 52. 1.

⁴² Mattheidesz Gy.: Májla állítás. Ethn. 1897. 436. 1.

⁴³ Nagy M.: Magyarország képekben. Pest. 1868. II. 146. I.

⁴⁴ Stipula J.: Palóc párbeszéd. Nyr. V. 326. 1.

⁴⁵ Nagy I-. Árvamezei tót népszokások. Ethn. 1891. 82. 1.

Különálló helyzete van az ünnepek között a mindszentek napjának. Csak félünnepnek tartják, de mégis a legnagyobb kegyelettel szokták megülni. Délelőtt mindenki elvégzi a munkáját, mintha hétköznap volna, de délután már minden megváltozik, mindenki feketebe öltözik és kimegy a temetőbe. A sírokon a katolikusokkal egyformán gyertyákat égetnek. — A halottak napja arról volt nevezetes, hogy valamikor ezen a napon minden tanyai gazdának vissza kellett térni a városba. A tanyai munkálatokat be kellett fejezni és az egész családnak a belsőségre kellett költöznie. Az egyház különösen a gyerekek iskoláztatása végett szorgalmazta a szabály megtartását. — Régi gazdák és taksások vallomása szerint valamikor nem Szilveszter napjával záródott az év, hanem — mint e középtét nyelvtérületen mindenütt — mindenszentek napjával⁴⁶ Ekkor fogadták az új szolgát is. — Felvidéken is erre az ünnepre esett a cselédfogadás ideje.⁴⁷

A tanyai ember vasárnapja ma egészen más, mint a városban lakás idején. Ünnepi jellegét megtartja, de a templomtól való távolság sokat változtatott rajta. Pedig valamikor nagyon szorgalmas templomlátogatók voltak a tanyai tírjákók. A tanyai kinlakás kezdetén 8—10 kilométert is gyalogoltak, csakhogy vasárnap a templomban lehessenek. Ez a buzgalom ma már a múlté. Még ma is sokan járnak a templomba, de számukhoz képest mégis kevesen. A templomlátogatók számának viszonylagos csökkenése több okká! magyarázható. *Dedinszky Gyula* szerint az alföldi magyarosodó tót gyülekezetek elvesztették régi keresztyén életformájukat és még nem találták meg az újat. A régihez nem tudnak, — nem is tudhatnak, — visszatérni.⁴⁸ A templomlátogatás csökkenésének azonban gazdasági okai is vannak. Egykor a tanyára kiköltözött gazdának kezdetben a városban is volt háza, s ha bejött a városba, volt hol megszállnia. A városi házban tartotta az ünneplő ruháját. Ha a templomba *ment, ezt* itt öltötte fel. Ezzel szemben ma csak a gazdák kis töredékének van a városban háza. Aki ennek ellenére is be akar menni a templomba, már kinn a tanyán kell felöltöznie, viszont az ünneplő ruha az úton beporosodik, sáros lesz stb. A mai gazdanemzedék már sokkal szegényebb sorsú, ünneplő ruhája is sokkal szegényesebb. Ebben pedig röstell el-menni. Vasárnap délelőtt a tanyáján legtöbbször hétköznapi ruhában van, sokszor még a multheti szennyes van rajta. Csak a déli ebédhez szokott tisztát váltani. A vasárnapját különben nyugalomban tölti. A nehéz hétköznapi munka után kipiheni fáradsalmát. Valami-

⁴⁶ *Mjartan J.* id. műnk. 36. I

⁴⁷ *Medoecky A. K.* id. műnk. 185. I.

⁴⁸ *Dedinszky Gyula:* Az alföldi magyarosodó tót gyülekezetek problémái. Keresztyén Igazság. 1940. 130. I.

kor a templombajárásnak az a szokása jött gyakorlatba, hogy az egyik vasárnap az öregek, azaz a tanyán lakó szülők, — a másik vasárnap a fiatalok mentek a templomba. Ma már ez a szokás is is elmúlóban van. A templombajárás buzgalma alábbhagyott. Ezt a jelenséget kezdetben maguk a tanyasiak sem tartották helyénvalónak. Egyes rétegek megkísérelték a maguk módján pótolni ezt a hiányt. *Dedinszky* szerint ez a törekvés az elveszett keresztyén életforma keresésében nyilvánult meg. A tanyák népe elhagyatottságában lelki vezetésre vágyott. A nyugtalan lelkűek egymásra találva, a már korábban is említett vécserkákön jöttek össze. Énekeltek, imádkoztak, bibliát olvastak. E vécserkák neveltjei a bokortanyákon elszaporodott „*hívők*”, akiket kezdetben vallásosságukért sokszor ki is gúnyoltak. Sőt a hivatalos közegek meg nem értése miatt üldöztetésben is részesültek. Utóbb azonban bebizonyosodott, hogy a hívők mind jámbor, bibliás emberek, akik valóban a krisztusi elvek szerint akarnak élni. Éppen ezért később békében hagyták őket. — A szektáskodás az alföldi evangélikus tótok közt is elég gyakori jelenség. A bács megyei tótoknál igen tekintélyes számú szektáról van tudomásunk. Sajnálatos, hogy a népnek mélyebb lelki élet után vágyódó része szektába menekült. A bácskai szekta-nevek között következőket említhetjük meg: *sobotári* ('szombatosok'), — *modro-krizni* ('kékkeresztesek'), — *naduvári* ('pöffeszkedők'), — *bradári* ('szakállások') stb.⁴⁹ A szabolcs megyei és köztük a nyíregyházi szekták kérdéseivel két tanulmány foglalkozik.⁵⁰

A nyíregyházi tírjákok evangélikus hithűsége közismert. Ez a hithűség nagyon régi keletű, hiszen idetelepítésükkor a gazdasági előnyök mellett az is közrejátszott, hogy a földesúr szabad vallásgyakorlatot ígért. A legtöbb alföldi evangélikus tót gyülekezet létrejöttének ez volt az oka. De csak kezdetben. A későbbi időkben (a XVIII. század második felében) már gazdasági okok vezették őket az Alföldre. Világos példa erre a csabai és bácskai katolikus tótok leköltözése. A nyíregyházi katolikuság is ezen a módon szaporodott fel.

A régi templombajárás szokása szerint az apa rendszerint magával vitte a gyermekeit, s fiai mindig mellette ültek. A leányok az anyjukkal. Ezt az 1780-as presbitériumi határozat is szorgalmazta:

⁴⁹ *Zguth* J.L.: Nábozensky zivot Slovákov v kral. S. H. S. Nase ZahranicL 1927. VIII. 99. 1. — *Medvecký Karol*: Obec Selenca v Backe. NaseZahr. 1927. VIII 57, 1. — *Vrbácky A.*: Cechoslováci v Jugoslavia „Cechoslovák”. 1931. 173. 1.

⁵⁰ Orosz *Tamás*: Szekták Szabolcsban. Vármegyei szociográfiák. Szabolcs-megye. IV. Budapest. 1939. 161 — 165. — *Márkus József*: A methodista gyülekezet Nyíregyházán. U. o. 158—161. 1.

„*aby geden kazdy Doriównj Otec, aby ze swym Syriern, a Domownj Matka se swau Deem . . . w gedno sly, — aw Chrame Otec ze Syriern, a Matka ze swau Deem w gedno sedely.*” (‘hogy minden egyes családapa a fiával, családanya a leányával . . . együtt menjenek, — a templomban pedig az apa a fiával, az anya a leányával! együtt üljön!.)⁵¹ A nők külön hajóban ültek, hasonlóképen a férfiak. Legelői ültek az öregek, s akik valami tisztséget viseltek az egyház presbitériumában vagy a jobbmódú gazdák közé tartoztak. Annak is kijárt az előlülés joga, aki sűrűn járt a templomba. Az öregek mögött következtek a fiatalabb gazdák. Itt is kijelölt helye volt mindenkinek. Ez a rendtartás csak ott alakulhatott ki, ahol szorgalmas templomlátogatók voltak. A legelső padban a *honoratiorok* ültek. Ez különben a tiszántúli kálvinista gyülekezetekben is így volt, de szokás volt másfelé is.⁵² Az ifjúság mindig a karzaton foglalt helyet. Ide ültek a fiatal házások is, de csak addig, amíg egy-két gyerekük nem volt. Amikor már kiöregedtek a kórusról, ők is lenn foglaltak helyet. A fiatal legények az isteni tisztelet alatt sokszor fegyelmeztelenül viselkedtek. A templomhoz illő komolyság megtartása végett a fiatalok közé egy szegényebb sorsú öreg gazdát vagy idősebb rektort ültettek. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy az énekmutató kórustáblák számait rendben tartsák, szükség esetén az énekszámokat kicseréljék. *Békéscsabán* is szokásban volt ilyen templomi „*custos*” tartása. Ez a hátsó padokban foglalt helyet, kezében egy hosszú pálcával, amivel a rendetlenkedőket sújtotta.⁶³ Ma már sehol sem szokás. A templomi rend tartására *Szarvason* is felügyeltek. Két templomszolga mellett még hét felvigyázó működött.⁵⁴

A templomban elfoglalt hely sokszor öröklődött. Ha az öreggazda meghalt, legidősebb gazdafia az apja helyére ülhetett. Ezt még a régi eklézsiái határozatok is így rendelték. „A templomban rendet kell tartani, a helyek foglalásában különösen!”⁵⁵

A templomba menésnek is megvoltak a megszabott hagyományai. A vasárnapi harangszónak különös jelentősége volt. A „*negyedkilences*” harangszó készülődésre hívta fel a hívek figyelmét. Szavára abba kellett hagyni minden más munkát és öltözködni kellett. A kilenc-óra ütésére már mindenkinek benn kellett ülnie a templomban. A tanyai gazda együtt ment a feleségével, azonban a templombajtóban különváltak, gazda a férfiak oldalára, az asszony a nők ol-

⁵¹ Ág. ev. egyh. It. Tom. III. 219. 1.

⁵² *Illyés E.* id. m. 35. I.

⁵³ *Rell Lajos* id. m. 275. I.

⁵⁴ *Tessedik Sámuel* id. m. 73. 1.

⁵⁵ Ág. h. ev. egyh. It. Tom. II. 195.

dalára indult. *Vietórisz István*, a tírják népelet epikus írója klasszikus verssoraiiban így rajzolja meg ezt:

„*Ünnepi köntösben húzódnak a gazdacsaládok
A falu háza felé, hol Istent áldani fogják.
Módos léptekkel megy a gazda s az asszony utána.*”⁵⁶

A templomküszöbötől kezdve nem volt szabad beszélgetni. Ma sem illik. Ha helyremenés közben ismerőst vettek részre, röviden, komoly arccal, fejbólintással lehetett üdvözölni. Ez az üdvözlés módja ma is. Helyre érve, az volt a szokás, — ma is az, — hogy az illető nem ült le mindjárt, hanem ha férfi volt, akkor a kalapját, sapkáját a szája elé tartotta és úgy tett, mintha imádkozott volna. Hogyha valakinél ez sokáig tart, a pajkos legények azt szokták mondani rá, hogy „elég sokat köpködött a kalapjába; elég lenne már!” Ezután következett a hely-foglalás. Előbb azonban azt követelte az illem, hogy az érkező megegyeszer üdvözölje a jelenlévőket. Ha fogas van a padban, a fejrevalót erre akasztják; ha nincs, kézben tartják. Régen úgy tettek, hogy a pad szélére adták ki és aki a pad szélén ült, ügyelt a padban ülők kalapjára. Az asszonynak is fejet kellett hajtani megérkezése után, de neki az énekeskönyvet vagy zsebkendőt kellett a szája elé tartani. Az asszonyok közül, aki csak tehetett, az énekeskönyvben virágot hozott. A prédikáció alatt a virág szagolgtatásával üzték el az álmat. Aki nagyon álmos volt, annak nagyon szagos virágot adtak a kezébe, hogy éberebb legyen. Leggyakrabban *istenfát*, *bazsalyikomot*, *mentát*, *piros* és *fehér rózsát* hordoztak magukkal. Az öregebb asszonyoknak nem a virág szépsége, hanem az illata volt a fontos, a leányoknál fordítva. Ha valakinek odahaza szép virágoskertje volt, gyakran küldött belőle az oltárra is, amit a lelkész mindig megköszönt.

A bokortanyák népe sohasem ment üres kézzel a templomba. A Tranoszcius-énekeskönyv nélkül el sem lehetett képzelni az öreg gazdát a templomban. Minden családtagnak volt egy külön példánya. Már *Kálnay László* is észrevette, hogy a tanyai nép vallásos és erkölesi életét a Tranoszcius-könyv irányította.⁵⁷ Az énekeskönyv bősége szép evangélikus szokásnak minősíthető. Minden bizonytal régi előzményei lehettek. Tudjuk, hogy a reformációkon gyülekezettek is hűségesen ragaszkodtak énekeskönyvükhöz. A németországi evangélikus gyülekezetekben is nagyon sok helyen ez a szokás dívott és dívik napjainkig.

⁵⁶ *Vietórisz István dr.*: Tírjákok. Életkép egy város hőskorából. Nyíregyháza. 1939. 9. 1.

⁵⁷ *Kálnay L.* id. m. 181. 1.

Az isteni tisztelet előtt, amíg a pap meg nem érkezett, az egész gyülekezet énekelt. Egy öreg vezető-énekes, — orgona nélkül — kezdte az éneket. A többiek hamarosan követték. Lehetőleg ismeri énekeket énekeltek, hogy mindenki résztvehessen az éneklésben. Az evangélikus gyülekezetek népi éneklésének sok érdekessége volt és részben még ma is van. Az éneklők szerették az éneket csavarni, ugyanúgy, amint a reformátusok tették zsoltárjaikkal. A nagy távolsági hangokat csúsztató hangokkal cifrázással kötötték össze.⁵⁸ Énektanuláskor nem az eredeti dallamot, hanem ilyen pótió hangokkal teletűzdelt dallamot tanultak meg. A gyermekek a nagyszüleiktől tanult énekeket mind így tanulták meg. Csakis ezen a módon lehet megértenünk azt, hogy az evangélikusok egyházi himnuszát minden gyülekezetben másként éneklük.⁵³ *Vietórisz István* ezt az éneklési módot így illusztrálja: „Hosszasan elnyújtják, hogy az érzés mind beleférjen!”⁶⁰

A nyíregyházi gyülekezetben mindig nagy volt az éneklési kedv. Voltak olyan öreg gazdák, akik a nagy Tranoszcius énekeinek háromnegyed részét majdnem könyv nélkül fűjták. Ezek voltak a legtehetségesebb énekesek, s a templomi éneklés vezérei. Legtöbbje gyermekkorában mendikánsként nőtt fel, nagy énektudásuk innen származott. Az énekek igen hosszúak voltak, viszont a nép éppen ezeket szerette a legjobban. Nem szívesen hagytak ki egy verset sem. 1828-ban a lelkész kívánságára a hosszú énekeket kétfelé osztották, egyik felét a prédikáció előtt, a másik felét pedig utána énekeltek. „*Ponewadz se nalezagj mnohé pjsné, které ale tak dlauhé gsau, ze se pri sluzbách zpywati nemohau, tehdy se za dobré zdá aby pjsne takowé bylj protrhnuté, aby gedna částka pred kázni, — ostatnj pak na pul kázni, — a pri koncy sluzeb Bozskjch se spjivala. O cemz lid predné z kandi pocuti se má.*” Mivelhogy nagyon sok szép ének van, amely nagyon hosszú és az istentiszteletnél nem lehet énekelni, jónak látszik, hogy az ilyen énekeket megszakítsuk és első részét a prédikáció előtt, másodikát a prédikáció közben, végét pedig az istentisztelet után énekeljük. Miről a híveket szószékről kell értesíteni!).⁶¹

A legkedveltebb énekek közé tartoztak a következők:

Boze LDslis modlitbu mau (497. sz.),

Pokánj cihme, neb cas krátky mámé (516. sz.),

Geziése se nespustjm (570. sz.),

⁵⁸ *Illyés Endre* id. m. 42. 1.

⁵⁹ *Bonyai Sándor*: így látjuk mi. *Evangl.fj.* 1943. máj. 8.

⁶⁰ *Vieiorisz István* id. m. 11. 1.

⁶¹ *Ág. h. ev. egyh. it.* Tom. III. 223.1. 1828.

Boze welky od wecnosti (675. sz.),
Ráno wstáwajce, Pána Boha chwáljm (1018. sz.),
O clowece mizerny! (1023. sz.),
Wzdycky se slussj modliti (768. sz.),
Kdez mám hledat Gezisse (871. sz.) stb.⁶²

Kedvelt énekek voltak még a Tranoszciuszból a következő» számúak: a 806,— 657,- 818,— 810,-435,- 167,— 870,— 110,— 618,— és a 416-os.

A felsorolt énekeken kívül még számtalan és sokak által közismert éneket sorolhatnánk íel. A legismertek közé tartozott a már említett *Boze wslis modlitbu mau*. Ezt még az ölbeli gyerekekkel is megtanították.

*Boze wslis modlitbu mau,
Mysl y zádost pokornau
Prgmi prosby ducha mého
Pro Gezisse Syna twého*

*Isten halld meg imádságom
Alázatos kívánságom.
Fogadd el azt, nem magamért,
Hanem a Te szent Fiadért.*

*Nepristupug semnau k saudu:
Neb osprawedlhen nebudu.
Mocy giz nalezen byti
Rac mi milost uciniti.*

*Kérlek ne szállj perbe velem,
Irgalmat adj én Istenem,
Igazulást nem nyerhetek
Ha megvonod kegyelmedet,*

*Nebo tué milosrdenstwj
Znjmá nassich hrichuw mnozstwj.
A to nedá zahynauti
Do propasti ohne giti*

*Szánj meg Uram,ments meg minket»
Vedd le súlyos terheinket
És ne engedj elpusztulnunk
Sem az örök tűzre jutnunk.*

*Za twá hogná dobrodinj
Wzdám tobè djkuw cinenj:
Bud tué gméno pochwáleno
Az na weky zwelebeno.*

*Hálát adok én Istenem,
Hogy ily sok jót teszel velem;
Tied legyen a dicséret,
Mindörökké áldlak Téged.⁶³*

Hogy mit is jelentett tulajdonképpen az alföldi evangélikus tótok számára a Tranoszciusz-énekeskönyv, azt a következőkben vizsgálhatjuk. Ez a könyv az evangélikus tót egyházi énekköltészet legdúsabb tárháza. Az énekeskönyv neve, első összeállítójától származik, aki *Tranovsky György* (1591—1637.) lengyel származású lipót-szentmiklósi evangélikus lelkész volt. Énekeskönyvének címe: *Cithara Sanctorum, Ó és új lelki énekek* stb. Elsőizben 1636-ban jelent

⁶² A jelzett számok a Tranoszciusz 1877.-Í kiadása szerint. Bp. Bucsánszky kiadása.

⁶³ A magyar fordítás *dr. Vietorisz József* koszorús nyíregyházi énekköltS munkája, aki az egész Tranoszciuszt magyarra fordította.

meg Lipszén. Ez idő éta, ahogy *Szilády Jenő* megállapította, — már 130-szor adták ki.⁶⁴ Pontosán azonban nem tudni a kiadás számát; valószínű, hogy ennél is többször jelent meg. Az újabb kiadásokat egyre jobban bővítették újabb énekekkel. Ezen a réven állandóan gyarapodva lassan magába foglalta a protestáns énekköltők (legnagyobb részét természetesen az evangélikusok) legszebb alkotásait. Nemcsak nálunk, de Cseh-, Morva-, Lengyelországban és Sziléziában is elterjedt. Nálunk a múlt században Trattner Károly, Hornyánszky, Buczászky, Rózsa és Lipcsei adták ki. Legújabban Békéscsabán nyomták ki, kétszer is. Ezidőszerint 1336 oldalon 1154 éneket tartalmaz. — *Szilády Jenő* a Biblia mellett a leghasználatosabb és legnagyobb hatású könyvnek mondja. Sőt mondhatni, — ezzel korántsem akarjuk a Biblia jelentőségét kicsinyíteni, — a Transzciuszt elterjedtsége még a Bibliáét is felülmúlta. Biblia nem volt minden házban, de Transzciuszt kettő-három, sőt több példányban is. Békéscsabán tizenkettőt is találtak egy családban. Minden családtagnak volt egy saját példánya. Magában a templomban is százával volt található. Rendesen kopott és szakadozott állapotban. Ha a legényember megházasodott, első dolga volt, hogy megtakarított pénzéből Transzciuszt vásárolt magának. Általában kétféle formában használták, volt egy testesebb kiadása, s volt egy vékonyabb. Az előbbi inkább a férfiak, az utóbbi inkább a nők kezébe való volt. Ez utóbbi kisebb betűvel is volt nyomva. Az énekeskönyvet odahaza is éppen úgy használták, mint a templomban.

Tudvalevő, hogy az alföldi evangélikus tót telepeseknél úgyszólván általános szokás volt a *házi ájtatoskodás*. A csabai és nyíregyházi családokban reggel és este minden nap felhangzott a Transzciuszt egyik vagy másik éneke.⁶⁵ Ez a szokás talán még abból az időből maradt fenn, amikor nem volt szabad és nyilvános vallásgyakorlat tehát amikor az evangélikusoknak még lelkészt sem volt szabad tartaniok. Így a nyilvános istentiszteletet háziakkal pótolták. A házi áhítat tartásában a régi evangélikus keresztyén életforma megnyilvánulását láthatjuk. *Dedinszky Gyula* ezt egyszerűen *családi keresztyénség-nek* nevezi.⁶⁶ Ez a családi keresztyénség volt az evangélikus öntudat legnagyobb erőssége. A házi ájtatoskodás egészen egyszerű lefolyású volt. Elsősorban éneklésből, imádkozásból, s ahol Biblia is akadt a háznál, a Biblia olvasásából állott. A családi áhítatot *mindig a család feje vezette. Asszony csak* akkor juthatott

⁶⁴ *Szilády Jenő*: A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom. 1517—
IJM. Bp. 1939. 132. 1.

⁶⁵ *Mekis Ádám*: Alföldi tót ev. gyülekezeteink Kerlgazság. 1940. 126. 1.

⁶⁶ *Dedinszky Gy. id. m.* 131. 1.

szóhoz, ha férfi nem volt jelen a családban, s a fiúgyerekek még kicsinyek voltak. Az áhítatot mindig a legnagyobb komolyságban tartották meg. Voltak fiatalok, akiknek sokszor nem tetszett az öregek szigorúan vallásos nevelése. Az ilyeneket a legnagyobb szigorral kényszerítették az áhítatokban való részvételre.⁶⁷ Az inasokat és segédekét külön tanították egyházi éneklésre a rektorok. Az áhítat ideje különböző volt, rendszerint reggel vagy este tartották. Volt olyan ház is, ahol még délben is kellett egyházi éneket énekelni. Az ilyen gyakorlat mellett nem csoda, ha az öregek már könyv nélkül fújták a hosszú tranoszciuszi énekeket. Az imádságokat is könyv nélkül tudták. Minthogy a Tranoszciusznak tartalmilag gazdag, kiváló énekszövegei voltak, s minden alkalomra tudott nyújtani alkalomhoz illőt, — még jobban magához kapcsolta a vallásos, jámbor evangélikus tótokat. Egy-egy könyv annyira megbecsült volt» hogy nemzedékről-nemzedékre szállt, néha az unokák is megőrizték a nagyszülők hagyományaként.⁶⁸ Régi végrendeletek, leltári jegyzékek sűrűn sorolják fel, mint értékes vagyontárgyat. De voltak más épületes és vallásos tartalmú könyvek is. Pl. *Arndt* híres német aszkéta író munkája: *Az igaz keresztyénség* — sokhelyütt megvolt.

Ami a Tranoszciusz beosztását illeti, három főcsoportra oszlik. Az első rész olyan *antifónákkal* kezdődik, „*melyek egész éven át vasárnapok és ünnepek alkalmával introitus helyett éneklendők*”. Ebben a részben azokat az énekeket találjuk, amelyeket az egyes ünnepekörökben énekelnek a tót evangélikus egyház hívei (pl. advent, karácsony, újév, böjt, nagyhét, húsvét, pünkösdi ünnepén). Az első rész énekeit majdnem mindenki ismerte. A második részben lévő énekeket Szentháromság utáni vasárnapon, igehirdetés előtt és után, Úrvacsora, esketés, temetés alkalmán énekelték. Számos ének az angyalok és *Szűz Mária* [!], az apostolok, mártírok dicsőségét magasztalja. A harmadik rész olyan énekek gyűjteménye, amelyek főleg az egyházzól szólnak s általános kegyes tartalmuknál fogva bármikor énekelhetők. Az énekeskönyvhöz fűzött todalék délutáni alkalmakra szóló zsoltárokat tartalmaz.

A Tranoszciusz énekei nagyon mély nevelő hatással voltak minden tót evangélikus hívő lélekre. *Szilády* kiváló munkája is rámutat arra, hogy *Tranovsky* énekeiben „dogmatika-pedagógus” volt mert énekeiben a bibliai és hittani igazságok pontos körvonalait

⁶⁷ *Kálnay L.* id. m. 181. 1.

⁶⁸ Tekintélyére jellemző, hogyha valami vitás lelki kérdéstről, vallással kapcsolatos dolgról volt szó, úgy mindig a Tranoszciuszra hivatkoztak, mint leghitelesebb és megfellebbezhetetlenebb forrásra.

adta.⁶⁹ A Luther Mártontól és más német szerzőktől fordított énekekben az ágostai hitvallás tiszta fogalmazása olvasható ki. A Transzciuszt mintegy 365 gyülekezetben élő 400.000 tót evangélikus kb. 120.000 példányban ma is használja. Ma már — éppen Nyíregyházán készült — magyar fordítása is van, amit *Vietorisz József* készített.⁷⁰

A *Cithara Sanctorum*, azaz a Transzciuszt népszerűsége olyan nagy volt, hogy a nyíregyházi görögkatolikus családok is nagyon szívesen forgatták és használták. Még ma is élnek a bokortanyákon olyan görögkatolikus családok, ahol ez az énekeskönyv megtalálható. Nem egyedülálló jelenség, — mert amint *Zoch* püspök 1896-ban jelenti, a gömörmezei *Telgárt*, *Swnjác* és *Vernár* görögkatolikus lakosságánál is ugyanígy használatos volt.⁷¹

Az alföldi és felföldi evangélikusok határtalan szeretettel csüngtek ezen az énekeskönyvön. *Tranovsky* eredeti énekeskönyve háromszáz év alatt éppen *háromszorosára* nőtt fel. A nép ragaszkodásáról *Mekis Ádám*⁷² és *Hrdlicka Lajos*⁷³ lelkészek írnak tanulságos dolgokat. Az énekeskönyv értékét az is növeli, hogy a legjelesebb tót, cseh, lengyel és német protestáns énekszerzők vallásos énekköltészetét együtt találjuk benne. Ehhez járul az a néhány latinnyelvű ének, mely a történeti folytonosság bizonyítékaként fogható fel. A Transzciusznak van olyan éneke is, amelyet a magyarból fordítottak csehre. Ennek az éneknek az érdekessége, hogy időközben a magyar énekszöveg elveszett s csak ez a cseh fordítása maradt meg. (Énekszám: 914.)

A Transzciusztban — mint már említettük — igen sok imádság is található. A bokortanyai nép szerette ezeket az imákat és szívből imádkozta. Az imádkozásra a valamikor a templomban megtartott áhítat szolgált. Az öreg gazdák számára még ma is gyakorlatban van, — a nép *mod'i'dba-nek* ('imádkozásnak') nevezi. A *modlyidbák* — így nevezik sokszor magyarul is, — másfelé is szokások voltak. Békéscsabán, — akárcsak Nyíregyházán — az idősebb gazdák és gazdasszonyok látogatták.⁷⁴ A modlyidba rendje igen egyszerű, éneklésből és imádkozásból áll. A modlyidbák előtt ha valaki súlyos beteg, be szokták jelenteni a papnak, aki az is-

⁶⁹ *Szilády Jenő* id. m. 115. I.

⁷⁰ *Vietorisz József*: *Cithara Sanctorum*. Bp. 1931.

⁷¹ *Sk.*: *Cithara Sanctorum*. SlovPohl*. 1896. 311. 1.

⁷² *Mekis Á.* id. m. 126. 1.

⁷³ *Hrdlicka Lud. J.*: 0 Slovákoch na Dolnej zemi, zvláste v Madarsku. Na-séZahr. 1925. VI. 1.

⁷⁴ *Rell L.* id. m. 136. 1.

tentiszteleti és áhítati imádkozás alkalmával megemlékezik a beteg nevééről, és kéri a Gondviselést, hogy gyógyítsa meg a beteget. Általános szokásnak mondható, országszerte gyakorolják.⁷⁶

A leggyakoribb imaszöveg, amit már a legkisebb gyermeknek is tudni kellett, így hangzott:

Boze, Hospod'incok, dajt'e nán zdravia!
Sfasfia, hojnuo, Bozskuo pozenania.
Bud't'e f-nás, pri-nás, a vúkol nás.
Chráht'e nás od ohha, od vodi, od náhl'ej smrt'i,
Pomáhajt'e nán s tejtó biedi vikrocit'! *Ameš*

('Isten, Istenke! adjon [!] egészséget!
Bő szerencsét, isteni áldást.
Legyen bennünk, mellettünk és körülöttünk, —
Óvjon tüztől, víztől és hirtelen haláltól.
Segítsen ebből a nyomorból ki.) *Amen.*

Ennek az imaszövegnek az a legfőbb jellegzetessége, hogy az; Istenhez szóló imában m a g á z z á k , — tehát nem tegezik, — az Istent. Nem általános, csak ebben az egyetlen imában találkozunk vele.

A vallási néprajz körébe tartoznak azok a hagyományok is* amelyek a templom keletkezésével kapcsolatosak. A nyíregyházi templomnak a nép között érdekes története él. Kezdetben csak nádtemplomban gyűltek össze. Később az uraság saját csűrjét bocsátotta a hívek rendelkezésére. Időközben azonban felsőbb utasításra ezt is le kellett bontani. Az „oratórium” eltörlése *Szaplonczay Károly* udvari kapitány szerint is nagyon fájó esemény lehetett, mert amint maga is írja: „*Nehezen esett szegényeknek . . . bár bele nyugodtak a történetekbe*” J^b Templomszeretűkre *Rácz Demeter* levele a legjobb példa. „*A szegény nyíregyháziak rajta vannak s ha 1 — 2 hónap forgása alatt nem végezhet Excellentiád papjok s oratóriumok felől, nem sokat számlálnak márciusban közűlűk.*” A levélnek a kelte: 1754. december 4.⁷⁷ Hosszú kérelmezés után végre mégis megadták a templomépítési engedélyűket. Az engedély azonban a népmonda szerint feltételekhez volt szabva. A kancellária csak úgy engedélyezte a templom építését, ha a templom méreteit nem maguk a hívek, hanem az udvar fogja megszabni. Az engedély szövege szerint a templom olyan nagyméretű volt, hogy azt szinte

⁷⁵ Osztr.-magy. mon. i. és k. XV. 412. 1.

⁷⁶ *Éble Gábor* id. m. 32. 1.

⁷⁷ *Szohor Pál* id. m. 202. 1.

lehetetlennek látszott megépíteni; — egy ilyen méretű templom építése a község erejét jóval felülmúlta. Ezzel akarták elgáncsolni a nyíregyházi templomépítési szándékát. Az egész gyülekezet hosszas tanácskozás után végül is elhatározta, — hogy bár az udvarnál erejükön felülit követelnek, — a templom ebben a megszabott méretben mégis állani fog. Így is történt. II. József alatt 1784-ben letették az alapkövet és két év múlva az akarat és szorgalom csodát művelt; 1786. október 22-én Coroni Frigyes gömöri esperes *felszentelte* a templomot.⁷⁸ A templom-szentelés alkalmával olyan nagy volt a boldogság, hogy a templom délelőtt, délután zsúfolásig megtelt, sőt még másnap is nagy tömegekben gyülekeztek a hívek. „*Buzgó értekléssel és imádsággal adtak hálát Istennek az ő nagy kegyelméért hogy végre saját templomukban szabadon imádhatták Őt*”⁷⁹

Itt kell szólnunk a nép magatartásáról is a papja iránt; a lelkesi fizetés módjáról, a választás menetéről stb. Az evangélikus papság szerepét ilyen szempontból nálunk még eddig senki sem vizsgálta. Pedig nagyon tanulságos volna az egész ország területét ebből a szempontból átkutatni és összehasonlítani. Az erdélyi szász evangélikusok ezen a téren már elvégezték ezt a munkát.⁸⁰

A lelkészek legrégebb fizetésére vonatkozó adatokat a levéltárban kapjuk meg. Sajnos a levéltárak sem őrizték meg mind ezeket a *hiványleveleket* (= meghívólevél) minden esetben. A nyíregyházi lelkész fizetése 1754-ben minden ekétől és gazdaságtól egy *kiló (kyla)* rozst tett ki. Ezt a gazdák fizették. Az iparosok, akiknek szintén saját gazdaságuk, házuk volt, ugyancsak egy kiló rozst adtak. A kétkezi munkások egy mérővel tartoztak. Ha valakinek közös ekéje volt, akkor ketten közösen adták a *kiló* [!] rozst.⁸¹ Később nemcsak a gazdáknak és iparosoknak volt kötelessége a lelkész fizetéséhez hozzájárulni, hanem a szolgáknak is. Fejenként három garast adtak, ugyanannyit kellett adni az iskolában tanító rektornak is. Az egyházi szolgálatokért külön díjazás járt, s ezt mindenkor a vagyoni viszonyokhoz mérték. A jómódú jobbágygazda temetéséért többet kapott, mint a zsellér temetéséért. Ezenkívül ingyen lakása volt, konyháját pedig ellátták tüzelőfával.⁸²

⁷⁸ A templomépítés körülményeit *Vietorisz István* is megéneklí, id. m. 16—18.1.

⁷⁹ *Rözse István*: Az evangélikus egyház története Szabolcsvármegyében. Várm. szóé. IV. Szabolcs vármegye. 148. 1.

⁸⁰ *Schalter Richard*: Der evangelisch-sächsische *Flauer* in seiner kulturgeschichtlichen Bedeutung. Segesvár. 1930. 362. 1. — Kár, hogy ez a munka a magyar-szász kapcsolatokat lebecsüli.

⁸¹ Ág. h. ev. egyh. It. 1754. T. I. 8. 1. Ez az adat a *kiló* súly első előfordulásának látszik.

⁸² Ág. h. ev. egyh. It. f. II. 75. 1.

Az első kápláni meghívó levél, amit magyarul küldtek ki Nyíregyházáról, 1820-ból való. (Eddig ugyanis a hívólevél cseh-tót nyelvű volt.) A magyar nyelvű hívólevél a következő javadalmazást ajánlja fel: 300 Rí. — lakóhely — és ellátás.⁸³ *Farbaky Dániel* hírneves nyíregyházi lelkész javadalmazása a meghívó-levél szerint a következő volt: 54 köblös szántó és kaszáló szállásföld, — 500 Rí. készpénz, — 8 öl tűzifa, s végezetül a stóla. Halottakért pl. 30 krajcár. (Farbaky Dániel az 1860-as években jött Nyíregyházára.)⁸⁴

A gyülekezet lelkésze kezdetben az egész keresztyén közösség korlátlan ura volt. Szigorúan ellenőrizte, hogy ki jár és ki nem jár a templomba. Ha valaki erkölcstelen életet folytatott vagy valami botrányos dolgot cselekedett, a lelkésznek jogában állott a bűnöst a templom előtt kalodában és mindaddig fogva tartani, amíg a vétkes javulást nem ígért. A lelkész tehát nemcsak lelkiatyja, de szigorú bírása is a népnek. A szerepe sokkal tágabb volt, mint manapság. Ezt látjuk pl. *Wandlik Márton* lelkész esetében is; a csabaiak csoportját ő vezeti. Személyét és egyéniségét nem ismerjük eléggé. Haan Lajos azt írja róla, hogy „*Tamásiból került Békéscsabára, ahol 1749-től 1753-ig lelkészkedett. Az egyház mién, miért nem, elégedetlen volt vele, s ő folytonos civakodásokban élt a bírakkal. Végre mindezeket megunván. Szarvason, Csabán és Berényben összeszedett m. e. 800 családot, kik az ő vezérlete alatt itt hagyták e vidéket, s a nyíregyházi egyházat alapították*”.⁸⁵ Wandliknak Nyíregyházán is voltak vitás dolgai a bírakkal, feleségével sem élt békecségekben, azonban, hogy ezekben ki volt a hibás, nem tudhatjuk. Az erkölcsök tisztaságáért mindenkor a lelkész volt felelős. Ha valakire rábizonyosodott a paráznság gyanúja, azt szigorúan megbüntették; 1821-ben pl. Cseh Györgyné paráznságáért 24 korbácsütést kapott. — A lelkésznek puritán életűnek kellett lennie, élete példaadásul szolgált a hívek számára. Éppen ezért nem zárkózott el előlük, hanem örömben és fájdalomban mindenkor osztozott. Majdnem mindenki meghívta a lakodalmára, de nem tudott mind-egyikben résztvenni. Ahol azonban megjelent, ott az egész lakodalom csöndben zajlott le. Voltak ezúttal is enyhe tréfák, de vaskosabbaktól tartózkodtak. Ha a lelkész indítványozta, hogy világi dalok helyett egyházi éneket is énekeljenek, az egész násznép szívesen résztvett benne. Mint már korábban jeleztük, a lakodalmak sokszor nagyon zajosak és féktelenek voltak. Ahol panaszra került sor, ott a lelkész személyesen vonta felelősségre a rendetlenkedő-

⁸³ Ág. h. ev. egyh. lí. T. III. 97. I. 1820.

⁸⁴ Ág. h. ev. egyh. lí. T. III. 101. I.

⁸⁵ *Haan L.* id. m. 50. I.

ket. Ha valamelyik örömapa vétkeességét nem akarta beismerni, a lelkész pénzbüntetéssel sújtotta. A büntetés összege 12 Rf.-ot tehetett ki. „Profi kteremu poradku giz ninj ustanownemu kterykoli Otec Swadebny by se stawel, a takowy zpume zahubiti chtel, takowy na 12. Rh. zlatych pokutowan bude”. (‘Amelyik örömapa az elrendelt határozatoknak ellenszegülne, engedetlen volna, 12 Rh. forintra büntettségük’).⁸⁶

A lelkész iránt mindenki tisztelettel tartozott. A legmélyebb tisztelet adás formája az volt, hogy az asszonyok és a gyermekek kb. 15 éves korig, — kezét csókoltak a papnak. A lelkésznek kijáró kézcsókot a gömői evangélikusok is ismerték. Az erdélyi református gyülekezetben is gyakori volt. A kézcsókot, — ha idősebb lelkészről van szó — még ma is megadják. A kézcsóknak is megvolt a maga módja. Az édesanyák gyermekeiket előre betanították, hogy a *tiszteendő* úr-nak a kezét hogyan kell megcsókolni. A kezét nem volt szabad nagyon felemelni, hanem inkább féltérdre ereszkedve ráhajolni és úgy a keze fejére rácsókolni. A parókus lelkészen kívül a püspöknek is kézcsók járt, őt már a férfiak is kézcsókkal tisztelték meg. Ma már nem szokás.⁸⁷

A régi tót nyelvű istentisztelet liturgia szempontjából is eltért a maitól. Ez még ma is meglátszik a lelkészi ruházaton. A tót nyelvű istentiszteleten a lelkész nem a közismert Luther-kabátban szolgált, hanem fehér öltönyben. A fehér papi öltöny használatát már 1837-ben szabályozták, kimondván azt, hogy a tót isteni tiszteleten szokott és általános használatú fehér papi öltöny a magyar nyelvű istentiszteleten nem használható, mert más magyar helyeken ez ismeretlen.⁸⁸

A régi isteni tiszteleten a kóruson mindig a *mendikánsok* énekeltek. Ezek szegény árva gyerekek voltak, akiknek a neveléséről a község gondoskodott. A nevelésért a templomban énekeltek, lakodalmakban szavalatot mondtak, a nevesebb közéleti férfiak neve- vagy születésnapján szerencsét kívántak, felköszöntötték őket. Keresztelőkor szerencsét kívántak az anyának és apának. A templomban kifelé menet sorfalat állottak. A nagyobbakat a község gazdasszonya gondozásával a rektor nevelte, a kisebbek kizárólag a gazdasszony gondjaira voltak bízva. Még ma is élnek olyan tanyai gazdák, akik gyermekkorukban mendikánsok s

⁸⁶ Ág. h. ev. egyh. It. 1793. X. 23. T. II. 27. I.

⁸⁷ Az alföldi tót evangélikus gyülekezetek papjairól tanulságos összefoglaló tanulmányt olvashatunk *Sirácky A.* tollából: *Kulturny pracovnici slovenski. NaseZahr. 1922. 21. 1.*

⁸⁸ Ág. h. ev. It. Egyháztanácsi jegyzk. 1837. március 5./3. p.

a templomban előénekesek voltak a rektorral egyetemben. Amióta orgona van a templomban, nincs szükség rájuk. A XVIII. században s még a XIX. században is ők szolgáltatták az egyház énekkarát. Különösen azt szerette a nép bennük, hogy mindig új Tranoszcius-éneket énekeltek, amikre a rektor tanította meg őket. A mendikámsoktól azután a nép is hamar eltanulta az új énekeket. Egy-egy új ének alkalmával a jószívű és énekkedvelő asszonyok bőséges jutalomban részesítették a mendikánsokat. A mendikánsok a bojt idején vasárnap mindig sötét ünneplőben jártak a templomba. A nyíregyházi mendikánsok élete azonos volt a felvidéki evangélikus gyülekezetek mendikánsainak életével.⁸⁹

Itt kell megemlékeznünk arról is, hogy a nyíregyházi evangélikus eklézsia szoros összeköttetésben állott a többi evangélikus gyülekezettel, különösen a Felvidék gyülekezeteivel. Ez a kapcsolat elsősorban egyházkerületi természetű volt, Nyíregyháza régebben a gömöri esperességhez tartozott. Ennek révén a felvidéki jótékony célú evangélikus közintézmények gyakran felkeresték a várost. Az eperjesi kollégium és árvaház minden esztendőben leküldte a maga követeit Nyíregyházára. Egy ilyen iskolai gyűjtés (kollektá) emlékét megörökíti *Szeberinyi János* szuperintendens önéletrajza is. 1799-ben az eperjesi kollégium megbízta Szeberinyit, hogy a nyári szünetében „szokás szerint életet gyűjtsön az eperjesi alumneum számára”. *Szeberinyi* végigjárta az egész várost, ahol az iparosok pénzzel támogatták. A gazdákat azonban nem találta a városban, mert a szállásaikon tartózkodtak. A város szekereén kiment a szállásokra és jókor jött, mert mindenütt nyomtatásban vagy cséplésben találta a gazdákat. Közel 40 pozsonyi mérő életet gyűjtött így össze, amit a nyíregyházi gazdák „szokás szerint minden külön díjazás nélkül Tályáig vagy Mádig elvittek”.⁹⁰ Ott a gyűjtött életet eladták, vagy más szekerekre rakták át és elvitték Eperjesre. De nemcsak az egyházi intézmények révén állott fenn szoros kapcsolat a felvidéki gyülekezetekkel, hanem személy szerint is. A nyíregyházi eklézsia lelkészei és rektorai többnyire felvidéki származásúak voltak. A hívólevelek mind ide szólottak. A gyülekezeti tagok is tudtak egymásról. A g(l-m)ormegyei evangélikus Sületén mondták, hogy Nyíregyházára mindig szívesen jártak, mert: „*Oda mindig úgy mentünk, mintha hazamentünk volna!*”⁹¹

Végezetül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt

⁸⁹ *Holuby* /.: Obrázky zo Slovenska. SlovPohl'. 1897. 43. 1.

⁹⁰ -----: Ö'alsí vlastny zivotopis superintendenta Jána Seberinyho. SlovPohl' 1907 26. 1.

⁹¹ Saját gyűjtéséből.

sem, mely szerint a bokortanyák lakossága között tekintélyes számú görög és római katolikus is él. Ezt már az eddigiek során is észrevehettük, hiszen a tírpák néphagyományokon meglátszik, hogy át van szöve katolikus vonatkozásokkal. De fordítva is ugyanez a helyzet. A görög-katolikusok részén is számos protestáns jellegű vallási szokást észlelhetünk, ami az együttlélsből önként következik.

A kölcsönhatások egyforma méretűek. A görög-katolikus cseleléség és a taksás réteg vallásossága nagyon sokszor megragadta az evangélikus gazdaréteget is. Ezt a folyamatot legszembetűnőbben a *búcsújárás* tényében látjuk. A görög-katolikusok legkedveltebb búcsújáró helye a közelfekvő *Máriapócs*. A máriapócsi búcsújáróhely keletkezésének története a hagyomány szerint az a tény volt, hogy 1696-ban az ottani templom Mária-képe november 4-től tizennégy napon át szüntelenül, utána pedig kisebb megszakításokkal december 8-ig könnyezett. Ezt a képet az osztrák császári udvar erőszakkal elvette és Bécsbe vitette. Helyette egy másik, az eredetihez hasonló fekete Mária-képet adott és azt tették az elvett kép helyére. Rövidesen ez is könnyezni kezdett, — így a nép belenyugodott a cserébe. Máriapócs országos viszonylatban is híres búcsújáró hely lett, még Moldvából, Lengyelországból, sőt Oroszországból is felkeresték, nem említve a hazai tartományokat. A máriapócsi búcsúra valamikor a nyíregyházi evangélikusok is szorgalmasan eljárógattak. Buzgóságban felülmúlták a görög-katolikus híveket is. Csupasz térden körüljárták a fekete Mária templomát, közben az Üdvözlégyet és a Miatyánkot mormolták. A körüljárásnak varázserőt tulajdonítottak. Aki nagyon sóvárgott valami után, a fekete Mária képéhez járult és ott meghallgatást talált. Némelyik evangélikus gazdaember felesége vakbuzgóságában oly odaadóan cselekedte ezt a templomi körüljárást, hogy véresre törte a térdét a köveken. Vagyonos gazdaasszonyok gyalogosan mentek el a búcsúra, hátukon még a kis-gyermeküket is elvitték. De nemcsak a vakbuzgóság vezette az evangélikusokat Máriapócsra, hanem egyéb is. Már *Kállay András* is ezt írta a pócsi búcsúról: »A pócsi búcsúk, különösen a kisasszony napi, találkozója volt az idő tájt Szabolcs és a szomszéd vármegyék úri rendjének, asszonyainak és leányainak; különösen a férjhezmenetelre megén leányok nem maradhattak el a pócsi búcsúról”.⁹⁴ Ugyanez volt a helyzet a parasztságnál is. A nyíregyházi szóigalegények szerint a pócsi búcsúra mindig érdemes volt elmenni, különösen a kisasszony napira, mert ott nagyon sok szép leány gyűlt össze. Volt *tót, ruszin, lengyel, oláh, sváb, magyar*, még *örmény* is. Ebben a nagy emberzavarban

⁹² *Kállay András*: Régi dolgok, újabb idők. Nyíregyháza. 1907. 8. 1.

a leányok is engedékenyebbek voltak. Minden valamirevaló szolgáló legény ha csak tehetette, a kisasszony napi pócsi búcsút sohasem szalasztotta el. A máriapócsi búcsúknak efféle jellegére már *Bálint Sándor* is rámutat. Az Illésnap i búcsú majdnem leányvásár-számba ment.⁹⁴ A búcsúkat tehát nem csupán a vallásos cselekmény, hanem barátságkötés végett is látogatták. *Szendrey Zsigmond* is megállapítja, hogy a búcsú a fiatalság számára szolgáló ismerkedő, — sőt a szülők számára leány és legénynéző alkalom. „*Ez az oka annak, hogy a búcsúkra még reformátusok is ellátogatnak*”.⁹⁵ *Szendrey Ákos* a búcsút egyenesen párválasztó alkalomnak tekinti.⁹⁶ Megállapításait két a nyíregyházi példa is igazolja,

A nyíregyházi bokortanyák evangélikus népe a búcsújárás intézménye mellett más, szentelményes dolgokban is átvettek a katolikusoktól egyet-mást. Pl. ha házat építettek, mindig az orosz pappal ('gör. kat. lelkész') áldatták és szenteltették meg. Kísértetjárás esetén is, csak az orosz pap szentelt vize segített. Az is nagyon jellemző dolog, hogy evangélikus létükre nagyon sokan azt mondták, hogy az „orosz vallás erősebb”. Különösen a rítus vonzóerejét lehetett megfigyelni. Ehhez hasonló jelenséget tapasztalunk a sárosmegyei tót evangélikusok között is. Ott is a gör. kat. vallást erősebbnek tartják az evangélikusnál.⁹⁶ Elgondolásunk szerint ez a vélemény onnan ered, hogy a gör. kat. hitűek sokkal több ősi hagyományt őriztek meg, jobban benne éltek az ősi hagyományvilágban, — mint az evangélikusok. Pl. a böjtek megtartása, ördögűzés cselekményeiben stb. Az „erősség” tehát így volna értelmezendő. A felekezeti hagyományok elkeveredését más okok is előidézték. A görög-katolikus szolgálók nagyon sokszor minden áttérés nélkül az evangélikus templomban esküdtek, templomba is idejártak, gyermekeiket is itt kereszteltették. Egy ilyen eset kapcsán maga a munkácsi görög-katolikus püspök is lépéseket tett két gör. kat. vallású cselédlány érdekében, akik Nyíregyházára telepedésük után evangélikusokká lettek.⁹⁷ 1798-ban *Müller Pál* római katolikus plébános is azt panaszolja, hogy *Juhász Pál* róm. kat. vallású, mégis csecsemő korában az evangélikus lelkész keresztelte, sőt a nevezett az evangélikus templomban esküdt.⁹⁸ Ezekhez hasonló eset minden

⁹³ *Bálint Sándor*: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethn. 1939. 198. 1.

⁹⁴ A Magyarság Néprajza. IV. köt. 299 I.

⁹⁵ *Szendrey Ákos*: Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethn. 1940. 39. 1.

⁹⁶ *Húsek J.*: Národopisné hranice mezi Slováký a Karpatorusy. id. h. 259. 1.

⁹⁷ Ág. hitv. ev. egyh. lt. Tom. II. 92.

⁹⁸ Ág. h. ev. egyh. lt. Tom. II. 78.

nap előfordult.” A XVIII. és XIX. századi katona-verbuválás és fogdosás idején csak a római és görög-katolikus hitű szolgalegényeket fogdosták össze. Az evangélikusokat nem bántották. Ezt megelőzendő, igen sok szolgál- és mesterlegény letagadta görög- vagy római-katolikus hitét, csakhogy ne kelljen katonának mennie. Az átállások útján is sok katolikus szokás honosodott meg a bokortanyák evangélikus lakossága között. Az áttértek nem meggyőződésből, hanem érdekből változtatták meg hitüket. Szokásaikat továbbra is megtartották.

Mint az elmondottakból kiviláglott, a *betlehemezés* szokása sem volt evangélikus szokás, hanem kizárólag a katolikusok gyakorolták. Az evangélikus családok azonban nem zárkóztak el e kegyes szokás elől és a betlehemezőket mindig szívesen látták. Ezért maradt meg egészen a közeli múltig. Mondják, hogy az *oroszhitűek* még ma is szokásban tartják.¹⁰⁰

A kántálás viszont evangélikus szokás volt, amely a mendikánsok hagyományából alakult. Ezt a mendikánság megszűnése után a szolgalegények felekezeti tekintet nélkül továbbfolytatták. Lassan ez is kiment a divatból. Újabbán a szektagyülekezet tagjai (methodisták) elevenítették fel, kisebb-nagyobb sikerrel.

Népi hiedelemvilág.

A bokortanyák népe protestáns volta ellenére még a közelmúltban is igen babonás természetű volt. Babonás voltukat már *Ferenczi István* is említi.¹ Ma már ez a helyzet jelentékenyen megváltozott, — mégis még mindig sokan vannak, akik a természetfölötti dolgok játékában valami *boszorkányságot* sejtének. Az alábbiakban nem annyira a jelen, mint inkább a közelmúlt népi hiedelemvilágát mutatjuk be.

A tanyai nép hiedelemvilágában a *lidérc* — tirpák-tótul: *zmok* — játsza a főszerepet. A *zmok* szórói-szóra lefordítva .elázott, nedves'-et jelent. A felvidéki tótoknál a *zmok* többféle alakban ismeretes, a

⁹⁹ Ág. h. ev. egyh. lt. Tom. II. 189. 190. 194-195. 200. 201. stb.

¹⁰⁰ Az „orosz” elnevezés ma is széltében használatos. A gör. kat. templomot ma is *orosz* iempiomnak nevezik. Az orosz név Szabolcs megyében azonban nem nemzetiséget jelent, hanem .oallást, felekezetei' — éppenúgy, amint az *oláh** pásztor sem jelent oláh .nemzetiséget', hanem *Juhászator'*, tehát *foglalkozást*. Délszabolcsban az *oláh* a *Juhok pásztorát'* jelenti. L. *Márkus Mihály*: Jolsvai kötomposok. Kodály Zoltán emlékkönyv. Bp. 1943. 259-260. 1. 14. sz. jegyzet.

¹ *Ferenczi István*: Szabolcsvármegye földrajza. Nyíregyháza, é. n. [1922] 40. L

leggyakoribb a tűzláng, illetve levegőben repülő tüzes lánc, továbbá az ázott tyúk vagy csirke alakjában.² Vannak vidékek, ahol a *zmok* és a *zbozik* azonos egymással, pl. Nógrád megyében.³ A *zmok* elnevezés azonban a tótságban mindenütt általánosnak látszik.^{3''}

A lidércről a bokortanyák népe azt tartja, hogy fekete jérce tojásából kél ki olymódon, hogy a férfi vagy nő bal hóna alatt me-lengeti 20—21 napig. Vannak akik megeleégsszenek 9 nappal is. A kikelt csirkeszerű állat eleinte ápolásra szorul és ezalatt hússal és embertejjrel kell etetni. Nem is él egyeben. A felnevelés után a csirkeiormájú jószág az őt kikeltető ember szolgálatába áll. Bármit kívánhat az ember, a lidérc menten előteremti vagy megcselekszi. Leggyakrabban pénzt hordatnak vele. Felhasználják azonban a gazdálkodás előre vi telében is, pl. a nyári munka idején hihetetlen segítségül tud lenni. Az olyan emberre, aki hirtelen meggazdagodott, rámondták: *lidérce van, — zmoka má*. A hirtelen való meggazdagodást Békéscsabán is így megyarázzák.⁴ A lidérc mindig szolgálatkész és ezért mindig kell is foglalkoztatni. Aki nem tudja foglalkoztatni, annak inkább terhére van, mint hasznára. Egy lidérces gazdáról beszélték, hogy nem tudta megfelelő módon foglalkoztatni, lidérce rfcindig a lába körül alkalmatlankodott és folyton csipogott. Csipogásával szolgálatkészségét akarta jelezni és azt kérdezte gazdájától: *Mit hozzak? — Mit? —* A gazda végül is elunta a folytonos csipogást és nagy méreggel odavágta: *Semmit!* De a lidérc megint csak tovább csipogott és nyaggatta gazdáját: *Mit? — Mit? —* A gazda megunván az egészet, — meggondolatlanul — odavetette nagy dühösen: *Hozzál egy nagy csomó szart!* Nem telt bele negyedóra, s a lidérc valóban telehordta a gazda házát, kamráját, pincéjét és mindenét trágyával.

A bokortanyák gazdái között akad egynéhány, akiről azt tartja a közhit, hogy vagyonát lidérc segítségével szerezte. Többnyire asszonyokról mondják. Olyan esetről is tudnak, hogy egy házaspárnak közös lidérce volt. A lidérc tulajdonosáról azt tartják, hogy sohasem alhatik ágyban, — csak padon vagy lócán, esetleg a kemencesutban. Aki ágyban aludna, a lidérce egész éjszaka gyötörné. A lidérces asszonyokról mindenki úgy tudta, hogy éjszaka keveset pihennek. Köztudomású, hogy a lidérc mindig ellenkező nemű, mint a gazdája; férfi-

² Kollár János id. m. I. 416. 1.

³ —. —.: Nase povery. SlovJednota. 1942. X. 21.

^{3a} A *zmofe-ra* vonatkozó tót néphiedelmek teljes gyűjteményét megtaláljuk Dr. Polwka J.: Súpis slovenskych rozprávok. (Turciansky Sväty Martin. 1923—31.) V. kötetében.

⁴ Rell Lajos id. m. 188. 1.

nek nőstény lidérce van, — az asszonynak hím. A lidérccel akkor van a legtöbb baj, ha a gazdája már előregedett és a halálán van Mindenki tudja, hogy a lidércgazda addig nem halhat meg, amíg a lidércét valaki át nem vette tőle. Az átvevőnek mindig olyan neműnek kell lennie, mint az átadónak. Asszony tehát nem adhatja át a lidércét férfinak és fordítva. A bokortanyákon közismert Cs.-neről beszélték, hogy amikor halálán volt, sokáig nem tudott meghalni, mert nem akadt senki, aki átvette volna tőle a lidércét. Végül úgy szabadult meg tőle, hogy egy seprűt adtak a kezébe. A lidérc annak a tulajdonába ment át, akié a seprű volt. A lidérctől nagyon nehéz megszabadulni. A szabadulás egyik módja a közhit szerint az, hogy valami olyant kell kívánni a lidérctől, amit nem tud teljesíteni. Pl. rnerje ki rostával a kutat, vagy hozza el jövő évi bagolyfióka tojását stb. Minthogy az ilyen feladatokat nem tudja megoldani, ebbe a lehetetlen munkába belepusztul. A békéscsabai tótok azt tartják, hogy a lidérc a gazdájával együtt pusztul el.⁶ A lidérctől való szabadulás gondolatával nem szabad hosszasan foglalkozni, mert a lidérc ezt megérzi és ezért a tulajdonosát nagyon meggyötri. A tirpák néphit szerint a lidércét nem lehet emberi erővel megsemmisíteni. Békéscsabán viszont azt állítják, hogy igen, — ott többször is sor került rá. Ez azonban kockázatos vállalkozás, mert nagy szerencsétlenséget hozhat gyilkosára. A lidércnek ugyanis természetfölötti ereje van. A nyíregyházi tirpákok lidérc-hiedelme párhuzamos a szabolcsi és szatmári magyarságéval,⁷ nemkülönben nógrádi és gömöri magyaros tót-palócok lidérchitével. A nógrádi tót-palócok lidércéről szintén ezt tartják, hogy fekete csirke első tojásából kél. Kikelése után a gazdáját minden szükséges dologgal ellátja, beszélni is tud és folyton azt kérdi: *Mit?* (hozzon). A nógrádiak lidérce nagyon kicsi, egy zsebben is elfér. Szintén nehéz tőle megszabadulni, csak átadással sikerül. Akinek saját *zmokja* van, addig nem halhat meg, amíg valaki át nem veszi. Itt is seprőt adnak a haldokló kezébe, amit aztán elégetnek.⁸ *Bobek* szerint a tótok *lidérc hite* (zmok) majdnem mindenütt egyforma.⁹ A hegyvidékiek közt sokkal félelmesebb ereje van, mint a völgyekben és síkságon letelepedettek közt. A felvidéki eredetű szuszékokon, különösen Nógrád megyében, gyakori a *kereszt* jele, ezt a lidérc ellen vésetik rá, mert a lidérc mindenhez hozzányúlhat és mindenben van hatalma, kivéve azt, amin a kereszt jele látható

⁵ Saját gyűjtésemből.

⁶ Ez általános közhit.

⁷ *Jakab* /.: Szatmármegyei babonák. Ethn. 1895. 309. I. és saját gyűjtésem

⁸ J. B.: Poverecné a bájočné bytosti. SlovFohl'. 1896. 252. 1.

⁹ *Bobek* id. m.241vt.

A lidérc hatalmának méltó párja a *boszorkányság*. Titokzatos erő, amit képtelenek megmagyarázni, csak félni tudnak tőle. A lidérc erejének és a boszorkányságnak közös forrása van. Valamikor híres boszorkány hírében állott a tanyákon *Bujszkiné*, akinek nyomát az Ethnographia lapjain is megtaláljuk.¹⁰ *Stoll Ernő* tanító közlése nyomán 1912-ből tudjuk, hogy főleg a tehen megrontása miatt hírhedt el az egész eset. Az egyik bokortanyán elpanaszolták az asszonyok, hogy nem értik miért, — miért nem, de egyik-másikuknak tehene semmi tejet nem ad. Mindannyinak Bujszkinéra irányult a gyanúja. Erre az egyik asszony azt *komendálta* a másiknak, hogy vesse le ingét, ne sajnálja, ha aranyat érne is és éjfélkor tegye az istálló küszöbére, s balta fokával verje, ameddig csak bírja. Minden biztonnyal előjön az, aki megrontotta a tehenet. Ügy is tett. Az éjjeli verésre csakugyan odaszaladt a Bujszkiné ura és rimánkodni kezdett az asszonynak, hogy az Isten áldja meg, ne verjék agyon a feleségét. A tanyai nép közlése szerint ez eset után Bujszkiné hosszabb ideig beteg volt.

De tudnak Bujszkinéről különösebb történeteket is. 1911-ben Luca-napkor a Felsőpázsiton a Bujszkiné menyecske lánya vett egy szobrot és sok zöld szalagot a vásárbán. Bujszkiné két gyereke, a tízenhárom éves Róza és a tizenhat éves Feri székekből egy koporsót csináltak a szobornak. Ráterítették a szalagot és a széles csipkét, nagy fejkendőt is tettek rá. Temetési szertartást akarták tartani, de erre már nem kerülhetett sor, mert a lakásban a falról és a szekrényből minden tárgy és cserép levágódott, pozdorjává tört. A csészek és edények levegőben röpködtek. A nagy csörömpölésre a szomszédok is összefutottak és bámulták a történő dolgokat. A lakásban nem lehetett megmaradni. Nem is aludtak benne, hanem a szomszédban. Azonban Bujszkinét itt is fojtogatta egy nagy fekete kutya. Azt beszélték a nép, hogy ennek az állapotnak karácsonyestig kell tartani és akkor nagy rombolással megszűnik minden. A további fejleményeket azonban a rendőrség előzte meg. Kivallatta a gyerekeket és ebből a vallomásból kiderült, hogy a gyerekek anyjuk utasítására cselekedték ezt a játékot. A bokortanyák népe azonban később is állandó látogatója volt ennek a boszorkányos színhelynek. Az ördög és a boszorkány tanyájának tartotta a házat. Az események szerzőjét a nép állandóan gúnyal és megvetéssel kísérte. Az öreg Bujszkinéről később is az a mende-monda járta, hogy a fekete kutya állandóan fojtogatta. Ha látták, félték tőle. Az evangélikus gazdák közlése szerint azonban az egész esetet inkább csak a felvidéki,

¹⁰ *Stoll Ernő*: A nyíregyházi boszorkány. Ethn. XXIII. 125.

későbbben érkezett katolikus és orosz-hitű lakosság fújta fel. Az evangélikus réteg távoltartotta magától az ilyesmit. Félni ugyan félt tőle, de maga nem keveredett bele. Bujszkinéről azt mondták, hogy egy szabolcsmegyei pásztor felesége volt. Magyar származású volt, a szomszédos *Buj* községből költözött Nyíregyházára; — innen volt a neve is: *Buj-szki* 'Buj-f. Férjének rendes vezetőneve *Juhász* volt; — foglalkozása ugyanaz. Az asszony halála utáni állapotokról még cifrább dolgokat beszéltek az emberek. Az egyre zajosabb híru eseményeknek az vetett véget, hogy valaki kerített egy *oláh* pópát, aki kijött a tethelyre és ott hosszan imádkozott. Majd megszentelte az egész házat. Azóta csend van.

A boszorkányt a tanyák világában *sztrigának* nevezik. A sztrigának nagy ereje van, mert akármikor átváltozhat akármivé. Legtöbbször szellemszerűen mozog, mint a szél jár-ke. Az embernek mindig ártalmára van. Leginkább alvás közben szokta megnyomni. Ha nyáron forgószelet látnak, abban mindig a boszorkány nyargal. A nagy forgószeletben vénebb boszorkány, a kisebbben pedig fiatalabb boszorkány szokott lenni. A kisebb forgószelet különben *higá-nék* nevezik. A trigát és sztrigát is meg lehet rendszabályozni, de érteni kell a módját. A rendszabályozás módja az, hogy kést vagy villát kell beledobni, de ügyesen, hogy találjon. A békési tótok a sztrigán egy nagyobbfajta lepkét értenek és ebben testesítik meg a boszorkányt. Ha visszakézzel (*naspak ruki*) ütik meg, akkor igazi alakjában is látható. A sztrigától minden legény fél. Azt mondják, hogy leány küldi az olyan legényre, aki nem viszonozza a leány szerelmét. A sztriga nemcsak megnyomja az embert, hanem meg is szívja. Felnőttet és kicsinyt egyaránt kiszipolyoz. Az ilyen kiszipolyozott egyén nem tud fejlődni, állandóan gyenge, sápadt. Egy királytelki asszonyról mondták, hogy minden éjszaka megszívta a sztriga. Férje hiába akarta megvédeni, nem tudta. Végre aztán valaki azt a tanácsot adta, hogy a férfi keljen fel éjfél tájban és a kapu mellett lévő szart verje szét. Köztudomású, hogy a sztriga minden látogatás alkalmával odapiszkol és ha azt valaki megveri, holtra veri a boszorkányt. A férj megfogadta a tanácsot és másnap az asszony legjobb barátnéját holtan találták az ágyában. Nem is gyötörte azután az asszonyt semmiféle sztriga. Szívesen szívja a sztriga a serdülő gyermekeket. Gyanú esetén a gyermek felett imádkozni szoktak, feje alá pedig énekeskönyvet, legtöbbször *Tranoszciuszt* tesznek. — Bár a sztriga mindenféle alakzatot fel tud venni, legtöbbször fehér kutya alakjában kóborol. Éppen ezért nem tanácsos az úton kóborló kutyába belekötni.

A sztriga és boszorkány fogalma azonban nem minden esetben azonos. Tevékenységük területe sem egy. A boszorkány inkább a gaz-

dálkodásban szokott ártani, a sztriga inkább az ember egészségét, épségét veszélyezteti. A boszorkányokról még ma is nagyon sok mesét tudnak a tanyák világában. A közhit szerint a közeli *Tokaji-hegyen* szoktak találkozni. Ezt nemcsak a tírjákók közt hallani, hanem egész Szabolcsban így tartják. Még a békéscsabai tótok hite szerint is a csabai boszorkányok éjszakánként Tokajba járnak.¹¹ Azt is mondják, hogy a tisaeszlári (Tokajjal szomszédos) határban gyakran hallani éjszaka azt a pokoli zsvajt, amit a boszorkányok csapnak néha. Egy *Tamás-bokorba* való leányról mondták, hogy boszorkány akart lenni, de a varázscselekmények sorrendjét eltévesztette, s emiatt nem lehetett azzá. Büntetésből a boszorkányok minden este 8—9 óra között eljöttek érte és nagy zajjal a nyakába ültek, majd elnyargaltak rajta. Ilyenkor állítólag a Tokaji hegyre mentek vele. A leány minden ilyen útból nagyon megkínózva jött vissza, de sohasem mondta meg, hogy merre járt. Egyszer a bokortanyák legényei meg akarták védeni, de a tapasztaltak után ők is elfutottak a tethelyről. A Tokaji hegyet már a nógrádi palócok is mint a boszorkányok gyűléshelyét emlegetik. — De nemcsak a tokaji hegyen találkoztak a boszorkányok, hanem minden nevezetesebb keresztúton is. A nyíregyházi határban a következő veszedelmes keresztutakat tartották számon: a *benehalmii*, *verescsárdait*, *simait*, *sóskútit*, *eletőit* és a *hosszúhátit*. Benn a városban is volt néhány veszedelmes utcakeresztveződés, pl. a Kígyó- és Virág-utca találkozása, a Morgó kocsma környéke, Őszlő utca eleje stb. Ezekben a helyeken nem volt tanácsos éjfél tájban járni.

A boszorkány legtöbbször a gazdálkodásban ártott. Megrontotta a tehenet, elvette a jószág tartás szerencséjét, a mező hasznát stb. Egy Zombori-bokorbéli asszonyról beszéltek, hogy boszorkány. Csak egy tehene volt, mégis több tejet hordott a piacra, mint a többi asszony együttvéve. Már pedig a Zombori-bokorban lakott néhány jómódú gazda is. A tanyabeliek megfigyelték, hogy az illető asszony minden reggel a kertek alját járta és egy *sztroskái* (.hamvas') húzott maga után. A tanya kondása többet is meglesett. Másodmagával megfigyelte, hogy amikor a gyanúsított asszonynak ellőben volt a tehene, a rágalmozott az ellesnél meztelenre vetkőzött és úgy segédkezett a téhen mellett. Közben holmi varázsmozdulatokat is végzett. Közlés szerint a meginduló hajszára a gyanúsított perre vitte a dolgot, de a kihallgatott tanúk vallomása alapján a bíróság felmentette az alpereseket. — A boszorkány a tanya termését is elronthatta. Ezt a műve-

¹¹ *Rell L.* id. m. 188. 1. A boszorkányok tokaji találkozó helyét más tót adatok is számontartják. *L. SbornMuzSloySp.* V. 142. 1.

letet éjszaka végezte. Egy lepedővel végigjárta a harmatos földeket és ezzel leszedte a mező tejfelét. Azt mondták, hogy az ilyen harmatszedő lepedőből a boszorkány annyi tejet tudott kicsavarni, amennyit csak akart. Idős gazdaemberek még saját szemükkel láttak ilyen jelenetet, amikor éjszaka valamelyik boszorkány végigjárta a határukat. A régi világban szokásban volt, hogy a nyári nyomtatásban kifáradt lovakat éjszakára kicsapták a mezőre legelni. Ilyenkor a legények kinn aludtak a lovak mellett. Egyszer a legények között valaki vállalkozott arra, hogy a boszorkányt ártalmatlanná teszi. Lóhátra hasalva megközelítette a mit sem sejtő boszorkányt és egy kötőfékkal elfogta. Közben sűrűn mondta az elhárító varázsszavakat, majd a többi legény segítségével, — minthogy közben a boszorkány lóalakot vett fel, — elvitte a legközelebbi kovácshoz; patkót vertek a lábára és elengedték. Másnap kíváncsian lestek, hogy melyik vénasszony betegedett meg, mert biztosan az volt az éjjeli tettes. A boszorkány megpatkolását sokfelé ismerik az országban. A szabolcs-megyei *Polgáron* is éjszaka patkolták meg a legények a lóalakúvá változott boszorkányt.¹²

A boszorkánnyá válásnak nehéz feltételei voltak. Általában az olyan asszonyt tartották alkalmasnak, akinek összenőtt szemöldöke volt és természetes testszörzete hiányzott.¹³

Valamikor nagy híre volt a bokortanyákon a *budi-boszorkánynak*. De semmi közelebbit nem tudtak róla mondani. *Lipták János* közlése nyomán tudjuk, hogy a *budi boszorkány* neve nem a szabolcs-megyei *Tisza-bűd* községhez fűződik, hanem a bőjfi boszorkánynak egy szabolcsi ejtésű *büjti* > *buti* > *budi* változatához, mely a Tiszántúlon máshol is ebben a formában ismeretes, pl. Nagyszalontán.¹⁴ A katolikus nép között valóban nem ismeretlen a *bőjti' boszorkány* fogalma. A *buti boszorkány* különösen nagycsütörtökről nagypéntekre virradó éjjel garázdálkodik.

A boszorkányok mellett nagy szerepet játszik a *hazajáró lelkében* való hit. Azt tartják, hogy csak az a lélek jár haza, akinek valami elintézetlen dolga maradt hátra. Egy *Markó-bokori* leánynak levágták a haját és úgy temették el. A levágott haját a lovakkal etették meg, mert egy babonás hiedelem szerint a szép leányhaj a lovak abrakába keverve a lovak javulását és szépülését eredményezi. A leány még az eltemetés napján visszatért. A családbeliek nem látták, de a bokortanya legényei szemtanúi voltak annak a jelenetnek, amikor első ízben hazajött. A hazajárás nagyon sokáig tar-

¹² *Éliás István* gyűjtése. Ethnológiai Adattár 217. ez.

¹³ *Id est in genitalibus.*

¹⁴ *Vt'sfei Károly* közlése.

tott és a családnak elég sok kellemetlenséget okozott. Végre egy görög-katolikus papot hozattak a tanyára, aki megszentelte a házat, udvart, mindent és utána hosszasan imádkozott. Ettől kezdve megszűnt a halott hazajárása. — Se szeri, se száma az ilyen eseteknek; — majdnem minden bokortanyában előfordult. A hazajáró lelkek mindenféle alakban meg tudnak mutatkozni. Legtöbbször állatalakot öltenek fel. Éppen ezért nem jó és veszedelmes az éjszakai kóbor kutyát megszólítani, füttyenteni neki, — vagy éppen megzavarni.

Nagyon sokat szoktak beszélni az *éjjeli lámpásos emberről*, az ú. n. *inzsiner*, — tírják-tótul: *inziljer-ről*. Az *inziljer* egészen ártatlan jelenség, az embert sohasem bántja. Az éjszaka sötétjében bolyong, néhol nagyon is sokat látni belőlük. Az *inziljer* az egész Felvidéken ismeretes, sőt átmegy lengyel területre is, ahol a szó alakja *inzimir*; ott is a földmérő emberek nyugtalan lelkét ismerik fel benne.¹⁵

A *Verbőci-bokor* határán nyaranta 4—5 is látható egy csomóban. Apró kis fénycsóvák ezek, amelyek nyugtalanul ide-oda mozognak. Mintegy 40—50 méterre helyezkednek el egymástól és párhuzamosan haladnak előre. Egyszer csak hirtelen összefutnak és ismét széjjelválnak, — összefutnak, széjjelválnak. Ezt csinálják egész éjszaka. Vannak, akik ilyenkor lánc-csörgést is hallanak, — bizonyára a földmérőláncét. Ha ember közelít hozzájuk, elkerülik, majd később újra összefutnak és az előbb említett módon továbbfolytatják munkájukat. Sokszor egy-egy határbeli magas fára telepszenek és itt huzamosabb ideig világítanak. A néphit szerint az *inziljerek* olyan földmérők lelkei, akik hamisan mérték ki a határt, s most nem tudnak nyugodni. Egész éjszaka újra mérik a határt. Azt mondják, régebben sokkal ártalmasabbak voltak, mert vezetgették az éjszakában eltévedt embert, s míg nagy vizek voltak, gyakran bevezették a bolyongót a mocsárba. Az *inziljereket* a békésmegyei tótok is ismerik, de ott csak az utóbbi, mocsárba vezetgető szerepükről tudnak.

Fegyvert nem szabad ezek ellen a szellemvilágba tartozó lények ellen használni. A fegyver csak rontja a helyzetet, s egyáltalán nem segít. Legtöbbször visszafele sül el, tehát annak árt, aki használja. Beszélik, hogy *Hosszúháton* egy vadászat alkalmával valaki egy ilyen hazajáró lelket fegyverrel akart meglőni, de önönmagát tette szerencsétlenné.

Hosszúhát különben arról volt nevezetes, hogy aki különféle varázstudományok részese akart lenni, idejött és a legmagasabb dombon: *Hosszúháton* bevárta az éjfelet. Éjfél előtt egy nagy kört

¹⁵ *Bednárík R.*; Duchovná a hmotná kultura 31. 1.

kellett megrajzolnia maga köré és éjfélig abban várakozott. Éjfél tájban különféle rémek környékeztek meg, vadlibák, tántoslovak, amelyek tüzet okádtak, s más efféle szörnyek; a körben ülőnek azonban nem árhattak. Pont éjféltkor megjelent Lucifer és megkérdezte az illetőt, hogy mit akar? Amikor megmondta, — Lucifer teljes ornátusban egy nagy könyvet hozott és egy lúdtollal az ujjá hegyéből vért cseppentett, majd aláírta az illetővel a „*contractust*”, aminek fejében az illető minden varázslat birtokosa lett. Mondják, hogy a varázslathoz értő pásztorok mind aláírták ezt a „*contractust*”. A nyíregyházi határban mindig voltak híres állatgyógyító gulyások, akiknek a tudománya a néphit szerint szintén ilyen varázslatos tudomány volt. Ezek azonban nem tirpák származásúak voltak, hanem hajdúsági magyarok. Ritkább esetben a tirpákok között is akadt egy-két gazda, akinek különös tudománya volt egyes betegségek gyógyítására. Ezek nem árulták el senkinek sem, hogy honnan szerezték a tudományukat, csak akkor, ha közeledni érezték haláluk óráját. Ilyenkor átadták tudományukat. Ez azonban azzal járt, hogy a közléssel elvesztették a maguk eddigi tudását és gyógyító erejét. Beszélték, hogy valamikor volt olyan pásztor is a határban, aki értette az állatok nyelvét; ennek olyan tudománya volt, hogy minden egeret és patkányt el tudott üzni a határból. Egy különleges sípot fűjt, közben szólott valamit, egyenként hívogatta, az egereket és patkányokat, még azokat is, amelyek el akartak bújni a sípszó elől. Voltak olyan pásztorok is, akik a legelő jószág egybetartásához értettek. Ezt állítólag úgy csinálták, hogy az ilyen tudós pásztor kiválasztott magának egy elhagyatott helyet, rajzolt a földre egy kis kört, a kör szélére gyufaszál nagyságú fűzfavesszőket szurkált, mintha napórát csinált volna. A művelet közben valami varázsigét mormolt. Az ilyen elkerített köröcskét nem volt szabad megsérteni, — mégcsak érinteni sem, mert átok alatt volt és. aki hozzányúlt, megfogta az átok. Amelyik pásztor ilyen kör-kerítést csinált, úgy megkötötte a jószág erejét, hogy soha nem ment széjjel.

A babonás néphit egyik gyakran szereplő alakja a kisgyerekek réme: a *Jezsibaba*. Ez a kútban élő szörny a kisgyerekeket fogdosta és megette. Ezért erősen tiltották a gyerekek kút melletti játékát. A *Jezsibaba* a gyerekek képzeletében egy asszonyformájú lénynek tünt fel, akinek hosszú ujjai, körmei voltak (ezzel fogta a gyerekeket). A gyermekek képzeletében élő tirpák *Jezsibaba* tehát nem volt azonos a tót népmesék *Jezsibabájával*, amely megfelel a magyar „vasorrú bábá”-nak. A vasorrú baba és a szláv *Jezsibaba* alakját *Soly-mossy Sándor* összehasonlításából ismerjük.¹⁶ A *Jezsibaba* neve és

¹⁶ *Soly-mossy Sándor*: A vasorrú baba és mitikus rokonai. Ethn. 1927. 217—235. 1.

alakja a tótok közt leginkább Hont, Gömör, Liptó megyében otthonos. Itt ormóttan nagyszájú lénynek tartják, aki az erdőben, ligetben tartózkodik. Aki ilyen erdőbe betéved, a Jezsibaba elemésztí. A tótokon kívül ismerik a lengyelek, csehek is.

Ugyancsak a gyermeki fantáziában él, de a felnőttek is sokat beszélnek róla: a Bobo vagy *Bobák*. A bokortanyai gyerekek a Bobot bogáralakú lénynek képzelik el, aki embenagyságra is megnő. Zsákkal jár és a rossz gyerekeket szedi. A Bobo tehát nem olyan rém, aki az életet veszélyezteti, így nem félnek annyira tőle. Inkább csak ijesztő rém. Azonban az öregek azt tartják, hogy valamikor tényleg élő féreg volt. A Bobo rendszeren sötétben jár, ijesztő és horkoló hangot ad. A nógrádmegyei Ugyernán a kisgyereket szintén a Boboval ijesztgetik (*Ide Bobo zie t'a, — Vezme t'a do vrecal!* 'Jön a Bobo megesz téged, zsákjába tesz téged). Itt is zsákkal jár és szedi a kisgyerekeket.¹⁷ Általánosnak látszik a tót nyelvterületen, *Kollár* a múlt század első feléből emlegeti; egy ringató versben a síró gyereket a Bobonak akarják adni. A csehek is ismerik, ott is gyerekijesztő szerepe van.¹⁸

Sokkal elevenebb elképzelései vannak a bokortanyaiaknak a *mátóhárról* ('kísértet'). Rendszerint a hazajáró lelket szokták *máio*-/idnak nevezni, különösen, ha rosszindulatú hazajáró lélekről van szó. Legtöbbször lepedőben képzelik el. — A *tátos-i* csak név szerint ismerik, egyébként semmit sem tudnak róla mondani. A kígyótól mindenki fél, még akkor is, ha ártalmatlan. A *vízibornyúiól* szintén félnek. Azt tartják róla, hogy édesvízi állat, — ezért az állóvízből nem ajánlatos inni, mindenki nagyon könnyen megihatja. Az ember hasában nagyra szokott nőni és ha idejében ki nem csalják, szétfeszíti a hasfalat, s ebbe az illető belehal.

A tót néphitben a felsoroltaknál sokkal több rém- és szörnyalak ismeretes. Ezeket azonban a bokortanyák népe már nem ismeri, így pl. ismeretlen a *pikul'ik*, *vízimanó*, (*vodnár*, *hastrman*) *vízi tündér*, (*vŕy*) *vízisárkány* (*vlkolak*) stb., és ha ismerték is volna valamikor, ma már a legöregebb ember sem emlékszik rájuk.¹⁹

¹⁷ *J. B.*: Poverecné bytosti. SlovPohl'. 1896. 250.].

¹⁸ *Kollár J.* id. műnk. 11, 419. 1.

¹⁹ Részletes ismertetésüket *Bednarik* közli, 1. Duchovná a hmotné kultúra ...

Népköltés; mesélés és dalolás.

Simkó Gyula megállapítása szerint a bokortanyai *tengeri-hántás* multság számba megy. Szabad ég alatt történik, s ilyenkor „szebbnél-szebb magyar nóták járták”. — „Tót dalokat már nem tudnak”.¹ *Simkó Gyula* megállapítását nyugodtan elfogadhatnánk, ha csak két-három adatközlő adatára támaszkodnánk. A valóság azonban mást mond. A bokortanyák népe, — mint minden szláv eredetű nép, — hagyományaihoz ragaszkodó, dalosajkú és daloskedvű nép volt. Ha-csak *tehetette, mindig dalolt. Dalolásában azonban rendet tartott. Ez a rend a következő formákban nyilvánult meg. Kétnyelvű nép lévén, — dalaiban is kétféleképen dalolt. Voltak magyar és tót dalai. Ha magyar környezetben volt, magyar dalkincséből merített; ha ellenben meghitt, otthoni környezet vette körül, kinn a tanyákon már tótul dalolt. A városi kocsmában mulatozó legények magyar dalokat daloltak, ha ellenben a tanyai burszákon, lakodalmakban vagy vecsierkákön kellett dalolniok, tótult szólt a nóta. Tót dalkincsüket kifelé nem mutatták, inkább letagadták. Ma is ez a helyzet. Aki régi tót dalok után érdeklődik, elutasító választ kap.*

Egy emberöltő óta azonban ez a kétnyelvű dalolás is megszűnt. Az azóta felnövekedett ifjúság most már valóban csak magyarul dalol. De ezek a dalok nem népiek, hanem mind városi vagy iskolában tanult műdalok. Az idősebb gazdanemzedék nem ismeri. Az egynyelvű — magyarul dalolok — életkora körülbelül az ötvenedik életévvel zárul. A kétnyelvűek ötventől kezdődően számíthatók. A kétnyelvűek daltanulása hagyományos úton ment végbe, *vecsierkán, fonóban, kukorica-fosztón, lakodalomban* és a *burszákon*. Az új tót dalokat a felvidéki aratóktól tanulták, továbbá azoktól a tót szolgálóleányoktól, akik a legfrissebb érkezésűek voltak. A magyar dalokat magyar szóra küldött legények honosították meg, továbbá olyan obsitos katonák, akik kiszolgált éveik után itt telepedtek meg. Legutoljára az első világháború alatt dalolták ezeket a régi tót dalokat, azóta megöregedtek az egykori dalosok és dalaik elnémultak, csak az emlékezet tartja őket számon. A régi tírják-tót és magyar dalokat tehát egy olyan nemzedék tartja, amely már nem tud, de nem is akar dalolni. Legfőljebb egy-egy gyermekjátékban vagy bölcsődalban halljuk a régi dallamokat és szövegeket felcsendülni. Közlés szerint az első világháború előtt ügyes *nótafák* is akadtak a bokortanyákon. A nótafa a meglévő dallamra új szöveget költött és ezt az egész tanya ifjúsága megtanulta.

¹ *Simkó Gy.* id. m. 110. 1.

A bokortanyák népe között népdalok és népmesék, ha töredékesen is, de még mindig gyűjthetők. Tartalmuk és szerkezetük vizsgálata igen tanulságos. Igen sok dalról kimutathatjuk, hogy a származáshelyről hozott készletbe tartozik. Ilyen pl.

<i>Ked son isou od má milej,</i>	<i>('Mikor kedvesemtől mentem</i>
<i>Uz d'en bou.</i>	<i>Már napvilág volt.</i>
<i>Seckie zeni zametali</i>	<i>Minden asszony seperte</i>
<i>Pot st'enou</i>	<i>A fal alját.</i>
<i>Kazdá sa mi spitovala:</i>	<i>Mindegyik kérdezte,</i>
<i>D'e son bou?</i>	<i>Hol voltam?</i>
<i>A ja son jin otpovedat'</i>	<i>És én nem tudtam rá</i>
<i>Nemohou.</i>	<i>Feleletet adni.)</i>

Ezt a közismert tót népdalt Zólyomban, Gömörben az öregek még ma is iemerik; *Medvecky* is közli Gyetvárol.² *Chotek* a hontmegyei Cseriből közli.⁸ *Rell Lajos* békéscsabai változata így hangzik:

<i>Ked son iëov z Gerendâêu</i>	<i>('Gerendásról jöttem</i>
<i>Uz den bou.</i>	<i>Sütött már a nap.</i>
<i>Sade zene zametele</i>	<i>Söpörtek az asszonyok</i>
<i>Pod stenov.</i>	<i>A ház alatt.</i>
<i>A tak sa mi pitovale:</i>	<i>Azt kérdezték tőlem:</i>
<i>De son bov?</i>	<i>Merre, hol, jártam?</i>
<i>Ej var son ja pri kravjarkach</i>	<i>Ej biz én a gulyásnéknál</i>
<i>Zamokov.</i>	<i>Eláztam.)</i>

Nyilván ebbe készletbe tartozik a következő dal is:

Kolo Debrecínu voda t'ecie,
Co ze mi tá milá doma riekie?
Coze bi mi riekla, korhel'ovi, —
Prepiu son jej zitko,
Aj zeïèni jacmeh
Na korehi.
Ked mi daco riekhe, hebojín sa,
Neredházskon pVaci
Verbujú vojáci
Zverhujen sa.

² *Medvecky A. K.* id. munk. 298. 1.

⁸ *Choieh K.*: Ccrovo. I. 280. 1.

⁴ *Rell L.* id. munk. 191. 1.

*Debrecent víz folyja körül.
Mit mond nekem az én kedvesem otthon
Mit mondana nekem, korhelynek, —
Elittam a gabonáját,
A zöld árpáját is
Még a lábán.
Ha valamit mond majd, nem félek,
Nyíregyházi piacon
Katonák verbuválnak
Oda beállok!)*

Ezt a szöveget és a dallamot az összes alföldi tót telepeken ismerik, természetesen kissé más szöveggel. *Szarvason* pl. *Szarvast* emlegetik a szövegben; *Békéscsabán: Csabát*.

*Po pod tuto Cabu, voda tecie.
Co ze mi má milá, holubicka sivá,
Doma recie?
Coze bi mi riekla, korhelovi,
Ved son jej neprepiu, kone, voly.
Aé son jej aj prepiv, nebojim sa,
Husári verbuju, sebov ma volajú.
Ac sa aj zverbujen, pre má milu,
Uz siedma nedela, nedala mi piera,
Rozmárinti.*

*('Víz folydogál Csaba város alatt.
Szöke kis kedvesem, hogyha felkeresem,
Mivel fogad?
Korhelységem tán szememre hányja,
Nem zsebére ittam, érintetlen itt van
Lova nyája. — És ha ittam volna,
Hívnak a huszárok, nem félek, beállok közéjük.
A lelkem nyugalma megingott,
Már hét vasárnapja nem adott
Kedvesem rozmaringot.)*

Ismerik ezt a dalt a bácskai tótok, sőt a ruszinok is. *Hnatjuk* jegyezte fel, de megállapította róla, hogy a bácskai ruszinok közt nem eredeti dallam, hanem a szlovákoktól kölcsönzött. Az átvétel Bácskában ment végbe.⁵

⁵ *Hnatjuk* W.: Ruski oselj v Bacci. Zapiski NaukTovarSevcenkoTov XXII. Lwów. — A dallamot és szöveget majdnem az egész tót nyelvterületen ismerhetik, mert amint *Václavik* közli *Horuátgurabon* (Pozsony megye) még verbungot is jártak a zenéjére, állítólag Koseuth emlékére. *Václavik A.*: Podunajská dedina. Bratislava. 1925. 397. 1.

Érdekes a tirpák-tót dalok nyelvezete is. A dalok legtöbbje tirpák-tót nyelvű, azonban van közöttük olyan dal és mese is, amely *keletitót* sajtóságokat tüntet fel. Egynéhánya az egyházi nyelv hatását is jelzi, sőt van, amelyik egyenesen egyházi nyelvű. Ezek a szövegek azt mutatják, hogy a régi lakodalmakban egyes szertartásokat egyházi nyelven, énekelve játszottak el és az énekes lakodalmi szokások emlékét csak ezek a dalok őrizték meg, — mint-hogy az egyházi nyelv hatását feltüntető dalokat valóban a lakodalmakban énekeltek az öregek. A keletitót elemeket tartalmazó dalokat keletitót vidékekről származók honosították meg Nyíregyházán.

Nagyon tanulságos az is, hogy a tirpák-tót népdalok nagyon sok olyan hagyományos szokásra is rámutatnak, amelyek ma már nincsenek meg; ezek gyakran az egykori népéletre vagy népélet egy szakaszára mutatnak rá. Ilyen pl. a következő is:

*Mal ovanie jarmá, osen pari volou.
Necekaj ma milá, na sobotu domou.
Al'e ma ti cekaj, na druhú sobotu,
Ked' si ja dokoncín gazdovú robotu.
(Festett járom, nyolc pár ökör,
Ne várj kedvesem, szombat este haza.
Inkább várj a következő szombaton,
Amikor bevégzem a gazdám munkáját.)*

Ebben a dalocskában a szálláson lakó szolgálégény mindennapos életét dalolja meg; egyben íelhívja a figyelmünket arra a közismert nyíregyházi szokásra, mely szerint régebben a legényesestét szombat este tartották. Ekkor jöttek be a belsőségre szállásbéli szolgálak is; megtisztálkodtak és ellátogattak a leányos házakhoz is. — De más hagyományos szokásokat is elárulnak ezek a dalok. A férjhezmenés egyik régi babonás hiedelmét őrzi pl. a következő:

*Starie d'iouke, starie d'iouke, ak sa mát'e?
Co sa vi uz, co sa vi uz, he-vidát'e?
Kúpt'e si ol'eja, pomast'e si kol'ená:
Ta sa vidát'e!
(Vénleányok, vénleányok, hogy vagytok?
Miért nem mentek már férjhez?
Vegyetek olajat, kenjétek meg vele
Térdeteket, férjhezmentek!)*

A szálláséletre jellemző dalocska, melyet főleg a zólyomi eredetű gazdák szerettek dalolni:

<i>To sa chlapci, to sa nasi!</i>	<i>('Azok a legények,</i>
<i>Co bivajú na sáláei.</i>	<i>Akik a szállásokon laknak.</i>
<i>V-noci jed'ia, vodne piju,</i>	<i>Éjszaka esznek, nappal isznak,</i>
<i>Preskakuju, hajduchuju !⁶</i>	<i>Dorbézolnak és táncolnak.)</i>

A legérdekesebbek a *kétnyelvű dalok*, azaz, amelyekben a dal első sora magyar, a második tót, a harmadik megint magyar, a negyedik ismét tót. Az egymás mellé illesztett magyar és tírpák-tót mondatszakaszok szerves egységben állanak egymással. Közlés szerint valamikor a városi kocsmákban gyakran dalolgattak ilyen felemás dalokat. A legismertebb volt a következő:

<i>A mi asszonyaink,</i>	<i>(A mi asszonyaink,</i>
<i>To sa za zeni.</i>	<i>Azok asszonyok.</i>
<i>Elmegyünk kocsmába.</i>	<i>Elmegyünk kocsmába,</i>
<i>Onie za-nami.</i>	<i>ők utánunk jönnek.</i>
<i>Mink parancsolunk,</i>	<i>Mink parancsolunk,</i>
<i>Onie si vípiju,</i>	<i>De ők megisszák,</i>
<i>Mikor kell fizetni,</i>	<i>Mikor kell fizetni,</i>
<i>Tedi sa skriju.</i>	<i>Akkor elbújnak.)</i>

Ilyen kettősnyelvű dalokat már *Kollár* is közöl a magyar-tót nyelvhatárról.⁷

Hol volta, de si bou, ty wolacj juhász?
Mikor te nem volta wcera wecer u nás?
'Hol voltál, te juhász?
... Tegnap este nem voltál nálunk?')

A dalok tárgya nagyon különböző, — legtöbbször a mindennapi életet érintő. Szívesen fordulnak a természet világához is. Nagyon sok olyan dal van, amit egy másik ismert dal dallamára lehet énekelni. Az új dalszövegek rendszerint ezen a módon keletkeztek. A régi Kossuth-nóta dallamát majdnem minden újabb nótára ráhúzták. A dalok tanulása, — mint már jeleztük, — társas összejövetelek alkalmával történt. Nagyon szerették az olyan szövegeket, amelyek kifiguráztak egyes személyeket. Például az egyik tanya a másik borkortanya ifjúságát. Bosszantásból az úton és mezőn, — mindenütt gúnyolódtak. Egy a sok közül:

⁶ *Medvecký A. K.* id. m. 270. 1. - *Perinka F. V.*: Veséie putovanie po Slovensku Prága, 1934. 358. 1. E szöveget a középtót nyelvterületen sokfelé ismertek és ismerik még ma is.

⁷ *Kollár J.* id. m. II. 177-178. \.

*Manda pustat'ina, mal'ovanuo mesto.
Mand'ianskie dwucence, za pou grajciar: dvesto.
Est'e je to cena, velmej vivisená,
Julka Kováčsová, hestojí chip sena.
Am za gros slami, za grajciar papriki.*

*('Manda puszta gyönyörű, hely,
Mandai lányok, félkrajcárért: kétszáz[at kapni].
De még ez is nagyon magas ár,
Kovács Juliska nem ér egy marék szénát.
Se egy garas szalmát, egy krajcár [ára] paprikát.)*

Egy másik ilyen gúnyoló dal a markó-bokori lányokat csúfolta ki. (A szövegre jellemző, hogy hasonló szöveggel közölték a gyetvai szállásokról is, — csak a helynevekben volt eltérés.)⁸

*Na Markove jest tri d'iouke,
Tak sa nosia, ako gróf ke.
Onie sa tak shovárāju,
Kerá sa s-cin umívaju.
Tá Nagyová, zbielin vinon,
Kováčsová rozmarínqn.
Pápajová zo smotanou,
Abi Vipla celad' za nou.
Tá Nagyová to hi bola,
Kehi pl'etke herohila.
Aie üe/'feie pl'etke rohí,
Nerada khéj ceiad' chod'í.*

*('Markóban van három leány,
Ügy hordják magukat mint a grófnő.
Így beszélgetnek egymás közt,
Hogy melyik mivel mosakodik.
Nagyék lánya fehér borral,
Kovácské rozmarinnal.
Pápaiék lánya tejjellel,
Hogy a legényeket megfogja.
A Nagyék lánya megfelelné.
Ha sok pletykát nem csinálna.
De sok pletykát csinál,
S nem szeretik a legények.)*

⁸ Saját gyűjtésem.

A tírják-tót népdalokkal párhuzamosan magyar népdalokat is ismertek a nyíregyházi tírjákok. Legtöbbjét a szabolcsi és hajdúsági magyaroktól vették át. Általánosan ismert volt pl. ez a két betyár nóta:

- | | |
|---|--|
| <p>1. <i>Mikor mentem Kalló felé,
Nyílt az ég három felé,
Úgy ragyogtak a csillagok
Tudták, hogy már betyár vagyok.</i></p> | <p>2. <i>Este-este-esteledik.
Sűrű erdő sötétedik.
Arrajár egy híres betyár,
Ki száz legény elibe jár.</i></p> |
|---|--|

Közlés szerint nagyon kedvelt *lakodalmi nóta* volt a következő (bár szerkezetéből és szövegéből világosan kiérzik, hogy műdal):

*Szegény paraszt, erity ki a tanyára,
Nézd meg van e valami a hombárba.
Jön a zsidó megveszi ászt olcsóér,
Szegény paraszt ad-oda az adóér.*

*Szegény paraszt, ki a tanyán kin-lakol,
Télen-nyánon kis fődeden dougozol
Pedig télen jó hidegen fúj a szél,
Szegény paraszt csak az csoda, hogy még él.*

*Szegény paraszt,- ha rakod a szekered,
Tövisk-górós megszúrja a kezedet.
Tövisk-górós megszúrja a kezedet,
Mivel öleled meg a kedvesedet?*

Mostanában a nóta-tanulás alkalmá kizárólag az iskolára és a *leventére* szorítkozik. Néha valamelyik kocsmában vasárnap délután is összejönnek a legények, ilyenkor *tambura* ('citera') vagy *hermónika* szava mellett danolgatnak. Ez a nóta-tanulás a hagyomány szempontjából értéktelen, *mivel a cigánytól tanult* nótákat muzsikálnak, danolnak.

Az öregasszonyok és öregemberek, — bár a mesemondásnak vége, — még mindig nagyon sok mesét tudnak. Az ismert meséket még nagyszüleiktől hallották gyermekkorukban. Természetesen tírják-tót nyelven.

A tótul hallott mese magyar nyelvű elmondása kissé nehezebben ment, mint a tírják-tóté, — bár az eseményeket így is zökkenő nélkül beszélték el. Amikor azonban a mesében előforduló párbeszédet kellett visszaadni, a mesemondó küzdött magával, amikor a tót formát magyarra akarta fordítani. A mesélőnek sokkal könnyebb volt a mesét eredeti (hallott) nyelven elmondani. A mesehősök ne-

vét nem fordították le. Pl. *Kacurik-macurik* ('Kacúrkirály'), *Lomidrev&* (Fanyűvő), *Miesizel'ezo* ('Vasgyúró') stb. A dunántúli sváb községekben végzett vizsgálatairól *Loschdorfer Anna* is azt írja, hogy a mese inkább azon a nyelven terjed, amelyik nyelven először hallották. Még a sváb anyanyelvű mesélő is magyarul adja elő a magyarul hallott mesét. Amikor pedig a magyarul hallott mesét svábra fordítják, a mesében szereplő nevek megmaradnak, sőt az egyes fordulatok is eredetiben hangzanak el, így a mese két-nyelvűvé válik⁹. Ha a tírpák mesemondó meséjét mind a két nyelven elmondotta, akkor a magyar nyelvű szöveg kb. 40 %-kal megsoványodott. A párbeszédés fordulatok, beszélgetések teljesen lekoptak. — Csak az ötven-hatvan esztendőn felüli öregeknek van hagyományos szempontból értékes mesetudásuk. Az ötven éven aluliak viszonylag kevés mesét tudnak és az ismert mesék is az iskola, könyvből olvasott meséknek játszanak. *Jánosikról* a tótok legnagyobb mesehőséről például semmit sem tudtak. Ha most a mesélők társadalmi hovatartozását vizsgáljuk, nagyjában ugyanazt az állapotot találjuk meg, mint amit szerte az országban ismerünk. A mesélők kétharmad része a nincstelen, cselédsorban élő taksások közül kerül ki. A másik egyharmad rész a módosabb gazdákra esik. A mesemondás valamikor egyáltalán nem volt szégyen, legfőljebb nem a felnőttek szórakoztatására szolgált, hanem csak a gyermekekére. Ebben a gazdarendűek is egyformák voltak a taksásokkal. A mesélésnek a módosabb rétegben is megvolt a funkciója.

⁹ *Loschdorfer Anna*: Veszprémmegyei népmesék. Ethnr. XLVII. 91.

Összefoglalás.

Tanulmányunkban, — mely csak része egy nagyobbra tervezett összehasonlító munkának, — mint az eddigiekből is látható volt, — főleg a népi életmód és az ezzel kapcsolatos hagyományanyag leírására törekedtünk. Az alföldi magyarság népi életformája és hagyományvilága már nagyjában tisztán áll előttünk. Az életmód előzményeit, a mai életforma kialakulását is elég jól ismerjük. Célunk nem ennek az életmódnak részletező ismertetése kívánt lenni. E helyett a XVIII. században az Alföldre telepített tótság (*tót-palócok*) népműveltségi viszonyaival, társadalmi fejlődésével, egykori, s jelenben is élő szokás- és hagyományvilágával akartunk megismerkedni, — mert ezzel a kérdéssel a mi módszerünkkel eddig senki sem foglalkozott tüzetesebben. Munkánk tehát inkább csak kiegészítésnek mondható. Az alföldi tótság néprajzi és társadalomrajzi képe, hagyományvilága eddig ismeretlen volt számunkra. Részmunkánk csak akkor válhat teljessé és értékessé, ha a feldolgozott anyagot el is tudjuk helyezni. Ehhez széleskörű néprajzi tájékozottságra van szükség. Ismernünk kell az egyetemes tótság (mai korszerűbb néven: a „szlovákság”) népi műveltségét, annak összetételét, társadalmi szerkezetét és népéletének számos változatát. Csak ezeknek az ismeretében végezhetünk alapos és eredményes összehasonlító munkát.¹

A *szlovák*² etnikum földrajzilag és néprajzilag is különböző műveltségek keresztútjában fekszik. Már a története kezdetén szembe találta magát a nagy nyugati és keleti keresztényiség műveltségi hullámaival. Ha a szlovák földnek a Kárpátoktól övezett és a Duna-

¹ Ennek eddig többrendbeli akadálya is volt. Egyrészt a szlovák néprajzi anyag megközelíthetlensége, másrészt felgyűjtetlen volta. Ma már ezek az akadályok részben áthidalhatók, az anyag jórésze rendelkezésünkre áll, sőt egyre jobban szaporodik és az adatokat első kézből vehetjük igénybe. Az anyag közreadásában legtöbb érdemet a *Slovenska Matica*-nak és a *Slovenská Afeadémia*-nak kell tulajdonítani.

² A továbbiakban *így* nevezzük a nemzeti öntudatra ébredt *egyetemes tótságot*

medencéhez kapcsolt földrajzi helyzetét, a táj jellegét nézzük, világosan láthatjuk, hogy föld- és néprajzilag is a nagy műveltségek peremén van a helye. Itt találkozik egymással Európa három nagy klíma- és növényföldrajzi területe. Már ebből a határhelyzetből is következtethetünk a szlovákság sajátos helyzetére, népi műveltségének arculatára.

A szlovák népműveltség kialakításában azonban nemcsak a nyugati és keleti műveltségek vettek részt, hanem maradandó nyomot hagytak a kisebb műveltségek is. Ezeknek ereje és ideje változatos volt, így a hatása sem volt egyforma. Hogy ebben milyen szerepe volt a magyarságnak, az ma is sokat vitatott téma. A dél felől áramló magyar hatás jelentékeny voltát szlovák részről erősen tagadják, — legalább is lekicsinylik.³ Ezt teszi maga *Schier* is, amikor a magyar és szlovák részről vitatott műveltségi elemekről azt állítja, hogy azok végeredményben se nem magyarok, se nem szlovákok, hanem németek. Szerinte a szlovák népi műveltséget egész nyugodtan a középeurópai-német műveltségi térbe lehet beilleszteni.⁴ A magyar elemek felszívódását azonban lehetetlen észre nem venni. Elég, ha itt csak a pásztor-műszavak egynehány adatára hivatkozunk.⁵

Az egymás mellett élő népek szellemi és tárgyi javaikat kicserélik. Átvétel és átadás történik. Különösen szembetűnik ez a nyelvhatáron élő népcsoportoknál. A tüzetes vizsgálat azonban sokszor kimutatja, hogy az egymás mellett élő népek, népcsoportok átvett és átadott néprajzi jelenségei között számtalan olyan is van, ami nemcsak egy, hanem az összes középeurópai népek közös tulajdona. Itt elfogadjuk *Bednárík* állítását, — ami nem új dolog, — hogy az etnikai határok nem mindenkor azonosak a műveltségi és politikai határokkal.⁶

A mai szlovákság népi műveltsége ezek szerint bonyolult ötvözetű. Mai egészét tekintve területileg két fő övezetre oszthatjuk, egy *síksági* és egy *hegyi műveltség-övezetre*. Ennek határvonalát *Vydra* nyomán a mai szlovák néptest közepétől valamivel délebbre húzhatjuk meg.⁷ E két övezet között egy átmeneti részt is találunk és

³ *Bednárík R.*: Duchovní a hmotná kultúra 126. 1.

⁴ *Schier B.*: Aufbau der slowakischen Volkskultur. SlowRund. IV. 106. — DeutschArchLandVolksf. 1943. 227-260. 1.

⁵ *Márkus M.*: Adatok a juhászok felvidéki elterjedéséhez. NéprÉrt. 1940. 203. I. — L. e kérdés összefoglalását *Gunda Béla*: Magyar szláv néprajzi kapcsolatok. — Megj. Magyarság és a szlávok. Szerk. Szekfü Gy. 1941. 214. 1.

⁶ *Bednárík R.* id. m. 129. 1.

⁷ *Vydra J.*: Celková linie lidového umení slovenského. NárVestnCsl. 1930-217. 1.

ez az átmeneti terület Hont, Zólyom és Gömör megye közepén húzódik át Ez éppen az a terület, amit mi is átvizsgáltunk. *Bednárík* ezen a területen három átmeneti műveltségi fokozatot állapít meg. A legbelső *tiszta szlováknak*, a középsőt *vegyesnek*, míg a legkívülébb esőt „*palóc*”-nak minősíti.⁸ Kétségtelen, hogy ezek a megállapítások helyszínen tett tapasztalatok eredményei. Magukban azonban keveset mondanak. Szükségünk van részletes vizsgálatokra, ahol az anyag maga mutatja meg a valóságot. A magyar néprajztudomány már többször rámutatott arra, hogy a hegyi és a síksági területek népe a múltban milyen szerves kapcsolatban állott egymással. Éppen a palócoknál tudjuk kimutatni, hogy az alföldi nomád életmód nyomai miképpen mutathatók ki településformáinkban. A Tisza mentén lévő községnevek a Mátra és Bükk hegységben, sőt feljebb is megismétlődnek. (L. pl. Mezőkövesd — Erdőkövesd, Tiszánána — Felsőnána, Tiszatarján — Salgótarján stb.)⁹ A nomád magyar állattartás nyomai egészen a szlovák hegyi műveltségövegéig mutathatók ki.

A szlovák népműveltség megtermékenyítésében jelentékeny részt vettek a nem magyar szomszédnépek is. Leginkább a németek, lengyelek, ruszinok és az oláh-valach pásztorok. Régebbi történeti hatásként kell idevenni az egykori oszmán-török hatást is. Csakis e hatások keresztmetszetében látjuk meg a mai *szlovák* — s benne az alföldi tót — *etnikum* népműveltségének valódi képét. A hatások elkülönítése után minden bizonnyal marad egy olyan őanyag, — erre *Schier* is utal,¹⁰ — amely az ősműveltségből maradt meg, illetőleg csak ebből magyarázható. A szlovák népműveltséget *biparcepsnek* mondják. Átmenet nyugatról keletre. Útja Középeurópán át vezet Keleteurópába és a Balkánra. Mozaik-képéből az elemek részszerinti kiválogatása és elemekre bontása a jövő néprajzi kutatások feladata.¹¹ Itt különösen a magyar és szlovák néprajztudománynak lenne legtöbb tennivalója. Ellenkező esetben mások végzik el ezt a munkát, de rovásunkra.¹²

Az alföldi tót telepéseknek, — szorosabban véve a nyíregyházi f írpdfeknek a néprajzi és társadalomrajzi vizsgálata csak ezek-

⁸ *Bednárík R.* id. munk. 130.1.

⁹ *Györffy István:* Állattartás. *Magyarság Néprajza* II.¹ 109. 1.

¹⁰ *Schier B.* id. munk. 235. 1.

¹¹ E feladatok szükségszerű mielőbbi megoldásának szorgalmazását 1. a *Kalanga* 1943. 575 6. 1.

¹² *Haberlandt A.:* Ausrichtung und Zielsetzung der vergleichenden Volkskunde in der Slowakei. *Karpland.* 1941.135-9.1. — *Schier B.:* Der deutsche Einfluss auf die westslawische Volkskultur. *Karpland.* 1942. 245—50. 1.

nek a szempontoknak a figyelemmel tartásával sikeres. Ismernünk kell, hogy a XVIII. században betelepített lakosság milyen kész népi műveltséget hozott magával az Alföldre. Tudnunk kell, hogy milyen népi hagyományokkal érkezett ide. Mivel gazdagította a saját tudását ittlaktában.

Nagyon tanulságos, hogy a korábban falu-lakó, majd később a szállásokra kiköltöző tirpákság társadalmát valamikor a *kétnyelvű nemesek* szervezték meg. Az *impopulátor*: Petrikovics János is nemesrendű volt. A betelepülő tót jobbágnép ezekhez igazodott, tanácsukat megfogadta, vezetésüket kezükbe adta. Később a magyarsághoz való igazodást is ezek révén tanulták meg. (Magyar szóra menő *szógalat*.) Az igazodás azonban, — és ez igen jellemző a nyíregyházi jobbágyokra, — nem a szabolcsi jobbágy-sorsban vergődő magyarság felé irányult, hanem inkább a szabadalmas életet élő hajdúságiak felé. Mintha a tirpákok ebben a hajdú szabadalmakkal élt, régi Nyíregyháza szellemét akarták volna feléleszteni. Tanyarendszerüket a hajdúk módjára rendezik be, — állatokat tartanak rajta, — a belsőségben is a régi hajdúportákra települnek. A hajdúk módján átveszik a *kertek* rendszerét is; majd kiviszik a kertet a külső határba és ezzel megvetik a tanyák első alapjait. A *bokor-rendszert*, azaz a csoportos szállások intézményét már a felvidéki hagyományok szerint szervezik meg. Ebben valószínűleg a zólyomi és a többi középtót területről sereglő gazdának volt kezdeményező szerepe. A hajdúsági állattartás nem sokban különbözhetett a gyetva-környéki pásztorszállásokon szokásos rideg állattartástól. Amikor a földesúr birtoka a gazdák öröktulajdonába ment át, a csoportos-szállások, melyek akkor még inkább csak az állattartás színhelyéül szolgáltak, most már földművelés céljait kezdték szolgálni és állandó lakóhellyé változtak. E célból az egész hárt újra felmérték és bokor-tanyánként tagosították. Ebből önként következik, hogy a mai bokortanya-rendszer már a helyi viszonyok, a már itt kialakuló földművelő életforma kényszerű voltának okos eredménye, — gyökerei azonban a Felvidéken keresendők. Ugyanúgy, mint a nyíregyházi fédères taligánál is láttuk. A nyíregyházi *fiáker*, a személyszállító taligás járműve helyi találmány. Bár a taliga a Felvidéken is ismeretes, mégis olyannak, amilyennek ma itt ismerjük, csak a helyi életformák teremthették meg.

A nyelv és a családi hagyományanyag leírásában mindenkor megfigyelhettük azt, hogy a nyíregyházi tirpákság mennyire szervesen összefügg a felvidéki középtót nyelvterületeken lakó etnikummal, — magyarsággal és szlováksággal egyaránt. Ezeket egész nyugodtan *tót - p al ó c*-oknak nevezhetjük. A nyelvjárási részben

hangtani és alaktani egyezésekkel, szóföldrajzi vizsgálatokkal mutatuk ki a tír pákok közelállóságát a tót-palócsághoz. Véleményünket az egyik szótári adattal is kiegészíthetjük. A *tír pák* népnévnek kezdetben *trpak*-nak hangzó alakja 'tót-palóc'-ot jelent.¹⁸

De nemcsak a nyelvjárási vizsgálatok mutatnak szerves *tót-palóc* összefüggésekre, hanem a családi élet hagyományanyaga is. Olyannyira, hogy az összehasonlító vizsgálatok során nemcsak a tót-palócsággal való azonosság derült ki, hanem a magyar-palócokéval is. Ezt látjuk a gyermekkori szokásokban, a legény- és leányélet a lakodalom több jelenségénél, a népi gyógyítás több megnyilvánulásánál és a holtakkal kapcsolatos hiedelmekben.

Az egyezések vizsgálata során kiderült, hogy a többi alföldi tót telepeseknél is hasonló a helyzet. Főleg az evangélikusoknál. Ezek is ugyanolyan szervesen kapcsolódnak a gömöri, honti, zólyomi tót-palócokhoz, mint a tír pákok. Köztudomású, hogy az alföldi evangélikus tótok nyelv- és hagyományanyagában nagyon sok azonosság van. A békési és a bácskai tótok szokásaikban nagyjában megegyeznek egymással. Nagyon tanulságos volna azonban őket részenként is megvizsgálni. Itt különösen a magyarsággal való érintkezés, ráhatás erőssége, az együttélés erőteljesebb vagy gyengébb volta és annak oka volna megfigyelhető.

Az egymás mellett élő, de különböző felekezeti néprétegek néprajzi jelenségeiből is érdekes képet kaphatunk. Láthattuk, hogy az evangélikus tír pákság vallási néphagyományában jelentős a katolikus jellegű szokáselem. Ez azonban nem egyoldalú állapot. A görög és római katolikus tanyalakók között viszont számos evangélikus felekezeti hagyomány gyökeresedett meg. A gömöri adatok azt bizonyítják, hogy ez nem egyedülálló jelenség. Néhány Tranoszciusz éneknek különösen kedvelt volta mindkét helyen szintén alkalmat ad a párhuzam megvonására.

Ha most röviden azt akarjuk megállapítani, hogy a nyíregyházi tír pákság a magyarsággal való együttélése folyamán mit vett vagy mit adott át és hogyan ment végbe ez az átvétel; a feleletet a következőképpen fogalmazhatjuk meg. A tír pákok a magyarokkal való érintkezésük és együttélésük folyamán inkább külső, a természettel kapcsolatos tárgyi világban vettek át különböző magyar hatásokat. A magyarság, — már tömegénél fogva is, — sokkal többet adott, mint kapott. Csak ott vehetők észre a tír pák hatások, ahol már a nyelvcsere átment és elmagyarosodott tír pákokkal találkozunk. (Újfehértó, Nagykovács határában vagy a városban magában.) Általában

¹⁸ Bernolák A.: Lexikon slavicum. Budae. 1825—6. IV. 3351. 1.

a szellemi (hit-, hiedelemvilág) és a közösségi élet hagyományai a legzártabbak, legérintetlenebbek. Viszonylag ezeket érte a legkevesebb magyar hatás. A szellemi hagyományok tudvalévően függetlenebbek és nehezebben hozzáférhetők. — Itt is beigazolódnak az általános néprajzi törvény, hogy az elszigetelt állapotban élő etnikai népcsoportok, nyelvszigetek tárgyi és szellemi vagyonállományában különböző természetű a környezet hatása, s különböző a hagyományokat megőrző erő. Függsz a néptől, helytől, időtől és sok mindentől, — ahogy ezt a nyíregyházi tирpákok példája is mutatja.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
1. ELŐSZÓ.....	5
2. BEVEZETÉS.....	8
Nyíregyházával foglalkozó irodalom rövid Összefoglalása. A város-történet legfőbb szakaszai. Három benépesedési hullám.	
3. TÁRSADALOMRAJZ.....	17
A bokortanyák világa. A tanyák népessége a statisztikai helyzetkép alapján. Régebbi, census szerinti társadalmi tagolódás. A nemek szerepe, rangrejtett múltja, későbbi öntudatosodása és szervezkedése a helyi jobbágytársadalomban. - Az örökváltság ténye, ennek eredményei. A tanyai élet kezdete. Elszakadás a belsőégi élettől, az ebből eredő kérdések, társadalmi kettéválás. A további társadalmi fejlődés útja. A mai társadalmi helyzet. <i>Rangos</i> és <i>nem-rangos</i> családok. Nagygazdák, kiscgazdák, szegény-gazdák törpe-birtokosok, nincstelenek, taksások, szolgák, szőőlakók, idénymunkások (aratók, fonók, cséplők stb.), pásztorok, cigányok. — A bokortanyai lakosság fajisága, az embertani vizsgálatuk eredménye.	
4. NYELVJÁRÁS.....	48
A tót nyelvjárás-kutatás múltja és mai állása. A tírpák-tót és a tírpák-magyar nyelvjárás megkülönböztetése. Közös vonások az északkeleti magyar és a tírpák-magyar nyelvjárásban. A tírpákok kétnyelvűsége. — A <i>tírpák</i> népnév eredete. — A tírpák-tót és a középtót nyelvjáróterület kapcsolatai. A középtót nyelvjárás legfőbb hangtani és alaktani jellegzetességei. A tírpák-tót nyelvjárás hangtani és alaktani jelenségei; a magánhangzók, mássalhangzók, hasonulás, hanghelyettesítés, hangzó vesztés, hangáttevés, ritmustörvény. A tírpák-tót magánhangzó- és mássalhangzó-rendszer áttekintése. A tírpák-tót nyelvjárás hangtani kapcsolatai és megfelelései a középtótságban. — Bohemizmusok, az egyházi nyelv hatása a köznyelvből. — A tírpák-tót nyelvjárás alaktani sajátosságai; névragozás, névmások, melléknevek, számnevek, — igeragozás; tematikus és tematikus igék. A nyelvjárás alaktani megfelelései a középtótságban. A tírpák-tót nyelvjárásban jelentkező magyar nyelvi hatás; magyar jövevényszavak. Tót nyelvi hatás a tírpák-magyar nyelvjárásban; tót jövevényszavak. — Összefüggő tírpák-tót nyelvjárás szövegek.	
5.A BOKORTANYA KIALAKULÁSA.....	110
A magyar tanyarendszer és problémái. A nyíregyházi tanyarendszer eddigi irodalma. — Nyíregyháza mint egykori hajdúváros.	

A hajdúvárosok kertes rendszerének itteni nyomai, a régi kertek nevei. Az állattartás foka. A két-beltelkőség maradványai. Nyíregyháza múltbeli kapcsolatai a szomszédos hajdúvárosokkal. A külső, kitelepített szállás-földek használata, a mai földhasználat előzményei. A mai bokor-rendszer kezdetei. A szállás-földek egyetlenlen volta, újabb határmérés; Sexty mérnök szerepe a mai bokortanyák határ-kimérésénél. — A felvidéki pásztor-szállások intézménye. A távollevő földek használata Gyetván és környékén. Csoportos pásztor-szállások, főleg állattartó jelleggel. A későbbi mezőgazdálkodás kialakulása. Taksások, szolgák tartása. — Nyári idénymunkák. Lassú kitelepedés. Szálláson való lakás tilalmazása. Túlszaporodás és a kényszerű helyzetből eredő engedmények megadása. A *bokortanya* elnevezés kezdete. A bokortanya rendszerének rövid összefoglalása.

6. A TIRPÁK NÉPÉLET HAGYOMÁNYAI..... 144

A népi élet a városban és tanyán. A magyarsággal való régebbi együttélés. A nemesség vezető szerepe. Igazodás a hajdúsági és a szabolcsi magyarság felé. A magyar nyelv elsajátítása; magyar szóra menő szolgálat intézményesítése. — A városi és a tanyai élet egyidejűsége. A régebbi városi gazdálkodás életformája és maradványai. A városi gazda-réteg szerepe a város életében, a közigazgatás vezetése. Az öreg-gazdák hétköznapi élete a városban, a tanyaiak szerepe. Az ünnepnapok szerepe, a templomba-járás rendje. A tanyaiaknak a belsőséghez kötött városi, azaz „otthoni” kapcsolatai; az iskoláztatás kérdése. — Az elszegényedett városi kigazdák újabb életformája. A taligás-rend kialakulása, a foglalkozás leírása, a taliga formája, különböző típusai.

7. A CSALÁDI ÉLET HAGYOMÁNYAI..... 163

Foganás, terhesség, szülés, születés hagyományai. A keresztléssel kapcsolatos szokások, komaság, komatál hordásának múltja, az avatás és névadás szokásai. A gyermekkel való bánásmód, ringatás, babusgatás, gyermeknyelv, az iskola szerepe, az innen közvetített játékok, szokások stb. A köszöntés módja, a konfirmáció, különböző serdülőkori élmények. A gyermek és a szülő viszonya, — magázás és tegezés. A fiatalok egymás között, leányok és fiúk találkozási alkalmi. Az udvarlás és kérés módja. — Lakodalom és házasság. — Családi élet. Az egykenyeren való élés egykori hagyományos módja. Férj és feleség egymáshoz való viszonya. Névadás, a családnévek, ketősnevek kérdése. Rokonsági szavak. A felvidéki és alföldi tótsággal való összehasonlítása. — A betegség, gyógyítás kütönféle fajtái, gyógyszerek, füvek és kenőcsök. Javasszonyok, tudós emberek. A halál és a halottal kapcsolatos szokások. A temetés rendje, tortartás, elföldelés, a sír ápolása. A halottak visszajárása elleni intézkedések.

8. A VAGYONI ÖRÖKLÉS RENDJE..... 219

Az *örökség* és a *juss* fogalma. A jobbágygazdák egykori öröklésrendje. Végrendelkezés, osztzkodás. Az árvák vagyonának kezelése. Az örökváltság utáni vagyoni öröklésrend módosulása. A Pápai-család pere. Sághy István végrendelete.

9. A TÁRSAS ELET ALKALMAI.....226
 A fonóeste, kukoricafosztó vagy hántóka, kenderdörzsölő, tollfosztó vagy röviden fosztóka, vecsierkázás (estézés), disznótór bál, majális, bursza. Közmunka, tanyai séta, országos vásár!
10. VALLÁSOS ÉLET..... 237
 A vallásos néprajz fogalmi meghatározása. Az egyházi ünnepek rendje; az advent, karácsony, szilveszter-est, újév napja, vízkereszt; — az ünnepekkel kapcsolatos szokások: betlehemezés, kántálás, koledálás, háromkirály-járás, csillag-hordozás. Farsangolás, bojt, nagyhét, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét, pünkösöd; — májusfa-állítás. A templom felszentelésekor tartott vendégeskedés, az ú. n. hosztyina-tartás emlékei. Az imádkozás, éneklés kedvelése, házi ájtatoskodás. A vasárnap jelentőségének megtartása. A templommal kapcsolatos hagyományok. A papi fizetés módja, a papi hatalom gyakorlása. A pap iránti tisztelet, a liturgia módja. A mendikánsok szerepe. Az evangélikus tírpkáság keveredése katolikusokkal. Az együttélés menete. Evangélikusok búcsújárása Máriapócsra. Az evangélikus Tranoszcuisz énekeskönyv katolikus családoknál. A felekezeti hagyományok keveredésének útja.
11. KÉPI HIEDELEMVILÁG.....267
 A népi hiedelemvilág egyes alakjai: a lidérc vagy zmok, a boszorkány, sztriga vagy friga. A boszorkányok találkozóhelye. A rontás különböző módjai. A büdi-boszorkányról való hit. — A hazajáró lelkekben való hit. Kisértet vagy máloha. Lámpásos ember vagy inzsiljer. A varázstudomány megszerzésének módja és helye. A nagy tudományú pásztor-emberek varázslatai. — Gyermekijesztő mitikus lények: a Jezsibaba, Bobo, vízbornyú, stb.
12. NÉPKÖLTÉS.....277
 A kétnyelvű dalolás módja. A dalok tanulásának alkalma, színhelye. Tírpkák-tót népdalok és megfelelő párhuzamaik. A nótafék szerepe. Átköltés, régi dallamra új szöveg éneklése. Kétnyelvű dalok. Fordításon átment dalok. Különféle gúnydalok, katona- és betyárdalok. A dalok élete. — A mesélés módja, színhelye és hallgatói. Tírpkák-tót és magyar mesemondás, ennek eredményei. A mesetudók társadalmi hovatartozása.
13. ÖSSZEFOGLALÁS.....287